

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

ВИПУСК 1(5)

Київ
2017

Суспільно політичні процеси. Науково популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». — К.: ГО АПН, 2017. Випуск 1(5). — 364 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 7 від 25 квітня 2017 року)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292-12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»,
Протокол № 6 від 2 листопада 2016 року.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук, академік АПН.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, академік АПН.
Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, академік АПН

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мироненко Петро Володимирович — головний редактор, доктор політичних наук, президент ГО АПН.
Горбатенко Володимир Павлович — заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор.
Теремко Василь Іванович — заступник головного редактора, доктор наук із соціальних комунікацій.
Лікарчук Дар'я Сергіївна — відповідальний редактор, кандидат політичних наук.
Малоголовець Нікіта Сергійович — відповідальний секретар.
Бабкіна Ольга Володимирівна — доктор політичних наук, професор.
Батрименко Олег Володимирович — доктор політичних наук, доцент.
Бондаренко Віктор Дмитрович — доктор філософських наук, професор.
Гошовська Валентина Андріївна — доктор політичних наук, професор.
Закут А.А. Салах — доктор філософських наук, професор.
Думенко Сергій Петрович — доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна — доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна — доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, доцент.
Малиновський Валентин Ярославович — доктор політичних наук, професор.
Михальченко Микола Іванович — доктор філософських наук, професор.
Неліпа Дмитро Васильович — доктор політичних наук, доцент.
Перепелиця Григорій Миколайович — доктор політичних наук, професор.
Розумний Максим Миколайович — доктор політичних наук.
Смешко Ігор Петрович — доктор технічних наук, професор.
Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович — доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович — доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович — доктор політичних наук, професор.

AKADEMIYA POLITYCHNYKH NAUK

SUSPIL'NO-POLITYCHNI PROTSESY

NAUKOVO-POPULYARNE VYDANNYA

VYPUSK 1(5)

**Kyyiv
2017**

Suspil'no politychni protsesy. Naukovo populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk». — K.: CSO APS, 2017. Vypusk 1 (5-6). — 364 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitlyuyut' fundamental'ni ta prykladni naukovi doslidzhennya problem politychnoyi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspil'no-politychnykh protsesiv.

*Rekomendovano do druku
Vchenoyu radoyu Hromads'koyi orhanizatsiyi
«Akademiya politychnykh nauk»
(protokol № 7 vid 25 kvitniy 2017 roku)*

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu
naukovo-populyarnoho vydannya «Suspil'no-politychni protsesy»
Seriya KB № 22292-12192IIP vid 23 veresnya 2016 roku
vydano Ministerstvom yustyttsiyi Ukrayiny

Redaktsiynu kolehiyu naukovo-populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
zatverdzheno rishennyam Vchenoyi rady
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»,
Protokol № 6 vid 2 lystopada 2016 roku.

RETSENZENTY

Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, akademik APN.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, akademik APN.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, akademik APN.

REDAKTSIYNA KOLEHIYA

Myronenko Petro Volodymyrovych — holovnyy redaktor, doktor politychnykh nauk, prezident HO APN.
Horbatenko Volodymyr Pavlovych — zastupnyk holovnoho redaktora, doktor politychnykh nauk, profesor.
Teremko Vasyli Ivanovych — zastupnyk holovnoho redaktora, doktor nauk iz sotsial'nykh komunikatsiy.
Likarchuk Dar'ya Serhiyivna — vidpovidal'nyy redaktor, kandydat politychnykh nauk.
Maloholovets' Nikita Serhiyovych — vidpovidal'nyy sekretar.
Babkina Ol'ha Volodymyrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Bondarenko Viktor Dmytrovych — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Hoshovs'ka Valentyna Andriyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Zakut A.A. Salakh — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Dumenko Serhiy Petrovych — doktor bohoslovs'kykh nauk, profesor.
Karmazina Mariya Stepanivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Malynovs'ky Valentyn Yaroslavovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Mykhal'chenko Mykola Ivanovych — doktor filosofsk'nykh nauk, profesor.
Nelipa Dmytro Vasylovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Perepelytsya Hryhoriy Mykolayovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Rozumnyy Maksym Mykolayovych — doktor politychnykh nauk.
Smeshko Ihor Petrovych — doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyli Mykolayovych — doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shklyar Leonid Yevdokymovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksiy Vasylovych — doktor politychnykh nauk, profesor.

Зміст

Доповідь президента Академії політичних наук доктора політичних наук Мироненка Петра Володимировича на Конгресі 30 травня 2017 року «Ідеологія як стратегія формування державної політики»	13
---	----

Розділ І. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Омельченко В. Ю.	Політичний міф: гіпербола «прекрасного» та «теорія змови» супроти дійсності	28
------------------	--	----

Розділ ІІ. ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

Ткаченко В. М.	Україна і фашизація Росії: по той бік толерантності	43
Лікарчук Д.С.	Специфіка виникнення та функціонування парламентських конфліктів у сучасній Україні	87

Розділ ІІІ. ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Тертишник В. М.	Від тоталітарності до суверенності: гострі кути цивілізаційного вибору державотворення	132
Рудакевич О.М.	Пізнавальний потенціал теорії політичної системи в дослідженні політичної корупції	147
Держалюк О.М.	Досвід політико-правових перетворень у країнах центрально-східної Європи та Україна	162
Мироненко В.П.	Діяльність та розпад парламентських коаліцій	219
Бульбенюк С. С.	Транспарентність і конкурентність в умовах демократичного транзиту в сучасній Україні	263

**Розділ IV.
СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ**

Здіорук С. І.	Загрози і виклики «русского міра» та московського патріархату для національної безпеки української держави	277
	Слово Святішого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Урочистому засіданні Верховної Ради України з нагоди 100-річчя Української революції 1917-1921 років	296

**Розділ V.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК**

Піддубний С.	Велесова книга як заслін «русскому міру»	299
	Правда руська	350

**Розділ VI.
РЕЦЕНЗІЇ**

	Рецензія В. Мельниченка на книгу В. Ткаченка «Россия: беспутье агрессора»	357
--	---	-----

Content

Report of the President of the Academy of Political Science
Doctor of Political Sciences Petro Myronenko
on Congress May 30, 2017
«Ideology as strategy of formation of public policy» 13

Chapter I. THEORY OF POLITICAL SCIENCE

V. Omelchenko	Political myth: the hyperbole is «beautiful» and «conspiracy theory» against reality	28
----------------------	---	----

Chapter II. POLITICAL CONFLICTOLOGY

V. Tkachenko	Ukraine and Russia fascist: beyond Tolerance	43
D. Likarchuk	The specificity of the origin and functioning of the parliamentary conflicts in modern Ukraine	87

Chapter III. INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

V. Tertyshnyk	From total to sovereignty: sharp corners of civilized choice statehood	132
O. Rudakevych	Cognitive potential of the political system theory in research of the political corruption	147
O. Derzhaliuk	The experience of political and legal transformations in the countries of Central and Eastern Europe and Ukraine	162
V. Myronenko	Activities and disintegration of parliamentary coalitions	219
S. Bulbeniuk	Transparency and competition in the conditions of democratic transit in modern Ukraine	263

**Chapter IV.
SOCIETY AND RELIGION**

S. Zdiouruk	Threats and Challenges posed by «Russian world» and the Moscow Patriarchate for the national security of Ukrainian State	277
	Word of his Holiness Patriarch of Kyiv and all Rus-Ukraine at a Solemn session of the Verkhovna Rada of Ukraine on the occasion of the 100th anniversary of Ukrainian revolution of 1917-1921 years	296

**Chapter V
CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT**

S. Pyddubniy	Veles' book as a barrier for «Russkiy Mir»	299
	Russian Justice or Rus' Truth	350

**Chapter VI
REVIEWS**

	Review V. Melnichenko on the book «Russia: the thing of aggressor»	357
--	---	-----

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

*Петро МIRONENKO,
головний редактор журналу*

ДОПОВІДЬ
президента Академії політичних наук
доктора політичних наук Мироненка Петра Володимировича
на Конгресі 30 травня 2017 року

Ідеологія як стратегія
формування державної політики

Шановні учасники Конгресу!

У котре починаю свій виступ зі слів, які є основною тезою до нашого журналу «Суспільно-політичні процеси» зокрема і діяльності Академії політичних наук в цілому.

«Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування».

Можна було б на цьому і обмежити виступ, але ситуація у гуманітарній сфері національної безпеки України складається таким чином, що Академія політичних наук бере на себе сміливість подати дружню руку допомоги Президентові України і запропонувати наше бачення у зазначеній темі.

I.

Відсутність ідеології позначилось на основах розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, яка має слугувати у першу чергу громадянину і особистості.

Маргарет Тетчер сказала знамениті слова, які я маю навести.

«Багатство країни не обов'язково будується на власних природних ресурсах, воно може бути досягнуто навіть при їх повній відсутності. Найголовнішим ресурсом є людина. Державі лише потрібно створити основу для розквіту таланту людей».

Якою має бути позиція держави в ідеологічній сфері?

1. Виразно позиційованою.

Ця вимога хоч і є універсальною, проте значущість її для ідеологічної сфери додатково акцентується ще й тією обставиною, що державне правління на сучасному етапі розвитку відрізняється якраз невизначеністю ідеологічних позицій, концептуально-стратегічних пріоритетів, світоглядних акцентів та ініціатив. За відсутності ж «горизонту майбутнього» розвиток громадянського суспільства зводиться до «стратегії временщиків», коли основним принципом індивідуальної і суспільної життєдіяльності виявляється афоризм Людовика XVI: «після нас – хоч потоп».

Симптоматичною особливістю, практичним супроводом такої безвідповідальної позиції попередньої влади, власне, і є щось на кшталт потопу: розмивалися фундаментальні етичні, ціннісні основи суспільного та індивідуального життя, розпалася мозаїка суспільного цілепокладання, розпошився сенс усього і вся – взаємоповаги, співпричетності до минулого і сьогодення, суспільства і держави. Більше того: латентно й непомітно, проте неситно майже зникає доцільність існування самої держави як суспільної форми життя. А це – вкрай небезпечна і потенційно деструктивна тенденція як для окремого члена суспільства, так і для соціума в цілому.

Революція Гідності показала, що громадянське суспільство випереджає у своєму цивілізаційному розвитку державні інститути влади.

Відтак, чітка й аргументована позиційованість керівництва держави в ідеологічній (ідейно-теоретичній, ціннісній, цілепокладаючій тощо) сфері є не просто бажаною, а вкрай необхідною з точки зору потреб суспільства і держави, а також надзвичайно актуальною, запитаною широким суспільним загалом, оскільки саме виразна ідеологічна позиційність дозволить переступити «поріг очікування», який виник у масовій свідомості України в результаті ідейно-світоглядного вакууму попередніх 25 років незалежності.

2. Оригінальною.

Оскільки амбітні політичні конкуренти президента з огляду на минулі вибори з високою вірогідністю також захочуть рельєфно виокремити свою позицію в ідеологічній сфері на тлі концептуально-пропозиційної невинності влади, остільки необхідно, щоб позиція команди президента істотно відрізнялася ще й від позиції основних політичних суперників. Якщо ж мета структуризації оригінальної ідеологічної концептуалістики основними політичними опонентами не буде поставлена або ж буде поставлена, однак не буде виконана, то оригінальність ідеологічного

кредо виявиться тим більше переконливим, незаперечним, впливовим на суспільну думку.

3. Суспільно-концептуально солідаризаційною

Завдання – виробити надійні ціннісні орієнтири суспільного життя, довкола яких соціум солідаризується, усвідомлює себе єдиним і гармонійним авторитетом. Таким консолідуючим чинником може і повинна стати Національна Ідея. А інтерпретувати поняття соціальної солідарності саме як стан колективної ідеологічної інтеграції.

Об'єднуюча позиція в ідеологічній сфері має домінувати над роз'єднуючим. Це є не лише запорука досягнення суспільної злагоди і недопущення розбрату, а й необхідна передумова досягнення вкрай необхідного статусу загальнонаціонального лідера. З різних причин цю мету було неможливо досягти за умов агресії Росії проти нашої держави, тому тепер, коли є відносний стан тиші, слід подбати про нарощування та вирівнювання електоральної підтримки.

4. Мотиваційно-спонукальною.

Привабливість Національної Ідеї для України впливає з її трагічної історії, з невдач державницьких поривань. Великий народ, який упродовж віків був позбавлений державності, пов'язує з Національною Ідеєю очевидні сподівання на вихід з глухого цивілізаційного кута. Йдеться про піднесення життєвого тону нації, про пошуки і визначення тих стимулів і зусиль, які спонукали б націю до енергійного самоздійснення. Це своєрідний план на майбутнє. Не змарнувати такі інтенції, не обманути очікування народу – це не лише закономірне завдання влади, а й реальна можливість істотно наростити свій спонукально-харизматичний потенціал. Такий шанс випадає не часто, тож нехтувати ним не слід.

2500 років тому Піфагор рекомендував своїм учням: допомагайте людині у піднятті ваги, а не в ухиленні від неї. Функція запропонованої ідеологічної моделі має бути аналогічною рекомендації Піфагора. Не зайве звернутися й до висновку Гюго про те, що час заборонив би доступ до себе тій людині, яка нічого не бажає і нічого не прагне, адже *майбутнє – це не те, що йде на зустріч нам, а те, до чого прямуємо ми.*

На додаток варто пригадати повчальну афористичну пересторогу Ніцше: *лікарю не бажано затримуватися в дорозі, інакше його пережене трунар.* За умови ж своєчасного і вмілого впровадження ідеологія виявляється надзвичайно ефективним лікарем багатьох суспільних хвороб, збудником, каталізатором і генератором суспільних перетворень з позицій свідомого і цілеспрямованого цілепокладання.

5. Аргументовано-переконливою.

Національна Ідея має аргументовано і переконливо орієнтувати, акцентувати увагу не на ідолах, до яких належить підлещуватись, а на ідеалах, до яких слід прагнути, які слід втілювати в соціальному та індивідуальному житті, їй має біти притаманна пластичність і гнучкість про позиційної частини і водночас послідовність, категоризм і неухильність нормативного впровадження.

Як зазначив Сенека, людині інколи важче усвідомити мету, аніж її досягти. Справді, інколи вибір шляху буває важливішим, відповідальнішим та важчим, ніж сам шлях. До того, щоб вибір став зрозумілим і неухильним, його слід переконливо аргументувати, переконати суспільство в його очевидній, неухильній необхідності.

Як і будь-яке суспільно значуще явище, ідеологія може відігравати не лише культуротворчу, а й варваризуючу роль. І тільки від самого суспільства, від його пильності і мудрості залежить, чим насправді виявиться ідеологія. Тому слід потурбуватися не лише про сутнісні параметри ідеологічного проекту, а й про форми його оприлюднення, маніфестування на рівні людського сприйняття.

Вдало сформульована і успішно здійснена Національна Ідея істотно додає сил, підносить його духовно-вольовий потенціал. Відсутність же Національної Ідеї гальмує національний розвиток, підтинає духовне коріння народу – і цю ваду не вдається компенсувати ні релігійністю, ні працьовитістю, ні правами людини, ні аморфними «загальнолюдськими цінностями»: такий народ посяде найнижчі шаблі в цивілізаційній піраміді людства або взагалі зійде зі сторінок історії.

І цьому сенсі слід зазначити, що Академія політичних наук спільно з Київським Патріархатом Української Православної Церкви і Українською Греко-Католицькою Церквою, предстоятелі яких є почесними нашими академіками, мають спільну позицію щодо вироблення Національної Ідеї.

6. Суспільно відповідальною.

У галузі Національної Ідеї Україна досі має суцільні експромти і водночас – ніякої нормативістики, ніяких правил, ніяких закономірностей. Що цей симптом означає з точки зору наукової діагностики? Принаймні те, що такий стан справ ставить себе поза наукою, адже фундаментальний постулат соціальної науки твердить: *важливо, щоб кожен член суспільства усвідомлював не лише свої інтереси і права, а й також обмеження, табу, відповідальність і обов'язки.*

Між іншим, одним з найбільших внесків давньогрецької демократії в загальнолюдську скарбницю цивілізації було сформульоване і обґрунтоване нею поняття «елевтерія», тобто *свобода як результат взаємних обмежень*. Саме такий тип соціальності вважається самоочевидним і оптимальним ось уже впродовж двох з половиною тисяч років.

Національна Ідея – це та Архімедова точка опори, яка дозволяє здійснити кардинальні, тектонічні перетворення в галузі соціальної дійсності, це надзвичайно ефективний інструмент (зрозуміло, за умов вмілого користування ним) для досягнення максимальної мети мінімальними засобами. Отже, чим мінімальнішими засобами досягається мета, тим ефективнішою є Національна Ідея. Однак слід мати на увазі, що досягти мету не вживаючи жодних засобів, не залучаючи жодного суспільного інструменту і не поступаючись жодним елементом індивідуального чи суспільного конформізму неможливо в принципі, тому не слід повторювати помилки попередніх поколінь, які «відмовлялися від користування сірниками, щоб не спалити хату»: як наслідок – хоч хата і не згоріла, проте життя в хаті, в якій нема сірників, виявилася нестерпним (це опосередковано довів сам факт Помаранчевої революції та Революції Гідності).

Квінтесенція окресленого сегменту ідеологічного позиціювання політичного керівництва має бути, на нашу думку, така: рівновеликими дробами свободи та необхідності можна ефективно оперувати лише в тому випадку, якщо засобом громадянської відповідальності їх звести до спільного знаменника суспільного оптимуму.

7. Акцентованою на творення української політичної нації крізь призму цивілізаційного критерію.

В'ячеслав Липинський дав мудру пораду: «Маючи в своїй нації і Схід, і Захід, мусимо ці два напрями під гаслом єдності нашої національної індивідуальності весь час в собі гармонізувати. Без такої гармонізації ми гинемо як нація: не завойовані ніколи чужою зброєю, а завжди власним внутрішнім розкладом підпадаємо під впливи то східної Москви, то західної Польщі». Місія України, таким чином, полягає в синтезуванні західного та східного цивілізаційних атрибутів. У «Листах до братів-хліборобів» Липинський дав цьому завданню назву «український месіанізм».

Проте, сформулювати мету і дати їй спонукально-ентузіастичну назву завжди значно легше, аніж утілити задумане у сфері соціальної дійсності. Іншими словами, окреслити в загальних рисах претензійну мету – це навіть не пів справи, а лише її зародкова фаза, яка має бути доповне-

на органічними й максимально ефективними засобами по досягненню такої мети, а також оптимальною інтенсивністю, динамікою актуалізації цілепокладаючого потенціалу. Недотримання зазначених вимог робить мету поверховою, прожектерською, нежиттєздатною.

Не слід цуратися ідеї повернення до власних витоків, до національних джерел, варто якомога скрупульозніше врахувати уроки українського державотворення, відновити престиж національних цінностей. Саме з реалізацією таких завдань пов'язана надія на оздоровлення суспільства, його згуртування, повернення в європейську сім'ю народів.

Потрібно відродити й модернізувати кращі національні традиції та цінності, визначити ієрархію національних інтересів та завдань, виробити адекватну викликам сучасності загальнонаціональну ідеологію, яка виявиться консенсусом щодо напрямів і способів еволюціонування українського суспільства.

Інтенсивне становлення української державності, динамічний розвиток громадянського суспільства і оптимізація еволюційних процесів на рівні суспільної свідомості потребують рішучого розблокування тих чисельних табу, якими ідеологічна проблематика в Україні закидана по всьому периметру свого існування. Загальноцивілізаційний досвід засвідчує: так звана «профілактика» у формі татуйованих, вилучених із полемічного поля сфер, є не лише невдалою, а й узагалі однією з найгірших суспільних стратегій, оскільки вона заганяє світоглядні проблеми вглиб суспільного організму, робить ідеологічні різнотлумачення перспектив та мети хронічними, унеможливорює розблокування ідеологічних непорозумінь.

Сьогодні, коли Росія перейшла у відкритий наступ по всьому ідеологічному фронті проти України задля розхитування громадянського суспільства і доведення до протистояння регіонів з метою знищення української державності, нам всім слід докласти не малих зусиль до нейтралізації таких спроб і це може стати об'єднуючим фактором.

II.

Які основні теоретико-методологічні та конкретно-пропозиційні принципи і концепти формування позиції щодо ідеологічного чинника функціонування українського суспільства можна запропонувати?

Критерій і чинник становлення української державності спонукає до неухильного визнання: світоглядно-ідеологічна і ціннісно-цілепокладаюча лихоманка 80-х – початку 90-х років XX століття довела свою суспільну неефективність. Спроби рухатися в діаметрально-протилеж-

ному напрямку (тобто, спробувати жити за принципом: нема ідеології – нема проблеми) знесли, знекровили суспільно-державний організм, зробили перспективи поступального розвитку України примарними, ілюзійними.

Духовно-ідеологічна криза, що охопила широкі верстви української масової свідомості за попередньої влади, виявилася в двох основних формах: по-перше, в кризі національної ідентичності, втраті почуття історичної перспективи і пониженні рівня самооцінки нації; по-друге, в розірваності єдиного духовного простору та ерозії національного консенсусу з приводу базових цінностей, які за відсутності «ідеологічного магніту» втратили статус абсолютних орієнтирів, стали предметом низькопробних полемічних перепалок.

Сьогодні, коли за плечима Помаранчева революція і Революція Гідності, коли суспільство дало відсіч російській агресії, то сам по собі інструмент полеміки не викликає заперечень; просто полеміку не слід перетворювати на мету ідеологічного дискурсу, адже вона лише засіб досягнення мети суспільної консолідації з нагоди консенсусних параметрів суспільно бажаного, належного, оптимального.

За всіма канонами демократичного суспільства глибинні проблеми сучасного українського соціума віддзеркалює не ідеологічний монолог, а саме ідеологічний діалог, обмін думками, аргументами, порівняння доказових баз тощо. Однак ідеологічний діалог – аж ніяк не самоціль, не кінцева мета і не над завдання українського соціуму, а лише механізм досягнення суспільної мети – ідейно-теоретичного (ідеологічного) консенсусу щодо уявлень про сутнісні аспекти минулого, сучасного і майбутнього України, який є необхідним і достатнім для оптимального розвитку держави. Тож нам належить нарешті подолати полемічне перехрестя і вийти на формування Національної Ідеї.

Сучасній Україні, висловлюючись метафорою першохристиян, бракує «вина і хліба» - тобто як уявлень про реальний стан у суспільстві, так і перспективізму, мотиваційної спонуки зробити зусилля над собою, щоб подолати недосконалість.

Саме в умовах перехідного суспільства нам може зарадити національно-державницька ідея, ідеологія державництва, функція якої полягає в осягненні й послідовному втіленні в життя державницького інтересу в його конкретно-історичному вимірі, в забезпеченні інтеграції ще розколотої суспільства. Така ідеологія має запропонувати переконливу інтерпретацію здатності суспільства щодо подолання невідповідності між традиційними цінностями масової свідомості та реальними суспільними відносинами.

За умови подальшої самоідентифікації українського суспільства Національна Ідея сприятиме збігові інтересів, традицій і світоглядних орієнтацій населення різних регіонів України, допомагатиме владним структурам долати кризові явища, відстань між ідеалами незалежності та труднощами трансформаційного періоду.

Гіпноз заколисуючої демагогії і популізму поволі вже розвіявся: зневажливе ставлення до ідеології виявився вочевидь неконструктивним. З'ясувалося, що нігілістичне відношення до формування Національної Ідеї на практиці найчастіше призводить до підміни загальнонаціональних інтересів інтересами груповими, клановими або до зведення цих інтересів до голого політичного розрахунку, тобто до політиканства.

Деідеологізовані суспільства історії невідомі. Скоріше за все, в оглядовому майбутньому таких суспільств також не з'явиться, оскільки людина не може жити без ідей, намірів, планів. Це – її родова особливість, і вона може зникнути лише із загибеллю самої людини, людства. А що стосується розвитку економіки, культури і політики, то без відповідного ідеологічного забезпечення він також виявляється неможливим.

Відсутність Національної Ідеї – це очевидна ознака кризи національної ідентичності і навіть нестачі національної гідності. Якщо державницький світогляд не сформований (не сформульований і не інкорпорований у масову свідомість), то суспільство виявляється неспроможним само організовуватися належним чином, тобто зробити це настільки переконливо, щоб виявитися здатним гідно відповісти на виклики сьогодення і майбуття.

Заперечення суспільної функції ідеології на тій підставі, що за певних умов вона може набути ознак негуманних і тоталітарних, методологічно є рівнозначним спробам ввести заборону на фундаментальні наукові дослідження, мотивуючи таке рішення історичними ілюстраціями жахів атомних бомбардувань, глобальною шкодою природному довкіллю, небезпекою фатальних кліматичних змін на планеті тощо. З цього приводу Альберт Ейнштейн слушно зауважив: людину вбиває не зброя – людину вбиває людина.

Насправді ідеологія є дієвим і гнучким інструментом управління, який забезпечує державі притік соціальної енергії, схиляє до необхідності підтримки спільного блага відтворюючою діяльністю. Ідеологія вбєрігає розколоту державність від краху, забезпечує основу для ідейно-світоглядної орієнтації. Настільки така орієнтаційна база адекватна – це вже інша справа: тут все залежить від того, чи стане ідеологія предметом науки і чи виявиться наука елементом ідеології. Ці обидва елементи мають слугувати розв'язанню завдань державного управління.

Порушення ідеалів і системи цінностей радянського періоду, вакуум конструктивної державницької ідеології за відсутності соціальних передумов розвитку демократичної особистості (яка мала б внутрішні потреби в державності і переймалася б певним ступенем відповідальності за неї) – все це, безумовно, свідчить про нагальну потребу суспільства в новій ідеології як дієвому, століттями перевіреному засобі уникнення суспільної дезінтеграції.

Звертання в кризові періоди історії саме до Національної Ідеї (часто навіть всупереч універсальним гуманістичним цінностям) пояснюється тією обставиною, що Національна Ідея є найпростішою, найдоступнішою і найефективнішою формою суспільної ідентичності. Саме Національна Ідея створює сприятливі умови для національної ідентичності як почуття спільного минулого та сучасного, як формування в масовій свідомості феномену «ми».

З огляду на викладене необхідно сконцентрувати зусилля в напрямку вироблення консенсусу щодо фундаментальних питань розвитку країни. Нація, яка не об'єднана спільним проектом майбутнього, втрачає життєздатність, і навпаки – запліднення Національною Ідеєю надає національному життю перспективу, актуалізує потенціал національних цінностей. Вагомість Національної Ідеї полягає в тому, що вона творить деяке стійке колективне уявлення про визначальні фактори життєдіяльності суспільства. Одного разу народившись, вона має велетенську силу історичної зарядженості і спадкоємності, відтворюючись згідно із законом соціалізації наступними поколіннями соціуму.

Основні принципи ідеологічного позиціювання політичної влади України пропонується викласти засобом такого кредо:

по-перше, мислити в категоріях Українських національних інтересів, по-друге, мислити і діяти стратегічно, глобально і перспективно.

Акцентований подібним чином концептуалізм в ідеологічній сфері вигідно відрізнятиме політичне керівництво як від дотеперішніх «сліпих поводитирів» від влади, так і від популістичної демагогії опозиції.

Хоча Україна впродовж останніх трьох років і досягала успіхів, проте ці досягнення є результатом значною мірою кон'юктурних і тактичних кроків; про стратегічне ж забезпечення майбутнього України ніхто з українського політикуму ще не вів мову в аргументованих і прикладних термінах. Тут варто навести повчальний вислів Ніколо Макіавеллі: «Всім мудрим князям слід мати на увазі не лише теперішні труднощі, а й труднощі майбутні, енергійно вживаючи ефективні заходи проти останніх. Адже якщо передбачити їх, то неважко буде з ними боротися; якщо ж пасивно дочекатися їхнього наближення, то лікування виявить-

ся невдалим з огляду на несвоєчасність і невиліковність хвороби». Як додавав з цього приводу Ніцше, той, хто довго вагається з прийняттям важливого рішення обирає рішення найгірше з можливих.

Кожен принцип і концепт, завдяки яким здійснюватиметься структуризація ідеологічної сфери України, доцільно подавати крізь призму: а) мети, б) факторів (чинників) її як потенціювання (посилення), так і обмеження. Чіткий, прозорий та аргументаційно переконливий аналіз наявних альтернатив (факторів «за» та «проти») дозволить запропонованій політичній владі ідеологічній концептуалістиці за короткий час заручитися підтримкою лівової частки масової свідомості України – незалежно від політичних, національних, регіональних, конфесійних та інших відмінностей, притаманних структурі суспільної думки сучасної України.

Загальні положення, які доцільно враховувати під час формулювання конкретно-пропозиційної частини стратегії держави в ідеологічній сфері.

Багато ідей, які поодинокі є соціально ефективними, поєднуючись у ту чи іншу ієрархічну систему або послідовність, втрачають свою ефективність, виявляються недієздатними. І навпаки – креативно незначним, проте вміло поєднаним і вмонтованим в соціальну сферу ідеям, цілком під силу істотно підвищити загальносуспільну мотивацію і вольову енергетику, забезпечити стійкий приріст у всіх сегментах суспільного життя. Таким чином, методи і принципи синтезування, систематизування ідейно-теоретичних пріоритетів набувають у сучасному суспільстві ознак чи не вирішального фактору розвитку.

Держава – це не просто певна територія; держава в субстанційному сенсі – це певна Ідея. Зрештою, яке б визначення держави не взяти – Аристотеля чи Руссо, Макіавеллі чи Гоббса, Спінози чи Гегеля, Маркса чи Вебера – скрізь ми наштовхуємося на постулат, згідно з яким **держава – це першочергово втілення певної ідеї**.

Якщо держава – це розум народу, а культура – його рух, то ідеологія – своєрідний місток, спроба поєднання і синхронізації зусиль духу і розуму.

Ідеологія – це завжди експлуатація певної ідеї. Питання полягає лише в тому, яка саме ідея піддається експлуатації.

Кожне соціальне явище – це також результат здійснення певних ідей, адже спочатку будь-яке соціальне явище існує на рівні ідеї. Лише реалізація їх на практиці надає явищу ознак соціального факту. Таким чином, будь-який недосконалий соціальний феномен – це наслідок або недосконалих ідей, або недосконалого утілення їх на практиці. Якщо ми

намагаємося досягти суспільної досконалості, то маємо потурбуватися про досконалий ідейний (ідеологічний) супровід цієї мети.

Будь-яка ідеологія базується на уявленні про досконале (досконаліше) суспільство. Потреба в ідеологічному супроводі суспільної практики актуалізує аспект високих суспільних цінностей, необхідних людині так само, як вітаміни і любов: у результаті їхньої відсутності люди хоч і не вмирають, проте з усією очевидністю стають пригніченими. І в цілому функціонально неповноцінними.

Величні, переконливі ідеї мають надзвичайну суспільну силу, вплив і значення, сумірно найвищим зразком матеріальної культури. В ідеалі ідеологія має бути гармонійним поєднанням святого, судді і вченого. Вміле і гармонійне застосування саме цих функціональних особливостей максимально підвищує ставки ідеології на рівні масової свідомості.

Ідеологія (ідеологічне забезпечення, ідеологічна складова функціонування суспільства) є необхідною умовою і невід'ємним атрибутом кожного процесу державотворення. Відмовитися від ідеологічного чинника, знехтувати ним означає не просто поставити під сумнів успішність державотворення, а й фактично перекреслити перспективи державного будівництва.

Напрошується висновок: якщо чогось неможливо уникнути, то чому б не надати цьому належного значення, чому б не заплатити такому фактору суспільного життя необхідну і достатню данину? Історичний досвід застерігає: спроба економити на десятині зазвичай призводить до втрати всього. Принагідно зауважимо, що ідеологічної сфери така історична й соціальна аналогія стосується в повній мірі.

Ефективна ідеологія – найбільш прийнятна ціна за успіх державотворення, яка відома світовій історії. Зрештою, і без допомоги всесвітньої історії очевидно: вигідніше й доцільніше заплатити саме цю ціну, щоб перебіг суспільної еволюції не поставив перед необхідністю платити іншу – істотно вищу – ціну.

Німецька мудрість твердить: найбільшу рибу розпізнати легко – вона завжди зривається з гачка. Ідеологічна проблематика в Україні схожа на оту велику рибу – схожа вже тим, що постійно зривається з гачка суспільного аналізу, вислизає із розставлених демагогією і формальною логікою пасток. Ідеологія в Україні – як посмішка чеширського кота: така ж невловима й невідчужима бажанню заземлити, формалізувати її понятійно-аргументаційними засобами. Відтак, важливим суспільним завданням в оглядовому майбутньому буде втримання на надійному суспільному гачку найбільшої ідеологічної риби – тих

факторів і аспектів, що визначають становлення української державності за всіма азимутами.

Поняття Національної Ідеї стало своєрідним каменем спотикання світоглядних, ідеологічних, соціальних, політологічних засад молодой державності України. Незважаючи на велику кількість публікацій, її зміст досі залишається нез'ясованим. Національна Ідея – це, по-перше, своєрідний національний ідеал, по-друге, ставлення людини до такого ідеалу, по-третє, орієнтація на досягнення певної інтегрованості, солідаризму соціуму (власне цим і виправдовується сенс суспільної форми буття).

Ідеологічна стратегія державної політики неможлива за відсутності політичного аналізу ідеалу – ціннісного й світоглядного відображення, впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє, взірця досконалості, який виступає для суб'єктів політики і широких верств населення моделлю бажаного, критерієм оцінки діяльності з позицій стратегічної мети.

Що ж стосується Національної Ідеї, то в ідеалі вона містить в узагальненому вигляді відповіді на такі запитання: заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу, яким чином реалізує свій творчий потенціал серед інших спільнот? Національна Ідея спроможна виконувати найрізноманітніші функції: мобілізаційно-спонукальну, ферментативно-вольову, етнотворчу, інтегруючу, ідентифікуючу, аксіологічну, державотворчу, футурологічну тощо.

Спроби знайти універсальну формулу української Національної Ідеї розбилася відтоді, як українська еліта усвідомила свій суспільно консолідуючий і виховний потенціал. Проте вироблення власної моделі національної самоорганізації виявилось надто складним завданням для нації, яка впродовж століть була бездержавною і розчленованою сусідами. Остаточного не розв'язана ця проблема й сьогодні з огляду на дію нових ускладнюючих чинників – високого рівня поляризації українського суспільства, суперечності цінностей і різноспрямованості зовнішньополітичних орієнтацій.

Втім, на буденному й побутовому рівні Українська Ідея віддавна існувала як уособлення національного духу, як виразне прагнення до свободи самовиявлення, як етнокультурний міф. Значно чіткіших обрисів вона набула в політичній думці – як ідея самотності українства, як віддзеркалення прагнення до самовизначення і самоствердження. Про оформлення української Національної Ідеї можна говорити з кінця ХІ століття, коли суспільна еліта виробила стереотип спадкоємності княжої Русі і усвідомила наявність «народу політичного», готового боронити свої права й привілеї.

З'ясуванню функціонально-інструментальних можливостей ідеології, виявленню справжнього потенціалу ідеологічної буттєвості істотно доповнює приклад порівняння Гераклітом лука та ліри. Ці обидва знаряддя хоча й функціонують за тотожним принципом дії, проте їхні функції діаметрально протилежні або, принаймні, доволі відрізняються одна від одної. Ідеологія є саме таким діалектичним поєднанням в одному феномені протилежних або істотно різних функціональних потенціалів (на кшталт ліри та лука). Пріоритетний розвиток того чи іншого потенціалу мотивується самим соціумом, тому нарікання на ідеологічний негатив, за великим рахунком, безпідставні: вони нагадують нарікання на дзеркало, в якому індивідові не сподобалося те, що він побачив. Насправді ж дзеркало не винне – і щоб довести це, зовсім не обов'язково вдаватися до глибокоешелонованої аргументації.

Сутнісні ознаки ідеології полягають у таких функціонально-інструментальних аспектах: об'єднання (солідаризація), уніфікація, орієнтація на спільні дії, акціонізм, раціоналізація способу життя і мети, легітимація, універсалізація.

У функціонально-інструментальному розумінні ідеологія – це першочергове:

- а) процес вироблення ідей, переконань і цінностей соціального життя;
- б) ідеї та переконання, які символізують умови існування та життєвий досвід соціальних груп, класів і прошарків;
- в) різновид колективного символічного самовираження;
- г) легітимація на концептуально-цілепокладаючому рівні соціальних інтересів того чи іншого сегмента соціальної сфери.

Національна Ідея – це:

- утвердження політичної нації в духовній єдності та моральній відповідальності за будівництво ефективної держави і демократичного суспільства;
- вироблення обґрунтованих орієнтирів цивілізаційного розвитку, креативних ідейно-методологічних засад культурної і освітянської діяльності, дійових принципів формування громадсько-політичних структур і стосунків;
- структуризація засадничих форм і принципів консолідації українського суспільства;
- форма самоусвідомлення народу за принципом: спільна історія у минулому і спільний ідеал у майбутньому;

- не боротьба всіх проти всіх, не джерело конфліктів та протистоянь, не конфронтація і не руйнація, а конструктивне творення з метою забезпечення міжнаціональної злагоди, громадського єднання, політичної стабільності;
- національний ідеал, сенс економічного, політичного та духовного життя нації;
- ідейно цементуюча основа суспільства;
- ідейний засіб, спосіб, форма реалізації національної (загальнодержавної) мети;
- відповідь на нагальні й суспільно значущі запитання;
- задоволення деякої істотної суспільної потреби;
- приборкувач суспільного хаотизму й непередбачуваності;
- механізм цілепокладаючої структуризації духовного життя суспільства;
- еквівалент політичної зрілості нації.

Головне в Національній Ідеї – чітке розуміння реалій і формування адекватних завдань, спроможних інтегрувати суспільство на шляху до спільної мети.

Функціонально Національна Ідея – це перш за все формулювання соціально прийнятної мети. В цілому ж Національна Ідея є фундаментальним чинником державотворення, яка покликана творити і відтворювати (регенерувати) визначальні для життя суспільства ідейні пріоритети. Головна функція ідеології державотворення – досягнення максимуму загальнодержавного блага.

Національна Ідея – це завжди засіб, паливо двигуна трансформації намірів державотворення у практичні дії по втіленню їх у життя; це спільність історичної долі і мети. Отже, питання формулюється у такий спосіб: чи усвідомлюємо ми спільність історичної долі і мети? І якщо усвідомлюємо, то якої модифікації (конкретно-історичного формату Національної Ідеї) такої спільної історичної долі і мети дотримуємося?

Ідеологія оволодіває суспільною свідомістю засобом поширення й домінування власних критеріїв оцінки минулого, сучасного й майбутнього, методом створення позитивного образу запропонованих нею завдань і мети розвитку суспільства.

Міра ефективності ідеології зумовлює міру ефективності державотворення. Саме ідеологічний формат, ефективність сформульованої і впровадженої Національної Ідеї визначає міру розквіту або занепаду держави.

Національна Ідея – це філософія цілепокладання нації в її основних, визначальних аспектах. Такі аспекти стосуються життя у найрізноманітніших площинах. Одне залишається незмінним: з точки зору аргументації вони мають формулювати переконливий стрижень національного само здійснення.

Національна Ідея повинна враховувати всесвітні, глобальні тенденції і уявлення щодо ідеологічної сфери. Проте запозичення чужого досвіду ніколи не робило Національну Ідею досконалою і оригінальною: таке завдання досягалося засобом, який у категоричній формі виклав Тарас Шевченко: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля!»

Інкубаційний період державотворення не може тривати століттями – це було б навіть не трагікомічне, а неприродно, неможливо. Зазначена обставина загострює потребу звільнення ідеологічного супроводу державотворення від намулу евфемізмів і політичних спекуляцій з метою формулювання чіткої ієрархії ідейно-світоглядних, ціннісних і загалом сенсожиттєвих пріоритетів загальнонаціонального значення.

Український народ спроможний витворити величну Національну Ідею, яка виявиться переконливою відповіддю на виклики сучасності й майбуття. Це – питання не амбіцій чи політичного честолюбства лідера держави, а нагальної життєвої потреби великої європейської держави, яка намагається вибороти собі гідне місце в сучасному і майбутньому світі. Історія ж бо невблаганна: лише ті народи, які мали величну Національну Ідею, виявилися здатними не лише поставити перед собою великі цілі, а й переконливо досягти їх.

В цілому ж значущість ідеологічно-інтегралістських чинників для функціонування держави і суспільства можна переконливо проілюструвати висловом президента Фінляндської Республіки Маннергейма: «Я хочу, щоб у свідомості майбутніх поколінь закарбувалося лише одне повчання: розбрат у власних шеренгах смертоносніший, аніж ворожі мечі, а внутрішні розбіжності завжди відкривають двері іноземним загарбникам».

Громадське об'єднання вчених «Академія політичних наук» не стоїть осторонь політичних процесів в Україні і стає на захист державотворення.

Висловлюю щиру подяку доктору філософських наук Самчуку Зореславу Федоровичу за допомогу у підготовці доповіді.

Дякую за увагу!

Розділ I
ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 323.21

Омельченко Вікторія Юріївна

кандидат філософських наук,

асистент кафедри української філософії та культури

філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

член-кореспондент Академії політичних наук

**ПОЛІТИЧНИЙ МІФ: ГІПЕРБОЛА «ПРЕКРАСНОГО»
ТА «ТЕОРІЯ ЗМОВИ» СУПРОТИ ДІЙСНОСТІ**

Наукова розвідка присвячена дослідженню поняття «міфу» та виявленню сутнісних ознак «політичного міфу». З'ясуванню та проясненню питання, чим є «політичний міф» сьогодення? Якою мовою він говорить? До чого апелює? В межах даної розвідки доведено, що «політичний міф» є комунікативною системою, яка деформує реальність. Встановлено, що кожен «політичний міф» має свій термін придатності і межі своєї інтерпретації. Підтверджено, що «політичний міф» є одним з найефективніших інструментів для задоволення таких політичних цілей як досягнення влади та її легітимація. Завдяки дослідженню специфічних ознак «політичного міфу» вдалося встановити, що політичний дискурс є ірраціональним, а політичні промови апелюють до аргументу чуттєвого, а не раціонального. «Політичний міф» моделює свою «картину світу», яка є спрощеною, самозрозумілою, самоочевидною. Обґрунтовано, що здатність критичного судження, вміння працювати з інформацією та якісна аналітика з вуст незаангажованих ЗМІ та експертного середовища, хоч і не є панацеєю, але все ж таки частково нівелюють «силу» «політичного міфу». Окрім цього в даній розвідці виявлено роль і значення таких понять як «політична магія» та «політичний спектакль» у контексті «політичної міфології» як прикладної міфології.

Ключові слова: міф, політичний міф, політтехнології, електорат, політичні цілі, «теорія змови», «політична магія», «політичний спектакль»

Ніщо так не приваблює людей як жага до влади, саме «воля до влади» (Ф.Ніцше) продукує застосування перевірених часом і емпіричним досвідом інструментів політтехнологій. Одним із яких є політичний міф. Політичний міф реанімує наші первісні почуття, апелює до інстинктів, деформує реальність.

Проблема міфу є досить масштабною і вивчається з різних точок зору та за посередництва різних методологій. Розмаїття аспектів міфу розглядається у сферах генеалогії міфу, психоаналізу, медіа, реклами, піару, маркетингу тощо. У межах даного дослідження нас цікавить сутність міфу у контексті політології. Об'єктом нашої розвідки є поняття міфу взагалі, а предметом сутнісні ознаки політичного міфу. У якості теоретичного опертя та джерелознавчого фундаменту ми послуговуватимемось роботами О.Лосева [8], А.Цуладзе [13], Г.Лебона [5], Е.Касіпера [4], М.Едельмана (Murray Edelman) [16], Г.Тюдора (Henry Tudor) [17], Р.Барта [2] та ін. У вітчизняному контексті вивчення політичного міфу розглядається у таких аспектах, як політичний інструмент і політична реальність (Ю.Шайгородський [14]); як знаряддя впливу на електоральні вподобання (Д.Мадрига [9]); як засіб впливу на індивідуальну та масову свідомість (О.Березовська-Чміль та Т.Черниш [3], С.Матвієнків та В.Штерн [10]) поруч із вивченням ролі міфу у контексті відродження національної свідомості українського народу (Ю.Левенець [6]).

Відповідно, ми досліджуючи дану тему будемо рухатись від «загального до конкретного» (мовою Г.Гегеля), від поняття «міфу» взагалі до поняття «політичного міфу» зокрема. Розпочнемо із подолання передсудів, згідно яких «міф» трактують як загадкову оповідь первісних людей, а сам «міф» розглядається як такий, що передує науковому сприйняттю світу. На противагу такому визначенню, ми пропонуємо визначати «міф» як спосіб пояснення світу, а «політичний міф» як штучно створену «реальність» обумовлену жагою до влади, що досягається засобом впливу на масову свідомість.

Звернемось до альфи і омеги дослідження міфології, а саме дослідження О.Лосева. Останній, як раз і застерігає від упередженого сприйняття міфу як вигадки, ілюзії, фантазії, що властива виключно первісній людині. Такий погляд на міф обумовлений тим, що ми оцінюємо його з точки зору науки. Пригадаємо, Н.Гудмен мовив про небезпеку «заангажованого ока», яке є упередженим на предметі свого дослідження, і оперує стереотипами, а не «розумінням» (у сенсі герменевтики). Саме О.Лосев і застерігає нас від такого легковажного сприйняття міфу «заангажованими очима». За О.Лосевим, міф не є вигадкою, а є самою дійсністю, «категорією думки і життя», відповідно міф позбавлений усього довільного і вигаданого. Більше того, міф не є хаотичним і ілюзорним, він має свою лаконічну структуру і є логічним, себто є «діалектично необхідною категорією свідомості і буття взагалі» [8]. Тобто, міф не є ані ідеальним буттям, ані вигаданим, а є смисловим бут-

тям. Міф нічого не вигадує, а є комунікативною практикою сприйняття, інтерпретації та пояснення оточуючого світу. Відповідно, О.Лосєв констатує, що міф не є примітивно-науковою химерою, а є «живим суб'єкт об'єктним взаємообміном, що містить свою власну, позанаукову істинність, правдивість, закономірність і структуру», тобто міф це завжди історія про реальне, живе і безпосереднє [8]. Такими є риси міфу за О.Лосєвим. В свою чергу, Р.Барт продовжує подібні розмисли щодо міфу, але, розглядає його вже, з точки зору семіології. Науки засновником якої є Ф.Сосюр, яка і має вивчати міфи.

Якими ж є риси міфу, за Р.Бартом? Міф – це, по-перше, комунікативна система; по-друге, міф нічого не приховує, він не є істиною або хибкою, він деформує та спотворює реальність; по-третє, міфи мають свій термін придатності, це означає що архаїчні міфи можуть бути і є, але вічних міфів немає; по-четверте, міф містить дві семіологічні системи: мову – об'єкт та метамову; по-п'яте, міф має смисл, форму і значення. Міф одночасно позначає, повідомляє, переконує, приписує. По-шосте, міф носить імперативний та спонукальний характер, він апелює до конкретного реципієнта [2]. Такими є риси міфу за Р.Бартом. Окрім яких, автор наголошує ще й на особливостях читання та розшифрування міфів. Способів прочитання міфу, за Р.Бартом є три. Перший з яких є буквальним значенням і характеризується концентрацією на формі міфу. Другий спосіб передбачає вміння розрізняти смисл, форму, що відповідно дозволяє враховувати деформуючий вплив форми на смисл. Саме такий послідовний і критичний підхід руйнує значення міфу і останній сприймається як омана. Третій спосіб є споживацьким, який характеризується сприйняттям міфу у єдності його смислу і форми, що створює ефект подвійного впливу міфу і перетворює нас на його пасивних споживачів [2]. Таке споживацьке та «сліпе» сприйняття міфу відповідає меті його створення. З заявлених Р.Бартом трьох способів «прочитання» міфу лише два перших способи є аналітичними і дозволяють як виявляти так і руйнувати міфи. Р.Барт пропонує до нашої уваги «прочитання» міфу у таких контекстах сучасності як реклама, маркетинг, ЗМІ, які тиражують інформацію і здатні до маніпуляцій. Ознайомившись із таким розумінням Р.Бартом міфу можемо припустити, що він говорить про «міф» у «суспільстві споживання», що ґрунтується на самоцінності матеріального і продукує запит тотального споживання, що ставить перед рекламою завдання збільшення обсягів торгівлі та стимулювання додаткових продажів. І реклама починає писати свій міф обумовлений вище зазначеними цілями. У контексті питання «суспільства споживання» варто пригадати Е.Фрома, який протиставляв антоганістично ворожі за своєю суттю сфери матеріального і буття та ранжував життя за двома принципами або «мати» або «бути», тобто, або пасивно споживати, або активно думати, третього не дано. Р.Барт переконливо доводить, що «міф» «діє економно, знищує

нанівець складність людських вчинків, надає їм простоту сутностей», «міф» створює світ без протиріч. «Міф» спрощує світ, зводить його до простих алгоритмів, а в такому «зручному» світі втрачається звичка послуговуватись здатністю критичного мислення. Тобто, сучасний міф у рекламі, мас-медіа, політиці створює відповідну «картину світу», створює ілюзію сприйняття і почасти імітує, себто є «симулякром» мовою Ж.Бодріяра.

Від поняття «міфу» в інтерпретаціях О.Лосева, Р.Барта перейдемо до визначення сутнісних ознак «політичного міфу». Ознайомившись з різними підходами до визначення останнього, ми приймаємо як аксіому положення згідно якого «політичний міф» створюється в лабораторних умовах для відповідних політичних цілей. Якими є: боротьба за владу («воля до влади» Ф.Ніцше), легітимація влади, досягнення політичного домінування. Відповідно, ми розглядаємо міф в контексті політичної боротьби.

Одним з перших, хто запропонував використовувати міф у якості політичного інструменту, був Ж.Сорель, який вважав, що «міфи мають створюватись штучно, аби надихати маси» [11]. Ж.Сорель протиставив міф як утопії так ідеології. Сутнісною ознакою міфу є орієнтація на теперішнє, а не минуле чи майбутнє. Міф – це теперішнє, це момент «тут і зараз», це монолог, що виголошується з визначеною метою. В свою чергу, Г.Тюдор [17] визначив міф як «ідеологічно марковану оповідь», яка має за мету створити «свій світ», свою «правду» про минуле та теперішнє. Власне, схильність створювати міфи як засіб впливу на Інших і є ознакою сучасного розуму. Міф це драматична конструкція, що вступає у боротьбу з реальністю.

О.Сурков у статті «Міф, сила і насилля в філософії Ж.Сореля» [11] підкреслив, що міф – це «сукупність образів, які здатні інстинктивно викликати у людей необхідні почуття для досягнення тих чи інших дій. Міф слід розглядати поруч з утопією і ідеологією. О.Сурков пояснює міф словами Р.Барта, тобто трактує останній як «подвійну семіологічну систему». Міф використовує слова «буденної мови, позбавляючи їх смислу і наділяючи новим, більш функціональним, придатним для політичного використання». Наприклад, К.Леві-Строс ототожнює міф і політичну ідеологію, «ніщо не нагадує так міфологію як політична ідеологія» [11]. Для Р.Барта міф – це засіб здійснення ідеології. Міф тримається на вірі, ілюзії, а не раціональних аргументах. Для того, аби міф реалізувався хтось має підсилити його вірою, повірити у диво.

Згідно з експертною оцінкою, А. Цуладзе [13] «політична міфологія» є прикладною міфологією, яка завжди намагається стати реальністю. Це інтенційна міфологія, тобто така, що спрямована на конкретну групу людей або адресована конкретному реципієнту. А.Цуладзе виокремлює такі «міфи» як: «технологічні» та «вічні»/архаїчні. За А.Цуладзе «міф» це завжди «насилля над реальністю». Таким екзистенційно трагічним

прикладом «насилля міфу над реальністю» є «холодна війна», яка породила викривлене сприйняття реальності у росіян, що характеризується небажанням мас миритися із дійсним станом подій. Це і є першопричиною появи таких необхідних «перемог», які вже не завойовуються, а штучно створюються. Однак, «політичний міф» потрібно не лише написати, а ще й поширити. Адже, завдяки ЗМІ і «інформаційним ін'єкціям» ефект успіху таких «перемог» лише посилюється. А.Цуладзе пояснює таку схильність до імітації і штучного створення «перемог» неготовністю до реальних жертв, відповідно, і з'являється запит на «символічні» війни та перемоги. Такі віртуальні перемоги тиражуються у ЗМІ, які моделюють різні сценарії першопричин таких війн і ґрунтуються на таких ірраціональних аргументах як «конспірологічні теорії» на кшталт «світової антиросійської змови» [11,с.3]. До чого ж призводить така політична «гра» на мапі світу, перш за все до ізоляції, неготовності діяти за визначеними правилами світового порядку завжди призводитиме до конфлікту. Спочатку до «конфлікту інтерпретацій», а, згодом, і до «конфлікту воєнного» та гібридних протистоянь. Безперечно, що така політична стратегія не містить жодних раціональних підвалин, а подекуди і протистоїть «здоровому глузду». Разом з тим усе має свої першопричини. Чим обумовлена така поява і запит саме на такі «політичні міфи»? А. Цуладзе вказує, що глибинні першопричини такого запиту укорінені у ментальному стані суспільної свідомості росіян, які не дозволяють прорватися їй в «осьовий час». До речі, Ю.Шайгородський [14] також вказує на зв'язок менталітету і появи відповідних міфів. А.Цуладзе вважає, що Росії варто покласти край «імперським міфам» і здійснити перехід від осьового до історичного часу [11]. Відповідно, однією з найефективніших міфічних конструкцій є «теорія змови» (conspiracy theory), яка є зручним і перевіреним засобом для досягнення політичних цілей. Схема за якою будується «теорія змови» проста і ефективна. Вона так охоче сприймається, оскільки створює цілісну і несуперечливу картину світу. «Теорія змови» говорить через посередництво «лиходіїв-жертви», протистоїть ворогам, несправедливості, є «миротворчою». Спростувати «теорію змови» раціональними методами майже неможливо, оскільки вона будується на недоведених, а відповідно неспростовних аксіомах [11,с.100]. А. Цуладзе вважає, що у сучасному світі міф почувається дуже «затишно», оскільки з приходом «галактики Гутенбергу» роль ЗМІ і телеіндустрії набула глобальних масштабів, тобто ЗМІ формують суспільну думку, маніпулюють розставляючи «хиткі» і «заангажовані» акценти у поданій інформації. Насправді, телебачення не передбачає зворотнього зв'язку, воно дає готовий медіа продукт, який можна лише споживати, але неможливо якісно «перетравити». Як наслідок, це призводить до збільшення лав «сліпих» споживачів «потрібного» медіа продукту. Відповідно, боротьба за контроль і вплив на медіа є виправданою у політичних перегонах,

адже більш сприятливого майданчика для висловлювання своєї «правди» важко віднайти. А.Цуладзе пропонує певну техніку захисту від міфу, яка полягає або у ігноруванні політики взагалі або у спроможності зайняти визначену ідеологічну позицію [11,с.269]. У будь-якому разі, слід завжди зберігати пильність «здорового глузду» і не втрачати здатність критичного мислення і сміливість критичного слова. Це передбачає вміння аналізувати, порівнювати будь-які повідомлення ЗМІ, слід навчитися «читати» і «працювати» з інформацією, відокремлювати факти від їх інтерпретації. Усім ЗМІ властиво драматизувати події, тому слід навчитися скептично ставитися до «сенсацій».

Суть «політичного міфу» полягає у тому, що він завжди адресується конкретній аудиторії, враховує її «слабкі» місця, особливості менталітету. Домінуючу позицію у «політичному міфі» відіграє стереотип, який набуває своїх гіпербол у різних варіаціях його тиражування. Донести до реципієнта нову інформацію можна шляхом: використання вже існуючих стереотипів; шляхом зміни акцентів у смислового повідомленні, яке адресується; створенням нових стереотипів, ще більш емоційно забарвлених, що пробуджують до активних дій [11,с.5]. Будь-який стереотип формується на узагальненнях. Стереотипи формуються як стихійно так і штучно. В чому ж полягає різниця між стереотипами і міфами? «Стереотип це певний ярлик», який клішує, ранжує, який задає тональність, контекст, але в ньому немає розповіді, немає story. Тобто, стереотип є формою, а міф є змістом, історією. Найбільш ефективним стереотипом є той, що працює з емоціями. Досліджуючи питання міфу, А.Цуладзе приходить до висновку, що уся публічна політика будується переважно на емоціях. Можемо пригадати промови найвідоміших політиків і політичних лідерів, більшість яких сконструйована на емоціях і апелює до пробудження необхідних настроїв у електорату. Переважно використовується апеляція до базових людських потреб, страху перед невизначеністю, почуття обов'язку і справедливості, почуття провини. Це є апеляцією, навіть не так до емоцій, як до самих інстинктів, природних нахилів людини. Оскільки, «лікувати» суспільство це важко і дорого, тому «імітація» лікування суспільства є прийнятним варіантом для політиків [11]. Така «імітація» роботи із суспільством є «політичною магією». До речі, Е.Фром у роботі «Здорове суспільство» пише про таку «історію хвороби» сучасного суспільства, причину якої вбачає у всеосяжному та неконтрольованому споживанні речей, товарів, людських стосунків. А.Цуладзе переконливо доводить, що «політичний міф» завжди створюється штучно з відповідною політичною метою досягнення влади.

Якими ж є основні знаряддя маніпуляцій політичного міфу? З чого складається «тіло» політичного міфу? З механізму «свій-чужий», протистояння «добра-зла», «правди-кривди», «лиходіїв-жертв», «героя-кривдника», «героя-антигероя», «білого-чорного». Міф завжди

має свого героя, який кидає виклик і захищає свою «правду». Міф характеризується емоційним переживанням, а не критичним сприйняттям історичного матеріалу. Міф має ірраціональні підвалини та керує емоціями за допомогою стереотипів. Міф створює свою реальність та створює ефект солідарності мас.

Як протистояти «магічному» впливу політичного міфу? Міф нічого не пояснює, а створює ефект дива. Для того, щоб захиститись від міфу слід пам'ятати, що слова не тотожні реальності. Протистояти міфу можна завдяки розвитку критичного мислення засобом широкої просвіти мас, вільних та незаангажованих ЗМІ, що сприятиме розвитку аналітичного мислення, а не «сліпому» споживанню інтенцій міфу. В свою чергу, ми не можемо вимагати від мас неможливого, очевидно, що аналітичне мислення і здатність критичного судження не є притаманною рисою масової свідомості.

Відповідно, міф був, є і залишається найефективнішим знаряддям політтехнологів задля досягнення відповідних політичних амбіцій. Міф дозволяє здійснити розподіл сил на свою користь, досягти перерозподілу владних повноважень та отримати доступ до нових владних ресурсів. Міф розповідає свою «заангажовану» історію і шукає своїх глядачів. Чому глядачів? Тому що політичний міф є театральним, драматичним за своєю суттю. Пригадаємо Р.Барта [2], який казав, що міф послуговується театральною вимовою, магічною тавтологією і афористичністю. Звідси, він визначає ідеологізацію як «магічний тип поведінки». До речі, Р.Барт вважав, що ліві сили (ті партії, що стоять на ідеалах соціальної рівності, як соціал-демократичні та ліволіберальні партії) недостатньо опанували таке політичне знаряддя як міф, не навчилися настільки драматично вживатися у роль, будь-які інтенції міфу з вуст лівих сил виглядають штучно, в них занадто «відчувається присмак лозунгу» [2]. Найбільш дієвим міфом є міф виголошений з вуст простої людини, яка є поборником ідеї справедливості і рівності усіх і кожного. До речі дана ідея всеосяжної справедливості була досить гостро розкритикована Г.Лебоном [5]. «Людство постійно з розпачем чіпляється за мертві ідеї і мертвих богів», а найкращі представники розуму націй замість того аби говорити «гірку» правду переконують маси у нісенітницях. Однією з яких є ідея рівності. Г.Лебон твердить, що маси підхопили ідею рівності і прийшли до віроломного і досить легковажного висновку про те, що нерівність є наслідком відмінностей у вихованні, що усі люди народжують розумними і добрими. Відповідно, засобом боротьби проти нерівності є перебудова інституцій, які б дозволили усім формуватися за однакових умов і мати рівні можливості. До речі, «Психологія народів і мас» була написана Г.Лебоном у 1895 році, а ідея рівності і сьогодні досягається таким ж засобами. І виявляється у вигляді уніфікованої системи права, дотриманні прав і свобод людини, забезпеченні соціальних гарантій громадянина. Відповідно, досягається зав-

дяки єдиним і уніфікованим соціальним інституціям. У даному аспекті базових принципів і головно соціальних цінностей і функціонують «Amnesty International», «Venice Commission», мета останньої – впровадження демократії через право, що досягається, завдяки впровадженню уніфікованої системи міжнародного права засобом таких критеріїв як приведення регіональних державних інституцій до високих стандартів європейського порядку.

Г.Лебон палко заперечує ідею рівності усіх і кожного і називає такі політичні проекти – великою оманю. Відповідно, уніфікованість інституцій і всеосяжність просвіти, які стали панацеєю для здійснення демократичних перетворень, за оцінкою Г.Лебона є ілюзією з непередбачуваними наслідками. Засобом просвіти і інституцій неможливо втілити ідею рівності. Він іменує такі ідеї політичним міфом, який говорить про мрію, а не про саму дійсність. Дослідник переконаний, що такими засобами не можна виправити і змінити подекуди несправедливі закони природи. Останні є незмінними і не переписуються людьми. Г.Лебон вважає, що це є химерою. Єдиним джерелом важливих змін, які є першопричиною оновлення цивілізацій і націй здійснюються в ідеях, поняттях, віруваннях [5].

Таким чином, «політичний міф» – це штучно сконструйована в лабораторних умовах історія, що ґрунтується на таких рисах як «бінарність»: «герой-антигерой». В міфі відсутня поліваріантність, немає смислових відтінків, є тільки «біле (своя правда) і чорне», міф – це спроба створити цілісну картину світу обмеженими засобами. Міф завжди підсилений емоціями, схильний до драматизації і театрального дійства. Міф потребує аби його герой повністю вживався в необхідний образ чи то «героя» чи «борця» за справедливість. Міф не розповідають, міфом живуть. Міф – це ілюзія бажаного, це обіцянка кращого без активних дій. Міф створює ілюзію «дига», ілюзію рівності розподілу земних благ і історичних завоювань, міф спотворює історичну картину одноосібними перемогами, міф почасти фальсифікує історію.

Попередньо ми вже згадували смислову інтенцію, що належить нашому колезі Ю.Шайгородському [14], смисл якої полягає у прямому зв'язку притаманного суспільству менталітету і появи відповідних міфів, тобто ідеться про специфіку прочитання міфу враховуючи особливості менталітету певної нації. Спробуємо проілюструвати такий специфічний спосіб прочитання міфу у вітчизняних «польових» умовах. Дуже часто з вуст відомих політиків звучить інтенція «Сингапурського дига», що породжує міф швидкого реформування. Звернемо увагу, що в таких голослівних промовах спостерігається пряме ототожнення реформ і дига. Ми як дослідники маємо бути послідовними і вивчати першопричини. Відповідно, будувати свою структуру аргументації на фактах. Тому, ми звернулись до першоджерела Лі Куан Ю «Із третього світу – в перший. Історія Сингапуру (1965-2000)» [7]. Наприкінці якого,

Лі Куан Ю зізнається, що такий прискорений економічний розвиток і індустріалізацію вдалося втілити у життя завдяки плануванню [7,с.159]. Це була планова, цілеспрямована державницька політика, а не політика «дива». Сингапур – це приклад оновлення країни завдяки поєднанню «патріотизму, прагматизму і творчої практики над ідеологічними концепціями» [7,с.5]. Недостатність ресурсів мала компенсуватися перевагою в інтелекті, дисципліні і винахідливості. Такий підхід дозволив досягнути небачених економічних вершин, так в 1959 р., коли Лі Куан Ю став прем'єр-міністром держави, то ВВП на душу населення складало усього 400 \$, а вже у 1990 р. ВВП сягнуло позначки у – 12.200 \$, а в 1999 р. ВВП становило вже – 22 тис. \$. Сьогодні, Сингапур є лідером у галузі високих технологій у південно-східній Азії і центром науки. Починався такий шлях перш за все з політичних цілей, а саме: досягнення міжнародного визнання незалежності Сингапуру, організації оборонного комплексу держави і народження «м'язів» економіки. Від проблеми створення робочих місць, розвитку дрібного і малого підприємництва в ім'я виживання Сингапур пройшов шлях до індустріалізації, створення промисловості і виборів статус мекки високих технологій. Цього вдалося досягти завдяки сприятливому інвестиційному клімату та приходу американських транснаціональних компаній [7,с.138]. Плацдармом таких змін був людський капітал і «чесний і компетентний уряд» [7,с.141]. Уряд створював інфраструктуру, виділяв кошти для розвитку промисловості, мінімізував податкове навантаження, розробив систему спеціальних сертифікатів, що давали право строком на 5 років бути звільненим від фіскальних відрахувань. Із країни сировинного придатку Сингапур здійснив перехід до високотехнологічного виробництва (наприклад, ліків). На момент 1997 р. в Сингапурі працювало більше 200 американських компаній [7, с.154].

Таким чином, розумна макроекономічна політика поруч із сприятливими умовами для приватного підприємництва, а також амбітна мета провести індустріалізацію і досягти рівня високотехнологічного виробництва аж ніяк не були «дивом», а стали наслідком титанічної, цілераціональної і планової діяльності усієї країни. Міф ніколи не говорить відверто про механізм вирішення конкретних задач, міф не говорить, що треба багато працювати, він обіцяє диво-ефект вже завтра. Він робить людей пасивними у процесах мислення, але активними учасниками у вирі чужих інтересів, міф завжди маніпулює.

Це підводить нас до питання, чи втілилися ідеали Просвітництва про всеосяжність людського розуму у дійсності. Є різні точки зору щодо даного питання. Так, Е. Касіпер [4] вважає, що дійсність характеризується лише номінальним встановленням раціональних структур. Поява політичних і соціальних структур не тотожна зникненню міфологічної структури сприйняття. Політика – це «динамічна рівновага», в політиці все досить змінне і відносне, але єдино принциповим і незмінним в

політиці є «воля до влади» (Ф.Ніцше). «Міф завжди поруч із нами і очікує свого часу» [4,с.580]. За оцінкою, Е.Касіпера міфи не виникають стихійно, а лише цілеспрямовано, вони є штучними утвореннями [4,с.581]. Е.Касіпер, так само, як і Р.Барт ключову роль у міфі відводить мові, точніше слову, яке має два рівня використання. Слово може мати як семантичний так і магічний вплив, причому магічний завжди домінує над семантичною функцією слова [4,с.582]. Е.Касіпер, наводить дуже цікавий приклад такого «жонглювання» поняттями, зокрема два німецьких слова, які є однокореневими, але містять суттєвий смисловий акцент, який видозмінює контекст їх сприйняття. Є слово «Siegfriede» (мир через перемогу Німеччини) та «Siegerfriede» (мир, умови якого будуть диктуватися ворогами Німеччини). «Люди, які створили ці слова, були справжніми майстрами мистецтва політичної пропаганди» [4,с.583].

Таким чином, Е.Касіпер, А.Цуладзе, Р.Барт вважають, що міф неможливо зруйнувати засобом раціональних аргументів, міф приймається на віру, підсилюється емоційною драматизацією, відповідно його не можна спростовувати за допомогою силогізмів. Роль філософії полягає у тому, що вона «дозволяє нам зрозуміти супротивника. Щоби перемогти ворога ми маємо знати його – це є одним із принципів правильної стратегії» [4,с.586]. Єдине проти чого застерігає Е.Касіпер – це від легковажного ставлення до міфів, «зрозуміти міф – означає зрозуміти не лише його слабкі місця, але й усвідомити його силу», силу його впливу. Відповідно, сприймати міфи як абсурдні і комічні є великою оманю.

Такий скепсис щодо раціональності зберігають М.Едельман [16] і О.Аузан [1]. Найбільш репрезентативною сферою ірраціонального і є політика. Так, М.Едельман стверджує, що кількість інформації нетотожна її якісному сприйняттю, раціональних фактів у політиці немає. Тобто, М.Едельман як і більшість науковців стверджує, що ми люди лише номінально вважаємо, що усе в житті відбувається згідно раціональності і логічної послідовності [16]. Близькими є і погляди О.Аузана, який проголошує, що Просвітницьке уявлення про необмеженість раціональних людських здатностей спростовується життєвим досвідом кожного з нас. Насправді ми маємо справу з обмеженою раціональністю, «людина проти раціональності» [1,с.10]. Порядок тримається на правилах і інституціях. М. Едельман стверджує, що політика є політичним спектаклем, ми маємо справу з заангажованими інтерпретаціями, що обумовлені політичними інтересами і ідеологіями. Головна книга М.Едельмана називається «Конструкція політичного спектаклю» [16], в якій ідеться про амбівалентність політичних новин, політичну мову і політичну реальність, політичне видовище, як тактику і містифікацію [16].

Враховуючи той факт, що гасло Просвітництва сформульоване І. Кантом, «Sapere aude!» (з лат. «май мужність послуговуватись власним

розумом»), що знаменував собою непохитну віру у силу людського розуму є досить відносним. І. Кант досить метафорично називав неготовність послуговуватись власним розумом – «неповноліттям», у сучасному світі – люди схильні послуговуватись або прагматичним розрахунком і адаптуватися, або зберігати режим «економії мислення», що призводить до самовільної відмови послуговуватись власним розумом. Якщо є стільки «зручних» інтерпретацій, навіщо докладати зусиль, щоб думати? Саме міф і дає таку спрощену «картину світу», де усе є самоочевидним і не потребує ані доведень, ані спростувань і приймається на віру. Лінощі розуму, споживацьке ставлення до себе і світу, неготовність прийняти не лише блага свободи, але й відповідальність призвели до стійкого ефекту маніпуляцій у політиці. Як наслідок «ярмарка обіцянок» призводить до «інфляції реальних справ».

Безперечно, що міф не просто деформує реальність, а намагається досягнути своїх цілей засобом впливу на масову свідомість, що пов'язано з навіюванням. Відповідно, для того аби більш ефективно конструювати міфи, слід ознайомитись з основами психоаналізу. Постулатом якого є безсвідоме, яке формує нашу реальність. Так, В.Щербakov [15] досліджуючи питання міфу в психоаналізі стверджує, що міф для З.Фрейда був підґрунтям вивчення латентних механізмів культурної поведінки людини. Міф є джерелом вивчення як індивідуальної психіки так і вказує на «історію хвороби» людини соціальної. Міф завжди є амбівалентним, сконструйованим з «добра і зла», «любові і ненависті», «страждань і насолоди», «доступності і заборони» [15]. Міф є інструментом самопізнання людини, міф веде історію від формування генетичної пам'яті до появи людини культурної. В історичній перспективі міфу З.Фрейд знаходить структурні компоненти в контекстах: долі (Ананке), інцесту (Едіп), любові (Ерос), смерті (Ізіда і Танатос), нарцисизму (Нарцис), самопізнання (Аполон) [15]. Міф це «ключ» до вивчення «історії хвороби» людини, в тому числі патологій, він приховує глибинні причини тих чи інших похідних дій людини «соціального світу». В психіатрії є два способи прочитання досвіду минулого, перший з яких – гіпнотичний, а другий – психоаналітичний, З.Фрейд іменує перший з них «косметичним», а другий – «хірургічним» [12]. Власне, політичний міф – це «декорація» життя, яке не є самим життям. Прочитання міфу вимагає застосування таких «хірургічних» методів як аналітичний підхід та сміливість критичного мислення.

Таким чином, міф – це комунікативна практика, що пояснює оточуючий світ, а політичний міф – це штучно створена історія заради досягнення політичних цілей. Кожен міф, по-перше, має свій «термін придатності», а, по-друге, має межі своєї інтерпретації. Міф є дієвим, коли мовить через уста героя, поборника за «правду», але ефект впливу міфу не є тривалим, адже поруч із міфами, що лунають з телевізорів і елек-

тронних пристроїв є реальність, яка бурхливо змінюється. Тобто, міфи «живуть» лише у «затишних» і передбачених умовах, перекладаючи мовою політології – у гомогенній, себто тоталітарно-авторитарній державі, де спостерігається явна узурпація влади. Враховуючи те, що ми живемо у постінформаційну добу «галактики Гутенбергу» і маємо доступ до різних точок зору, різних «картин світу», розмаїтих інтерпретацій, відповідно ефект впливу міфу має короткостроковий термін придатності. Міф живе тим довше, чим більше його підсилюють роллю харизматичного героя-поборника, влучністю слова ЗМІ, провокацією друкованого слова, тоді досягається ефект «цілісної картини світу», що говорить «правду», яку ми хочемо почути, «правду» близьку нашому серцю. Саме серцю, а не розуму. Міф не апелює до розуму, лише до емоцій, до інстинктів, до базових потреб людини. Міф навіть є імперативним монологом своєї «правди». «Воля до влади» і є тією метою, яка виправдовує усі засоби її досягнення. Найефективнішим серед яких і є міф.

Список використаних джерел

1. Аузан А. Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь [Текст]. – М. – «Манн, Иванов и Фербер». – 2014. – 160 с.

1. Барт Р. Миф сегодня [Электронный ресурс] // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. – «Прогресс», «Универс». – 1994. – с. 72-130. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt_with-big-pictures.html.

3.Березовська-Чміль О.Б., Черниш Т. В. Вплив політичних міфів на формування індивідуальної свідомості [Електронний ресурс] // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. № 11. – 2013. – Режим доступа: [file:///C:/Users/User/Downloads/Pps_2013_11_5%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Pps_2013_11_5%20(2).pdf).

4. Кассирер Э. Техника современных политических мифов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/61.php.

5. Лебон Г. Психология народов и масс [Электронный ресурс]. – Спб. – 1995. – Режим доступа: <http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>.

6. Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу [Текст] / Юрій Левенець // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 50–54.

7. Ли Куан Ю. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000) [Текст]. – М. – «Манн, Иванов и Фербер». – 2015. – 576 с.

8. Лосев А. Диалектика мифа [Электронный ресурс]. – М. – «Правда». – 1990. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/losew03/index.htm>.

9. Мадрига Д.О. Політичний міф: сутність та особливості впливу на електоральний вибір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2010_42/Gileya42/P15_doc.pdf.

10. Матвієнків С., Штерн В. Вплив політичних міфів на свідомість молоді в сучасній Україні. – Вісник Львівського університету. – Серія філос.-політолог. студії. – 2014. – Вип.№5. – С. 72-78.

11. Сурков А. Миф, сила и насилие в философии Ж.Сореля [Электронный ресурс]. – М. – 2013. – Режим доступу: - <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/471679/>.

12. Фрейд З. Введение в психоанализ [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=60703>.

13. Цуладзе А. Политическая мифология [Электронный ресурс]. – М., ЭКСМО. – 2003. – 383 с. – Режим доступу: – <http://docslide.us/documents/-54683c79b4af9f3a6d8b4b4d.html>.

14. Шайгородський Ю. Політичний міф як інструмент дослідження політики // Сучасна українська політика. – К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2010. – Вип. № 21. – С. 32-38.

15. Щербakov В. Миф в психоанализе [Электронный ресурс] // Серия «Мыслители», Смыслы мифа: мифология в истории и культуре. – Вып.8/ Сборник в честь 90-летия профессора М.И.Шахновича. – Спб. – Санкт-Петербургское философское общество. – 2001. – Режим доступу: <http://anthropology.ru/ru/text/shcherbakov-vp/mif-v-psihoanalize>.

16. Edelman M. Constructing the Political Spectacle [Text]/ Murray Edelman. – Chicago: University of Chicago Press, 1988. – 142 p.

17. Tudor H. Political Myth (Key Concepts in Political Science) [Text]/ Henry Tudor. – London. – 1973. – 160 p.

References

1. Auzan A. Ekonomyka vsego. Kak instytuty opredelyajut nashu jyzn [Text]. – М. – «Mann, Ivanov i Ferber». – 2014. – 160 s.

2. Bart R. Mif segodnya [Elektronnij resurs] // Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika. – М. – «Progress», «Univers». – 1994. –s. 72-130. – Rezim dostupu: http://lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt_with-big-pictures.html.

3. Berezovska-Chmil O.B., Chernish T.V. Vplyv politichnyh mifiv na formuvannja indivyduальноj svydomosti [Elektronnij resurs] // Naukovij visnyk Rivnenskogo derjavnogo gumanitarnogo universytetu. – Vyp. № 11. – 2013. – Rezim dostupu: [file:///C:/Users/User/Downloads/Pps_2013_11_5%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Pps_2013_11_5%20(2).pdf).

4. Kassirer E. Technyka sovremennyh politicheskich mifov [Elektronnij resurs]. – Rezim dostupu: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/61.php.

5. Lebon G. Psychologia narodov i mass [Elektronnij resurs]. – Spb. – 1995. – Rezim dostupu: <http://lib.ru/POLITOLOG/LEBON/psihologia.txt>.
6. Levenets Y. Role nazonalnogo mifu u vidrojdjenny nationalnoji svydomosti ukrainskogo narodu [Text] / Yuriy Levenets // Nova politika. – 2001. – № 2. – s. 50–54.
7. Li Kuan Yu. Iz tretyego myra – v pervij. Istoriya Singapura (1965–2000) [Text]. – M. – «Mann, Ivanov i Ferber». – 2015. – 576 s.
8. Losev A. Dialektyka mifa [Elektronnij resurs]. – M. – «Pravda». – 1990. – Rezim dostupu: <http://www.psylib.org.ua/books/losew03/index.htm>.
9. Madryga D.O. Polytychnij mif: sutnyist ta osoblyvosty vplyvu na elektoralnyi vybyr [Elektronnij resurs]. – Rezim dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2010_42/Gileya42/P15_doc.pdf
10. Matvienkiv S., Schtern V. Vplyv politychnych mifiv na svydomyst molodi v suchasnij Ukraini. – Vysnyk Lvivskogo universytetu. – Seria filos.-politolog.studiy. – 2014. – Vyp. №5. – s. 72–78.
11. Surkov A. Mif, syla i nasyliye v filosofiji J. Sorelya [Elektronnij resurs]. – Rezim dostupu: <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/471679/>.
12. Freyd Z. Vvedeniye v psychoanaliz [Elektronnij resurs]. – Rezim dostupu: <http://www.e-reading.club/book.php?book=60703>.
13. Zuladze A. Polytycheskaja mifologiya [Elektronnij resurs]. – M., EKSMO. – 2003. – 383 s. – Rezim dostupu: <http://docslide.us/documents/-54683c79b4af9f3a6d8b4b4d.html>.
14. Shajgorodskiy Y. Polytychnyj mif yak instrument doslidjennya polityky // Suchasna ukrainska polityka. – K. : Ukr. Zentr polit. Menedzmentu, 2010. – Vyp. № 21. – s. 32–38.
15. Scherbakov V. Mif v psychoanalize [Elektronnij resurs] // Seriya «Myslyteli», Smysly mifa: mifologia v istorij i culture. – Vyp.8 / Sbornyk v chest 90-letya professora M. I. Shachnovicha. – Spb.– Sankt-Peterburgskoje fylosofskoye obshestvo. – 2001.– Rezim dostupu: <http://anthropology.ru/ru/text/shcherbakov-vp/mif-v-psihoanalize>.
16. Edelman M. Constructing the Political Spectacle [Text] / Murray Edelman. – Chicago: University of Chicago Press, 1988. – 142 p.
17. Tudor H. Political Myth (Key Concepts in Political Science) [Text] / Henry Tudor. – London. – 1973. – 160 p.

Omelchenko Victoria

Candidate of Philosophical Sciences (PhD),
Assistant Professor of Ukrainian Philosophy and Culture Department,
Philosophical faculty,
Taras Shevchenko national University of Kyiv,
Associate member of the Academy of Political Sciences

Political myth: the hyperbole is «beatuful» and «conspiracy theory» against reality

In this article, the author argues that philosophy is a «methodology» of understanding. Hermeneutics is the theory and methodology of interpretation especially the interpretation philosophical texts. H.-G. Gadamer asserted that methodical contemplation is opposite to experience and reflection. We can reach the truth only by understanding or mastering our experience. According to H.-G. Gadamer, our understanding is not fixed but rather is changing and always indicating new perspectives. The most important thing is to unfold the nature of individual understanding. Hermeneutics is not just «art», but the methodology of «understanding.» Accordingly, philosophy is the methodology of understanding and interpretation. Philosophy is a science with its own subject and object. Legal laws are not absolute, therefore they should be interpreted. It is the task of philosophy. Philosophy speaks the language of concepts and evidence. Concepts should be specific, clear, defined. Philosophical work is the formulation of concepts. On the basis of such understanding of philosophy, we will now study the question of «political myth».

Scientific exploration is devoted to the study of the concept of «myth» and identifying the essential features of the «political myth». What is «political myth» of modernity? What language is he speaking? What appealed? In this intelligence proved that «political myth» is a communication system that distorts reality. It is established that every «political myth» has its own shelf life and the boundaries of its interpretation. It is confirmed that «political myth» is one of the most effective tools to meet political goals, such as achievement of power and its legitimation. It is proved that political discourse is irrational, and political speeches appeal to the argument of sensuous, not rational. «Political myth» models own «world picture», which is a simplified, taken for granted, self-evident. It is proved that the ability of critical judgment, ability to work with information and qualitative analysis from the mouth of the unbiased media and the expert environment, though not a panacea, but partially negate the «force,» «political myth». Myth has an irrational basis, and controls the emotions with the help of stereotypes. The myth creates its own reality and creates the effect of solidarity of the masses. The essence of «political myth» is that he always addressed to specific audiences, takes into account the peculiarities of mentality. A dominant position in the «political myth» plays a stereotype. Any stereotype is formed on the generalizations. What is the difference between the stereotypes and myths? «A stereotype is a label», which is the context, but it there is no story. That is, the stereotype is a form, and the myth is content history. In addition, in this exploration of the role and value of such concepts as «political magic» and «political spectacle» in the context of «political mythology» as applied mythology.

Keywords: myth, political myth, political strategies, constituency, political aims, «conspiracy theory», «political magic», «political spectacle».

Розділ II.
ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 930.85 (477)

Ткаченко Василь Миколайович

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
академік Академії політичних наук
заслужений діяч науки і техніки України, Посол Миру

**УКРАЇНА І ФАШИЗАЦІЯ РОСІЇ:
ПО ТОЙ БІК ТОЛЕРАНТНОСТІ**

Сьогодні наслідки агресії Росії проти України, в тому числі й міжнародні, важко навіть уявити. Уже доводиться жити в умовах такого собі глобального «гібридного миру», яким просякнуте усе суспільно-політичне життя. Складається враження, що західне ліберальне суспільство дедалі більше замикається в собі, віддаючи розв'язання світових проблем у руки антиліберальних сил. Наприклад, назва базової доповіді 53-ї Мюнхенської конференції з безпеки 2017 р. звучала вже таким чином: «Постправада, пост-Захід, постпорядок». Відповідно, мілітарне на силля мімікрує і виступає у гібридній формі під личиною ненасилля, або ж активної миротворчості, фальшивих закликів до «федералізації» та «мультикультуралізму» тощо. Проблема терору не сходить із порядку денного.

Державний терор має давню традицію в Росії: від «червоного терору» більшовиків до агресії проти України у формі «гібридої війни». По суті, Кремлем був взятий курс на «гібридний геноцид» українців як нації. У навіязуваному Путіним «русском мире» українцям цинічено уготована роль хіба що демографічного донора «триединого русского народа» у складі: великоросів, малоросів та білорусів.

Постає проблема: як за таких обставин утверджувати принцип толерантності у взаємовідносинах із російським народом? Очеидно, що термін «толерантність», який дотепер вживався як синонім «терпимості», має набути нового змісту соціально активної поведінки захисників Вітчизни.

Ключові слова: Україна, гібридна війна, фашизація, національна держава, Росія, суспільно-політичне життя.

Не бійтеся ворогів — вони можуть лише вбити;
не бійтеся друзів — вони можуть лише зрадити;
бійтеся людей байдужих — саме з їх мовчазної
згоди відбувається найжахливіші злочини на світі.

Юліус Фучик

Коли якась фраза приписується В. Черчиллю, то це значить лише одне – вона того варта! Це як своєрідний знак якості. Взяти хоча б таку політичну тезу найвищого, на наш погляд, ґатунку: «Фашисти майбутнього будуть називати себе антифашистами». Можливо, що В. Черчилль цього й не говорив. Можна навіть погодитися, що такої довершеності ця фраза набула лише в результаті тривалої трансформації вислову губернатора Луїзіани 1930-х років, Хью Лонга. А звучала вона тоді так: «Коли фашизм прийде в Америку, це станеться в ім'я / під виглядом / під іменем антифашизму».

Але не будемо цим особливо перейматися: від того думка, що майбутні фашисти мімікруватимуть під антифашистів – не втрачає своєї актуальності. З початком агресії Росії проти України звинувачення українців у фашизмі стало провідною темою російської пропаганди. Нинішній російський політичний дискурс навіть переживає своєрідну моду на слово «фашизм» і похідні від нього. Мастита професура в контексті «фашизму» академічно («без гніву й упереджень»!) обговорює глобальні проблеми. Знавіснілі політичні коментатори не вгавають згадувати «фашизм» у різноманітних ток-шоу про Україну. Російського обивателя ряджені «антифашисти» з георгіївськими стрічками зомбують своїми закликами «На Берлін!». Для бритоголових націоналістичних ультраправих – це ще один привід компенсувати комплекс неповноцінності істеричними вигуками: «Первый тост – за Холокост», або ж написом на модному білому автомобілі – «Куплю кожу Обамы. Дорого». Саме під останнім гаслом «Единая Россия» у Воркуті влаштувала автопробіг. Згодом ініціативу підхопили «единороссы» і члени партії «Патриоты России» в Сиктивкарі (Республіка Комі), мотивуючи свої дії тим, що нібито «економіка Росії розірвана Америкою на шматки» [1].

Про імператив толерантності

Тверезомислячих російських людей від таких дій кидає у холодний піт. Не можна не погодитися зі словами російського поета і громадського діяча, патріота і націоналіста (це не оцінка, а констатація політичної

платформи) Олексія Шіропаєва: «Отношения России с Украиной уже никогда не будут прежними. Украина никогда не забудет эту подлую, ползучую, террористическую войну, не забудет Крым, не забудет гнойное российское телевидение. Россия великолепно подтвердила ВСЕ, что о ней писали сторонники украинской самостийности. Украина потеряна для России как империи навсегда. Отныне между Россией и Украиной лежит дымящаяся кровь. Эта кровь пролита по вине Москвы. На этой крови в России уже воспитывают детей. Сейчас одно из двух: или Путин своей необъявленной, дьявольски коварной войной изматает, разрушит Украину и в итоге ворвется в Киев, или эта война выкует украинскую политическую нацию, абсолютно невосприимчивую к московской имперской псевдоисторической демагогии – и это станет крахом концепции Российской империи. Война с Украиной представляет собой не столько прямое продолжение распада СССР, сколько апофеоз агонии имперской России вообще, агонии затянувшейся (начиная с 1917 года) на целое столетие» [2].

Сьогодні наслідки агресії Росії проти України важко собі навіть уявити. В усякому разі вже доводиться жити в умовах такого собі глобального «гібридного миру», яким просякнуте суспільно-політичне життя. Хіба що насилля теж мімікрує і виступає у гібридній формі під личиною ненасилля, або ж активної миротворчості.

А й справді: Росія у «Мінському процесі» чомусь фігурує як невоююча сторона, тобто не як агресор щодо України. Більше того – у своїй зовнішній політиці Росія виступає у тозі миротворця під гаслами боротьби проти тероризму і фашизму! А тим часом життя неспростовно доводить: агресивна Росія дедалі більшою мірою стає на шлях фашизації, що створює величезні ризики як для України, так і для Європи й усього світу. І не бачити цього було б на грані злочину.

Цей новітній гібридний феномен не з'явився раптом і нізвідки. Про його появу застерігала ще 1995 р. Ірина Хакамада у передмові до книги О. Янова «Після Єльцина». Тоді І. Хакамада наголошувала на тому, що «загроза фашистського переродження, яку не можна скидати з рахунку, виникає зовсім не тому, що російський націонал-екстремізм могутній і непереможний: не так уже й багато насправді людей, що свідомо і послідовно сповідують цю віру. Але погоду в суспільстві нині роблять зовсім не ті, хто переконано й активно за щось виступає – хоч за реформи, хоч за їх припинення. Погоду роблять ті, хто самоусунувся» [3].

Трагедією Росії стало те, що самоусунулися не якісь там «темні маси». Навпаки, зазначала І. Хакамада, до позиції неучасті схилилися і «найбільш освічені, професійно просунуті, молоді». А ті сили Росії,

які називали себе демократичними, над проблемою самоорганізації громадянського суспільства практично не працювали. От тоді «совок» із його життєвським принципом «Не висовуватися!» восторжествував.

Що показово: груди гібридного «неосовка» нині прикрашає георгіївська стрічка, що стала символом анексії Криму й окупації частини Донбасу. А ширше – символом фашизації, адже георгіївський мундир отамана П. Краснова під час фашистської окупації України теж прикрашали георгіївські стрічки. До слова – жоден солдат Червоної Армії під час війни не отримав будь-якої нагороди під назвою «георгіївська», а лише ті козаки, котрі служили «Великій Німеччині».

І, попри все, генералу П. Краснову в 2006 р. було поставлено пам'ятник на батьківщині – у станиці Єланській Шолоховського району Ростовської області. Як то кажуть, ряджені гібриди вшановують своїх героїв – ніхто не забутий.

Чи ж маємо ставитися до цього толерантно, з пошаною до чужої думки, тобто терпимо? Де пролягає межа такої політкоректності?

Поняття толерантності в сучасній науці доволі поширене, а то й навіть і модне. За роки незалежності України в суспільній думці цілеспрямовано культивувався принцип терпимості й довіри між людьми, інакше кажучи, принцип плекання толерантності міжлюдських відносин. У Декларації принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995 р.) це явище визначається як «цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляє себе у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, в забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманіття світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці між людьми, що відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями». Визначення толерантності в Преамбулі Статуту ООН також тлумачиться в подібний спосіб: «... проявляти терпимість і жити в мирі один з одним, як добрі сусіди». Отже, толерантність розглядається як умова успішної соціальної інтеграції в систему суспільних відносин, що полягає в умінні жити в гармонії як із самим собою, так і зі світом людей – як на мікро-, так і на макрорівні. Це, так би мовити, той ідеал, до якого ми завжди прагнули, розуміли, що для його утвердження слід було б докласти зусиль і додати терпіння, забезпечити відповідну ресурсну, соціально-політичну та правову базу.

За великим рахунком терпиме, а то й лояльне ставлення до чого чи до кого-небудь зовсім не означає байдужості чи ігнорування об'єкта. Навпаки – таке ставлення засвідчує розуміння смислу та сутності суспільних явищ (раси, етносу, релігії, політики, мистецтва, культури в її

широкому розумінні тощо), здатність критично оцінити їхні значення і роль у життєдіяльності людини, виявити й окреслити позитивні та негативні наслідки.

Зворотним боком толерантності, зазначає доцент Казахського національного університету Людмила Кім, можна вважати агресивність. Ідеться про «неприйняття нічийого іншого/другого (судження, цінностей, напрямів діяльності тощо), жорстке розмежування між «ми» і «вони», між «свій» і «чужий», що неминуче призводить до всіляких насильницьких і деструктивних дій. Правомірно вести мову про два аспекти поведінки людини, класу, етносу, релігійної спільноти тощо – агресивність і толерантність, про їхню діалектичну єдність» [4].

Крайня форма фізичної агресії – тероризм, оскільки у ньому дедалі виразніше виявляється криза людського духу, криза гуманізму. Пріоритет життя над смертю як найважливіша заповідь, як імператив толерантності й загальнолюдська моральна настанова за умов тероризму втрачає свою значущість. Саме до терору вдається окрема людина чи група задля знищення, деморалізації противника й наступного встановлення своєї влади й впливу. Тобто в сучасному світі тероризм застосовується насамперед для вирішення політичних завдань. Існує навіть державний терор, що здійснюється як усередині країни («червоний терор» більшовиків), так і за її межами (агресивні дії Росії щодо України).

Впровадження тероризму в щоденну практику життя означає скочення суспільства до фашизму. На нашу думку, в якісно нову, відверту фазу фашизації Росія увійшла після анексії Криму, масового порушення прав людини стосовно кримськотатарського народу й етнічних українців. Інтервенція на Донбасі під гаслом проголошення якоїсь Новоросії остаточно розставила усі крапки над «і» – Росія вдалася до практики збройного терору проти українського народу. Таку думку поділяють і деякі демократично налаштовані громадяни Росії. Так, зазначає професор Вищої школи економіки (Москва) Гасан Гусейнов, «політичний концепт «Новоросії» і воєнна агресія на Донбасі супроводжуються фашизацією внутрішньополітичного процесу в самій Росії. Риторика Путіна («п'ята колона») вимагає від громадян «пильності» і виявлення внутрішніх ворогів як небезпечніших за будь-якого зовнішнього ворога. І все це парадоксальним чином оголошується «антифашистською політикою Росії». Очевидна, неприкрита війна у Східній Україні ведеться силами бойових загонів, що комплектуються з низів російського суспільства. Ідеологічне обґрунтування ліквідації української державності відбувається під тими ж гаслами, які освячували «повернення» (Heim ins Reich) Австрії і Чехії до складу Великої Німеччини» [5].

При цьому Росія проголосила себе унікальною світовою цивілізацією, покликаною нав'язати світу свою систему цінностей, далеку від засад європейської демократії. Її реальне втілення – висока оцінка Адольфа Гітлера як політика «щонайвищого класу» кремлівським ідеологом Андроником Міграняном. Ось які думки він висловив на сторінках російської урядової газети «Известия»: «Нужно отличать Гитлера до 1939 года и Гитлера после 1939 года и отделить мух от котлет. Дело в том, что пока Гитлер занимался собиранием земель, и если бы он был славен только тем, что без единой капли крови объединил Германию с Австрией, Судеты с Германией, Мемель с Германией, фактически завершив то, что не удалось Бисмарку, и если Гитлер остановился бы на этом, то оставался бы в истории своей страны политиком высочайшего класса» [6].

Тут, як мовиться, нічого додати й нічого відняти. Однак проблема, власне, не в тому, що А. Мігранян озвучив чергову дурилку, адже до 1939 р. вже на повну потужність функціонував Дахау, вже діяли середньовічні расові закони та й «Кришталева ніч» масових погромів єврейського населення Німеччини вже відбулася. Суть питання в іншому: Слідчий Комітет Російської Федерації не знайшов у словах А. Міграняна жодного складу злочину й дійшов висновку, що той виступив лише з дискусійними «умовиводами». В позиції Слідчого Комітету вгадуються слова геніального російського письменника О. Грибоєдова: «Ну, как не порадесть родному человечку!».

Ось вона, так би мовити, толерантність Кремля до фашизму, що ставить саме поняття «толерантність» під великий сумнів: до чого, врешті-решт, можна докотитися?

А втім, з боку академічних кіл Європи давно лунали застереження щодо можливого відродження фашизму в Росії. Про реальність такої загрози попереджав ще два десятки років тому професор Празького університету Мирослав Грох, проводячи аналогію між настановами російського великодержавного шовінізму й гітлерівською політикою об'єднання усіх етнічних німців. Важливість цього попередження зобов'язує навести його повністю, без будь-яких купюр. У колишній Австро-Угорській імперії, пише М. Грох, «небажання членів панівної нації допустити справжню мовну рівність завжди приводило недомінантну етнічну групу до певної матеріальної поразки. Люди, що говорили німецькою чи угорською мовою, за часів австро-угорської монархії відмовлялися вчити чи вживати мови інших етнічних груп, що проживали на «їхній» території. Потім, із розпадом імперії і виникненням нових незалежних держав у 1918–1919 р. багато з них раптом з'ясували, що їхній статус звівся до рівня офіційної меншості. Але, як правило, вони й

після цього не бажали змиритися з переважанням мови малих – але тепер панівних – націй, під управлінням яких їм доводилося жити: чехів, румунів, поляків та інших. Це була вибухонебезпечна ситуація, наслідки якої з приходом Третього Рейху в Німеччині стали зловісними. Сьогодні відбувається такий же процес зниження національного статусу, як, зокрема, статусу росіян, які у колись віддалених республіках стають меншістю в уже незалежних державах, що сформувалися завдяки національним рухам. Подібні історичні паралелі між становищем Volksdeutsche і становищем, так би мовити, «Volksrussen» вражають й такі, що вселяють тривогу» [7].

Однак (давайте визнаємо чесно!) певний час ми не хотіли акцентувати увагу на загрозі фашизму в Росії – над нами тяжів комплекс «меншого брата», а тому, кажучи словами Тараса Шевченка, «ми дивились і мовчали, та мовчки чухали чуби». До належного рівня осмислення цієї загрози з боку Росії ми прийшли хіба що завдяки Майдану 2004 р. та Революції гідності 2013–2014 рр. Ці визначні події в Україні зримо довели, що широковідомий вислів Леоніда Кучми «Україна – не Росія» врешті-решт утвердився й закріпився у свідомості переважної більшості українських громадян як історичний етап *«ідентичності спротиву»*. Україна вдалася до пошуку власного шляху, визначивши вектор євроінтеграції. І це право українців на самовизначення, вибір свого шляху цивілізаційного розвитку Росія мала б поважати. Принаймні, ставитися до цього толерантно, терпимо.

Але це не про Росію, оскільки, як писав Федір Тютчев: «Умом Россию не понять». Хоча трапляються винятки: національна ідентичність українців, що завжди була однією із найскладніших проблем українсько-російського діалогу, нині вже знаходить розуміння серед певного кола ліберально налаштованих і авторитетних росіян. Тут варто послатися на думку відомого ще з часів перебудови Анатолія Стреляного: «Майже кожен росіянин, чи то темний чи освічений, надзвичайно чутливий до того, що він називає бандерівщиною, чи українським націоналізмом, і що насправді є звичайне українство. Майже для кожного росіянина бандерівець, чи український націоналіст, – це просто українець, який послуговується своєю мовою так само невимушено, як він, росіянин, своєю. Ось на таких українців майже у кожного росіянина – уроджена алергія. Він чує такого українця за версту і, в кращому разі, недолюблює його. Він, російська людина, а разом із ним і Кремль, не проти навіть незалежної України, якщо вже трапилася така «геополітична катастрофа», за висловом Путіна, але хай вона, незалежна Україна, буде такою, якою була у складі СРСР: нібито вона є, а нібито її немає.

Хай вона, коротше, буде максимально русифікованою. Ось це і є вся правда щодо російського ставлення до України» [8].

А тим часом в українському суспільстві дедалі більшою мірою утверджується принцип толерантності та взаємної довіри як між регіонами, так і між громадянами України, в тому числі й між україномовними та російськомовними. За даними української дослідниці Ірини Бекешкіної, рівень довіри до співгромадян в Україні зріс із 45% у 2013 р. до 52% у 2015 р. [8]. За оцінкою генерального директора КМІС Володимира Паніото, «один із небагатьох параметрів, які наші люди відзначають як поліпшення, – це єднання народу, воно стало істотно вищим» [9].

Зримою прикладом цього було те, що у травневі дні 2016 та 2017 рр. святкові площі українських міст і сіл буйно зацвіли «маками Перемоги». В українське суспільство приходить розуміння того, що та війна була для наших старших поколінь і Великою, і Вітчизняною, оскільки за нацистського порядку ні українцям, ані Україні місця на Землі передбачено не було. Нинішня ж агресія Росії проти України є для нашого народу теж Вітчизняною війною 2014 р., бо у нав'язуваному Путіним «русском мире» українцям цинічно уготовлено роль хіба що демографічного донора «триединого русского народа».

А отже, постає проблема: як за таких обставин утверджувати принцип толерантності у взаємовідносинах з російським народом? Адже агресія з боку Росії поставила українсько-російські відносини в іншу площину. Так, в основу демагогії Путіна щодо причин вторгнення в Україну було покладено завідомо брехливу тезу про необхідність захисту російської етнічної меншини в Україні, зокрема в Криму. Надумана теза про нібито дискримінацію російськомовних в Україні не відповідає реальності. Україна дотримується європейських принципів забезпечення прав людини і громадянина. Йдучи шляхом євроінтеграції та творчого осмислення набутого європейського досвіду, *наша держава усвідомлює ризики й загрози, з якими зіткнулися країни Заходу у сфері гуманітарної політики, в тому числі утвердження «мультикультуралізму».*

Достатньо нагадати хоча б виступ прем'єр-міністра Великобританії Девіда Кемерона на 47-й міжнародній конференції з безпеки в Мюнхені (2011 р.), де порушувалося питання про незахищеність людини внаслідок зростання виявів несправедливості й недотримання її прав. Аналізуючи стан справ у Європі, Д. Кемерон закликав британців та їхніх європейських партнерів відмовитися від доктрини «мультикультурності», яка «заохочує сегрегацію», тобто життя у відокремлених один від одного етнічних спільнотах. За словами прем'єр-міністра, «Європі час прокинутися і поба-

чити, що відбувається у її країнах. Під загрозою не лише наші життя, й сам життєвий уклад». Він закликав «відкрито заявити про відмову від пасивної толерантності», оскільки «політика мультикультурності нас підвела, настав час лібералізму з м'язами» [10]. Прем'єр-міністр Великої Британії був не самотній у своїх висновках. Ще в жовтні 2010 р. канцлер Німеччини Ангела Меркель заявила, що спроби побудувати мультикультурне суспільство зазнали цілковитої поразки, а концепція мультикультурності, що передбачає мирне співіснування людей, які репрезентують різні культурні традиції, у Німеччині не спрацьовує. Зокрема, глава уряду поставила до іммігрантів таку вимогу: «Ті, хто хочуть стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, а й розмовляти нашою мовою» [11]. В подібному контексті зробив низку заяв і тодішній президент Франції Ніколя Саркозі [12].

Отже, серед провідних діячів Європи було досягнуто певного консенсусу щодо внесення у поняття толерантності суттєвої корективи: толерантність уже не сприймалася як імператив терпимості за будь-яких умов. *Пасивна толерантність, що трактувалася як всепрощення, що неминуче призводить до вседозволеності, мала бути відкинута, а тому основне гасло лібералізму – свобода – пропонувалося чітко окреслити в правовому полі. У ньому «червона лінія» мала фіксувати недопущення порушення свобод більшості громадян в обстоюванні своїх прав на усталений спосіб життя.* Таке обстоювання трактувалася з новими акцентами – як «лібералізм із м'язами».

Тож в нашій свідомості відбуваються якісні зрушення у розумінні того, що й саме поняття «толерантність» в європейській історії пройшло нелегкий шлях еволюції. Так, у часи релігійних війн XVI–XVII ст. будь-які компроміси виключалися, оскільки вважалося, що у боротьбі Бога проти Диявола порозуміння бути не може в принципі. З часом, коли далася взнаки втома від релігійних війн, що поставили під загрозу саме існування держав, більшість церковних синодів висловилися проти насилля й за утвердження принципу толерантності. Раніше віра домінувала над політикою, але згодом становище змінилося: досягнення миру стало справою світської влади. Вестфальські й Піренейські трактати 1648–1659 рр. заклали основу сучасної ліберальної толерантності. Загальний мотив релігійних текстів зводився до необхідності припинення релігійних війн всередині християнської Європи, але водночас проповідувався початок тривалої війни із зовнішніми противниками, насамперед мусульманами.

Після Французької революції 1789 р. настав період становлення сучасних націй. Проблема толерантності набула нового змісту.

Провідною ідеологією якщо не для всіх, то принаймні для більшості громадян тієї чи іншої держави **стає націоналізм** як універсальний світогляд. **Відповідно поняття «толерантність» наповнюється новим змістом. Від людини вимагається абсолютна лояльність до національної держави як ідеальної форми політичної організації і джерела культурного життя.**

Згодом, у повоєнні роки, «стара Європа» пережила національне становлення й увійшла у фазу творення соціально відповідальних держав, забезпечивши на цьому етапі цілком достатній матеріальний добробут для переважної більшості населення, хоч би з якими етносами вони себе ідентифікували й до якої б релігії належали. Саме це створило соціальні передумови для **прийняття суспільством певного рівня толерантності як дотримання усталеного способу життя**. Підстави соціальних конфліктів виявилися притлумленими, і толерантність значною мірою стала елементом повсякдення. **Згодом це призвело до розуміння толерантності як байдужості до суджень і діянь людей, доки вони не становлять небезпеки для держави та суспільства.**

Саме тому в 50–60-ті роки XX ст. європейський інтеграційний проект дещо відтіснив націоналізм на периферію суспільного життя. Відтак ідея толерантності як пріоритетної лояльності до національної держави значно ослабла. Натомість **толерантність сприймалася насамперед як лояльність до системи європейських цінностей**. Однак загострення соціальних проблем за нинішньої фінансово-економічної кризи знову віднесло проблему толерантності до категорії критичних. Криза соціальної держави та політики мультикультуралізму зримо засвідчила **необхідність актуалізації проблеми толерантності у напрямі наближення до національної держави та усталеного способу життя національної більшості**. Серед прихильників таких настроїв частка представників правих націоналістичних сил, обраних до Європарламенту, стала більш вагомою [13].

За цих умов, **опрацьовуючи політику консолідації українського суспільства, слід враховувати зростання ризиків політики мультикультурності**. Йдеться про те, що в одній фазі національного будівництва мультикультурність виявляється доцільною, а на іншій – згубною. Відомий керівник Левада-Центру Лев Гудков описує цю ситуацію таким чином: «Можна сказати, що саме по собі існування різнокультурних укладів і способів життя виявлялося можливим або в традиційних етностанових спільнотах, де кожній етнічній спільноті відводилося своє віками закріплене місце, або ж лише **за умови завершення фази національної консолідації етнічної більшості, виникнення роз-**

винутій сучасній національній державі, з якою ідентифікує себе більшість, тобто після переходу даної країни до постіндустріального чи постмодерного суспільства, достатньо сильного і гнучкого, щоб цінувати і користуватися благами культурної гетерогенності».

Інакше кажучи, для впровадження політики мультикультурності країна має увійти спершу у фазу «розвинутої сучасної національної держави» і постіндустріального суспільства, здатного забезпечити високий рівень життя і соціального благополуччя. В той же час, *за умов падіння ресурсної бази (з чим ми зіткнулися нині), будь-які кроки в бік «мультикультурності» призведуть до ризику виникнення вогнищ сепаратизму.* Мультикультурність, яка вже стала загрозою навіть для Німеччини, Франції та Великобританії, може стати реальною небезпекою для України, оскільки, як стверджує академічна наука, *«найбільш важкими і небезпечними своїми конфліктами, загрозами масових зіткнень, кровопролиттям виявляються не ранні, а середні періоди процесів модернізації – фази завершення інституціоналізації національної культури».*

Отже, звинувачення сучасної України в тому, що вона нібито проводить політику насильної «українізації» російськомовного населення (переважно українського походження, але русифікованого за часів Російської та Радянської імперій), є наслідком застосування злісних політтехнологій, які відверто ігнорують наявність закономірних об'єктивних фаз суспільного розвитку. Застосування таких, ворожих до України політтехнологій свідомо провокує етнічне протистояння україномовного та російськомовного населення України підштовхує його до конфлікту.

Слід враховувати й те, що стан неблагополуччя в Україні, зумовлений «діяльністю» кримінальної влади, значною мірою «стимулював» і «полегшував» можливість нав'язати якійсь частині російськомовного населення уявлення про неприязне ставлення до нього. Саме на цьому полі деякі політичні сили збирають нині свій кривавий урожай. Оцінку ситуації, що склалася, луганська журналістка Олена Степова характеризує таким чином: «Те, що відбувається на Донбасі, є прогнозованим виходом деструктиву. Їм просто створили й показали образ ворога (Київ, хунта, бандерівці), щоб вони знали, хто винуватий. І це показали не в березні 2014 року, ні. Це звучало завжди. Й те, на що перетворилася окупована частина Донбасу, оце гетто, не змінило стан багатьох людей. Те, що їм запропонували агітматеріал – і в що вони безумовно повірили – це 24-річна інформаційна бомба, яка тїкала на Донбасі. Люди тут вірять у те, що скрізь гірше, ніж у них, адже так вони жили завжди. Априорі не може жити хтось по-іншому... Донбас хотів свободи у своєму рабстві, і він її отримав. Просто прийшли інші господарі і все» [14].

Чи можна ставитися до зазначеної ситуації толерантно? Чи може нас залишати байдужими ситуація гетто, створена фашистськими елементами, виплеканими Росією під тим приводом, що, мовляв, «люди так звикли жити»? Очевидно, таке ставлення з нашого боку було б антигуманним. Отже, сама логіка подій спонукає нас до визначення тих меж толерантності, які мають забезпечувати права людини на самозбереження, гарантувати їй права на вільні судження і діяння. Але забезпечувати доти, доки так звана радикальна мультикультурність не становитиме небезпеки для держави та суспільства, не становитиме загрози життю інших людей. У ситуації гібридної війни проблема мультикультурності межує з проблемою суспільної безпеки, що, на нашу думку, є сьогодні вкрай важливо для України. А це потребує від нас активної громадянської позиції. В ідеалі ми маємо прагнути того, щоб термін «толерантність», який дотепер вживався здебільшого як синонім «терпимості», набув, врешті-решт, нового змісту: під ним ми розуміємо активну соціальну поведінку, до якої сучасна людина має прийти добровільно й свідомо.

Ми не можемо допустити, щоб Україна перетворилася на «дім терпимості».

«Каїну дай розкаяння...»

Адекватне розуміння будь-якої проблеми настає тоді, коли вона розглядається у науково коректній системі координат. Наприклад, аналізуючи будь-яку проблему в умовах війни, насамперед слід визначитися в понятійному апараті: хто є «агресор», а хто – «жертва агресії». Розмови про те, що, мовляв, стріляють з обох боків – лицемірна спроба поставити агресора і жертву агресії на одну дошку. З цими мірками слід підходити й до оцінки ситуації, коли одних і других з обох боків фронту називають «фашистами» чи «терористами», що вчиняють злочини проти людяності. Очевидно, слід виходити з того, що так само, як сучасна наука відрізняє війну визвольну від війни загарбницької, так само відрізняється й вимушений терор жертв агресії чи пригнічених класів щодо своїх гнобителів від терору загарбників. Згадаймо перипетії звинувачень проти хорватського генерала Анте Готовини: його дії, кваліфіковані спершу як тероризм, згодом бути виправдані як прояв національно-визвольної війни проти загарбницької політики Сербії. І навпаки, стверджує Людмила Кім, «терор, що починається як напад без провокаційних дій з боку об'єкта агресії, є проактивна агресія. Прикладом слугують звірства фашистів під час Другої світової війни на окупованих територіях» [15].

То яку ж оцінку слід дати одній і другій сторонам на лінії вогню на Донбасі? Відповідь на це запитання відомого експерта з питань радикального націоналізму Андреаса Умланда є ілюстрацією випадку аж надто делікатної, несумісної під час війни політичної коректності: «Звісно, з обох боків є люди, висловлювання яких за деякими ознаками можна віднести до фашизму. Фашизм – це більш складний феномен, ніж різні неприємні форми націоналізму. Його корінна ідея – народження нової нації – більш глибока і патологічна, аніж реставраційний націоналізм Путіна та український націоналізм – визвольний, захисний, хоча теж радикальний. Ні те ні інше в цілому не є втіленням фашизму» [16].

У підсумку, за логікою Умланда, маємо визнати, що всі «одним миром мазані»: й агресор, і жертва агресії. З цим неможливо погодитися! Тут хочеться заперечити – якби то справа закінчувалася лише словесною риторикою! А то ж насправді не українські хлопці воюють десь під Рязанню чи Тулою, а навпаки – на українській землі російські регулярні частини активно підтримують сепаратистів, сформованих за безпосереднього втручання і фінансуванні Російської Федерації. Політика іредентизму – об'єднання усіх росіян в єдиній державі, яку офіційно проголошує В. Путін, – це не просто реставрація отої хваленної «нової історичної спільноти – радянський народ». Ідеологія путінізму передбачає створення оновленої нації на основі об'єднання усіх росіян в лоні єдиної новітньої держави-цивілізації. А це якраз і є головна ідея фашизму.

І тут, на наш погляд, більшою мірою варто звертати увагу на домінуючий тренд, а не лише на фіксацію якоїсь поточної ситуації. Взяти хоча б таку характеристику російського великодержавного шовінізму у викладі Андреаса Умланда: «Це реваншистський націоналізм, не фашизм. Я б не став порівнювати Путіна з Гітлером. Це все-таки різні фігури. Путін – представник старої системи. Якщо брати веймарську аналогію, то Путін – це скоріше Гінденбург...» [17].

На думку А. Умланда, до фашистів радше можна було б віднести віцепрем'єра Д. Рогозіна, або ж С. Глаз'єва – радника В. Путіна, або ще професора МДУ О. Дугіна. Але ж, зауважимо ми, ці люди, так би мовити, – «другий ешелон», готовий до опанування влади. І ситуація для цього складається напрочуд сприятливо. Тут можна погодитись з А. Умландом: «У чому подібні суспільства Німеччини 1930-х років і сучасної Росії – це крайнє отруєння публічного дискурсу пропагандою, домінування маніхейського бачення світу: ми і вони, вороги, змова, вороже оточення, образа, надумана неповага» тощо.

Без жодних заперечень чи застережень можна також прийняти думку А. Умланда, що в Україні створився альянс між демократами й

націоналістами: «Ідеологія Майдану й нинішнього уряду України, звичайно, не фашистська. Вона якраз антифашистська. Головна мета уряду – європейська інтеграція, яка виникла в тому числі і як відповідь на радикальний націоналізм і фашизм. Євромайдан був всенародним рухом, де були всі – і ліві, і праві». А намагання В. Путіна підверстати ідеологію Майдану винятково під якусь «бандерівщину» (а у виконанні його пропагандистів під «жидобандерівщину») – це лише взірць творчої яловості кремлівського пропагандистського апарату. Тут двох оцінок не може бути: «Путіну потрібна була компенсація за провал із побудовою Євразійського союзу – адже без України це несерйозно, і він би цей запит суспільства все одно задовольнив би, з бандерівцями чи без» [18].

Що ж до оцінки постаті Степана Бандери, то зауважимо: не вона визначає мейнстрим суспільно-політичної думки в Україні. Персона ця вже належить історії, а не політиці сьогодення.

Власне, роль особистості в історії ми й не заперечуємо. Однак суть справи не зводиться до оцінки тієї чи іншої політичної фігури, бо ж політика розпочинається там, де йдеться про значні соціальні групи, класи, широкі народні маси. Лише тоді та чи інша ідея, що оволодіває масами, стає матеріальною силою. У цьому положенні К. Маркса є певний сенс, але із застереженням – теорія має відповідати безпосереднім інтересам і потребам людини, до якої ця теорія звернена. Наскільки ж ідеологія «русского мира» відповідає інтересам громадян Росії?

Тут хочеться апелювати до морального авторитету глибокого знавця людських душ – лауреата Нобелівської премії з літератури 2015 р., білоруської письменниці Світлани Алексієвич. І якраз щодо питання про безпосередні інтереси й потреби кожної людини: «З чого почати? Ми всі розгублені перед тим, що сталося... В 1990-ті роки ми всі були романтиками. Реальність виявилася іншою. Бігали по вулицях з криками: «Свобода, свобода...» – і ніхто поняття не мав, що це. А коли заводи зупинилися, інститути закрилися, люди опинилися на вулиці – зразу стало зрозуміло, що до ситуації ніхто не готовий. Ніхто особливо не продумував свободи зарані... І раптом ми побачили інший народ. Я не кажу, що цей народ – поганий. Але ми побачили, що багато років кричимо про свободу... А люди хотіли і хочуть просто ліпше жити».

Однак у цій погоні за матеріальними статками позначилися згодом і свої втрати – вже духовні. «Переділ 1990-х років сформував у людей бандитську свідомість. В тому числі й у тих, хто нічого не отримав. А за нею почалася мілітаризація. Як наслідок, як продовження. Я що помітила, розмовляючи з людьми в Росії: їм стало зрозуміло, як жити. Двадцять років було незрозуміло. А зараз зрозуміло: навколо вороги, ми

припинені. З нами не рахуються. Психологія братви. Ще раз скажу: еліта в 1990-х не змогла сформулювати нову ціль життя. І тому винна. Всі горіли, носилися, кричали про свободу – а діло закінчується знову великою Росією. Імперією».

А все тому, зазначає С. Алексієвич, що після Радянського Союзу залишилася витворена в ньому нова «спільнота червоної людини», вона притаманна кожній країні пострадянського простору, але «Росія в центрі». І не в останню чергу тому, «що Путін сказав магічні слова: «Нас повинні поважати, ми велика Росія – були, є і будемо». І народ заговорив. А коли заговорив – страшно стало. Дали суперідею. Це вічна проблема Росії: їй потрібна суперідея. Щось вище, за людське життя». От тоді й настає мінорний фінал: «коли настає час сили, коли людина бере зброю, – хороших людей немає» [19].

Звернемося до російських авторів, можливо їм вдалося глибше відчутися зрушення у власній країні, ніж білоруській письменниці побачити це збоку. Ну кому б це було до снаги, як не Андрію Іванову – фінансисту, переможцю конкурсу журналу «Россия в глобальной политике». У своїй статті від 13 січня 2016 р. він пише, що «третья криза деградующей Российской державы розпочалася наприкінці 2011 року... В політичному плані це супроводжувалося виходом України із сфери впливу Москви. Спроба компенсувати втрату приєднанням Криму і збройним конфліктом на сході України лише погіршила ситуацію. Вступили в дію перші західні санкції, і відбувся розрив виробничої кооперації з Україною, критично важливої для ракетної і низки інших галузей російського ВПК» [20].

Ну, а далі вже пішло й поїхало – інерція мілітаризму брала своє. І тут постала друга критична точка поглиблення кризи – Європа висунула законні обвинувачення в терористичному знищенні малайзійського «Боїнга» і подальшій ескалації конфлікту на Донбасі. Росію було відрізано від фінансування Заходу, а падіння цін на нафту призвело до істотної девальвації рубля й початку економічної кризи. Остаточна фаза кризи, на думку А. Іванова, завершиться не раніше 2018 р. зміною російських еліт. Чи відбудеться перехід від президентської моделі управління країною до парламентсько-президентської – залежатиме від багатьох факторів. А покищо, вважає А. Іванов, слід готуватися до ввічкнення друкарського верстата й обмежень на рух капіталу. Курс в 150–200 рублів за долар може стати недалекою реальністю. Спроби інтеграції у західне співтовариство не увінчалися успіхом. Отже, на черзі домогтися партнерства через конфронтацію. Однак «про завдання-максимум – перехід до неімперської держави – сьогодні доводиться лише мріяти». Ось такий невтішний прогноз представника ділових кіл Росії.

Але для масової свідомості російського народу цього прогнозу ніби й не існує. Соціологічні дослідження в листопаді 2015 р. засвідчують, що у росіян своєрідна алергія на демократію. Західні цінності, такі як захист прав людини, свобода слова і рівні можливості для меншостей, очевидно, в Росії аж надто далекі, щоб їх вважати пріоритетними. Демократією в країні гордяться лише 35% населення, більшість же переймається проблемами порядку і добробуту. *Навряд чи можна краще охарактеризувати ступінь консолідації суспільства, ніж такою фразою: «У нас надто багато людей для сьогоднішньої ціни на нафту!»*. І в той же час 85% громадян гордяться збройними силами, а 88% – російською історією. Щоправда, економічними досягненнями гордяться лише 27% росіян, системою соціального захисту – 21%. Сором за все, що відбувається в країні, відчувають 18% росіян (у 2012 р. – 52%). І разом з тим вважають себе «повністю відповідальними» за все, що твориться в країні, лише 3% опитаних, а «значною мірою відповідальними» – 10%. При цьому 68% опитаних заявили, що гордяться політичним впливом Росії у світі.

Неприятнь до українців у Росії – не новина. Після «помаранчевої революції» вона активно підігрівалася одержавленими ЗМІ Росії. А коли під час Євромайдану йшла вже про «український фашизм» і «хунту», то це означало, що російська влада заговорила мовою Другої світової війни. Як зазначає директор «Левада-Центру» Лев Гудков, «ми ніколи не фіксували такої ворожості до українців як до етнічної спільноти». Неприязнь опустилася з ідеологічного на побутовий рівень, з'явилися упередження проти шлюбу, сусідства чи роботи поруч з українцем. Процес зайшов далеко, зазначає Л. Гудков, а нинішні спроби продемонструвати зближення з Україною є лише тактичним маневром, грою, спробою ослабити політику Заходу, санкції і тиск на Росію.

Українці розуміють, що між РФ і Україною ведеться війна, а росіяни так не вважають. Їм розповідають про громадянську війну в Україні. Тобто, в росіян немає чіткого уявлення про те, хто агресор, а хто – жертва агресії. Тож взаємини українців і росіян, переконаний Володимир Паніото, залежатимуть від ситуації в Криму та на Донбасі. А зближення взагалі буде можливим не раніше як через 10–15 років [21].

Тим часом, як повідомляє Deutsche Welle, вже протягом, принаймні з початку 2016 р., Москва «посилено шле на адресу Києва сигнали до примирення». Кремль, Міністерство закордонних справ РФ дають зрозуміти, що Росія готова до «конструктивної розмови» з Україною. Втім, зазначає німецький канал, до цих посилок в Україні ставляться з «великою недовірою». І не в останню чергу тому, що багато українців поділяють

думку, висловлену образно молодого українською російськомовною поетесою Анастасією Дмитрук: «Никогда мы не будем братьями» [22].

На перший погляд, таку думку важко прийняти, позаяк, мовляв, повсякденна свідомість каже нам: «ніколи не говори ніколи». По-друге, часто наражаєшся на аж надто амбітні судження обивателя: мовляв, хіба ж можна отак про весь російський народ говорити. Є ж серед них і люди помірковані, отже, *вони не можуть нести відповідальність за цю «добу варварства»!* А до того ж, мовляв, Господь терпів і нам велів – слід прощати ворогів своїх. От така собі малоросійська толерантність на масовому рівні! Чого не скажеш про сприйняття українців росіянами. А в підсумку складається доволі парадоксальна ситуація, яку поки що не беруться коментувати українські соціологи, відкладаючи це завдання на «потім»: «розмова про те, яким чином в українському суспільстві дивовижно уживаються патріотизм і миролюбство до агресора – ще попереду» [23].

Про що йдеться? Насамперед про те, що значно відрізняється ставлення росіян до українців, з одного боку, і українців до росіян – з другого. Дані за останнє десятиліття доводять, що українці краще ставилися до росіян, ніж росіяни до українців. До подій у Криму частка тих українців, хто ставився до Росії добре або в основному добре, становила в середньому 90% (з невеликими коливаннями плюс-мінус 2%), хоч напередодні Євромайдану рівень симпатій знизився до 82–85% (далися взнаки «газові» та «сільськогосподарські» війни). В Росії спостерігалася суттєва динаміка: під час війни Росії з Грузією у 2008 р. відсоток росіян, що позитивно ставилися до України, зменшився з 55% до 30%.

Після захоплення Росією Криму відбувся й «обвал» показників позитивного ставлення українців до Росії – з 80% абсолютного прийняття до 52%. І тут, зазначає В. Паніото, виявився парадокс: *«а далі (що парадоксально й незрозуміло), попри війну, він упав іще лише на кілька процентів – нині 48% наших громадян продовжують добре ставитися до Росії. Незважаючи на війну й на жахливу ситуацію у східних областях країни, подальшого падіння цього показника не відбувається – половина населення України ставиться до Росії позитивно. Зрозуміло, що це відбувається переважно завдяки Сходу країни, але не лише – «братерська любов» до агресивного сусіда характерна і для жителів інших регіонів країни».*

Складається дивна ситуація: агресор гірше ставиться до жертв агресії, ніж вони до нього, а до того ж у жителів країни-агресора практично відсутнє почуття провини перед Україною. Нині позитивно до України ставляться лише 32% жителів Росії. На запитання: *«чи несе Росія відповідальність за кровопролиття й загибель людей на сході*

*України?» лише 2% росіян дали однозначно ствердну відповідь, а ще 7,3% відповіли, що «скоріше так». Ще 17% росіян відповіли, що Росія відповідальна за все те, що коїться нині в Україні. На диво, у цей же час підтримка жителів Росії українцями на рівні масової свідомості не лише не зменшилася, а й зростає: «виявилось, що **74% населення України позитивно ставляться до жителів Росії, не зважаючи на одностайну підтримку російським населенням дій Путіна** (його електоральна підтримка становить 85%, а підтримка дій стосовно Криму викликає протест лише у 7% російських громадян)» [24].*

На цей момент залишається хіба що прийняти зазначені показники як даність, що фіксує більший потенціал агресивності Росії, насамперед її влади. І це має стати предметом окремого аналізу. А люди – як люди. Літературний герой нашого земляка і відомого російського письменника Михайла Булгакова так ставився до подібних ситуацій: «Люди как люди. Любят деньги, но ведь это всегда было... Ну, легкомысленны... ну, что ж... и милосердие иногда стучится в их сердца...».

Однак, як ми вже зазначали, у взаємовідносинах народів є межа, якої ніколи не слід переступати. Навіть у древніх суспільствах був імператив під назвою «табу». А вже нам у ХХІ ст. й поготів слід було б піднятися над рівнем, як казали наші діди, «хлопського розуму» до філософських суджень загальноєвропейського рівня. А коли йдеться про сприйняття покути чужих гріхів, то тут слушно було б нагадати про загальновідому і загальноприйнятую в ліберальній європейській думці позицію німецького філософа Карла Ясперса щодо міри відповідальності (на прикладі німецького народу) за злочини, скоєні під час війни. По-перше, зазначав філософ, є **кримінальна** відповідальність тих нацистів, хто давав накази здійснювати злочини проти людяності. По-друге, є **політична** відповідальність усього німецького народу за прихід до влади нацистів шляхом демократичних виборів. По-третє, є **моральна** відповідальність тих, хто аплодував і всіляко підтримував агресивні дії Німеччини. По-четверте, мають нести **метафізичну** відповідальність й ті, хто бачив, як коїлися злочини, але й пальцем не поворухнував, щоб покласти їм край.

Ці критерії К. Ясперса стали надбанням європейської політичної думки. Але чи є таким же розуміння власної відповідальності серед російського населення, коли майже 90% із них висловили свій «одобрямс» агресивній політиці Кремля проти України?

А тим часом метафізична відповідальність в розумінні німецького філософа, базується на солідарності між людьми. І це робить кожного відповідальним за всяке зло й несправедливість у світі, особливо, за злочини, які здійснюються з його чи без його відома. Суть дуже проста:

якщо я не зробив, що було в моїх силах, щоб запобігти злочину, я теж винуватий. Якщо я не ризикую своїм життям, щоб стати на заваді вбивству інших, але при цьому є присутнім, я винуватий. І жодні юридичні, політичні чи моральні пояснення чи виправдання тут не діють. Те, що я продовжую жити, коли таке вже сталося, лягає на мене незгладимою провиною. Метафізична відповідальність у трактуванні К. Ясперса відрізняється від вини моральної тим, що поширюється не лише на те, що сталося, й на те, що не сталося з людиною – коли, наприклад, якась особистість не відбулася, загубила талант, а то й життя.

Відчуття провини, коли ним переймається інший, є гуманним. Співпереживання саме по собі вже вивищує людину над юрбою обивателів. Прикладом цього може бути російський письменник Сергій Лебедев. У статті, опублікованій в німецькій газеті Die Welt, він зазначає: «Неделю назад я опять был на Украине. Будучи русским, ты испытываешь невыносимый стыд на Украине. В том числе – при взгляде на военные конвои и десятки погибших солдат... Все потому, что ты знаешь, что в этом виноваты мы. Наши так называемые «вежливые люди», наши танки и оружие, наши солдаты, которых на Украине якобы нет. Но почему это было сделано?» [25].

Шукаючи відповідь С. Лебедев доходить думки, що злочин проти України було зроблено для того, «чтобы объединить Россию кровной виной, чтобы навязать стране пособничество». Тобто, тут вдаються до старого перевіреного часом, сталінського методу: щоб добитися лояльності вірогідданих громадян, їх намагаються «пов'язати кров'ю». Виходять з того, що ніхто не хоче відчувати себе злочинцем, ніхто не хоче каятися. І коли злочин скоєно, то люди, як правило, намагаються заперечити сам факт наявності злочину, а натомість переконуючи світ і самих себе, що «это была борьба за хорошее дело, что это была защита национальных интересов и так далее». Хоч як це С. Лебедеву прикро, але йому доводиться визнавати, що «Владимиру Путину удалось добиться успехов в этом деле. Россияне поддерживают внешнюю политику своей страны не только потому, что они одобряют ее, а еще и для того, чтобы смыть с себя позор и вину».

Як тут нам в Україні не згадати постулати християнської етики: є великим гріхом, коли прощають того, хто не розкається, а залишається засліпленим і затятим у своєму злочині. Тут можна хіба що, як це у творі Булата Окуджави, попросити у Всевишнього: «Каину дай раскаяние, и не забудь про меня».

І таке просвітлення через розкаяння ми спостерігаємо в окремих росіян, але, на жаль, їх до болю мало. Цьому можна поспівчувати, але допомогти не можна ніяк: у кожного до покаяння свій шлях. Тут можна

взяти за приклад російського журналіста Олександра Невзорова, людину з непростою біографією – і Бог йому суддя. Його позиція щодо України нині вельми показова. Так, він вважає, що українці і росіяни зовсім не братні народи. У кожного з є свої національні герої, національні пріоритети, своя система цінностей. Це народи з різними культурами й різними поглядами на життя, і тут не зарадити розмовами про братство. «Я понимаю, что украинцы теперь вправе в течение многих десятков лет вздрагивать от слова «Россия» и ненавидеть его. Это правильно. Я знаю, что это не моя вина и не вина тех людей, которые мне близки, но все равно я попадаю под ответственность за то, что Россия устроила на том же самом Донбассе: за эти бесконечные трупы, за террористов, которые прячутся за поликлиниками и торговками семечками, за маразм «русского мира». К сожалению, перед Украиной и я тоже должен за это отвечать. А Украина вправе и меня презирать и ненавидеть... Нас не простят, и правильно сделают. Такое не прощают» – пише, О. Невзорова [26].

Покаяння Росії, вважає Світлана Алексієвич, неможливе без пізнання правди. І не лише правди про нинішню агресію, а й, наприклад, про організований в Україні Голодомор: «Как стояли солдаты вокруг деревни, нельзя никуда было уйти. Люди навоз ели». Але, вважає письменниця, «Россия не знает всей правды о себе». А без цього ніякого каяття бути не може. Достатньо згадати Євангеліє від Іоана (8:32): «Пізнайте істину і вона зробить вас вільними». Пізнання істини дає необмежені властивості людині за життя і звільняє її від страху смерті. Пізнання істини робить людину вільною від «суети сует». Нерозкаяна у своєму гріху людина – раб своїх пристрастей і помилок. У практичному житті незнання, невігластво робить людину керованою, маніпульованою іншими.

А тому не можна не солідаризуватися із С. Алексієвич: «Я в последнее время часто повторяю: «Чтобы жить, нужен идеализм». И я бы пожелала всем мужества идеализма. Не забывать, какая все-таки прекрасная жизнь. Научиться радоваться, что ты есть. Просто есть на свете. К людям, нашей цивилизации, нашего века, нашего места эта радость все не приходит. Мы трудно ей учимся. Убивать – это в нас все еще нормально. И ненавидеть нормально. Ненависть нас не спасет. Только любовь спасет» [27].

Дай, Боже, нам снаги на цьому многотрудному шляху.

Коли хвіст крутить собакою

А тим часом у російському Ростові-на-Дону знайшли величезне поле захоронень, яке можна бачити із Космосу. Ці нові поховання виявлено

неподалік Північного кладовища. В них лежать невідомі чоловіки й жінки 20–45 років. Дата смерті більшості з них – літо–осінь 2014 року.

Користувачі соцмережі оприлюднили знімки з ресурсу «Гугл Земля» з точними координатами цього скорботного місця, де хоронять бойовиків і солдатів збройних сил РФ, які загинули на Донбасі. На табличках в основному надписи «НМ» – «невідомий мужчина». І таких на кінець 2015 р., за даними російських блогерів, було понад 7 тисяч. Молох війни перемелює нові жертви воєнної авантюри Росії [28].

Важко сказати, наскільки ці дані є точними й остаточними. Можливо, про це ми ніколи й не дізнаємося – доля так званих «ополченців» у Росії взагалі нікого не цікавить, а щодо жертв із громадян Росії, то тут владі довелося вжити низку «крутих» заходів щодо засекречення будь-яких свідчень. Так, президент Росії Володимир Путін розпорядився засекретити кількість загиблих солдатів «у мирні часи». Якщо ж сім'ї розголосять інформацію, що їхні сини загинули в Україні, то вони втратять усі виплати й пенсії, а, крім того, за це встановлено й кримінальну відповідальність. Тих матерів загиблих солдатів, які збирали дані про кількість втрат на цій гібридній війні, у Російській Федерації вже оголосили «іноземними агентами». За дослідження про участь армії Росії у війні проти України дисидента Бориса Немцова убили. А російські правозахисники через перепони з боку влади змогли підтвердити лише декілька сотень втрат.

Попри все це, деякі дані все-таки потрапили у ЗМІ. Так, російське видання «Деловая жизнь», яке спеціалізується на звітах про ринки, фінанси й бізнес, ненавмисно оприлюднило дані про кількість загиблих російських солдатів в одному із аналітичних матеріалів під назвою: «Зростання виплат військовим у 2015 році». От у цьому матеріалі й зазначено, скільки російських солдат загинуло й було поранено на війні в Україні. Щоправда, цензори швидко видалили цифри, але їх уже підхопили інші журналісти, до того ж дані залишилися у веб-архіві. Один із розділів звіту було сформульовано так: «Компенсація військовому персоналу за участь у бойових діях в Україні у 2014–2015 роках». Зокрема, у звіті значилося: «Так, для сімей загиблих військових, які брали участь у воєнних діях в Україні, грошова компенсація становить 3 мільйони рублів, а тим, хто отримав інвалідність під час бойових дій – 1,5 мільйона рублів. Крім того, передбачено виплату контрактникам «бойових» за кожен день перебування у зоні воєнного конфлікту в розмірі 1800 рублів. Всього станом на 1 лютого 2015 року вже було виплачено компенсацію більш ніж 2000 сімей загиблих і 3200 військових, котрі отримали тяжкі поранення й визнані інвалідами» [29].

Російське видання підсумувало, що витрати на компенсації становили 20 мільйонів доларів. Звісно, це невеликі витрати із 50-мільярдного воєнного бюджету Росії. Однак ці дані видання «Деловая жизнь» остаточно розвінчали міф Володимира Путіна про «незначну кількість російських патріотів», котрі загинули в Донбасі, «воюючи проти неонацистів». Навіть для російських скептиків стає очевидним, що Кремль остаточно забрехався, твердячи про відсутність російської армії на українській території.

А втім, приховування правди триває. Ще одна промовиста цифра – лише 46% опитаних соціологами у Росії заявили, що чули про загибель псковських десантників (50% нічого не чули). 54% росіян вважають їх добровольцями, які самостійно відправилися воювати на сході України. Лише кожен п'ятий вважає, що вони відправлені на війну командуванням частини. А ще схвалюють участь російських добровольців у війні 57% росіян. Проте 40% опитуваних вважають, що загибель російських солдатів не можна нічим виправдати. В той же час кожен третій росіянин переконаний, що Росія повинна надавати допомогу Донбасу, жертвуючи життям своїх солдатів. Хоча є й обнадійливі зрушення. Так Лев Гудков звернув увагу на один важливий показник: ще в березні 2016 р. за вторгнення в Україну виступало 74% респондентів, а вже наприкінці серпня – лише 43% [30].

Загальний тренд останніх місяців 2016 р. в Росії – наростання тривоги, побоювання, що ситуація може перерости в хронічну війну. Більше того, 26% росіян уже називають відносини з Україною війною. Велика частина росіян (46%) вже не вірять, що найближчим часом на сході України можуть відбулися якісь зримі зміни, а 25% прогнозують подальше погіршення ситуації. І на цьому фоні знову-таки парадокс: число тих, хто вважає приєднання Криму до Росії більшою мірою виграшем, а не програшем, зростає. Якщо у серпні 2015 р. таких було 59%, то в листопаді 2016 р. вже 64%. Так що дух агресії і самовпевненість агресора набирають сили, хоч назагал люди вже втомилися від надлишку в інформаційному просторі української тематики. Від подій в Україні росіян нині відволікають інші теми міжнародного порядку денного: вибори у США, Європейських країнах та вихід Великобританії із Євросоюзу, падіння цін на нафту тощо. І в цьому є певна логіка піднесення і спаду інформаційних війн [31].

Тим часом зарубіжні політики й аналітики, стурбовані авантюристичним курсом Росії, губляться не знаходячи відповідні на запитання: «Чому б Путіну просто не піти зараз із південного сходу України?». Російська тверезомисляча частина громадян ставить питання більш лаконічно: «А

чи не пора б злити Новоросію?». Щоб дати правильну відповідь слід проаналізувати співвідношення цілей агресивного курсу Росії і її затрат, насамперед економічних, соціальних та гуманітарних, спрямованих на відродження імперії. Але, як засвідчує практика, це поза інтересами російської еліти. Її мислення лежить у зовсім іншій площині.

Правлячий клас Росії виходить із того, зазначає один з директорів клубу «Валдай» Дмитро Суслов, що в наші дні на міжнародній арені запанували тенденції хаосу, безладу і фрагментації. І все це на користь Росії, бо ці процеси взяли гору над інтеграцією, узгодженістю й порядком у світі. Вирішальними факторами стали не зваженість і поміркованість, а рішучість і кураж. А якщо так, то ситуація хаосу просто таки зобов'язує керівників Росії до агресивних вчинків відповідного ґатунку: *«якщо у співвідношенні порядку і хаосу хоча б мала місце боротьба, то в частині того, що визначає глобальні тенденції – економіка чи політика – у 2015 р. відбувся рішучий злам на користь останньої. В році, що минає, в частині визначення поведінки держав міркування політичного впливу й престижу виявилися набагато важливішими, ніж фактори економічної вигоди, взаємозалежності й прогресу»*. Ліберальні ж твердження про те, що прагнення зростання і благополуччя мінімізують міждержавні конфлікти й упереджують воєнні зіткнення, вчергове довели свою ефемерність». Головна думка Д. Суслова однозначна: за цих умов хаосу обережний Захід програє, а радикальна політика Росії дає реальні плоди. Отже, вірним шляхом ідуть ленінські нащадки [32].

Як вважає цей російський дослідник, світ не пішов шляхом утвердження європейських принципів, а відступив до часів протистояння початку ХХ ст. і тим самим виграв. Визначальними стали великодержавні протиріччя й розкол світу на блоки, що протистоять політично і військово, але водночас пов'язані економічно. *В російському розумінні у світі нібито однозначно відбулася стабілізація конфронтації*. По-перше, системна *конфронтація Росії та США перейшла в стабільний стан і «навіть почала сприйматися як норма відносин»*. По-друге, питання про те, як має «формуватися міжнародний порядок в Європі і на пострадянському просторі, перейшло на рівень відкритої системної конфронтації». По-третє, прийняття Мінських угод в лютому 2015 р. теж не спричинило до видимих зрушень «з урахуванням небажання ні Вашингтона, ні Москви йти на поступки та приймати правила, які «продавлює» друга сторона, ця *конфронтація стала сприйматися як нова норма* двосторонніх відносин». Тобто відбувся процес заморожування протистояння Росії і Заходу. І це підноситься Росією мало не до норми міжнародних відносин, що мають бути легіти-

мізованими після встановлення нових правил гри по завершенні президентських виборів у США в листопаді 2016 р. [33].

Що ж стосується російської агресії в Україні, то цей конфлікт, на погляд Москви, теж давно перейшов ту межу, де економічні міркування відігравали вирішальну роль. Багато хто з провідних російських аналітиків тепер сумнівається: а чи хто коли-небудь прораховував економічну складову цієї агресії. Як засвідчує Георгій Бовт, політолог і журналіст правих поглядів, тут раціональне мислення в російських стратегів і не ночувало: «Це все вже давно Велика Психологія, де, скажімо, воєно-патріотичні традиції (котрі критики Росії назвуть скоріше мілітаризмом) куди сильніші товарно-грошових відносин». І саме на оцю «пацанську» психологію, коли «здавати своїх» «запаadlo», доводиться зважати. Виходячи з «пацанської» етики відносин, В. Путін просто не може допустити воєнного розгрому так званих, ЛНР і ДНР. І в цьому він не самотній. Григорій Бовт нітрохи не сумнівається: «Якщо представити справу дещо спрощено, то така психологія, якщо хочете, етика поведінки, формувалася в людях, які нині перебувають на командних постах у політиці й економіці країни ще радянських часів» [34].

Що вже тут говорити про декласовані й ущемлені в своїх правах елементи середнього та колишнього робітничого класу. Під час їхніх дитячих ігор у війну «фашисти» тоді безумовно втілювали узагальнений образ ворога. Згодом цей образ було перенесено у доросле життя. На Заході сьогодні ніхто б не взявся проводити паралелі між фашистами і ультраправими рухами нинішньої Європи. І навпаки: за радянських часів загроза фашизму завжди була своєрідним камертоном політичного життя – взяти хоча б літературу й кінематограф. За наших днів у свідомості безправного населення відбувається те саме – боротьба з фашизмом стала частиною нинішнього світобачення здичавілого від непевності свого становища російського обивателя. У масовій свідомості росіян, сформованій на моделях ремінісценції «тієї війни», ополченці південного сходу, що воюють в Україні, набули статусу новітніх героїв. Бо ж по телевізору сказали, що вони борються проти укрофашистів, проти сил Зла. Відтак образ бойовика-терориста став вивищуватися над будь-якою громадською критикою.

Користуючись цим феноменом, людям навіюють думку, що ополченці зможуть ігнорувати будь-які команди з кремлівських кабінетів, котрі можуть означати «здачу», «відступ», «зраду». Саме тому, без знання цієї російської специфіки, на Заході, мовляв, не розуміють, що створилася ситуація, коли «хвіст крутить собакою». А коли так, то неможливо навіть помислити що, «наші сучі сини зробили своє діло – їх можна й

списати». Ось саме тому Григорій Бовт наголошує, що: «На Заході не розуміють, що такий наказ не може бути відданий штатськими (скажімо, кремлівськими кураторами) тим людям, які зі зброєю в руках борються нібито за праве діло» [35].

Тут Георгій Бовт стелить доріжку для президента РФ. Адже після такої інтерпретації подій, В. Путін, якщо захоче, може «умити руки» і виправдовувати воєнні дії на Донбасі нібито неможливістю впливати на ситуацію в регіоні, де, мовляв, ведеться якась «громадянська війна». Хоча теза про «громадянську війну» – пропагандистська байка, такі собі «Химіні кури». Вона мало кого переконує. Тим часом Кремль уже в березні 2016 р. дав зрозуміти, що готовий обговорювати раніше закриті питання щодо заміни вождів неконтрольованих територій на сході України. Мовляв, якщо питання виборів на окупованих територіях і їх визнання Києвом буде вирішене позитивно, то від імені В. Путіна обох сепаратистів – О. Захарченка й І. Плотницького – «дуже ввічливо» попросять залишити свої пости «добровільно» в обмін на посади у РФ, а то й під загрозою фізичного знищення. Замість цих двох мали б з'явитися фігури менш одіозні й більш «респектабельні» [36].

А поки що естетика, так би мовити, «патріотичної, справедливої війни» настільки проникла в інформаційний простір Росії, що затягує дедалі глибше і певною мірою стає самодостатньою. Вона обмежує раціональне поле політичних і дипломатичних маневрів. Мовляв, що ж тут можна вдіяти, коли мілітаризація супроводжувала весь радянський період та всоталася в кров і плоть радянського обивателя. Адже навіть жнива у нас завжди були «битвою за врожай». Тоді чому ж ми маємо дивуватися, пише Георгій Бовт, коли наш мілітарний запал каналізовано на завідомих противників: «А «фашиствующа хунта жидобандерівців», що засіла у Києві, – це ж однозначно вороги. І «зрадити наших» простих російських людей, які взяли зброю на Донбасі, це набагато гірше, ніж кинути напризволяще відомого піонера з оповідання Гайдара-старшого...».

Але звернемо увагу на найголовніше: люди, які взяли зброю на Донбасі, виявилися «класово», тобто ментально, набагато ближчими нинішній російській владі, ніж якісь там розумники з Болотної площі. А тому «зливати своїх, як мовиться, «запахло», без огляду на будь-які розумування, що, мовляв, ці звиклі воювати люди потім виявляться в Росії і стануть за звичкою займатися своїм убивчим ремеслом, відстрілюючи, скажімо, співробітників ДПС. Переконали, що такі міркування, якщо вони взагалі присутні, є суто вторинними» [37].

Ставка робиться на те, що російські люди пам'ятають і продовольчі картки, до яких вони, мовляв, звиклі, а також до злидених днів кінця

1980-х, коли билися в продмазі за качан капусти. Їх важко чимось здивувати, коли вони почали скочуватися до рівня неприкаяного прекаріату. А тому владі й вдається забезпечувати лояльність до себе не лише високими зарплатами і бонусами в корпораціях для чиновників, а більш «жирнішими» пайками наділяли окремі верстви простого населення. У підсумку ж може виявитися, що психологічно російське суспільство здатне жити в умовах мобілізаційної моделі тривалий час. До того ж для зовсім збіднілих представників декласованого індустріального пролетаріату чи «середнього класу» з'явиться нагода «повоювати» на території України і в такий спосіб вирішити свої матеріальні потреби, наприклад, погасити кредит у банку тощо.

З позиції сьогодення картина яку змальовує Григорій Бовт, вражає своїм критичним реалізмом і глибокою психологічною проникливістю. І справді – достатньо собі уявити якогось рядового менеджера з продажу, скажімо, велосипедів або охоронця (а таких у Росії понад мільйон), який нудиться без діла на прохідній офісного центру. Обидва – здорові мужики, далекі від вершин самореалізації, яких багато серед прекаріату. Що той, що інший намагаються пристосуватися до сірого і понурого сповненого несправедливості капіталістичного життя. Вони не сприймають його усім своїм нутром. А тут ще й ці постійні складнощі й хитросплетіння ринкової економіки: із кредитами під неймовірні проценти, із постійним страхом втратити роботу, із розумінням того, що жодних грошей не вистачить у разі хвороби. І це після блаженних років радянського минулого, коли можна було не ламати голову й мати, хоч і скромне, зате безтурботне і прогнозоване життя.

А тут – все життя пішло впоперек: «Світлих цілей немає. Справедливості немає. Є лише знахабнілі до безмежжя глитаї-чиновники, що крадуть без міри, та ще попса, що вистрибає по екрану. І пиво, яким можна усе це запити». І раптом серед цієї сірої безнадії – доля подарувала представнику «простого народу» шанс стати мужчиною-воїном і повоювати в Україні: «Людина, що відправилася від усієї цієї убогості на південний схід України і взяла в руки «калаш», воює вже не стільки за світлу ідею Новоросії, скільки проти убогості й приниження свого нинішнього російського життя. Вона набуває смислу. Вона воює за праве діло і проти «фашистів». Вона вершить, чорт забирай, нарешті, історію з такими ж, як сама, простими і чесними у своїх поривах російськими людьми. А тепер уявіть собі, що це навіть не конкретний продавець велосипедів із провінції, а ціла держава. Що її може зупинити? Багато хто знає відповідь» [38].

Власне – відповідь класична: мілітаризація завжди призводить до виснаження продуктивних сил будь-якої країни. Виснажила вона й Радянський Союз. Виснажує й путінську Росію. І що найгірше – виснажує людські душі, принижує людську гідність, зводить людську подобу до безмовного боввана. І тут вже кремлівські політтехнологи роблять ставку на інформаційну війну проти власного народу, на постійне і послідовне промивання мізків. Звісно, для обивателя першу скрипку грає примітивна «кисельовщина» з її «розіп'яtimi хлопчиками». Але не будемо опускатися до їхнього рівня, коментуючи їхнє штукарство.

Візьмемо фігури вищого рівня, того ж Сергія Караганова – почесного голову президії Ради із зовнішньої й оборонної політики. Саме він безнастанно пропагує, що Росія у своїй зовнішньополітичній діяльності орієнтується аж на дві національні ідеї: перша – суверенітет, друга – оборона. А тут ще й випало щастя: В. Путін об'єднав ці дві ідеї одним поняттям «патріотизм», і відтоді стверджує С. Караганов, «ми поки що просуваємось у правильному напрямі». Орієнтиром у цьому «патріотичному» поході слугує месіанська ідея, що божественне провидіння Росії полягає в тому, щоб тримати пістолет біля виска НАТО: адже як тільки цей блок «неочікувано побачив, що у нього від виска відведений пістолет, роль якого відігравав Радянський Союз із своїм ядерним потенціалом – вони тут же почали бомбити беззахисну Югославію».

Агресивну сутність російського месіанізму в Росії вже мало хто приховує, бо вона стала очевидною. Лише маргінальні аналітики все ще звертаються до старих пропагандистських кліше про нібито антиконституційний переворот у Києві під час Євромайдану, про можливість якихось погромів російськомовних в Україні, про загрозу справі миру і прогресу з боку «Правого сектору». Все це нині – пропагандистське сміття, в яке вже мало хто вірить.

Головний лейтмотив сьогоднішньої кремлівської пропаганди – Росія «встала з колін» і буде говорити з усім світом з позиції сили. Сергій Караганов про це говорить цинічно відверто: «Взагалі, як мені здається, маховик усієї української історії було запущено в 2007–2008 роках, після того, як ми дізналися, що американці за спиною навіть своїх європейських колег вирішили запустити процес прийняття України в НАТО». Справа, мовляв, склалася так, що американці тихцем від Європи пообіцяли поставити питання про негайне прийняття України в НАТО. Європейці цього кроку не сприйняли, а тому розгляд питання про входження України і Грузії в НАТО було відтерміновано на більш пізній час. Саме тому Путін, приїхавши на саміт НАТО до Бухареста, у трактуванні С. Караганова, нібито сказав прямо: «Панове, якщо ще раз постане

питання про те, що Україна може стати членом НАТО, то України не буде. Що пообіцяв, те й зробив. Хоча й частково. Успішність нашої зовнішньої політики уже в тому, що за два останні роки у наших партнерів відбувається при звичаєння до того, що Росія буде діяти так, як діє зараз, виходячи із своїх інтересів, й інтереси ці слід поважати» [39].

До якого пункту призначення дійшла Росія у своєму новому месіанському поході, хотілося б передати словами того ж С. Караганова, зберігши автентичність лексики й ментальності. Наведемо уривок його бесіди із журналістами The New Times мовою оригіналу:

С. Караганов: «Демократия сама по себе – это хорошо, плоха ничем не сдерживаемая демократия. Российская внешняя политика уже тем хороша, что отучает мир от одной новой заразы, которая называется «демократический мессианизм». У нас уже были разные мессианизмы: и христианский, и коммунистический, и исламский – и там, и там мы имеем дело с навязыванием – силой извне – своего представления о мире. Сейчас все начинают понимать, что больше такое не пройдет. Потому что это означает, что страны и народы получают возможность выбирать свой путь сознательно, ну или более-менее сознательно. А это и есть свобода.

Вопрос: *А когда Россия с помощью Гиркина-Стрелкова, Гиви и Моторолы приносит в Донбасс «русский мир», который затем в течение считанных месяцев уносит тысячи жизней, – это к какому виду «мессианизма» можно отнести?*

Ответ: С Украиной была допущена крупная ошибка. Значительная часть российской элиты пребывала в убежденности, что украинский народ – братский народ, который хочет с нами объединиться, и Донбасс станет только первой искрой. А украинский народ, как оказалось, не хотел объединяться.

Да и нужно ли было само объединение? Российские элиты не очень понимали, насколько разрушена была Украина за последние четверть века. Поняли по-настоящему только тогда, когда мы вошли в Крым...» [40].

Невже на «мудру голову» міжнародного експерта С. Караганова зійшли прозріння і покаєння за допущені помилки? Блажен, хто вірує! У його трактування виявляється, що помилка Росії була у її поступливості Заходу. І ось, нарешті, цей Захід все-таки зрозумів, з ким має справу: «Захід починає примирятися з тим, що ми гратимемо за тими правилами, які самі вважаємо справедливими, а не за їхніми правилами. Це викликає лютість, але ця нова реальність пробиває собі дорогу в головах правлячих класів на Заході».

Здається, експерту невтямки приходить, що на міжнародній шахівниці не може один учасник грати за одними правилами, а другий – за іншими. Але, ставши в позу тріумфатора, кремлівський ідеолог віщує: «На Україні конфронтація не закінчилася і триватиме ще довго. Україна буде розвалюватися й викидати кризу назовні. Жаль українців, жаль росіян. Жаль, що ми здійснили помилку, про що я давно писав, і що нині визнав і Путін – ми були надто поступливими. А якщо б ми раніше сказали планам розширення західних союзів «ні», то не довелося б починати всю цю історію, не загинули б люди» [41].

На кого розраховані ці «миролюбні» теревені – сказати важко. Мабуть, у Росії є попит на таку пропагандистську жуйку серед того ж декласованого елементу, який шукає для себе втіху в тому, що хоч жити стає з кожним днем важче, але ж зате, мовляв, нас сьогодні боїться увесь світ. І є за що боятися, бо за визнанням того ж С. Караганова, «нині ми перебуваємо в проміжному стані, що дуже тривожить мене. Я дуже сподівався на Крим, піднесення патріотизму в елітах й суспільстві дасть можливість розпочати економічні реформи всередині країни». Однак, визнає експерт, усе пішло не так, «ми сидимо й нічого не робимо. Санкції оголошені, ворожа політика зовнішнього світу – куди вже «краще», щоб розпочати? Очевидно, російська еліта не дозріла до тієї ситуації, до якої вона дозріла за Олександра II, коли він після Кримської війни запустив реформи, що забезпечили велетенський ривок Росії наприкінці XIX століття».

Про «межеумочное состояние» Росії

До російськомовного терміну в цьому підзаголовку довелося вдатися внаслідок складності його перекладу на українську. У словнику С. Ожегова цей термін трактується як «лишений четкості, точності, половинчатий или промежуточный». В «червоному» російсько-українському словнику переклад подається лише як «проміжний», або «перехідний», що надто звужує палітру передачі нюансів. Щоправда, російське поняття «межеумье» перекладається українською як «придуркуватість», що теж видається однолінійним. На наш погляд, поняття «межеумочное состояние» заслуговує на розкриття в цілісній філософській концепції. Але це справа часу і самих філософів.

Доки ж філософи вийдуть на якусь завершену концепцію, звернімося до проблем сьогодення із цим самим «межеумочным состоянием». На думку С. Караганова, це саме той стан, у якому перебуває нині російська еліта. Повірімо йому на слово – на місці видніше. Пункт перший, яким

С. Караганов ілюструє цей стан, зводиться до того, що «існуюча економічна модель і методи управління російською економікою нежиттєздатні. Те саме можна сказати про управління зовнішніми боргами» [42]. В цьому пункті теж не станемо заперечувати – все і так очевидно, хоч би з огляду на те, що зазначеною проблемою експерт переймається безупинно. Про це свідчить низка його інтерв'ю впродовж 2016 р.

Утім, він шукає виправдання ситуації, що склалася. Причина відсутності реформ у внутрішньополітичному житті полягає, за його твердженням, у тому, що «наша зацикленість на зовнішній політиці, в тому числі на безнадійному українському напрямку, відвертає увагу бюрократії від необхідності дій щодо забезпечення російського повороту на Схід. Частина бюрократії й ідейно, і професіонально, і матеріально позв'язана з «напрямом» лише на Захід». А оскільки російська еліта безнадійно відстала в розумінні головних трендів світового розвитку, то «майже нічого бюрократично не робиться, тому що частина еліт перебуває в прострації. А частина еліт, в тому числі й «приекономічних», хоче, щоб усе рухнуло й стало, як у 90-ті роки... Це межумочний стан... А якщо в Росії почнеться значне економічне падіння і політична криза, то європейсько орієнтовані еліти це остаточно доб'є, їм просто не буде місця. Нічого доброго в цьому немає» [43].

Знову ж таки цікавий поворот – проведенню економічних реформ заважає, як виявляється, безнадійний український напрям та націленість частини російської еліти на Захід. Тобто ворог зовнішньополітичний пов'язується із супротивником внутрішньополітичним, а останнім пророкують непрості часи: вони таки дочекаються, що «їм просто не буде місця».

Невже справи в країні настільки кепські? Здається, що так. Якщо проаналізувати підсумки 16-річного перебування В. Путіна при владі (президент–прем'єр–президент), то ознаки провального падіння сьогодні вже очевидні. Саме про це йдеться у матеріалах доктора економічних наук В'ячеслава Іноземцева – відомого публіциста, блогера і громадського діяча. Так, зазначає він, уже в перші робочі дні 2016 р. увага росіян була зосереджена переважно на курсі долара (77 руб. за дол.) і цінах на нафту (31 дол. за барель) – спокійно сприймати ці цифри було нереально. Був час згадати, що саме під Новорічні свята 16 років тому Володимир Путін переїхав у Кремль. Наступний, 17-й, рік його правління ознаменувався тим, що, крім енергоносіїв, в економіці Росії мало що залишилося. Хіба що військово-промисловий комплекс тримається на плаву. Показово і те, що середня заробітна плата у доларовому еквіваленті зменшилася до рівня 2006 р. Та ще впродовж останніх трьох років відбувся відтік капіталу в 280 млрд доларів, а воєнний бюджет у доларо-

вому еквіваленті зріс у 4,4 раза. І все це увінчала державна бюрократія. Вона остаточно перетворилася на правлячий клас, розпочала дві війни (Україна і Сирія) впродовж останніх двох років, налякавши основних господарських партнерів, які кинулися врозтіч з російського ринку.

І це тоді, коли в нинішньої російської влади були всі можливості перетворити країну якщо не на новий Китай, то, принаймні, на нові Емірати. Мало кому так сприяло кон'юнктура на ринку нафти, як В. Путіну – котирування нафти зросло з 28,5 дол. за барель у 2000 р. до 102 дол. за барель у 2010–2014 рр. Тож гроші в Росії стали активно проїдати, а президента В. Путіна народ мало не обожнював, бо хотів лише заробляти, споживати й радіти процесу «вставання з колін».

А тим часом опікуваний державою монополіст – корпорація «Газпром» – у 2015 р. добула газу менше, ніж в 1999-му: 414 млрд проти 545 млрд кубів. Рівень газифікації російських населених пунктів за 2015 р. зріс на 0,1% і сягнув 65,4%. З такими темпами завдання повної газифікації країни буде виконано на початку ХХІІ ст. «Внешэкономбанк» (ВЭБ) після багатьох років роботи став потенційним банкрутом. На його спасіння державі тепер доведеться витратити більше 1 трлн рублів. А в цілому, пише В. Іноземцев, «якщо оглянутися на історію російської економіки в путінську епоху, стане зрозуміло, що розвивалися практично тільки недержавні галузі: оптова і роздрібна торгівля, комунікація і зв'язок, приватні банки, будівництво, сфера комерційних послуг. Держава була економічним гальмом» [44].

Ще один показовий пункт – інфраструктура. В країні, що переживає нафтовий бум, як правило, його першим наслідком стає будівництво автомобільних доріг, швидкісних залізничних магістралей, мостів і естакад, розвиток енергетичних мереж. Це відбувається скрізь по світу, крім Росії. Тут за 16 років не було здано в експлуатацію жодного кілометра сучасного залізничного полотна, пристосованого для швидкісного руху. Доріг у 2014–2015 рр. будували в 4 рази менше, ніж у 2000 р. За 16 років приріст потужності морських портів виявився вдвічі меншим, ніж приріст перевалки лише в одному порту Шанхая. А тому В. Іноземцев закономірно ставить запитання: «Де ж «вставання з колін»? Де єдність російської території і зручність проживання на ній? Цього як не було, так і немає. Є лише красиві обіцянки, кожен рік схожі на ті, що давалися раніше. Впродовж усіх років перебування при владі Путін обіцяв країні «подвоєння ВВП» і «злізання з нафтової голки». Парадоксально, але перше гасло було озвучене в 2003 р., й у нас є всі шанси вже до 2018 р. повернутися до таких самих доларових показників ВВП, які були в країні на той час» [45].

Такими ж катастрофічними виявилися результати «реформ» соціальної сфери і роботи держструктур, відповідальних за забезпечення нормального життя громадян. В країні, де казна лопається від нафтодоларів, майже знищено систему безкоштовної охорони здоров'я. Усі рейтинги фіксують обвальне зниження якості середньої освіти, а виші давно стали фабриками з виробництва нібито спеціалістів із нічого не вартими дипломами. Щоправда, найбільш показовим є те, як швидко і, схоже на те, невідворотно починає розвалюватися показне благополуччя у міру здуття нафтового міхура. Уряд уже п'ятий рік не може нічого вдіяти для того, щоб хоча б загальмувати зниження темпів росту. Він три роки поспіль заморожує приватні пенсійні накопичення, здійснюючи по суті примусове запозичення у громадян. Резервний фонд, яким так пишалася влада останніми роками, може бути розтраченим уже через рік-півтора. Перші ж ознаки падіння цін на нафту спричинили призупинення індексації пенсій, і, судячи з усього, не за горами радикальне скорочення соціальних виплат, виражених навіть у рублях, що вдвічі знецінені.

І все це відбувається тому, зазначає В. Іноземцев, що «країною управляє людина, яка багато говорить, але не готова робити практично нічого конкретного, покладаючись більше 10 років на позитивні тренди, що задаються ззовні. Це і є державне безсилля. Влада здатна витратити скільки завгодно мільярдів, але не може ні поставити справді амбіційні завдання, ні підібрати належні кадри для їх вирішення, ні простимулювати бізнес, ні надихнути громадян на що-небудь, крім повторення засмальцьованих гасел. Спостерігаючи за котируванням нафтових ф'ючерсів, що постійно знижуються, російська влада перебуває в оціпенінні від побаченого і, скидається на те, сподівається лише на предковічне російське «авось» [46].

Що ж стосується зовнішньої політики, то тут взагалі – провал за провалом. Україну, вважає В. Іноземцев, кремлівській владі вдалося перетворити на ворога, а тим часом навіть союзники у Середній Азії стають дедалі прихильнішими до Китаю, що є основним інвестором у цьому регіоні. Санкції Заходу все більше даються взнаки. А тим часом громадськість починає глибше усвідомлювати, що, розпочавши воєнну операцію в Сирії, ніхто не подумав про ресурси. Виявляється, що для успіху в ній потрібно значно більше сил і засобів, ніж Росія може собі дозволити.

Звісно, білякремлівські ідеологи намагаються виправдати факт втручання Росії у близькосхідні проблеми. Той же С. Караганов налічує чотири основні причини вторгнення Росії у Сирію. Причина перша – російські аналітики спрогнозували, що регіон Близького Сходу буде розвалюватися впродовж 20–30 років. А тому, мовляв, Росія має впли-

вати на ці процеси, адже «там десятки тисяч потенційних терористів, і краще, щоб вони один одного повбивали чи ми їх повбивали, аніж щоб вони розмножувалися й далі, в тому числі й до наших кордонів». Це, як нам здається, щось схоже на зразок Варфоломіївської ночі: «вбивайте всіх, а Господь сам розбере, хто католик, а хто протестант».

Причина друга, Росія зацікавлена підтримувати на Близькому Сході баланс: не дати перемогти ані шиїтам, ні сунітам. Знову-таки очевидна стара імперська політика «поділяй і владарюй».

Причина третя: «звісно, ми маємо справу з надуванням щік. Нам хочеться бути великою державою. Це, якщо хочете, ще одна національна напівідея, яку ми отримали від Петра і Катерини». Тут С. Караганова теж можна зрозуміти: ну як не покуражитися бомбардуваннями у Сирії, якщо так хочеться підтримати імперські традиції царизму!

І нарешті, четверта, чи не найважливіша для нашого аналізу причина – в інтерпретації С. Караганова: «... погоджуся з тим, що Сирія стала способом відволіктися від України і, відповідно, перевести наші відносини із західними країнами в іншу площину. Це вдалося повною мірою» [47]. От чи вдалося, чи ні, слід добре все зважити. Так, цілі й головні причини військових вторгнень експерт визначив і виправдовує їх, але його оптимізм спадає, коли доводиться оцінювати конкретні результати воєнних акцій. Виявляється, що очікуваних результатів так і не досягнуто.

По-перше, чи були переведені відносини з Заходом в іншу площину після агресії проти України? Судячи з усього – ні. Санкції продовжують діяти. Та й сам С. Караганов визнає, що «навколо Мінська-2 триває торг, незрозуміло, щоправда, з приводу чого». То в чому ж тут успіхи Росії? Невже в тому, що вона зриває Мінські домовленості? – запитаємо ми.

По-друге, повертаючись до переможних реляцій щодо Сирії, С. Караганов визнає, що, «не зважаючи на очевидні успіхи на воєнному та дипломатичному театрі дій, виграти цю війну неможливо. Із Сирії слід в будь-який момент бути готовими піти. І варто заздалегідь готувати населення [Росії?] до такого сценарію. Це по-перше. А по-друге, дуже важливо попутно не влізти у ще який-небудь конфлікт». Відразу виникає запитання: який сенс в окремих успішних воєнних операціях, якщо війну виграти неможливо в принципі? Ось саме цей момент і вносить розгубленість в оцінки С. Караганова.

Тому, по-третє, він сам визнає: «мене дуже турбує конфлікт з Туреччиною, яка, звичайно, підло нанесла нам удар у спину... Але й наша реакція була значною мірою емоційною. У підсумку хоч би не сталося «другої кримської війни» [48].

Все-таки знання історії іноді наводять і С. Караганова на корисні аналогії: як писалося ще за радянських часів «поразка в Кримській війні 1853–1856 років показала всю гнилість царського режиму». Отже, підводячи підсумки 2014–2015 рр., проведених під знаком «Кримнаш», коли Крим став своєрідним важелем, який би мав перевернути ситуацію і відвернути увагу росіян від проблем внутрішньої політики, події розгорталися у прямо протилежному напрямі. Економіка переживає серйозну кризу, девальвація рубля трикратна, дешеві західні гроші для бізнесу недоступні й залишаються такими ж у досяжній перспективі. До того ж Росія вторглась у Сирію, загострила відносини з Туреччиною та ще й опинилася в невідповідному становищі в ООН у площині «моралі і права». І тут закономірно виникає запитання – то ж чи варто було вдаватися до агресії проти України?

На це запитання щиро відповісти не вдавалося ще жодному білякремлівському політику. Та воно й зрозуміло: якщо поставити під сумнів стратегічний геній В. Путіна, то доведеться з інсайдерів Кремля швидко опинитися серед аутсайдерів. Доля Гліба Павловського та й ряду інших політтехнологів, відсторонених від коридорів влади, наочний тому приклад. Сергій Караганов це дуже добре розуміє, а тому вдається до обхідних шляхів. Як ми це пам'ятаємо зі слів одного з кіногероїв, той описував схожу ситуацію таким чином: «Так вы спросите, я имею счастье? И я отвечу: чтобы да, так нет». З одного боку, С. Караганов стверджує про триумф російської зовнішньої політики, бо «все те, що відбулося в Криму, було неминуче», а з другого застерігає: «з ослабленою економічною базою в кінцевому підсумку не може бути стратегічно вивіреної зовнішньої політики» [49].

Чому ж тоді неминучою була анексія Криму? А тому що Росія відроджує імперську політику. І, як зазначає експерт, тут слід почати з того, щоб визнати: «сфери і зони впливу – це природний стан світу. Якщо хтось це заперечує, буде за це покараним... Росія – абсолютний світовий гравець. Взагалі їх у світі три – США, Росія і Китай: можливо, у найближчому майбутньому з'явиться і четвертий – Індія. Все, інших гравців немає» [50].

З огляду на такі глобальні амбіції неминуче виникає запитання: а як же провадити зовнішньополітичний курс «з ослабленою економічною базою», «без стратегічно вивіреної зовнішньої політики», та ще й із визнанням того, що «Росія, на відміну від СРСР, – не ідеологічний гравець». До того ж країна перебуває в «межиумочному» стані. Чого ж чекати від такої «межиумочної» країни?

Тут буде не зайвим «зупинитися і оглянутися», тобто простежити еволюцію російської агресії хоча б від часу анексії Криму. Для цього

вдамося тут до густого цитування Андрія Піонтковського, який постійно тримає проблему в полі зору своєї аналітики. Відправною точкою відвертого скочування Росії до фашизму він вважає виступ президента Росії В. Путіна 18 березня 2014 р., коли його спічрайтери взяли за модель судетську промову А. Гітлера. І це була фатальна помилка В. Путіна: «не можна відкривати могили таких мерців. Країна, що перемогла німецький нацизм і зробила перемогу своїм язичницьким культом, захоплено проковтнула всі диявольські ідеологеми нацистської пропаганди, помноженої на можливості сучасного телебачення – роз'єднаний народ, збирання німецьких (російських) земель, Третій Рейх (Русский Мир, Пятая Империя), Ein Volk ein Reich ein Fuhrer, жменька націонал-зрадників» [51].

З цього все й пішло й поїхало. Уже 17 квітня на прямій лінії із громадянами Росії, зазначає А. Піонтковський, «він насамперед надихнув нас, повідомивши, що всі ми є носіями унікального генетичного коду». Віддавши належне якостям інших народів (меркантильність, завбачливість, наприклад), Путін особливо підкреслив фундаментальну перевагу російського народу – духовність. І, наостанок, президент Росії «поставив перед розігрітим племенем нову ціль, що надихає – Новоросія: шість російських областей, незаконно переданих Україні чи то жидобандерівцями, чи то жидобільшовиками (бог їм суддя). А його телехолуї пояснили, що не з Україною якимось воюємо, а з розтлінним Заходом на чолі із США ведемо на території України Четверту Світову гібридну війну за нову Ялту, за переділ світу на користь Росії, що піднімається з колін».

І от, минуло 2 роки і 258 днів, і під час проголошення послання В. Путіна Федеральним Зборам Російської Федерації 1 грудня 2016 р. перед аудиторією, за оцінкою А. Піонтковського, постав «старенький письменоводитель, схожий на пізнього Брежнєва», який півтори години щось говорив «про небувалі успіхи гнилої клептократії». Тобто, зміни відбулися разучі: майже три роки громом переможних реляцій увагу російського обивателя відволікали від наростаючої економічної і соціальної катастрофи в країні. І ось настав час, коли невигащна внутрішньополітична тематика знадобилася «національному лідеру» для того, щоб відволікти увагу росіян від фундаментальних поразок широко закроєної «Російською фашистською весною 2014 року Четверної гібридної війни».

Про що йдеться насамперед? Що найголовніше для України, вважає А. Піонтковський, «безумна концепція «русского мира» була відторгнута переважною більшістю етнічних росіян – громадян України. Вони залишилися вірними українській державі і її європейському вибору. Ставка на братерське розчленування України провалилася, а осяяна

Новоросія згорнулася до бандитської «Лугандонії», котру Москва відчайдушно намагається увіпхнути назад у політичне тіло України». Крім того, стало очевидно, що не спрацював ядерний шантаж В. Путіна стосовно Заходу. Не зважаючи на ядерні погрози, НАТО ухвалило рішення щодо розміщення своїх контингентів у країнах Балтії для захисту від «потенційних збирачів російських земель». І насамкінець, сирійська авантюра обернулася для кремлівських діячів тавром військових злочинців, що зав'язли у новому Афганістані. От саме тому «вся зовнішньополітична частина послання й звелася до фінальної запобігливої скоромовки про бажаність добрих відносин з Америкою і спільну з нею боротьбу з міжнародним тероризмом. І жодної тобі кузькиної матері, і жодних сакральних Херсонесів». І ось перед російським обивателем постало питання: «Химера «русского мира» – що це було насправді? Дурість чи зрада?»... Фашизоїдного запалу у більшості обивателів вистачило лишень на два з половиною роки» [52].

Однак залишилася проблема: як на цю нову ситуацію відреагує ситий гедоністичний і забюрократизований Захід: чи не піде він на чергову мюнхенсько-жєневську обурудку?

Список використаних джерел

1. Единая Россия в Воркуте устроила автопробег «Куплю кожу Обамы дорого» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://russia.liveuamap.com/ru/2015/25-january-from-vorkuta-antiobama-race-endorsed-by-the-ruling?П=67.4969\\$64.06022&zoom=10](http://russia.liveuamap.com/ru/2015/25-january-from-vorkuta-antiobama-race-endorsed-by-the-ruling?П=67.4969$64.06022&zoom=10) ; Сыктывкарские водители вслед за воркутинцами «ответили» автопробегом Баракку Обаме на слова о разорванной в клочья экономике... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://7x7-journal.ru/item/53236>
2. Широпаев А. Россия в войне с Украиной [Электронный ресурс] . – Режим доступа: <https://rufabula.com/articles/2014/09/08/russia-in-the-war-with-ukraine>
3. См. Янов А. После Ельцина. «Веймарская» Россия / Александр Янов// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/POLITOLOG/yanow.txt>
4. Ким Л. Толерантность и агрессия как единство противоположностей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication/23062-tolerantnost-i-agressiya-kak-edinstvoprotivopolozhnostey>
5. Фашизация антифашизма, или как Российская Федерация легитимизирует захват Украины. Фашистский дрейф языка: манящий и маниакальный. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/14620>

6. См. Гиммельфарб Ю. Фашизация российского общества. 7 дней. Мир. Россия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 7days.us/fachizacia-rossijskogo-obshhestva/

7. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм. Пер. с англ. – М., Праксис, 2002. – С. 138-139.

8. Украина: до и после начала войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.liga.net/print/opinion/295503_ukraina-do-i-posle-nachala-voyny.html

9. Украина – Россия: нервная любовь, неравная ненависть [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukrain-na-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-_html

10. Чем чреват отказ европейцев от мультикультурной толерантности? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bankomet.com.ua/2011/02/tchem-tchevat-otkaz-evropeytsev-o...> ;

11. Меркель потребовала от иммигрантов учить неметкий язык [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://webground.su/topic/2010/10/17/t21>

12. Саркози: (Попытка построить мультикультурное общество во Франции провалилась [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/world/1184999/print>

13. Макаренко В.П. Толерантность в контексте фундаментализма: аналитический подход /В.П.Макаренко // Либеральный консерватизм: история и современность: матер. Всерос. научн.-практ. конф., Ростов-на-Дону, 25-26 мая 2000 г. – М.: РОССПЭН, 2001. – с.121-136.

14. Исход войны должен быть для Донбасса жестким, чтобы там поняли – вернулся сильный хозяин, – луганская журналистка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politolog.net/analytics/isxod-voyny-dolzhen-byt-dlya-donbassa-zhostkim-chtoby-tam-ponyali-vernulsya-silnyj-hozyain-luganskaya-zhurnalistka/>

15. Ким Л. Нарциссизм как психологическая основа терроризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://group-global.org/ru/node/23672>

16. Умланд А. «Если бы не бандеровцы, Кремль изобрел бы что-то еще» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://republic.ru/world/andreas_umland_esli_by_ne_banderovtsy_kreml_izobrel_by_что_to_eshche-1079098.xhtml

17. Там же.

18. Там же.

19. Это вечная проблема России: ей нужна сверхидея, что-то выше челове-

ской жизни – лауреат Нобелевской премии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://racurs.ua/1054-vechnaya-problema-rossii-ey-nujna-sverhideya>

20. Иванов А. Третий кризис Российской державы. Размышления о циклах отечественной истории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Tretii-krizis-Rossiiskoi-derzhavy-17922>

21. Россияне и украинцы – разделенные пропастью недоверия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%B8-%D1%83%D0%BA%d1%80%D0%B0...>

22. Deutsche Welle: Украинцам и русским «не быть братьями» в ближайшем будущем. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.info/deutsche-welle-ukraintsam-i-russkim-ne-byt-bratyami-v-blizhayshe-buduschem.html>

23. Украина – Россия: нервная любовь, неравная ненависть [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist_.html

24. Там же.

25. Лебедев С. Будучи русским, ты испытываешь невыносимый стыд на Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/07Jan2016/welt/literarische.html>

26. Невзоров А. Украинцы теперь вправе в течение многих десятков лет ненавидеть слово «Россия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/1239924-ukraintsyi-teper-vprave-v-techenie-mnogih-desyatkov-let-nenavidet-slovo-rossiya-nevzorov.html>

27. Это вечная проблема России: ей нужна сверхидея, что-то выше человеческой жизни – лауреат Нобелевской премии [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://racurs.ua/1054-vechnaya-problema-rossii-ey-nujna-sverhideya>

28. Под Ростовом обнаружено новое массовое захоронение российских солдат [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsonline24.com.ua/pod-rostovom-obnaruzhenovo-novoe-massovoe-zaxoronenie-rossijskix-soldat-foto>

29. Россия случайно опубликовала количество своих потерь на войне в Украине – Forbes [Электронный вариант]. – Режим доступа: http://zn.ua/article/print/WORLD/rossiya-sluchayno-opublikovala-kolichestvo-svoih-poter-na-voine-v-ukraine-forbes-186684_.html

30. Украина – Россия: нервная любовь, неравная ненависть [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-.html>

31. Россияне теряют интерес к событиям в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/648936>

32. Суслов Д. Регионализация и хаос во взаимозависимом мире: глобаль-

ный контекст к началу 2016 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Regionalizatsiya-i-khaos-vj-vzaimozavisimom-mire-globalnyi-kontekst-k-nachalu-2016-goda-17955>

33. Там же.

34. Бовт Г. Война против убогости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Voinf-protiv-ubogosti-17131

35. Там же.

36. СМІ: Путин готов убрать обоих главарей «ДНР-ЛНР» – с одним условием [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrinform.ru/rubric-politycs/1950431-putin-gotov-ubrat-oboih-glavarej-dnrlnr-s-odnim-usloviem.html>

37. Бовт Г. Война против убогости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Voinf-protiv-ubogosti-17131

38. Там же.

39. Караганов С. «Мир находится в предвоенном состоянии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Mir-nakhoditsya-v-predvoennom-sostoyanii-17999>

40. Там же.

41. Караганов С. «Часть российских элит – в прострации, а часть хочет, чтобы все рухнуло» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Sergei-Karaganov-Chast-rossiiskikh-elit-v-prostratcii-a-chast-khochet-chtoby-vse-rukhnulo-18014>

42. Караганов С. Шанс, посланный России Богом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Shans-poslannyy-Rossii-Bogom-17958>).

43. Караганов С. «Часть российских элит – в прострации, а часть хочет, чтобы все рухнуло» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Sergei-Karaganov-Chast-rossiiskikh-elit-v-prostratcii-a-chast-khochet-chtoby-vse-rukhnulo-18014>

44. Иноземцев В. Итоги 16-летнего правления Путина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/blogs/85462-itogi-16-letnego-pravlenia-putina.htm>

45. Там же.

46. Там же.

47. Караганов С. «Мир находится в предвоенном состоянии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Mir-nakhoditsya-v-predvoennom-sostoyanii-17999>

48. Там же.

49. Там же.

50. Там же.

51. Гибридная война закончена. Идет гибридная капитуляция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/blogs/47319-gibridnaya-voyna-zakonchena-idet-gibridnaya-kapitulatsia.htm>

52. Там же.

References

1. Edynaya Rossyya v Vorkute ustroyla avtoprobeh «Kuplyu kozhu Obamy doroho» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://russia.liveuamap.com/ru/2015/25-january-from-vorkuta-antiobama-race-endorsed-by-the-ruling?II=67.4969\\$64.06022&zoom=10](http://russia.liveuamap.com/ru/2015/25-january-from-vorkuta-antiobama-race-endorsed-by-the-ruling?II=67.4969$64.06022&zoom=10) ; Сыктывкарские водители vsled za vorkutyntsamy «otvetyly» avtoprobehom Baraku Obame na slova o razorvannoy v kloch'ya ekonomyke... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://7x7-journal.ru/item/53236>

2. Shyropaev A. Rossyya v voyne s Ukraynoy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rufabula.com/articles/2014/09/08/russia-in-the-war-with-ukraine>

3. Sm. Yanov A. Posle El'tsyna. «Veymarskaya» Rossyya / Aleksandr Yanov// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/POLITOLOG/yanow.txt>

4. Кым L. Tolerantnost' y ahressyya kak edynstvo protyvopolozhnostey [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication/23062-tolerantnost-i-agressiya-kak-edinstvoprotivopolozhnostey>

5. Fashyzatsyya antyfashyzma, yly kak Rossyyskaya Federatsyya lehytymyzyruet zakhvat Ukrayny. Fashyst'skyy dreyf yazyka: manyashchyy y manyakal'nyy. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/14620>

6. Sm. Hymmel'farb Yu. Fashyzatsyya rossyyskoho obshchestva. 7 dney. Myr. Rossyya. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: 7days.us/fachizacia-rossijskogo-obshchestva/

7. Khrokh M. Ot natsyonal'nykh dvyzhenyy k polnost'yu sformyrovavsheysya natsyy: protsess stroytel'stva natsyy v Evrope // Natsyy y natsyonalizm. Per. s anhl. – M., Praksys, 2002. – S. 138-139.

8. Ukrayna: do y posle nachala voyny [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.liga.net/print/opinion/295503_ukraina-do-i-posle-nachala-voyny.html

9. Ukrayna – Rossyya: nervnaya lyubov', neravnaya nenavyst' [Электронный

resurs]. – Rezhym dostupa: <http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-.html>

10. Chem chrevat otkaz evropeytsev ot mul'tykul'turnoy tolerantnosti? [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://bankomet.com.ua/2011/02/tchem-tchevat-otkaz-evropeytsev-o...> ;

11. Merkel' potrebovala ot ymmyhrantov uchyt' nemetkyy yazyk [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://webground.su/topic/2010/10/17/t21>

12. Sarkozy: (Popytka postroyt' mul'tykul'turnoe obshchestvo vo Frantsyy provalylas' [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://korrespondent.net/world/1184999/print>

13. Makarenko V.P. Tolerantnost' v kontekste fundamentalyzma: analytycheskyy podkhod /V.P.Makarenko // Lyberal'nyy konservatyzm: ystoryya y sovremennost': mater. Vseros. nauchn.-prakt. konf., Rostov-na-Donu, 25-26 maya 2000 h. – M.: ROSSPƏN, 2001. – s.121-136.

14. Yskhod voyny dolzhen byt' dlya Donbassa zhestkym, chtoby tam ponyaly – vernulsya syl'nyy khozyayn, – luhanskaya zhurnalistka. [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://politolog.net/analytics/isxod-voyny-dolzhen-byt-dlya-donbassa-zhostkim-chtoby-tam-ponyali-vernulsya-silnyj-xozyain-luganskaya-zhurnalistka/>

15. Kym L. Nartsyssyzm kak psykhologicheskaya osnova terroryzma [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://group-global.org/ru/node/23672>

16. Umland A. «Esly by ne banderovtsy, Kreml' yzobrel by chto-to eshche» [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: https://republic.ru/world/andreas_umland_esli_by_ne_banderovtsy_kreml_izobrel_by_chto_to_eshche-1079098.xhtml

17. Tam zhe.

18. Tam zhe.

19. Èto vechnaya problema Rossyy: ey nuzhna sverkhhydeya, chto-to vyshе chelovecheskoy zhyzny – laureat Nobelevskoy premyy. [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://racurs.ua/1054-vechnaya-problema-rossii-ey-nujna-sverhideya>

20. Yvanov A. Tretyy kryzys Rossyyskoy derzhavy. Razmyshlenyya o tsyklakh otechestvennoy ystoryy [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Tretii-krizis-Rossiiskoi-derzhavy-17922>

21. Rossyyane y ukrayntsy – razdelenные propast'yu nedoveryya [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.dw.com/ru%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F%D0%BD%D0%B5-%D0%B8-%D1%83%D0%BA%d1%80%D0%B0...>

22. Deutsche Welle: Ukrayntsam y russkym «ne byt' brat'yamy» v blizhayshe-m budushchem [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://inosmi.info/deutsche-welle-ukrainsam-i-russkim-ne-byt-bratyami-v-blizhayshem-buduschem.html>

23. Ukrayna – Rossyya: nervnaya lyubov', neravnaya nenavyst' [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-.html>

24. Lebedev S. Buduchy russkym, ty uspytyvaesh' nevydosymyy styd na Ukraine [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://www.inopressa.ru/article/07Jan2016/welt/literarische.html>

25. Nevzorov A. Ukrayntsy teper' vprave v techenye mnohykh desyatkov let nenvydet' slovo «Rossyya» [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://www.unian.net/politics/1239924-ukrainsyi-teper-vprave-v-techenie-mnogih-desyatkov-let-nenavidet-slovo-rossiya-nevzorov.html>

26. Это вечная проблема Росии: ей нужна сверхидея, что-то выше челovecheskoy zhyzny – laureat Nobelevskoy premyy [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://racurs.ua/1054-vechnaya-problema-rossii-ey-nujna-sverhideya>

28. Pod Rostovom obnaruzheno novoe massovoe zakhoroneniye rossyyskikh soldat [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://newsonline24.com.ua/pod-rostovom-obnaruzheno-novoe-massovoe-zakhoroneniye-rossijskix-soldat-foto>

29. Rossyya sluchayno opublikovala kolychestvo svoikh poter' na voyne v Ukraine – Forbes [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: http://zn.ua/article/print/WORLD/rossiya-sluchayno-opublikovala-kolichestvo-svoih-poter-na-voine-v-ukraine-forbes-186684_.html

30. Ukrayna – Rossyya: nervnaya lyubov', neravnaya nenavyst' [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://gazeta.zn.ua/article/print/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-.html>

31. Rossyyane teryayut ynteres k sobytiyam v Ukraine [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://izvestia.ru/news/648936>

32. Suslov D. Rehyonalyzatsyya y khaos vo vzaymozavysymom myre: hlobal'nyy kontekst k nachalu 2016 hoda [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Regionalizatsiya-i-khaos-vj-vzaimozavisimom-mire-globalnyi-kontekst-k-nachalu-2016-goda-17955>

33. Tam zhe.

34. Bovt H. Voyna protyv ubohosty [Електронны ресурс]. – Rezhym dostupa: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Voinf-protiv-ubogos-ni-17131

35. Tam zhe.

36. SMY: Putyn hotov ubrat' oboikh hlavarey «DNR-LNR» – s odnym uslovyem [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.ukrinform.ru/rubric-politycs/1950431-putin-gotov-ubrat-oboih-glavarej-dnrlnr-s-odnim-usloviem.html>

37. Bovt H. Voyna protyv ubohosty [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Voinf-protiv-ubogosni-17131

38. Tam zhe.

39. Karahanov S. «Myr nakhodyt'sya v predvoennom sostoyanyy» [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Mir-nakhoditsya-v-predvoennom-sostoyanii-17999>

40. Tam zhe.

41. Karahanov S. «Chast' rossiyskykh эlyt – v prostratsyy, a chast' khochet, chtoby vse rukhnulo» [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Sergei-Karaganov-Chast-rossiiskikh-elit-v-prostratcii-a-chast-khochet-chtoby-vse-rukhnulo-18014>

42. Karahanov S. Shans, poslanny Rossyy Bohom [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Shans-poslannyi-Rossii-Bogom-17958>).

43. Karahanov S. «Chast' rossiyskykh эlyt – v prostratsyy, a chast' khochet, chtoby vse rukhnulo» [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Sergei-Karaganov-Chast-rossiiskikh-elit-v-prostratcii-a-chast-khochet-chtoby-vse-rukhnulo-18014>

44. Ynozemtsev V. Ytohy 16-letneho pravlenyya Putyna [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://obozrevatel.com/blogs/85462-itogi-16-letnego-pravlenia-putina.htm>

45. Tam zhe.

46. Tam zhe.

47. Karahanov S. «Myr nakhodyt'sya v predvoennom sostoyanyy» [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/pubcol/Mir-nakhoditsya-v-predvoennom-sostoyanii-17999>

48. Tam zhe.

49. Tam zhe.

50. Tam zhe.

51. Hybrydnaya voyna zakonchena. Ydet hybrydnaya kapytulyatsyya [Електронны resurs]. – Rezhym dostupa: <http://obozrevatel.com/blogs/47319-gibridnaya-voina-zakonchena-idet-gibridnaya-kapitulatsia.htm>

52. Tam zhe.

Vasily Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

UKRAINE AND FASCIZATION OF RUSSIA: ON THE OTHER SIDE OF TOLERANCE

Today it is hard to imagine both domestic and international consequences of Russian aggression in Ukraine. We now have to live in a state of so called global “hybrid peace” which infiltrates current social and political life. One can think that liberal Western society becomes more and more self-absorbed and allows anti-liberal forces to play a greater role in solving world problems. For example, one of the main reports of 53rd edition of the Munich Security Conference in 2017 is titled “Post-Truth, Post-West, Post-Order?”. As such, military violence morphs and covers itself behind the mask of non-violence or active peacemaking which is accompanied with phony calls for federalization, multiculturalism etcetera. The problem of terror remains on the agenda.

Government terror has a long tradition in Russia from Bolshevik’s “red terror” to aggression against Ukraine in the form of hybrid war. In fact, Kremlin takes a course on “hybrid genocide” of Ukrainians as a nation. In Russian World which Putin is trying to impose Ukrainians are cynically offered a role of a demographic donor of “the triune Russian people” consisting of the Great Russian, the Little Russian and the Belarusian.

This raises a question: how to maintain the principle of tolerance with Russian people given such circumstances? Clearly, the term “tolerance” which up until recently had been used as a synonym for “acceptance” has to acquire a new meaning of socially active behavior of Motherland defenders.

Keywords: *Ukraine, hybrid warfare, fascist, national state, Russia, social and political life.*

Лікарчук Дар'я Сергіївна

кандидат політичних наук,

член-кориспондент АПН

СПЕЦИФІКА ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОНФЛІКТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Виокремлено дослідження парламентських конфліктів в сучасній Україні. Визначено концептуальні засади парламентських конфліктів й встановлено, що парламентський конфлікт є різновидом політичного конфлікту. Визначено специфіку виникнення та функціонування парламентських конфліктів в сучасній Україні, й відзначено, що основним чинником виникнення парламентських конфліктів в українському парламенті є інтереси. Відзначені основні способи вирішення парламентських конфліктів, що використовуються в зарубіжній практиці, а саме: компроміс, консенсус, парламентські дебати, парламентські переговори, парламентський діалог, медіація. Були визначені ефективні способи вирішення парламентських конфліктів в Україні.

Ключові слова: парламентський конфлікт, політичний конфлікт, інтереси, компроміс, консенсус, парламентські дебати, парламентські переговори, парламентський діалог, медіація.

Процеси, що відбуваються в політичній сфері сучасної України актуалізують інтерес до традицій і практики функціонування парламенту. Це обумовлено особливим значенням ролі парламенту в суспільно-політичному житті країни, активізацією законодавчої і контрольної діяльності, а також складністю і суперечливістю окремих сторін розвитку парламентських інституцій.

Оскільки український парламент є порівняно молодого інституцією, велика кількість аспектів його роботи становить предмет активних дискусій і вимагає швидких зважених політичних рішень.

Парламент це поле зіткнення інтересів різних політичних гравців де в процесі його діяльності виробляються основні підходи до широкого кола політичних та економічних проблем [11, с. 75].

Парламент – це той інститут, де представники партій, незалежні депутати, уряд, депутатські групи, які пропонують різні альтернативні рішення, а також парламентські фракції, комісії, – мають відкрито

заявляти про свої позиції, наміри професійно та політично аргументуючи їх [11, с. 76].

Піднесення соціальної сфери, рівня розвитку економіки, банківської сфери, впровадження інновацій, затвердження законодавчої бази, розквіт культури та держави на міжнародному рівні її конкурентоздатність на світовій арені, є обов'язковою умовою роботи парламенту.

За для стабілізації та розвитку всіх сфер суспільства парламент зобов'язаний вчасно приймати закони. Для безпечного функціонування політичної системи, в ряді демократичних держав, з метою вирішення парламентського конфлікту, застосовуються санкції. Такі санкції передбачають засоби впливу на суб'єктів, які порушили правові норми і можуть бути як фінансовими, так і дисциплінарними.

Поняття «парламентський конфлікт» є новим для української політичної науки, тому дослідження парламентського конфлікту відносяться до мало розробленої проблематики. Аналіз літератури свідчить про існування певного дисбалансу в дослідницькій проблематиці.

Наприклад, професор Вашингтонського університету Кеннет Д. Волт, зазначив, що парламентський конфлікт впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства, навіть на місцеві вибори [24, с.47].

На протязі двадцяти чотирьох років незалежності України, парламентські конфлікти не досліджувалися з наукової точки зору й не розглядались українськими науковцями.

Поняття «парламентський конфлікт» вживалося журналістами й найбільшій популярності набуло підчас «Помаранчевої революції». Дійсно слід відмітити, що великі надії суспільство поклало на позитивні зміни в державі та парламенті після «Помаранчевої революції», яка відбулася в 2004 році, але на жаль цього не сталося. Тому тема парламентських конфліктів в Україні є актуальною і сьогодні.

Сучасний політичний процес в Україні характеризується одночасним (паралельним) становленням як партійних структур (партійної системи), так і нових державних структур.

Контролювати парламентські процеси намагаються і політичні партії, і державно-владні структури, завданням яких є досягнення конкретних цілей:

не допустити виникнення парламентського конфлікту, чи навпаки – дати поштовх його розростанню, або загостренню, що може дестабілізувати роботу парламенту;

перевести всі наявні латентні парламентські конфлікти в «структурну форму», щоб уникнути парламентської кризи;

спровокувати виникнення парламентського конфлікту з метою ком-

прометації опозиції й таким чином, обмежити її підтримку широкими масами. Зазначимо, що опозиція часто намагається створити умови для виникнення парламентського конфлікту, розширити його масштаби, залучити якнайбільше депутатів, депутатських фракцій, а також широкі суспільні маси з метою дестабілізації роботи законодавчого органу, його компрометації;

мінімізувати активність широких мас населення, що викликана розгортанням парламентського конфлікту.

Зазначені цілі, визначають основні стратегічні задачі протидіючих парламентських сил контролювати конфліктну ситуацію, орієнтуватись, або на врегулювання конфлікту, або на його загострення та розгортання.

При умові врегулювання парламентського конфлікту, головні зусилля й увага зосереджуються на зниженні інтенсивності протидіючих парламентських сторін, намагаючись мінімізувати наслідки конфлікту.

Якщо управління направлене на вирішення парламентського конфлікту, то основні зусилля зосереджуються на таких змінах в конфліктній ситуації, що безпосередню пряму конфронтацію слід перевести в площину «пом'якшення» суперечностей й замінити «безконфліктними відносинами» [7, с. 243].

Найкращим варіантом є домогтися вирішення самої проблематики конфлікту.

Як вже відзначалось, якщо ж конфліктуючі сторони орієнтуються на загострення парламентського конфлікту, то вони намагаються розширити масштаби конфлікту, загострити суперечності й втягнути в нього депутатські групи, фракції, позафракційних депутатів, а електорат використати для протесних акцій.

На думку, білоруського науковця І. Кібака, існує декілька типів парламентського конфлікту [7, с. 241]. Їх можна класифікувати за такими характеристиками:

За рівнем розгортання, парламентські конфлікти поділяються на внутрішньопарламентські й зовнішньопарламентські.

Внутрішньопарламентські конфлікти реалізують конкуруючу взаємодію, що пов'язана з боротьбою за збереження та утримання законодавчої влади.

Такі конфлікти відбуваються між депутатською більшістю й опозицією та між депутатськими групами [72, с.241].

Зовнішньопарламентські конфлікти виражаються через висування вимог парламентом однієї держави до парламенту іншої країни [7, с.241].

Так, зокрема Д. Зеркін зазначає, що законодавець визначає не лише схему і методи, але й визначає моделі припинення конфлікту [7, с. 241].

Парламентські конфлікти за якісними характеристиками протистояння поділяється на:

конфлікти, в яких позиції конфліктуючих сторін абсолютно протилежні й навіть – несумісні, а перемога однієї із сторін є повною поразкою іншої. Прикладом таких конфліктів може бути перемога одного з претендентів на посаду спікера парламенту, що виключає можливість зайняти цю позицію іншим претендентом;

конфлікти, де існує хоча б єдиний спосіб узгодити позиції й досягти компромісу [7, с. 242].

Розрізняють вертикальні і горизонтальні парламентські конфлікти, що співвідносяться за структурою, організацією та реалізацією системи законодавчої гілки влади.

До вертикальних парламентських конфліктів відносяться такі, що виникають між депутатами та депутатськими групами, які наділені владними повноваженнями; депутатами й депутатськими групами, що мають «доступ до влади».

До горизонтальних відносяться парламентські конфлікти, що реалізують конкурентну взаємодію між однопорядковими суб'єктами права і носіями владних повноважень, наприклад, Верховною Радою України й Кабінетом міністрів [7, с. 242].

Саме при умові конкурентної боротьби за перерозподіл влади (владних повноважень) виникає політичний конфлікт. На думку російського дослідника А. Чумікова, такий конфлікт може бути представлений як «міжпартійний конфлікт на горизонтальному рівні» [18, с. 55].

В Україні Президент має право, в порядку встановленому Конституцією (право вето) повернути закон (законопроект) до парламенту, вразі якщо він не відповідає Конституції, законам і нормативним актам держави. Все це відноситься до юридичних способів вирішення парламентського конфлікту.

За змістом, характером або відсутністю нормативного регулювання, парламентські конфлікти поділяють на інституціолізовані та неінституціолізовані.

Інституціолізований парламентський конфлікт розгортається в межах діяльності вже існуючих в суспільстві інститутах розвитку демократії та правової держави. Такі конфлікти:

по-перше, розкривають здатність депутатів, депутатських груп, фракцій втілювати свої політичні вимоги (претензії);

по-друге – віддзеркалюють взаємовідносини з іншими групами;

по-третє – демонструють суспільству здатність «підкорятися діючим в країні правилам» [8, с. 243].

Неінституціолізований парламентський конфлікт не вписується в рамки функціонуючих в державі інститутів. Як правило, такі конфлікти, направлені на підлив та послаблення законодавчої гілки влади [8, с. 243].

На думку Е. Бабасова в «суспільствах відкритого типу», де працюють закони демократії, плюралізму, свободи слова, парламентський конфлікт набуває легітимного характеру [1, с. 30].

Відкрита політична система, на перше місце ставить конкуренцію й відкритість – це ознака розвиненої держави. Переваги відкритої системи є очевидними, а тому перехід до такої системи управління державою завжди пов'язаний з опором «старої» еліти.

Україна сьогодні перебуває на межі між відкритою та обмеженою системами, свідченням цього є відсутність системних реформ, що замінюються технічними реформами, або обмежуються заходами економічної політики (наприклад «оподаткування пенсій»).

Основна причина полягає у конфлікті інтересів конфліктуючих сторін. В такій системі реалізуються можливості вирішення конфліктних ситуацій шляхом парламентської боротьби, не провокуючи виникнення макроконфліктів та парламентської кризи.

За ступенем відкритості та публічності парламентські конфлікти поділяється на відкриті та приховані (латентні).

Відкритий парламентський конфлікт проявляється у зовнішніх фіксованих формах парламентської роботи, участю фракцій в обговоренні й прийнятті законопроектів, правових та політичних рішень.

Латентні парламентські конфлікти втілюються у закритих для електорату парламентських конфліктах, через процес лобіювання, підкупу депутатів, відкриття кримінальних справ, компромату [7, с. 243].

За тривалістю парламентські конфлікти поділяють на короткочасні та довготривалі.

Прикладом короткочасного парламентського конфлікту є відставка уряду або міністра й пов'язана з цим процесом бездіяльність урядових структур в плані соціально-економічного розвитку держави.

Прикладом довготривалого парламентського конфлікту є його почергове загострення, що проявляється на протязі довгого періоду (інколи такий конфлікт може тривати роками) [7, с. 244].

За формою прояву, парламентські конфлікти, поділяються на:

парламентські мітинги і маніфестації;

парламентське голодування, парламентські протести з вимогами, наприклад, відставка спікера чи уряду, імпічмент президента;

парламентської непокори;
залякування, погрози розголошення компрометуючих даних депутатів [7, с.244].

За формою парламентських процедур, мова йде про парламентські дебати, парламентські дискусії й парламентське голосування [7, с. 244].

Основою вирішення таких парламентських конфліктів є Регламент, що регулює порядок розгляду питань, проведення парламентських слухань і дискусій.

Відзначимо, що в багатьох демократичних державах, норми і правила, депутатської етики зафіксовані в правових нормах роботи парламенту й мають пряме відношення до поведінки сторін під час конфлікту (наприклад заборона ображати один одного, використовувати неправдиву інформацію).

В українському парламенті депутати втрачають витримку і «вдаються до іронічного звернення, безтактності, ображають один одного, застосовують фізичну силу».

Крім того, в українському парламенті відсутня робота комісії з етичної поведінки народних обранців, а також не застосовуються санкції за такі порушення.

Якість законів, що приймалися й приймаються українським парламентом, залишається недостатньо високою, і в певній мірі це пов'язано з очевидною недооцінкою ролі парламентських конфліктів в процесі підготовки, обговорення та прийняття нормативно-правових актів та важливих політичних рішень.

31 серпня 2015 року Верховна Рада України в першому читанні підтримала Проект Закону про внесення змін до Конституції в частині децентралізації державної влади: відхід від централізованої моделі управління країною до права вільно вирішувати власні питання органам місцевого самоврядування. Після цього прийнятий документ був відправлений до Конституційного суду на аналіз.

З приводу цього, в середині коаліції виник парламентський конфлікт щодо вище зазначеної проблеми. Три (фракції «Радикальна партія Олега Ляшка», «Самопоміч» та «Батьківщина») з п'яти фракцій, які входять до коаліції, відмовилися голосувати за зміни до Конституції.

Разом з тим, опозиційна сторона підтримала голосування, що свідчить про досягнення домовленостей між провладними партіями, такими як «Блок Петра Порошенка», «Народним фронтом» та фракцією «Опозиційний блок».

Ми не можемо стверджувати, на якій підставі та за яких домовленостей було досягнуто бажаного результату: через компроміс, де всі полі-

тичні сили зберегли й задовольнили свої інтереси, або ж через консенсус, де одна з політичних сил, задля досягнення мети – проголосувала за відповідні зміни й пішла на поступки.

Через деякий час, парламентський конфлікт в середині коаліції загострився, адже зі скандалом, коаліцію залишила Радикальна партія Олега Ляшка. Це свідчить про суттєві розбіжності в коаліції й подальшому загостренні парламентського конфлікту.

Також, слід відзначити, що парламентський діалог в коаліції, не допоміг врегулювати розбіжності, про це засвідчив лідер однієї з фракцій, й це дає підстави нам стверджувати, що український парламент не може знайти ефективні способи задля врегулювання парламентського конфлікту. Адже, щоб «спинити» процес прийняття поправок, політичні сили використовували не загально прийняті у світовій практиці способи, а застосовували силові методи (блокували трибуну, грюкали порожніми пластиковими пляшками, кричали «ганьба» та включали сирену), що порушує не лише українські Закони але й норми європейської політики.

Саме вище зазначене, свідчить про те, що в українському парламенті недооцінюється роль парламентських конфліктів, не використовуються сучасні демократичні та ефективні способи їх врегулювання.

Зокрема, парламентські конфлікти нерідко виникають через ряд чинників:

- при голосуванні під час пленарних засідань, як в силу загострення емоцій депутатів у цей відповідальний момент, так і через помилки й непорозуміння, що допускаються при голосуванні;

- технічну недосконалість обладнання;

- через так званий, процес «необробленості процедури», що призводить до такого специфічного для нас явища, як «передоручення» голосування іншому депутату чи іншій особі, що заборонено нормами парламентської етики [5].

Крім цього, частина депутатського корпусу та учасників законотворчого процесу, фахівців та експертів не сприяють швидкому та ефективному вирішенню та управлінню парламентськими конфліктами.

Управління парламентськими конфліктами проявляється:

- в передбаченні можливих комунікативних ускладнень;

- своєчасному прийнятті профілактичних заходів (зарубіжні автори визначають їх як санкцій);

- цілеспрямованому усуненню об'єктивних і суб'єктивних причин загострення міжособистісних суперечностей й конструктивному їх вирішенні [5].

В українському парламенті досить часто виникають конфлікти між партіями, фракціями та позафракційними депутатами.

Осередком виникнення парламентських конфліктів у Верховній Раді України виступає, безпосередньо:

законотворчий процес;

голосування;

перехід депутата із однієї партії (фракції) в іншу з корисних спонукань та при створенні коаліції.

Доцільно відзначити, що коаліція – «модус вівенді» (згода сторін співіснувати на договірній основі з різними поглядами) кількох політичних партій про суспільну діяльність; союз (об'єднання) громадських організацій і держав, що налаштовані на встановлення балансу політичних сил й пов'язаний з реалізацією докорінних політичних цілей та інтересів. Разом з тим, відмітимо, що парламентська коаліція – угода політичних партій про колективні дії в парламенті [9, с. 383].

Особливістю українського парламенту, є процес утворення коаліції, коли ухвалення закону потребує більшості голосів, але жодна партія не контролює й половини голосів у законодавчому органі.

В контексті даної проблематики варто відзначити основні функції парламенту (Верховної Ради), щоб окреслити сферу виникнення парламентських конфліктів [13, с. 6].

Однією з основних функцій парламенту є законодавча функція, адже парламент сам по собі є органом законодавчої влади [13, с. 6].

Зазначимо, що в більшості демократичних держав, законодавча функція зафіксована в Конституції.

Як верховний законодавчий орган парламент має вирішувати, переважно в законодавчій формі, не приватні, а важливі й першочергові загальнодержавні питання й головне – питання суспільного розвитку [13, с. 6].

Поряд із законодавчою функцією, варто відмітити представницьку функцію. В науковій літературі зазначається, що парламент це єдиний офіційний орган народного представництва в демократичних державах [13, с. 7].

Саме представницька функція наділена двоїстим характером й:

- розкриває зв'язок між парламентом та народом;
- виражає інтереси громадян.

Варто відзначити, що парламент має представляти інтереси всього населення, а не окремих його груп. Парламентська більшість має враховувати потреби та враховувати потреби не лише свого електорату, але й виборців, які голосували за опозиційну частину депутатів.

Зарубіжні дослідники акцентують увагу, на тому, що в парламенті мають бути представники з усіх верств населення, що можуть відстоювати інтереси всіх соціальних прошарків населення.

Хоча варто відмітити, навіть в європейських державах, представники парламенту належать до політичної еліти держави. Але на відміну від українського парламенту, європейські парламентарі – акцентують увагу на суспільних цінностях та інтересах й добробуті громадян.

В рамках вище відзначеного, доцільно відмітити, що представницька функція існує лише в демократичних державах та є складовою демократичної виборчої системи.

Демократично обраний парламент, що виконує свої функції – є важливим інститутом легітимації.

Парламентська легітимація – це легітимація організації, інституту, а не окремої особи. Разом з тим функція легітимації, належить не окремому депутату, а парламенту в цілому [9, с. 412].

Європейські дослідники відзначають, що парламентська легітимація це:

- наслідок демократичних виборів парламенту;
- демократизму його функціонування й гласності;
- легітимаційний ефект парламенту розповсюджується на політичну систему разом з позапарламентськими інститутами [19, с. 154].

Ще однією важливою функцією парламенту є – функція політичного контролю і притягнення до відповідальності [13, с. 8].

Правомочність парламенту в сфері контролю, звіту й притягнення до відповідальності надзвичайно важливі, але виокремлюються по суті, як виключні.

Ми вважаємо, що функція політичного контролю і притягнення до відповідальності є складовою частиною законодавчої функції, адже контроль є тим механізмом, що регулює виконання законів [1, с. 8].

Українська дослідниця Г. Малкіна, відзначила, що: «Політична відповідальність є необхідною складовою державного управління, взаємовідносин народу і влади, громадянського суспільства і держави» [12, с. 152].

Разом з тим ми вважаємо, що під час загострення парламентського конфлікту, який в подальшому може перерости в парламентську кризу, народні депутати мають нести відповідальність, не лише перед електоратом але й перед іншими державними органами.

Г. Малкіна, зазначає, що за для політичної стабільності, має бути відповідальність парламенту перед главою держави та відповідальність парламенту перед органом судового конституційного контролю [12, с. 156].

Разом з тим, науковець відзначає, що засобами реалізації відповідальності виступають такі інструменти:

- дострокове припинення повноважень (розпуск) парламенту главою держави;
- «відкладальне» вето глави держави щодо законів, які були прийняті парламентом;
- скасування чинності актів парламенту органом судового конституційного контролю через визнання їх неконституційними [12, с. 156].

Тому загострення парламентського конфлікту політичними силами має «каратися» не лише відповідальністю перед виборцями, що зменшує можливість проходження політичних партій до парламенту під час наступних виборів, але й судовими органами та контролюватися главою держави.

Зокрема, російські дослідники, вважають, що функція політичного контролю і притягнення до відповідальності, дозволяє парламенту зайняти особливе місце в системі державних органів влади [5].

У Верховній Раді України, функція політичного контролю і притягнення до відповідальності, проявляється не однаково по відношенню до депутатів (фракцій, партій) в різних випадках та подіях, що й відображає специфіку державного устрою.

Наступна важлива функція – фінансово-бюджетна, що зосереджує увагу на розгляді та прийнятті бюджету країни [13, с. 9].

Порушення Регламенту, застосування силових методів, відсутність на пленарних засіданнях у Верховній Раді України є нормою й народні депутати не несуть відповідальності за такі порушення.

В українському парламенті фінансово-бюджетна функція (ст. 85 Конституції України) характеризується конфліктністю, що й спричиняє, з року в рік, проблематичне прийняття бюджету держави.

Разом з тим, вплив на фінансово-економічну політику держави, українськими парламентарями, сприяє більше задоволенню приватних інтересів, а ніж суспільних.

Повноваження в сфері фінансів – це перш за все, повноваження парламенту у затвердженні державного бюджету, доходів й витрат держави та встановлення податків [14, с. 21]. Цей процес в українському парламенті, з року в рік, викликає велику кількість конфліктних ситуацій.

Сучасний парламент – головний форум політичної гласності, це її концентрований прояв, тому функція забезпечення політичної гласності є підґрунтям демократичності [9, с. 643].

Саме, парламент, як форум політичної гласності, вимагає від партій, уряду, фракцій депутатів відкритої політичної «пікіровки».

В даному контексті слід відмітити, що дослідник Університету Квінс доктор Морис МакКарті, відзначив, що парламентський конфлікт виконує: «символічно-виразну» функцію та легітимізаційну функцію [23, с. 131].

Вивчаючи та аналізуючи конфлікти в парламенті, американські науковці виокремлюють такі різновиди парламентських конфліктів:

між партійними фракціями;

між палатами парламенту;

між коаліцією та опозицією;

між депутатами (депутатськими групами) й партією [23, с. 143].

Разом з тим, британські політологи Роберт Ліч, Біл Кохал та Лінтон Робінс відзначили, що парламент забезпечує основну арену для партійної «боротьби» в період між виборами й це є парламентський конфлікт. Разом з тим партії під час парламентського конфлікту, через засоби масової інформації, активно впливають на суспільство [22, с.231].

Звертаючи увагу на особливості парламентських конфліктів в Україні та особливості функціонування Верховної Ради України, конфлікти (як латентні, так і не латентні) відбуваються між партійними фракціями, між коаліцією та опозицією й між депутатами та партією/ми.

Зокрема, парламентський конфлікт між депутатами (депутатськими групами) й партією поділяється на:

конфлікт всередині партії: між депутатом (депутатською групою) та самою партією, наприклад коли один з депутатів не бажає голосувати за прийняття певного закону. Або, наприклад, коли депутат приймає рішення перейти з однієї партії до іншої, керуючись власними інтересами;

конфлікт між представником/ політичним лідером однієї з партії та представником/лідером іншої політичної сили. Такий конфлікт може виникнути під час дебатів (парламентських, телевізійних політичних шоу) [205, с. 264].

Парламентські конфлікти, що відбуваються між фракціями чи у фракціях в українському парламенті, це фактично конфлікти, які носять або статусний характер, або організаційно-політичний.

Як правило, вони виникають під час перерозподілу посад в парламенті й це проявляється не в рівномірній репрезентації інтересів парламентських партій [5].

Як зазначають англійські науковці, зокрема, І. Маклін й А. Макмілан, фракція – це певна організована група в межах політичної партії [9, с. 730].

Слід відзначити, що у Верховній Раді України, VIII скликання, нараховується сім фракцій, а саме фракція партії «Блок Петра Порошенка» (143 представника), фракція Політичної партії «Народний Фронт»

(81 представник), фракція Політичної партії «Опозиційний блок» (43 представника), Фракція Політичної партії «Об'єднання Самопоміч» (26 представників), фракція Радикальної партії Олега Ляшка (21 представник), фракція Політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (19 представників). Разом з тим, у Верховній Раді України, VIII скликання, є дві групи: «Воля народу» і «Партія Відродження» та народні депутати, що не входять до складу жодної фракції чи групи, або є позафракційними депутатами.

Український вчений, Анатолій Романюк, відзначив, що парламентська фракція – це об'єднання представників – депутатів однієї партії або групи депутатів спільного спрямування в парламенті. На відміну від фракцій українського парламенту, метою парламентських фракцій є прагнення депутатів реалізувати передвиборчу програму конкретної партії або декількох партій через організовану діяльність у вищому представницькому інституті країни [12, с. 154].

Професор Австралійського національного університету та Единбургського університету Франсіс Кастелс акцентує увагу на між групових конфліктах. Автор пояснює це тим, що саме конфлікти в середині політичних партій, депутатських груп (фракцій) є показником ступеня співпраці, взаємовідносин, рівнем політичної культури, етичних норм в парламенті й демонструють його зрілість як державного законодавчого органу та державної інституції [16, с. 101].

Вчені встановили, що «збудником» парламентських конфліктів у Верховній Раді України є інтереси. В даному аспекті слід відмітити, конфлікт інтересів може виникати:

між окремими парламентарями й визначається як міжособистісний парламентський конфлікт, але який може вплинути на прийняття законодавчого акту з суспільно значимих питань;

між представниками певних лобістських структур (груп інтересів), наприклад, в українському парламенті це групи інтересів, що формуються на приватних бізнес інтересах [6, с. 104].

Парламентський конфлікт на основі інтересів у Верховній Раді України має регулюватися Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, а саме – V розділом «Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів».

Враховуючи особливості діяльності Верховної Ради України, протікання та вирішення парламентських конфліктів й відносини у Раді в 2015 рік не регулюються вищезазначеним Законом. В Законі України «Про запобігання корупції» – V розділі «Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів», чітко зазначено, що:

по-перше, при виникненні реального або потенційного конфлікту інтересів у державних структурах має бути повідомлено;

по-друге, під час виникнення реального або потенційного конфлікту інтересів не повинні прийматися рішення;

по-третє, під час виявлення реального або потенційного конфлікту інтересів мають бути прийняті заходи для його вирішення;

по-четверте, в державних структурах повинні вжити відповідні заходи, що заздалегідь мають знизити ризики виникнення конфлікту [4].

Враховуючи вище зазначене, парламентський конфлікт, який ґрунтується на основі інтересів, тим більше у Верховній Раді України, де превалює приватний інтерес, де політичні рішення приймаються задля задоволення бізнес інтересів парламентарів та їх партнерів, не вживаються заходи за для попередження виникнення парламентських конфліктів на основі інтересів [4].

Разом з тим, в Законі відзначено, що є заходи зовнішнього і самостійного врегулювання конфлікту інтересів. Перш за все, за зовнішнім врегулюванням, особу, що порушила Закон, мають усунути від роботи в парламенті, особливо це стосується питань пов'язаних з прийняттям законів (законопроектів) та політичних рішень [49].

Дійсно, така практика у Верховній Раді України існує, але це відбувається «вибірково». Наприклад, в червні 2015 року, Верховна Рада України, зняла недоторканність з народного депутата С.Мельничука. На той час народний депутат не входив до складу жодної з фракцій, але був обраний від «Радикальної партії Олега Ляшка».

Натомість, на думку політичних аналітиків, низка депутатів, які входять до «Опозиційного блоку», мають бути відсторонені від парламентської діяльності, наприклад, лідери опозиційної сили.

Також, варто відзначити, що такі парламентарі мають бути обмежені/відсторонені від низки інформації. Адже в таких ситуаціях, депутати намагаються підлаштувати систему до своїх вимог, або для задоволення інтересів певних груп.

В Законі зазначено, що можливий:

по-перше – перегляд обсягу службових повноважень;

по-друге – переведення на іншу посаду або і звільнення [4].

Слід відзначити, що на протязі багатьох, років низка депутатів не з'являється на засідання Верховної Ради, таким чином не виконуючи прямих обов'язків народного депутата, але не понесли за це жодних покарань.

Ми вважаємо, що народні депутати Верховної Ради України, під час порушення даного Закону, мають нести покарання:

- позбавлення можливості голосувати на певний термін;
- позбавлення депутатського мандату, з врахуванням порушень законодавчих норм парламентаря [4].

Загостренню парламентського конфлікту сприяє порушення етичної поведінки. В Законі «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року в VI розділі «Правила етичної поведінки» зафіксовано вимоги, які регулюють поведінку осіб, навіть, відзначені етичні норми поведінки депутатів [4].

Перш за все слід відзначити, що в ст. 38 зазначеного Закону прописано, що: «... під час виконання своїх службових повноважень депутати зобов'язані неухильно дотримуватись вимог закону та загальноновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими» [4].

Нетривіальна поведінка ряду депутатів, під час парламентських сесій, не лише порушує даний закон, а й зриває голосування, загострюючи уже існуючі (латентні) парламентські конфлікти. Особливістю парламентських конфліктів у парламенті України є постійне блокування трибуни, бійки, провокації, що є ознаками порушення правил етичної поведінки, а разом з тим й Регламенту.

Зокрема, у Законі «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року в ст. 39 «Пріоритет інтересів» зазначено, що: «... особи, які представляють державу чи територіальну громаду, діють виключно в їх інтересах» [4].

Варто зауважити, що передвиборча агітація перед парламентськими виборами в Україні є досить активною, як і в будь-якій державі. Майбутні партії та депутати, роблять акцент на ті аспекти, які притаманні тому чи іншому регіону або ж округу.

Після проходження, встановленого виборчого бар'єру, в українському парламенті, розпочинається просування власних ініціатив, за для задоволення приватних інтересів, а інтереси держави та територіальних громад відходять на другий план. Ряд політичних партій, а саме «Радикальна партія Олега Ляшка», спекулює інтересами громадян, не лише для розпалювання й поглиблення парламентських конфліктів. Для цього вона використовує приховані маніпулятивні технології, популізм, які є провокативними й пов'язані з власними, або груповими бізнес інтересами.

Забезпечення прийняття політичних рішень та законів (законопроектів), які спрямовані на задоволення інтересів суспільства має сприяти політична нейтральність парламентарів. В Законі «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року у ст. 40 «Політична ней-

тральність» зазначено, що парламентарі: «... зобов'язані при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичного нейтралітету, уникати демонстрацій, у будь-якому вигляді, власних політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків»[4].

В даному аспекті, варто зацентувати увагу на тому, що українські політики, депутати, користуються своїми повноваженнями, зосередивши увагу на своїх привілеях, використовуючи свої посади за для задоволення власних інтересів.

Також, у Законі «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року в ст. 41 «Неупередженість» зазначено, що депутати: «... повинні діяти неупереджено, незважаючи не лише на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, але й на свої політичні, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання»[4].

Крім того, під час прийняття законів депутати не мають права демонструвати свою ідеологічну приналежність, а керуватись лише потребами суспільства й інтересами держави. Разом з тим, українські парламентарі, не мають права демонструвати своє особисте негативне відношення до колег.

Варто відзначити, що професор Каліфорнійського університету в Сан-Дієго, Елліс С. Краусс, відзначив, що партійна ідеологія є однією з причин виникнення парламентських конфліктів. Автор зосередив увагу на тому, що партійна ідеологія може породжувати відчуття «розчарування» в роботі парламенту [21, с. 75].

Однією з причин виникнення конфлікту може бути перехід депутата з однієї партії в іншу з корисливих міркувань (selling out), за для отримання прибутку чи певних преференцій. Також дослідник зауважив, що ті хто намагається надавати партії «підтримку», мають можливість протистояти парламентським конфліктом та привносити «певний спокій» у владні відносини [21, с.283].

Російський дослідник А.Чуміков, виокремив дії стосовно управління парламентськими конфліктами.

Перш за все, це інституціоналізація – встановлення складових конфлікту його норм та правил. В даному аспекті, варто звернути увагу на депутатську етику й дотримання правових норм та Регламенту.

Доцільно відмітити, що в багатьох країнах існують кодекси регулювання поведінки парламентаря, зокрема в таких країнах як Франція, Австрія, Італія, це відзначено у регламенті парламенту, що зменшує можливість виникнення парламентських конфліктів.

В Україні, роботу депутатів, депутатських груп та фракцій регулюють законодавчо-правові норми, зокрема це Закони України: «Про статус народного депутата України», «Про регламент Верховної Ради України», але кодекс поведінки, яким керуються парламентарі багатьох європейських державах в Україні прийнятий так і не був. [2].

17 травні 2012 року був прийнятий Закон «Про етичну поведінку» і втратив чинність 26 квітня 2015 року у зв'язку з Законом «Про запобігання корупції», в якому відзначалося про толерантність, неупередженість, компетентність і ефективність, конфіденційність, недопущення конфлікту інтересів, запобігання отриманню неправомірної вигоди, подарунків [3].

Жодна із вище зазначених норм Закону не виконувалася.

Ми вважаємо, що Україна має удосконалити своє законодавство, а саме в регулюванні етики народного депутата України не лише для того, щоб знизити вірогідність виникнення парламентських конфліктів, але й для відповідного їх регулювання та запобігання.

В даному випадку, слід врахувати думку професора Стендфорського університету Свейна Андерсена та професора Норвежської школи менеджменту Кьелла Еліассена, які на базі проведених емпіричних досліджень довели, що ґрунтовне обговорення інтересів сторін, в кожній попередній парламентській фазі, зменшує вірогідність виникнення парламентського конфлікту, в подальшому [16, с. 73].

Також дослідники акцентують увагу, що не офіційні заходи, що направленні в бік парламентської діяльності, наприклад, лобювання, має тенденцію в сторону збільшення та загострення парламентських конфліктів [16, с.78].

Разом з тим, на думку багатьох вчених, джерелами виникнення парламентських конфліктів, у Верховній Раді України, є непотизм (кумівство, фаворитизм) та протекція.

Непотизм є розповсюдженим явищем в політиці, не лише в Україні, але й у світі. Варто згадати події в 2009 році у Румунії, які спровокували парламентський конфлікт стосовно членства в парламенті Елени Бесеску.

Протекція (впливова підтримка зі сторони) в українському парламенті є проявом забезпечення впровадження власних (приватних) інтересів у Верховній Раді України й характеризується подальшою підтримкою на протязі всієї каденції лідера партії/фракції.

Російський дослідник В.Чумаков, відзначив, що важливим компонентом конфлікту є його легітимізація, тобто з'ясування того, чи добровільно представники політичних партій у парламенті беруть

участь у голосуванні та чи дотримуються норм, що встановлені законом [16, с. 134].

Наступне, що виокремив дослідник, це структурування конфліктуючих груп, що передбачає виявлення індивідуальних і колективних суб'єктів, які є «носіями проблеми» [16, с. 137]. В даному контексті автор говорить про редукцію конфлікту, тобто поступове послаблення або спрощення парламентського конфлікту за рахунок переходу на новий рівень [16, с.138].

Стосовно парламентського конфлікту, який вирішується на рівні парламенту, головною вимогою можна вважати його інституціоналізацію, яка безпосередньо пов'язана з нормативним підходом і взаємодією норм права на поведінку парламентарів [7, с. 246].

Якщо неінституціоналізований конфлікт характеризується відсутністю принципів або правил й часто є стихійним, й таким, що не підлягає контролю, то при інституціоналізованому конфлікті дисонанс, несумісність сторін виражаються у межах встановлених норм та правил.

Тому при інституціоналізованому конфлікті є можливість передбачити поведінку учасників парламентського конфлікту – суб'єктів права (депутатів), депутатських груп, фракцій, політичних партій, учасників законодавчого процесу [7, с. 246].

В політичному сенсі умовами інституціоналізації конфлікту на парламентському рівні є різні нормативно правові акти, які встановлюють норми та правила, що дозволяють створювати відповідні механізми врегулювання парламентських конфліктів, або самі є складовими цих механізмів. Процесуальний характер цих норм передбачає створення парламентських процедур – правил організації роботи й діяльності парламенту, закріплених в конституції, регламенті або інших нормативно-правових актах.

В більшості демократичних держав основні парламентські процедури, що направлені на подолання розбіжностей в інтересах і вирішенні конфліктів й закріплюються в конституції. Ці процедури носять назви «погоджування або примирення» і за своєю суттю (змістом) є конституційними основами для досягнення консенсусу та управління конфліктом парламентським шляхом.

Значний інтерес в наукових колах викликають парламентські конфлікти між парламентською більшістю та опозиційною меншістю.

В українській науковій літературі, опозиція визначається як: «проти-дія, опір політичних сил держави, спрямованих проти існуючої влади. Крім того, опозиція становить іманентну характеристику демократичного суспільства, яка передбачає, що владу мають політичні сили, підт-

римані більшістю виборців, а меншість представлена легальною опозицією» .

Особливо це стосується конфліктів, які впливають на суспільні відносини й можуть в подальшому спровокувати соціальну нестабільність.

Дослідники, що проводили наукові розробки в сфері конфліктології в XX столітті не акцентували увагу на вирішенні суперечок між опозицією та більшістю. І лише в XXI столітті, що характеризується розширенням наукових досліджень парламентів, їх функцій та функціонування, коли в парламентах приймалися важливі політичні рішення й протиріччя між політичними силами стали виходити за межі парламенту, наукові кола почали вивчати парламентські конфлікти та їх вплив на соціум.

Особливий інтерес становлять країни Східної Європи, де парламентські конфлікти та взагалі діяльність парламентів, перейшли межі міжнародного права та міжнародних норм.

Особливостями парламентської діяльності країн Європейського Союзу, стали:

- певна бездіяльність та не активність опозиції;
- прийняття законів (законодавчих актів), які спростовують чинну конституцію та міжнародне право;
- втручання парламенту різноманітними способами однієї держави, у парламентську діяльність іншої;
- наявність такої парламентської більшості, що відкидає важливість функціонування опозиції [16, с. 77].

Наприклад, професор Гетеборгського університету Петер Есаїфссон та професор Університету Осло Кнут Хайдер, відзначили, що парламентська діяльність, де відбуваються порушення робочих норм, наприклад, сімейний зв'язок членів парламенту, посилює можливість виникнення парламентського конфлікту. Парламентська діяльність має бути направлена на покращення партійної системи та зміни в електоральній системі, що свідчитиме про демократичність держави [10, с. 213].

В попередніх наших дослідженнях ми стверджували, що опозиція може тільки протистояти парламентській більшості. Співпраця та спільна діяльність не передбачаються, тим більше, що в Україні, за норму прийнято, коли парламентська більшість і опозиція, автоматично стають ворожими сторонами. [10, с. 125].

Зазначимо, що конфлікти, які виникають на базі парламентської діяльності, і особливо між більшістю та опозицією, повинні регулюватися як за допомогою самого парламенту, так і за допомогою державних інституцій (наприклад, судовими органами) [10, с. 126].

Зокрема, такі конфлікти, в країнах з розвинутою та сталою демокра-

тією, не впливають на суспільство, в плані його дестабілізації. В світовій практиці, існує безліч способів та механізмів, за допомогою яких відбувається не лише їх врегулювання, але й не допущення виникнення парламентських конфліктів. Виникнення парламентського конфлікту в країнах з розвинутою демократією автоматично стає суспільно значимим явищем.

Відносини, між парламентською більшістю та опозицією, займають одне із фундаментальних місць серед сучасних політичних процесів. Беручи до уваги ситуацію, яка склалася на сучасному етапі розвитку України на протязі всіх років незалежності, потреба аналізу відносин та взаємопорозуміння парламентської більшості та опозиції є актуальною та значимою [12, с.154].

Українські науковці звертали замало уваги на конфлікти між парламентською більшістю та опозицією.

Зокрема, в країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатах Америки виникнення парламентських конфліктів між більшістю та опозицією вирішується надзвичайно швидко за допомогою оптимальних способів, наприклад парламентських дебатов.

Українські реалії в сучасних умовах функціонування, вказують на проблеми взаємовідносин більшості та опозиції, що призводить до масштабного парламентського конфлікту [10, с. 372].

Часто у Верховній Раді України парламентські конфлікти, які періодично виникають між владою та опозицією переростають з словесних баталій в «прикладні» із застосуванням фізичної сили. Це є свідченням того, що парламентський конфлікт загострюється.

Ситуація може ускладнюватись й некомпетентністю та непрофесійністю у вирішенні та прийнятті важливих державних рішень.

До цих проблем додаються ще питання, що пов'язані з їх низьким рівнем культури та відсутністю бодай якихось етичних норм поведінки, що й заважає вирішувати питання за допомогою демократичних способів. Такі «кулуарні» конфлікти демонструють суспільству нестриманість та провокують його до проявів жорстокості. Зазначимо, що публічна політика та події в парламенті призводять до того, що впливають на розвиток та функціонування суспільства й таким чином суспільство або приймає правила гри парламенту, або ж намагається встановити власні [10, с. 33].

В зарубіжній науковій літературі та практиці існують різноманітні способи вирішення парламентських конфліктів. Вітчизняні дослідники зосереджують увагу на тому, що в парламенті мають переформатуватися відносини: опозиція не повинна займатися «силовим блокуванням»

трибуни, а коаліційна більшість – шукати точки дотику й знаходити спільну мову.

В зарубіжних парламентах більшість та опозиція ведуть спільний діалог та співпрацюють, пам'ятаючи, що за ними стоїть їх електорат та їх об'єднують інтереси всього суспільства.

Незавершена політична та економічна кризи, пошук, усвідомлення та поступове становлення національної самоідентифікації українців, як наприклад, військово-терористична агресія на сході нашої держави, є проблемою України в ХХІ столітті, разом з тим й конфлікти у владних структурах та в парламенті проходять саме в таких складних умовах, тобто в умовах кризи цінностей.

Інституалізація конфлікту передбачає виокремлення учасниками конфлікту тих інтересів, які найбільше викликають занепокоєність кожної із сторін й усвідомлення мети, предмету конфлікту та необхідності контролювати «ворожість» сторін. Неінституціоналізований конфлікт може стати непередбачуваним, бо має стихійний характер і тому приховує у собі велику небезпеку [10, с.11].

Зазначимо, що парламент сучасної конституційної демократичної держави розглядається як найвищий представницький орган влади. Під час своєї діяльності парламент випрацьовує спільну волю народу на основі погодження соціальних інтересів, в тому числі у змаганнях різних політичних партій, які утворюють в парламенті фракції і групи депутатів, шляхом прийняття спільних рішень у формі законів та інших нормативних актів з метою досягнення суспільної згоди.

Погляди, знання та інтереси суб'єктів – під час взаємодії можуть бути в повній або частковій узгодженості, але можуть й вступати у протиріччя. В такому випадку їх протистояння реалізується в когнітивному конфлікті і може бути не пов'язане з порушенням відносин між суб'єктами [5].

З одного боку, в парламентському процесі можуть й в «ідеалі» й повинні, брати участь сторони, які не мають принципових взаємних та особистих або інших претензій [5].

Але, з іншого боку, аналіз парламентських конфліктів свідчить про те, що які б конкретні причини не були покладені в основу поведінки сторін між якими відбувається парламентський конфлікт, в кінцевому результаті, вони дотичні й до їх інтересів, що в подальшому виявляться протилежними або несумісними [5].

Конфлікт інтересів на парламентському рівні в конституційному демократичному суспільстві передбачає конкретних учасників – політичні партії, блоки, фракції, групи та окремі депутати.

В такому випадку виникає політико-правова парламентська ситуація, яка характерна для країн зі сталими конституційними принципами демократії, а саме:

- взаємовідносини більшості та меншості, партії або блоку, які мають більшість депутатських місць в парламенті;
- партії, які знаходяться в опозиції [7, с.246].

Конфлікти в парламентах найчастіше відбуваються між парламентською більшістю і депутатською меншістю, тобто опозицією. Основне завдання опозиції в цій ситуації ґрунтується на критиці уряду й підтримуючій його парламентській більшості, а також в кінцевому результаті – в представленні альтернативи з персонального складу уряду й перемоги на виборах [7, с.246].

Однією з особливостей парламентських конфліктів між більшістю та опозицією, особливо в Україні, є те, що відносини між ними не є сталими, у разі не згоди між самою більшістю: депутат або група депутатів можуть перейти до іншої партії і стати опозиційними або позафракційними.

Як правило, опозиція має право мати власне бачення ситуації, пропонуючи поправки до законодавчих документів з якими парламентська більшість має рахуватись.

Критика парламентської більшості та уряду опозицією має бути обґрунтованою та базуватись на глибокому аналізі, результатом чого є внесення відповідних поправок. Крім того, опозиція повинна надати конструктивну інформацію про недоліки в діяльності уряду та представників більшості [8, с. 43].

У виникненні парламентського конфлікту між коаліційною більшістю та опозицією, варто враховувати такий чинник як наявність багато-партійності.

На думку Л. Діамодна, багатопартійність є проявом політичної закономірності, якій підкорюється еволюція партійно-політичної структури суспільства при переході від тоталітарного устрою до демократичного.

В соціально-політичному плані цей процес викликає бажання виражати на державному рівні інтереси різних суспільних сил, реально існуючих або здатних виникнути в подальшій перспективі. В боротьбі за розподіл влади виникає політичний конфлікт, який може бути представлений як міжпартійний конфлікт на горизонтальному рівні [8, с. 46].

Як правило, правлячу коаліцію утворюють декілька політичних партій, інтереси яких ґрунтуються на спільній вигоді. В «ідеалі», партії, які складають правлячу коаліцію, повинні об'єднуватися задля сталого розвитку держави й задоволенні суспільних потреб.

Управління парламентським конфліктом передбачає діяльність спрямовану на примирення розбіжних інтересів й формування загального погодженого рішення.

У зв'язку з цим виходить, що варто сприяти легальному оформленню нових партій, блоків та їх стабілізації. З однієї сторони, вони стануть конфліктною силою по відношенню до груп, що представляють інші інтереси. З іншого боку, вони є структурами – посередниками, які виконують функцію – об'єднання індивідів [18, с. 47].

В будь-якому випадку, варто створювати нові політичні сили, які будуть привносити нові ідеї, нових лідерів й конкурувати та в певній мірі контролювати уже існуючі. Але створення нових партій повинно бути виваженим та доцільним й спиратися на підтримку мас. Наприклад, в Міністерстві юстиції України, сьогодні зареєстровано понад 270 політичних партій, більшість з яких є «недієздатними», це так звані «диванні», «кишенькові» партії й, взагалі, ряд політичних партій є «фейковими» (фальсифікованими, підробними, а значить недієздатними).

В юридичному аспекті умовами інституалізації конфлікту на парламентському рівні є різного роду законодавчі та нормативні акти, що встановлюють відповідні норми і правила, які дозволяють впровадити юридичні способи вирішення конфлікту [8, с. 47].

Зрозуміло, що кожен політичну силу підтримує певний відсоток електорату, отже й опозиційні сили мають свою підтримку в суспільстві. Тому, якщо парламентський конфлікт між опозицією та парламентською більшістю вийде за межі парламенту, можуть відбутися глобальні зміни в суспільстві.

Процесуальний характер таких норм передбачає створення певних парламентських процедур, тобто – правил організації і діяльності парламенту, які закріплені в конституції, законодавчих актах, регламенті та інших правових нормах [8, с. 42].

Критика опозицією дій парламентської більшості є нормальною практикою в більшості демократичних країн. Це пов'язано з тим, що парламентська більшість повинна адекватно сприймати критичні зауваження опозиціонерів та прислухатися до них, адже опозицію підтримала на виборах частина громадян. Найчастіше, вразі нездатності правлячої коаліції навіть вислухати пропозиції або ж зауваження опозиції й, виникає парламентський конфлікт.

Російський дослідник А. Чуміков відзначає, задача більшості не в тому, щоб повністю ізолювати опозиціонерів від прийняття рішень, а навпаки, залучити їх до вироблення правових норм, щоб вони їх отримували законним шляхом [18, с.54].

На нашу думку, заяви опозиції про те, що «влада не дослухається до народу», або «влада не виконує свої обіцянки» є дещо необґрунтованим й пов'язано це з тим, що опозиція також є владою. Тому, опозиція сама має сприяти парламентській діяльності.

Український науковець І. Побочій звертає увагу на умови можливого дискурсу між владою та опозицією. Автор зазначає, що будь-який соціальний рух користується підтримкою лише того прошарку населення, мета якого він безпосередньо слугує, тоді він ризикує бути визнаним як девіантний, непорядний і небезпечний для всіх інших [10, с.134].

Дослідник зосереджує увагу на тому, що влада та опозиція в демократичному суспільстві завжди перебувають у стані політичного дискурсу, що складається з двох фаз:

- першої – конфліктно – дискурсної;
- другої – дискурсу узгоджень [10, с.136].

Зазначимо, що конфліктно – дискурсний аналіз це такий, що надає можливість суттєво та всебічно розкрити відносини між владою й опозицією. Цей метод дозволяє відслідковувати не лише те, що говориться чи обцяється, але й реальні та конкретні кроки та дії.

Такий підхід розкриває політику з точки зору її діяльності, яка направлена на розв'язання конфліктних ситуацій між політичними силами та групами інтересів. Це в свою чергу дозволяє досягти певної сталості в суспільстві при збереженні не лише згуртованості соціуму але і його – цілісності та суверенності.

Важливим фактором є те, що і владна більшість й опозиція несуть спільну відповідальність перед суспільством за конфлікти, що ними спровоковані вже врегульовані або ж ще й не вирішенні.

Для досягнення результативності в своїй роботі, парламентська більшість має зосереджувати свою увагу не на конфронтації відносин з опозицією, а звертати увагу на ту частину населення, що підтримала парламентську меншість й сприяти налагодженню стосунків та створювати такі умови в парламенті, які будуть слугувати ефективному розвитку держави.

В своїх наукових працях не оминув й діяльність правлячої коаліції та опозиції американський дослідник Р.Даль. Науковець відзначає, що одним із «атрибутів» у відносинах між опозицією та урядом виступають демократичні принципи.

Р. Даль вимірював демократію двома взаємозалежними величинами:

- суспільним суперництвом;
- правом участі у виборах та в управлінні через суспільні інтереси [10, с. 51].

Чим потужніший конфлікт між урядом та опозицією, тим більш вірогідніше, що кожен з них буде шукати можливість усунути іншого від ефективної участі в політиці. Але може виникнути й інша ситуація: чим глибший конфлікт між урядом та опозицією тим більше, необхідно, одному «терпіти» іншого [10, с. 53].

Р. Даль виокремив основні пропозиції у вигляді аксіом тих урядів, які сприймають своїх опонентів, тобто опозицію:

- вірогідність, що уряд буде співпрацювати з опозицією, збільшиться, в той час як можливі масштаби сприйняття зменшуються за умови, що придушення опозиції буде коштувати уряду надто дорого;

- вірогідність того, що уряд буде сприймати опозицію, підвищиться, в той час як масштаби придушення збільшуються. Таким чином, вірогідність появи конкурентоспроможності політичної системи залежить від розмірів сприйняття і придушення з боку влади опозиційних сил;

- чим більша величина придушення опозиції й де переважає розмір її сприйняття, тим більша можливість існування конкурентоспроможної системи [10 с.53].

Відзначимо, що «ціна», яку може заплатити уряд та парламентська більшість різняться.

Втрата виборців, економічна нестабільність, це ніщо, у порівнянні з невдоволенням суспільства та крайнім виявом конфлікту, наприклад переростанням його у громадянську війну. Безумовно, парламентська більшість та уряд володіють перевагами перед опозицією (наприклад використання адміністративного ресурсу) і мають можливості, а інколи й навмисно, – не дослухаються до опозиції, а в деяких випадках й ізолюють опозиціонерів.

Р. Даль, також відзначив, що чим менше терпіння, тим більше шансів на стабільність та збереження існування уряду. Чим сильніше придушення, тим більше шансів на стабільність опозиції. Тому, задля гарантії збереження уряду та опозиції, потрібно генерувати і зберегти широкі можливості як для опозиції, так і для уряду [10, с.48].

Найкращим виходом з парламентського конфлікту в сучасній Україні, що відбувається між правлячою коаліцією, яку підтримує уряд, та опозицією, – знаходження способів для вирішення спірних питань, наприклад консенсус чи компроміс.

В такому випадку, як опозиція, так парламентська більшість, будуть виконувати свої завдання, що сприятимуть покращенню парламентської діяльності у Верховній Раді України. В разі загострення парламентського конфлікту між парламентською меншістю та більшістю,

одним із наслідків може бути економічна нестабільність держави, та загострення стосунків парламенту та громадян.

В роботі та взаємовідносинах уряду, який підтримується парламентською більшістю та опозицією, Р.Даль вивів ряд аксіом, які характеризують взаємостосунки влади та опозиції й залежать від певних факторів:

- вірогідність того, що урядові структури будуть працювати з опозицією, збільшується, якщо вартість толерантності зменшується;

- можливості того, що уряд буде сприймати опозицію, зростає, якщо ціна її придушення збільшується;

- чим більша ціна придушення й, у разі, якщо вона перевищує ціну толерантності, – тим більше шансів у режиму для конкуренції;

- можливість того, що уряд буде сприймати опозицію збільшується настільки, наскільки доступні уряду ресурси придушення зменшуються, в порівнянні з ресурсами опозиції;

- можливість того, що уряд буде сприймати опозицію збільшується зі скороченням здатності уряду використовувати насильство або соціально – економічні санкції, щоб придушити опозицію [10, с.46].

У світовій практиці, в діяльності парламенту, а тим більше в діяльності правлячої коаліції та опозиції, існує безліч прикладів, де більшість і меншість знаходять конструктивну спільну мову. Такі моделі відносин та вирішення парламентських конфліктів у зарубіжних державах можуть слугувати за для врегулювання парламентських конфліктів в Україні.

Наприклад, в Канаді не зважаючи на те, що стосунки між урядом та опозицією є в цілому конфронтаційними, обидві сторони в Палаті общин створили відповідні норми поведінки для того, щоб зробити парламент дієздатним органом і, таким чином, обмежити неконтрольоване суперництво. Члени опозиції визначають відповідальність уряду за здійснення управління та надають йому підтримку, зберігаючи водночас за собою право критикувати урядову політику.

Уряд, в свою чергу, визнає право опозиції на критику, але заперечує за нею право на обструкцію (дії, які демонстративно спрямовані на зрив будь-якого заходу, пропозиції).

В інституційному плані до передумов діяльності політичної опозиції слід віднести не лише загальновизнане право опозиції на критику діючої влади та її політики, а право запиту, на який, наприклад, прем'єр – міністр має відповісти в урядовий час [10, с. 51]. В даному випадку, правляча коаліція та уряд, контролюються опозицією, що в подальшому дає можливість визнавати свої помилки при прийнятті важливих (інколи доленосних) політичних рішень.

Враховуючи вище зазначене, варто відмітити, що парламентські конфлікти між парламентською більшістю та опозицією є досить звичними у парламентах зарубіжних держав. Необхідно, постійно брати до уваги особливості протікання парламентських конфліктів, адже у кожного парламенті своя політична культура, традиції, норми, дипломатичний етикет та власні способи вирішення проблем.

В Україні є свої особливості та власне розуміння діяльності парламенту, що дещо не відповідає світовим нормам, адже опозиція визначається як одна з конфліктуючих сторін, що протидіє правлячій коаліції та уряду. Хоча в багатьох випадках дії опозиції є неконструктивними, тобто опозиція, яка не приймає участь в парламентських дебатах не «критикує» коаліцію та уряд.

Враховуючи певні недоліки роботи українського парламенту, варто визначити:

- певну пасивність опозиції;
- прийняття законів, які в певній мірі, суперечать чинній конституції та міжнародному праву;
- втручання в роботу парламенту (як внутрішніх чинників, так і зовнішніх);
- врахування важливості функціонування опозиції [5].

В контексті проблематики дисертаційної роботи, слід відзначити ідеологічний чинник, що сприяє виникненню парламентських конфліктів у Верховній Раді України.

Сучасні ідеологічні течії при розбіжності їх принципів та цінностей, концентрують свою увагу на таких методах виходу з конфліктної ситуації, які б не провокували руйнації політичної системи держави. При виявленні конфліктної ситуації зміни повинні проходити легітимно.

Класичними ідеологіями, які мають глибоке історичне коріння є лібералізм, консерватизм і соціалізм. Кожна з них володіє тільки їй притаманними способами розв'язання та врегулювання конфліктних ситуацій в державі. Світовий досвід свідчить, що політична ідеологія тісно пов'язана з шляхами та формами врегулювання конфліктів [5]. Окремо зазначимо, що в будь-якому суспільстві ідеологія наділена надзвичайно важливими функціями:

по-перше, вона інтегрує суспільство навколо важливих соціуму цінностей;

по-друге, ідеологія виконує функцію легітимації як окремих інститутів так і політичної влади загалом;

по-третє, ідеологія володіє здатністю мобілізувати (об'єднати) суспільство на вирішення суспільно-значимих завдань;

по-четверте, політична ідеологія часто здійснює роль амортизатора проблем, які виникають в суспільстві [5].

Сучасні дослідники, зазначають, що політична ідеологія це результат процесу модернізації (реконструкції, модифікації) й пов'язано це з тим, що в традиційному суспільстві до сучасного тлумачення ідеології нічого схожого не було. Наприклад, російські дослідники, виникнення ідеологічного конфлікту в парламенті, обґрунтовують через конфлікт вибору цілей. Зазначимо, що ідеологічний конфлікт тлумачиться як найбільш значимий і в основі якого закладені цінності.

Найбільше розповсюдженим є конфлікт, що базується на зіткненні цінностей та інтересів, мова йде про конфлікт, що характеризуються ідеологічною наповненістю. Зазначимо, що такі парламентські конфлікти притаманні країнам СНД.

Зокрема, Аласдер МакІнтайр, у своїй роботі «Методологія соціальних наук як ідеологія бюрократичного панування», зазначив, що в будь-якій структурі, тим більше в парламентській, завжди існує підтримка бюрократичного панування [98].

Крім того, автор зазначає, що конфлікт не варто приймати, з точки зору маргінальності. В подальшому автор звертається до робіт Ч. Перройя та зазначає, що конфлікти потрібно скеровувати в потрібне русло [11, с.75].

Підходи до шляхів й способів вирішення та подолання конфліктних ситуацій, з точки зору конфліктологічного підходу, є важливим принципом та орієнтиром для виокремлення ідеологічних течій.

Відзначимо, що парламентські конфлікти, що зароджуються на базі ідеологічних протиріч та розбіжностей важко контролюються, тим більше їх важко скерувати у потрібний напрям, особливо коли фігурантами таких конфліктів є політичні партії з різними ідеологіями.

Взагалі, ідеологія характеризується подвійним наповненням:

з одного боку вона маскує певні аспекти;

з іншого – ідеологія наділена здатністю приховувати як конфлікти, так і суперечки [11, с.75].

Американський дослідник, А. МакІнтайр відходить від звичного трактування ідеології, не лише її класиками, зокрема К. Марксом та К. Мангеймом, але й і сучасним дослідником – Робертом Лейном й зазначає, що ідеологія це маска, яку одягає на себе певний панівний режим [11, с.77]. Одночасно, це «образ», що властивий критикам цього режиму, які разом з «обскурантами» спростовують як базові характеристики конфліктів та суперечок, так і непередбаченість кінцевого результату [98].

Тому, на думку зарубіжних дослідників, ідеологія може виникати як на лівому, так і на правому флангах, адже будь-яка політична ідеологія наділена певними особливостями в конфліктологічному перебігу подій. Зважаючи на особливі риси кожної з ідеологічних течій, парламентські конфлікти різняться в характері свого перебігу, оскільки застосовують різні способи при їх вирішенні [11, с.77].

Першою класичною ідеологією є ліберальна. Зокрема, термін, «лібералізм» увійшов до наукового обігу з 40-х років XIX століття, хоча ще в XVII ст. ця течія була пов'язана з іменами Томаса Джефферсона, Бенджаміна Франкліна та Александра Гамільтона. Це пов'язано з процесом модернізації західноєвропейського суспільства й необхідністю боротьби проти феодального устрою.

Пізніше ліберальні ідеї розроблялись представниками великобританської школи – Дж. Локком та Д. Юмом, французької – Ш. Монтеске, Д. Дідро та Вольтером. У Німеччині питанням лібералізму займався І. Кант.

Всі зазначені представники шкіл, сьогодні відносяться до ідеологів класичного лібералізму, а їх ідеї на всіх подальших етапах розвитку лібералізму залишаються істотними та суттєвими.

На особливу увагу заслуговує ідея про цілковиту цінність людської особистості, яка стверджує, що люди рівні від народження. Варто особливої уваги в межах ліберальної доктрини питання прав людини, яке пов'язано з правом на життя, свободу та власність. Свідомий досвід показує, що дві найсуттєвіші цінності класичного лібералізму – свобода та рівність, які заперечують одна одну [5].

Тому розбіжності між свободою та рівністю недвозначно проявляються в парламентських конфліктах, і є фактом, який спричиняє розлад між суспільством та владними інституціями. Сучасні ліберали основні свої завдання вбачають:

- у підтримці реальної парламентської влади, мова йде про парламентську форму правління;

- у посиленні ефективності виконавчої гілки влади та контролінгу парламенту над нею;

- у підтримці децентралізації влади. Де на думку української дослідниці Н.Лікарчук, децентралізація – це передача або делегування відповідальності за ряд ключовий рішень, а отже, і передача відповідної цій відповідальності прав на нижчий рівень управління [10, с.311];

- в юридичному захисті прав особи та її гідності широкого та вичерпного врегулювання як втручання, так і не втручання з метою зближення інтересів людей та суспільства. Існування власних інтересів пробуджує

виникнення парламентських конфліктів, а саме це не відповідає принципам лібералізму – свободі, рівності та рівноправ'ю [21, с. 53].

В світі ідеї лібералізму проголошують зв'язок з принципами і нормами збереження і зміцнення миру і безпеки, роззброєння, поваги до державного суверенітету, вирішення та врегулювання регіональних інтересів й міжрегіональних конфліктів та налагодження співробітництва з іншими державами.

Сучасна ліберальна течія «змінилась до не впізнаності», так наприклад в США «лібералом» називають тих хто є прихильником не малого, а «Big Government» (Великого уряду). «Big Government» – це поняття, яке характеризує уряд, який базується на принципах якнайбільшого і якнайширшого втручання держави у суспільне життя [21, с. 59].

На відміну від українських партій, Parti liberal du Canada (Ліберальна партія Канади) та Liberal Party UK (Ліберальна партія Великої Британії) підтримують з одного боку ліберальні ідеї: роззброєння, мир, стабільності та невтручання військових у вирішення конфліктів, а з іншого боку – не відмовляються від вирішення конфлікту за допомогою військової сили.

Спостерігаючи тенденції ХХІ століття, діяльність ліберальних партій в парламенті, характеризується таким явищем як «популізмом», коли в своїх програмах та обіцянках політичні партії та політики декларують те, що апріорі виконати не можливо, а базові поняття: рівності й миру, повністю нівелюються. Саме приватні та власні інтереси парламентських представників стають на перше місце й партії ліберального спрямування, починають моделювати ситуації, які можуть привести до парламентського конфлікту.

Наступною класичною течією є консерватизм, який виникає як політична ідеологія в ХVІІІ столітті. Її появу пов'язують з реакцією на революційно-демократичні ідеї епохи Просвітництва.

Консерватизм поглибив свій вплив на суспільство у часи Великої Французької революції. Традиціоналізм, реформізм і негативне ставлення до революції були основними «римами» консервативної ідеології [21, с. 162].

Базовим постулатом консервативної ідеології та її політики, було – збереження нерівності (диспропорції) людей. Саме нерівність, на думку засновників, консерватизму є необхідною умовою, стимулюючою та потужною силою, яка дає поштовх розвитку суспільства [21, с. 163].

Західно – Європейський консерватизм, після закінчення Другої Світової війни зазнає суттєвих змін: він набуває нових форм, відбувається певна модернізація його основних принципів. Це фіксується в про-

грамах консервативних партій, що з часом призводить до зміни політичного курсу в парламентах країн Західної Європи [21, с. 163].

Консервативна ідеологія найбільше проявилась в XX столітті у програмних документах Республіканської партії США.

В основі системи сучасних консервативних поглядів закладені світоглядні ідейні цінності, а саме:

- в непоправній слабкості та незрілості людської природи де під личиною цивілізованих вчинків приховується ірраціональність;

- в «примітивності» людського розуму, а значить у неоціненності універсального морального способу життєдіяльності суспільства, обов'язковою умовою якого є підтримка;

- відведення особливої місії традиціям, нормам, символам, ритуалам, міфам;

- в роботі соціально важливих інституцій;

- недовіра до прогресу, яка пов'язана з обмеженістю (лімітованістю) поступального руху;

- в природній, фізичній, розумовій та інтелектуальній нерівності людей;

- в існуванні поділу суспільства на класи та групи й неможливістю управління ними за допомогою законів;

- у недолугому правлінні більшості, яке робить велику кількість помилок і має схильність до прихованої тиранії, що може призвести до розбалансованості влади;

- у значущості ролі приватної власності, яка є запорукою особистої свободи й соціального порядку [5].

Представники сучасного консерватизму вважають, що базою будь-якого соціуму є підприємництво, підприємець та приватна власність, які наділені ключовими економічними функціями: пов'язані ці функції з інвестиціями та інноваціями, без яких будь-яка держава втрачає економічний розвиток. В демократичних державах так звана «розумна економічна політика» повинна захищати приватний бізнес, а особливо малий та середній, від надвисоких податків [5]. У Верховній Раді України, парламентські конфлікти, виникають на основі того, що депутати – самі є представниками «економічної сфери діяльності».

Контроль над цим сектором економіки повинен здійснювати лише парламент, тому зважаючи на особливості роботи парламентів у різних державах, – розвиток цієї сфери здійснюється по-різному:

- з урахуванням законодавчої бази;
- з урахуванням режиму й особливостей державного управління;
- з розвитком громадських органів та зрілістю громадянського суспільства [5].

Наприклад, специфічний парламентський конфлікт полягає у тому, що лівова частина депутатів мають власний бізнес й є власниками величезних статків та капіталів. Для економічно сталих держав та демократично розвинених, конфлікт на такому підґрунті є не прийнятний. Це призводить до того, що в українському парламенті конфлікти відбуваються між «депутатами підприємцями (великими бізнесменами та носіями тих, хто виступає проти законів, що спрощують підприємницьку діяльність таких осіб)». Саме в такій сукупності умов, виникають приховані парламентські конфлікти.

Ще однією поширеною ідеологічною течією є соціал-демократизм. Головне завдання соціал-демократичних партій в парламенті є бажання реформувати суспільство на основі принципів соціальної справедливості, рівності всіх, свободі (в широкому розумінні цього слова) та солідарності [10, с. 200].

Важливими складовими соціал-демократії як ідеологічної течії та політичної стратегії є чотири базові цілі:

політична демократія, яка виступає умовою існування інших форм демократичного устрою, джерелом такої демократії є права людини, як громадянські так і політичні;

економічна демократія, що є обов'язковою складовою ринкової економіки де створюються умови для вільної праці кожного громадянина, й де забезпечуються високі стандарти добробуту суспільства;

соціальна демократія, що базується на системі таких суспільних відносин, які направлені на захист соціального та культурного середовища й забезпечують всебічний розвиток особистості;

міжнародна демократія, що віддзеркалює систему складних відносин між громадянами та політиками [10, с. 201].

Як правило соціал-демократи виступають за:

- свободу слова;
- політичний плюралізм;
- розширення можливостей профспілкового руху, в якому закладено можливості – зміни влади: обрання, переобрання, не обрання політичних партій та лідерів в залежності від результатів виборів [10, с. 217].

Як свідчить досвід, всі парламентські конфлікти, що відбуваються у Верховній Раді України виходять за межі етичних норм та політичної культури. Доречно зазначити, що лише у 2013 році, українські наукові кола та засоби масової інформації проявили певний інтерес до парламентських конфліктів. Це пов'язано з тим, що в цей час, опозиційні сили, розпочали цілеспрямовані та вольові дії щодо перебудови у державі.

Науковці, в процесі практичної діяльності соціал-демократичних партій та їх роботи в парламенті дали визначення поняття «соціальна демократія», яка базується на ідеях егалітаризму, змішаної економіки, громадської власності, що дало можливість якнайширше розкрити діяльність та функціонування соціал-демократичних партій.

Порівнюючи політичну, економічну та соціальну демократії, вважається, що соціальна демократія – це вищий рівень реалізації в парламенті демократичного соціалізму, особливо коли вплив парламенту поширюється на всі сфери суспільного буття. Соціал-демократія розширює свої кордони й це пов'язане з активною роботою соціал-демократичних партій, що дає їм можливість виходити на міжнародний рівень [10, с. 297]. Такий процес дав поштовх до появи такого поняття як «міжнародна демократія».

Міжнародна демократія має свої особливості, а саме:

демократизація міжнародних відносин;

виключення війни як явища;

заборона насильства, в будь-якій формі;

гноблення та експлуатація народів відкидаються як такі [10, с.297].

Окремо слід відмітити, що на національному рівні соціал-демократична доктрина, при вирішенні важливих політичних, економічних, культурних та соціальних проблем не завжди діяла відповідно до задекларованих принципів. Часто представники соціал-демократів, віддавали першість прагматичному підходу, який цілковито направлений на пряме залучення голосів електорату [10, с. 69].

Плідною є позиція, коли під час виникнення парламентського конфлікту, політична партія може відійти від своїх поглядів заради прийняття компромісного рішення.

На думку багатьох вчених, сучасні суспільства, особливо це стосується країн СНД, в яких комуністичні партії, ведуть активну політичну діяльність (в Україні з 2015 року комуністична символіка заборонена) є досить неординарними утвореннями для ХХІ століття. Це пов'язане з тим, що базовою концепцією, переконанням комунізму є ідея соціального рівноправ'я, що пов'язана з рівністю громадян у суспільстві.

Узагальнюючи світовий досвід зазначимо, що принципи соціальної рівності є утопічними й очевидно не можуть бути реалізовані апріорі.

Крім того, практика свідчить, що комуністичні партії самі відходять від принципів соціальної рівності й самі є складовою олігархічного світу з величезними статками. Такі партії, дозволяють собі не голосувати за підтримку законодавчих ініціатив, що є значимими для суспільства, й таким чином, провокують виникнення, загострення й розв'язання пар-

ламентських конфліктів, що може призвести до виникнення соціальної кризи [10, с. 100].

Слід враховувати, що розв'язання, розвиток і функціонування ідеології як причини виникнення конфлікту залежить від безлічі чинників:

зміни умов (позицій) існування, які пов'язані (як правило) зі зміною політичного режиму (демократичний транзит);

зміни державного устрою;

зміни, що пов'язані з історичними чи глобальними модифікаціями і трансформаціями суспільств;

військові втручання, ведення війн та терористичні загрози [5].

Зазначимо, що будь-яка ідеологічна течія під дією та тиском різноманітних чинників, еволюціонує, змінюється, трансформується, оновлюється та модернізується у новітні форми.

Політичні партії європейських держав та США, часто відходять від своїх принципів заради вирішення значимих суспільних проблем.

Парламентський конфлікт функціонує за певними правилами, і якщо такий конфлікт виникає в парламенті, й не відноситься до латентного, й машинально переміщується на суспільні групи, ті групи електорату, що підтримали партії на виборах, політичні сили, що представлені в парламенті, можуть, у врегулюванні конфлікту виходити за рамки своєї ідеологічної спрямованості. Якщо такий конфлікт не буде вчасно врегульований, він може видозмінитися: від мікроконфлікту в парламенті до макроконфлікту – громадянської війни.

Слід відзначити, думку Л. Колтрі, який зазначив, що в демократично розвинених країнах напрацьовані такі механізми, що дозволяють регулювати конфліктні ситуації, які безпосередньо пов'язані з ідеологіями, застосовуючи для вирішення проблем компроміс, консенсус, ухилення, пристосування, дебати. Часто в таких державах застосовують методи конфронтації та створюють системи спільного контролю за виконанням взятих на себе зобов'язань [5].

Українські реалії засвідчують, що ідеологічний фактор не відіграє важливої ролі: наприклад ідеї консерватизму та комунізму, мають розбіжності, але в Україні їх об'єднують спільні економічні інтереси. Тому можна зробити висновок, що на політичному полі України парламентські конфлікти можуть виникати між близькими за «духом (суттю) ідеологіями». Але спільні інтереси в економічній сфері можуть поєднувати політичні партії з різними ідеологіями, наприклад Партія Регіонів та Комуністична партія України.

Європейські дослідники відзначають, що конфлікт та ідеологія є лише елементами порядку, тобто, – конфлікт приймається (визначається

ся) в тому випадку коли він контролюється, а ідеологія – в тому, – «коли це ідеологія інших, в не своя, власна» [18, с. 52].

Крім того, дослідники акцентують увагу на тому, що неспроможність та недієздатність залагодити конфлікт й подолати ідеологічні бар'єри є важливим показником відсутності навиків, практики, досвіду та управлінських знань, що говорить про недоліки в організації державного управління та відсутності наукового підґрунтя (аналізу).

На підтримку такої позиції, виступає думка, Л.Колтрі, який зазначив, що невід'ємною складовою ідеології є традиція, а її визнання є важливим ключем до усвідомлення того, що між конфліктом, ідеологією та організацією (політичною партією) існує взаємозв'язок [10, с. 84].

Такому взаємозв'язку та визнанню заважають два фактори:

по-перше, дослідники, що притримуються консервативної концепції, Едмун Берк, Майкл Оукшот, вважають, що традиція є важливим чинником в будь-якій ідеології [10, с. 111];

по-друге, передумовою тлумачення та значення як ролі традиції, так і самого конфлікту – є ґрунтовне та докладне пізнання історії та філософії [10, с. 53].

Зазначимо, що ці предмети є за межами вивчення в політичних науках, причина цього фактору це наслідки, так званої біхевіористської революції [5].

За останні роки, зміни, що відбулись і в теорії, і в практиці вивчення ідеології, й в Україні, взяли на озброєння не всі політичні партії. Вагомою причиною цього є «невідступність» від своїх принципів, що в результаті такої позиції призвели до загострення парламентських конфліктів в українському парламенті.

Українським політикумом (різними за ідеологією політичними партіями) таке зауваження не було враховано. Політичні партії України, що взяли на себе владні повноваження, повинні зосередити увагу на вирішенні важливих питань, що ставить перед ними суспільство, а не зосереджуватись на ідеологічній стороні своєї політичної активності (наприклад, Об'єднання «Свобода»).

В даному контексті, бажано звернути увагу на те, що конфлікт в ідеологічному полі може мати й позитивну сторону, що буде імпульсом у подальшій роботі політичної партії. Саме такі парламентські конфлікти, можуть стати стимулом для стрімкого поштовху у прийнятті альтернативних рішень. Крім того, це може бути індикатором визначення професіоналізму депутатського корпусу [7, с. 242].

Зазначимо, якщо тлумачити компроміс, як елемент складової, що наділена політичним характером, з компонентами ідеологічного кон-

флікту, то компроміс, – це порозуміння та узгодженість конфліктних ситуацій, що утворилися на підставі ідеологічних чинників, які успішно врегульовуються за допомогою взаємних поступок [7, с. 242].

Особливістю політичної ідеології, в парламентських конфліктах, є те, що кожна з ідеологій оцінює та залагоджує конфліктні ситуації механізмами притаманними лише їй.

Узагальнюючи досвід глобального світу, його демократичність, місце та роль суспільства в державі, сучасні політичні партії (блоки) України, можуть правильно та вчасно, розставляти пріоритети та йти на взаємні поступки заради врегулювання парламентських конфліктів.

Варто відзначити думку Г.Жекало, який зазначає, що трансформація політичної системи України від тоталітаризму до демократичної культури, яка розпочалась більше двадцяти років – дала потужний поштовх до активізації дій конфліктологічних чинників в усіх, без винятку, життєво значимих областях суспільства та соціальних інституціях (економіці, політиці, ідеології, міжетнічних взаєминах, міжнародних відносинах, культурі) [6, с.61].

Зокрема, зарубіжні дослідники зазначають, що парламентські конфлікти виникають постійно в парламентах у будь-якій державі, але в демократичних країнах вирішуються, що найменше двома шляхами:

перший – інституціоналізацією парламентських відносин;

другий – створення правової бази, норм, які регламентують та підпорядковують (налагоджують) роботу депутатського корпусу [6, с. 296].

Значущими чинниками у розв'язанні парламентських конфліктів є параметри, які пов'язані з парламентською етикою та є обов'язковою їх складовою. Зокрема мова йде про:

відповідальність парламенту перед виборцями (виконання програмних документів);

об'єктивність парламентарів при прийнятті важливих політичних та управлінських рішень;

шанобливе ставлення як один до одного, так і до державних інституцій [6, с. 67].

В сучасних демократичних державах парламент несе відповідальність за майбутнє громадян та держави, але враховуючи ряд важливих чинників, український парламент все ж не спромігся зробити позитивного кроку, а значить результативного поштовху в своїй роботі, за останні роки.

Знаний дослідник, зі світовим ім'ям, К. Мангейм, зазначав, що збільшення кількості та глибини інтенсивності (напруженості) конфліктних ситуацій є всезагальним (узагальненим) правилом для перехідних та

постперехідних суспільств. Це пояснюється тим, що виражає сформованість і прагнення соціальних сил до перетворень та змін у відносинах та державних структурах з метою встановлення нового порядку в країні [6, с.116].

Зазначимо, що конфлікт в зарубіжній науковій літературі, не характеризується як виключно негативний процес. На думку багатьох вчених, будь-який конфлікт є певним поштовхом, рушійною силою, генератором, що допомагає регенерації (оновленню) країни.

На нашу думку, парламентські конфлікти в Україні, які виникають не належать до раціональних і позитивних, швидше навпаки, тому цікавою буде думка К.Мангейма, що «виникнення конфлікту, призведе до будь-якого результату» [10, с. 125]. В українському парламенті, як не одноразово зазначалося, не всі політичні рішення, несуть «позитивний» характер і не є тим дієвим способом, що забезпечить вирішення соціально значимих проблем.

Саме тому, такі рішення суперечать суспільним нормам та стабільному розвитку держави, і складають вигоду тій групі людей, що отримала депутатські мандати, або є спонсором партії, яка пройшла до парламенту, таким чином зобов'язавши її впливати на прийняття рішень.

Добре відомо, що підвищенню конфліктогенності в перехідний період, слугує ряд своєрідних особистісних рис в масовому масштабі, що виникають в суспільстві [10, с. 49]. Крім того, парламент обирається громадянами й має зважати на суспільні запити.

В Україні до громадської думки, інтересів суспільства мало прислухаються, прийняття законів не направлене на досягнення суспільного блага, а більше того, може сприяти поширенню та затвердженню в суспільній свідомості не лише корупційних схем, але й стати нормою.

Вирішальним аспектом у вивченні парламентського конфлікту є аналіз та ціленаправлений конфліктологічний аналіз:

принципи прогнозування і попереднього виявлення політичних, економічних, соціальних та інших конфліктів;

методи «профілактики», послаблення й надійного блокування (утримання) їх руйнівних та деструктивних для соціуму орієнтирів, форм та результатів;

способи цивілізованого вирішення конфліктів, що націлені на розвиток та піднесення всіх сфер соціального буття країни [6, с. 373].

В переважній більшості демократичні парламенти формують комітети, спеціальні комісії, що «фільтрують» розвиток парламентських конфліктів, проводячи різноманітні експертизи та наукові розвідки. Такі спеціальні комітети та комісії, виробляють рекомендації щодо вирішен-

ня й врегулювання парламентських конфліктів, що дає змогу вчасно стабілізувати роботу в парламенті й недопущення їх виникнення. Найважливішим у роботі таких комітетів є не допустити дестабілізації в роботі парламенту, не перенести «зерно» конфлікту на суспільство.

У владних інституціях нашої держави взагалі відсутня будь-яка експертна оцінка конфліктологічних ситуацій. Сьогодні накопичений значний досвід у врегулюванні аналогічних ситуацій. Тому управління конфліктами в парламенті України в потрібний момент не здійснюється й найнебезпечнішим є не вчасне їх виявлення. Лише тоді це відбувається, коли конфліктна ситуація підійшла до небезпечної межі за якою конфлікт може перейти на наступний рівень, тобто парламентську кризу [5].

Жодною структурою не вивчається, не прогнозується, не аналізується негативний вплив парламентських конфліктів, у Верховній Раді України, на суспільство.

На думку В. Танчера та В. Казакова, які зокрема досліджують взаємозв'язок політичних і соціальних конфліктів, кожній історичній епісоду розвитку суспільства притаманний свій «типовий конфлікт» в якому закладені певні принципи, які його утворюють. В тоталітарних суспільствах таким принципом виступає насилля, сутність якого полягає в рекомбінації (переділі) владних повноважень за допомогою сили. У таких суспільствах, як правило, ключовими формами конфлікту є повстання, бунт, заколот, саботаж, страйк та війна. Врегулювання такого конфлікту відбувається силовими методами, часто через повну ліквідацію супротивника й отримання повного тріумфу [7, с. 43].

Верховна Рада України, що наприкінці 2013 року приймаючи закони, які не відповідали потребам, очікуванням та вимогам громадян, перемістила парламентський конфлікт на суспільну сферу. Саме дії в парламенті були «збудником» змін, що відбулися в соціумі.

На нашу думку, дієвий характер роботи парламенту залежить, від взаємовідносин, що склалися в системі «влада – суспільство». Як ми вже неодноразово зазначали, в будь-якому парламенті невідворотні зіткнення різноманітних точок зору, які наповнені різними цінностями та інтересами, що можуть як спровокувати й призвести до конфліктів.

Безперечно, парламентський конфлікт не з'являється несподівано, як правило, мотиви його виявлення та накопичення причин, що формуються на протязі тривалого часу в демократично розвинених державах вирішується за сприяння морально-правового підходу. Політичним фактором парламентського конфлікту є взаємовідносини, порозуміння між урядовими структурами і парламентом.

Помилковим є твердження представників влади, які вважають, що завдяки їх спеціальним, професійним знанням, досвіду та навичкам вони отримали переваги над публічними політиками.

Під виглядом вирішення державних та суспільних інтересів, чиновники відстоюють не лише власні інтереси, але й лобіюють інтереси певних бізнес структур. Крім того, чиновники можуть своїми діями демонструвати зниження значимості парламенту і навпаки, зацікавлені в більш повному збільшенні сфери впливу самого бюрократичного апарату [7, с. 83].

Резонансним прикладом такої діяльності є дії четвертого президента В. Януковича, який дав дозвіл (спроможність) бюрократії діяти вільно на свій розсуд й таким чином зменшив вплив Верховної Ради України на прийняття рішень в сфері політики та економіки. Це дало поштовх до загострення всіх наявних в парламенті конфліктів як ціннісних, ідеологічних, групових, так й індивідуальних.

Цікавим є той факт, що на цей період діяльності парламенту не було прийнято ні одного важливого для суспільства закону. Крім того, Верховна Рада України, а саме парламентська більшість (Партія Регіонів та Комуністична Партія України) виробили тіньову схему збереження своїх власних інтересів й спромоглися «сугестувати» (навіяти) суспільству ідею інтеграції України до Європейського Союзу.

Пізніше, у правлячій коаліції, почали переважати власні або корпоративні (групові) інтереси й парламентський конфлікт почав загострюватися уже між різними групами депутатів. Основною причиною такого загострення став економічний чинник.

Ми вважаємо, що парламент як трибуна публічного дискурсу, яка репрезентує інтереси різних суспільних груп, відійшла на задній план ще більше [5]. Рушійною силою, двигуном у позитивних змінах Верховної Ради України на той час (2013-2015 рр.) стали опозиційні сили, що почали діяти, більш рішуче, й спромоглася утворити нову парламентську більшість.

До утворення нової коаліційної сили у Верховній Раді було накопичено ряд питань, одним з таких було – безвідповідальність та безнаказовість депутатського корпусу. Опозиційні сили в українському парламенті мають досить сталу негативну звичку блокувати трибуну, хоча це не дозволено законом й стримує роботу. Крім того, це часто є тим фактором (причиною), що провокує виникнення парламентського конфлікту.

Варто було б звернути увагу, українським парламентарям, на першу статтю Декларації про культуру миру 1998 року, п'ятдесят третьої Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй, з метою уникнення

ескалації конфліктних ситуацій. Зазначимо, що культура миру це об'єднання традиції, цінностей, образу й стилю життя, типів поведінки, що спираються на:

гідну повагу до життя, призупинення та відмову від будь-яких форм насилля;

повагу до дотримання норм суверенітету, політичної незалежності держави і територіальної цілісності;

повагу до прав і свобод людини;

перевагу до мирного врегулювання будь-яких конфліктів;

прагнення, що направленні на задоволення потреб громадян у сфері розвитку навколишнього середовища;

повагу до прав кожного на свободу думки, свободу інформації та висловлення своїх переконань;

принципи справедливості, терпимості, солідарності, плюралізму думок, культурного різноманіття та плідного діалогу в суспільстві [5].

Особливо це стосується тих ліній спрямування розвитку суспільства, на яких зосереджується увага в демократичних державах й напрямках майбутньої активності – політики зобов'язані виконувати не лише свої обіцянки, але й програми з якими йдуть на вибори.

Варто зазначити, що за не виконання своїх обіцянок перед виборцями вони повинні нести не лише відповідальність кримінальну, адміністративну, а й політичну – не обрання до парламенту [5].

Враховуючи діяльність Верховної Ради України ні один із зазначених принципів не був втілений в життя тим більше – повністю зафіксований у законодавчій базі. Значна кількість заяв представників у Верховній Раді України були популістськими.

Ще однією проблемою Верховної Ради України є залежність політичних партій, окремих депутатів від великого бізнесу, тому часто більшість парламентських конфліктів виникають через бізнес інтереси.

У Верховній Раді України «не заповнені норми» співпраці між парламентською більшістю та опозицією, мова йде не лише про юридичні норми, але про сталі традиції. Зазначимо, що останні інциденти, що сталися в липні 2014 року, лише засвідчили, що народні депутати в нашому парламенті й не збиралися виконувати зобов'язання (наприклад, зняття недоторканності з депутатського корпусу, виконання закону про люстрацію). До «старих» парламентських конфліктів додалися «нові» результатом чого був розпад коаліції.

Окремо відмітимо, що партії, які були репрезентовані в Верховній Раді України попереднього скликання (ВРУ VII скликання), представляли, швидше всього, певні регіони України, що й стало причиною

виникнення низки парламентських конфліктів. Події, які відбулись, показали, що ряд політичних партій підтримують східну частину регіонів держави та зацікавлені в близькій співпраці з Російською Федерацією, часто нехтують інтересами власної держави, а інтереси сусідньої країни для них є пріоритетними. Саме це спонукало до розкручування парламентського конфлікту між колишньою більшістю («Партія Регіонів», «Комуністична Партія») та опозицією (ВО «Батьківщина», Український демократичний альянс за реформи, ВО «Свобода»), що призвело до масового «роздратування», а в подальшому й до переходу на інший рівень конфлікту.

Такою, що заслуговує на увагу є думка російського політолога С.Суслова, який зазначає, що одним із засобів вирішення багаточисельних конфліктів є методи зменшення та послаблення рівня конфліктогенності боротьби між сторонами й ведення як переговорів, так й торгів відносно досягнення певних домовленостей або узгодження точок зору. Такий порядок підвищить роль парламенту в суспільстві й зробить його трибуною для дискусій на основі верховенства права [10, с. 117].

В українському парламенті більшість можливих способів врегулювання парламентських конфліктів, не застосовується, в повній мірі. Науковці наполягають, у своїх роботах, на використанні конституційного діалогу між політичними партіями та окремими депутатами з метою уникнення або зниження конфліктності в парламенті.

Зазначимо, що парламенти зарубіжних країн, що по-перше, не мають «ідеального» регламенту, й по-друге їх робота не характеризуються відсутністю парламентських конфліктів, тому вважають, що наявність конфлікту є позитивним явищем [10, с. 117].

Наприклад, в парламентах таких демократично розвинутих держав як Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Франція, Канада, Німеччина вирішуються парламентські конфлікти за допомогою домовленостей та узгодження позицій. Наявність парламентського конфлікту є показником конкурентоздатності партій, що дає позитивний поштовх розвитку партійної системи [10, с. 119].

Парламенту сучасної України не характерні такі принципи в роботі як толерантність та демократичність [10, с. 119]. Навпаки, ми спостерігаємо «силові» методи, що не лише не вирішують парламентські конфлікти, а й навпаки сприяють їх – накопиченню.

В даному контексті, слід згадати про парламентські вибори, які також є одним із різновидів політичного конфлікту, а значить – і парламентським конфліктом [13, с. 7.

Саме під час виборчих перегонів загострюються всі наявні в суспільстві та в парламенті конфлікти, адже застосовуються виборчі технології, що не завжди асоціюються з демократичними принципами.

Сучасні російські дослідники, зосереджують свої наукові розробки на міцному зв'язку між парламентськими конфліктами та інституціональним політичним конфліктом.

Також науковці акцентують увагу, на тому, що інституціонально-політичний конфлікт «прописаний» в парламенті, де й проявляється «найбільше у відкритій та зрілій формах, у вигляді мобілізації проти уряду, президента, як парламентської більшості, так і проти парламентської меншості» [13, с. 7].

Український парламент не має інституційних норм, відповідної політичної культури, етичних переконань й сталих традицій у розв'язанні таких конфліктів.

Нормою для українського парламенту, що лише загострює конфліктні ситуації – є:

- підкуп депутатів (корупційні дії);
- перешкоджання будь-якими способами прийняттю законодавчих актів, які б суперечили б власним інтересам депутатів та депутатських груп;
- постійні бійки – застосування фізичної сили, блокування трибуни;
- перехід від однієї політичної партії (блоку, фракції) до іншої [16, с. 45].

Безумовно найкращим прикладом є робота парламентів країн зі сталою економікою та демократією де високий рівень культури, етики, толерантності та підтримується загально-парламентська дисципліна.

На нашу думку, доцільним для українського парламенту є модернізація діяльності Комітету з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності, бо безпосередньо саме на цю структуру покладено функції врегулювання парламентських конфліктів. А конфлікти, що виникають у Верховній Раді України повинні давати поштовх для партійної конкурентності й бути авансценою для всього суспільства, як приклад – залагодження будь-яких конфліктних питань, за допомогою «цивілізованих» методів.

Список використаних джерел

1. Бабасов Е. М. Переход к рынку в зеркале общественного мнения / Бабасов Е. М. – Социологические исследования. – Электрон. версия издания, 1991. – № 4. – С. 25–34.
2. Закон України Про Регламент Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861_17
3. Закон України Про очищення влади (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 44, ст.2041) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682_18
4. Закон України Про запобігання корупції (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700_18?test=NOaMfL2dtr58n/K6ZiwWG3bWHI4mMs80msh8Ie6
5. Кибак И.А. Парламентские конфликты: подходы и способы разрешения / Кибак И.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzirossii.ru/publ/vestnik_1_27_2012/parlamentskie_rknflikty_podkhody_i_sposoby_razresheniya/3-1-0_133
6. Кибак И.А. Психология личности депутата [Монография] / Кибак И.А. – МВД Респ.беларусь, Учреждение образования «Акад. М-ва внут. Дел Респ.Беларусь.» – Минск.: Академия МВД, 2012. – 431 с.
7. Кибак И.А. Психология парламентского конфликта: проблемы и пути развития / Кибак И.А. – Общество и право. Актуальные вопросы психологии, -2012. – №5 (42). – С.241-247.
8. Кири́й С.Л. Організаційний конфлікт у публічному управлінні як індикатор необхідності змін/С.Л.Кири́й. – Державне будівництво, 2014. – №2.
9. Короткий оксфордський політичний словник/ [Пер. з англ.; за ред. І.Макліна, А.Макмілана]. – К.: Вид-во Соломії Павличенко «Основи», 2005. – 789 с.
10. Кукуруз О. Регулювання політичних конфліктів / О. Кукуруз; [за ред. В. П. Горбатєвка]. – К.: Прикладна політологія, 2008. – 381с.
11. Лангинен А.В. Конфликты между парламентом и иными высшими органами государственной власти: предпосылки, причины, пути разрешения / Лангинен А.В. – ARS ADMINISTRANDI: Государственная политика и политический институты: история и современность, 2010. – Том №2. – С.74-80.
12. Малкіна Г.М. Референдум як засіб реалізації політичної відповідальності / Малкіна Г.М. – Політичний вісник. Зб-к наук.праць. – К.: «ІНТАС», 2008. – Вип.32. – С.147-156

13. Пижес Ж. П. Конфликты и общественное мнение / Ж. Пижес. – СОЦИС, 1991. – №7. – С.5-12
14. Пугачев В.П. Деструктивная деятельность в государственном управлении: теоретико-методологический аспект» // Вестник Московского университета. Серия 21. Управление (государство и общество). 2014. № 3. С. 3–22.
15. Резолюція 53/234 Генеральної асамблеї ООН. Декларація і програма дій в області культури http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_617_125
16. Суслов Е.В. Политические конфликты в демократических государствах: монография /Мар. гос. ун-т; Е.В.Суслов. – Йошкар-Ола, 2012. – 209 с.
17. Чумиков А.Н. Социально-политический конфликт: теоретические и прикладные аспекты. М.: Интмолодежи, 1993. – 168 с.
18. Чумиков А.Н. Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия [Текст]//Социологические исследования. – 1998. – №3. – С.51-56
19. Barendt E. An Introduction to Constitutional Law,– OUP Oxford, – 1998,– 216 p.
20. Castles Francis Politics and Social Insight/ English. Routledge, 2009. – 122 p.
21. Krauss Ellis S., Rohlen Thomas P. Conflict in Japan / University of Hawaii Press, 1984 – 417 p.
22. Leach Robert, Coxall Bill, Robins Lynton British Politics / Palgrave Macmillan; 2 edition, – 2011. – 512 p.
23. MacCarthaigh Muiris Accountability in Irish Parliamentary Politics/ Institute of Public Administration, – 2005. – 359p.
24. Wald Kenneth D. Crosses on the Ballot: Patterns of British Voter Alignment since 1885/ Princeton Legacy Library. – 2014. – 280p.

References

1. Babasov E. M. Perekhod k rynku v zerkale obshchestvennoho mnenyya / Babosov E. M. – Sotsyolohycheskye yssledovanyya. — Электрон. versyya yzdanyya, 1991. — № 4. — С. 25—34.
2. Zakon Ukrayiny Pro Rehlament Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2010, № 14-15, № 16-17, st.133) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861_17
3. Zakon Ukrayiny Pro ochyshchennyya vldy (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2014, № 44, st.2041) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682_18

4. Zakon Ukrainy Pro zapobihannya koruptsiyi (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 2014, № 49, st.2056) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700_18?test=NOaMfL2dtr58n/K6ZiWwWG3bWHI4mMs80msh8Ie6

5. Kybak Y.A. Parlament'skiye konflikty: podkhody y sposoby razresheniya / Kybak Y.A. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://vuzirossii.ru/publ/vestnik_1_27_2012/parlamentskie_rknflikty_podkhody_i_sposoby_razresheniya/3-1-0_133

6. Kybak Y.A. Psykholohyya lychnosty deputata [Monohrafiya] / Kybak Y.A. – MVD Resp.belarus', Uchrezhdenye obrazovaniya «Akad. M-va vnut. Del Resp.Belarus'». – Mynsk.: Akademyia MVD, 2012. – 431 s.

7. Kybak Y.A. Psykholohyya parlament'skoho konflikta: problemy y puty razvytiya / Kybak Y.A. – Obshchestvo y pravo. Aktual'nye voprosy psykholohyy, -2012. – №5 (42). – S.241-247.

8. Kyriy S.L. Orhanizatsiynnyy konflikt u publichnomu upravlinni yak indyikator neobkhidnosti zmin/S.L.Kyriy. – Derzhavne budivnytstvo, 2014. – №2.

9. Korotkyy oksfords'kyy politychnyy slovnyk/ [Per. z anhl.; za red. I.Maklina, A.Makmilana]. – K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychenko «Osnovy», 2005. – 789 s.

10. Kukuruz O. Rehulyuvannya politychnykh konfliktiv / O. Kukuruz; [za red. V. P. Horbatehka]. – K.: Prykladna politolohiya, 2008. – 381s.

11. Lanhynen A.V. Konflikty mezhdu parlamentom y unymy vysshymy orhanamy hosudarstvennoy vlasty: predposylky, prychyny, puty razresheniya / Lanhynen A.V. – ARS ADMINISTRANDI: Hosudarstvennaya polytyka y polytyche-skyk ynstytuty: ystoryya y sovremennost', 2010. – Tom №2. – S.74-80.

12. Malkina H.M. Referendum yak zasib realizatsiyyi politychnoyi vidpovidal'nosti / Malkina H.M. – Politychnyy visnyk. Zb-k nauk.prats'. – K.: «INTAS», 2008. – Vyp.32. – S.147-156

13. Pyzhes Zh. P. Konflikty y obshchestvennoe mnenye / Zh. Pyzhes. – SOTsYS, 1991. – №7. – S.5-12

14. Puhachev V.P. Destruktyvnaya deyatel'nost' v hosudarstvennom upravlenyy: teoretyko-metodolohycheskyy aspekt» // Vestnyk Moskovskoho universyteta. Seryya 21. Upravlenye (hosudarstvo y obshchestvo). 2014. № 3. S. 3–22.

15. Rezolyutsiya 53/234 Heneral'noyi asambleyi OON. Deklaratsiya i prohrama diy v oblasti kul'tury http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_617125

16. Suslov E.V. Polytycheskiye konflikty v demokratycheskykh hosudarstvakh: monohrafiya /Mar. hos. un-t; E.V.Suslov. – Yoshkar-Ola, 2012. – 209 s.

17. Chumykov A.N. Sotsyal'no-polytycheskyy konflykt: teoreticheskiye y prykladnyye aspekty. M.: Yntmolodezhy, 1993. – 168 s.
18. Chumykov A.N. Upravlenye konflyktom y konflyktnoe upravlenye kak novyye paradyhmy myshlenyya y deystviyya [Tekst]//Sotsyolohycheskiye yssledovaniya. – 1998. – №3. – S.51-56
19. Barendt E. An Introduction to Constitutional Law,– OUP Oxford, – 1998,– 216 p.
20. Castles Francis Politics and Social Insight/ English. Routledge, 2009. – 122 p.
21. Krauss Ellis S., Rohlen Thomas P. Conflict in Japan / University of Hawaii Press, 1984 – 417 p.
22. Leach Robert, Coxall Bill, Robins Lynton British Politics / Palgrave Macmillan; 2 edition, – 2011. – 512 p.
23. MacCarthaigh Muiris Accountability in Irish Parliamentary Politics/ Institute of Public Administration, – 2005. – 359p.
24. Wald Kenneth D. Crosses on the Ballot: Patterns of British Voter Alignment since 1885/ Princeton Legacy Library. – 2014. – 280p.

Daria Likarchuk,
Candidate of Political Sciences (PhD),
Associate member of the Academy of Political Science

The specificity of the origin and functioning of the parliamentary conflicts in modern Ukraine

The thesis deals with parliamentary conflicts in modern Ukraine. Conceptual bases of parliamentary conflict and found that parliamentary conflict is a form of political conflict. The specificity of the origin and functioning of parliamentary conflicts in modern Ukraine, and noted that the main factors of parliamentary conflicts in the Ukrainian parliament has interests. Reported basic ways to resolve conflicts Parliamentary used in foreign practice, namely, compromise, consensus, parliamentary debates, parliamentary negotiations, parliamentary dialogue and mediation. The identified effective ways to resolve conflicts in the Ukraine parliament.

Keywords: *parliamentary conflict, political conflict, interests, compromise, consensus, parliamentary debates, parliamentary negotiations, parliamentary dialogue, mediation.*

Розділ III.
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 340.114

Володимир Митрофанович Тertiшник

Доктор юридичних наук, професор,

академік Академії політичних наук,

професор Університету митної справи та фінансів

**ВІД ТОТАЛІТАРНОСТІ ДО СУВЕРЕННОСТІ:
ГОСТРІ КУТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Розкриваються проблеми гармонізації законодавчої, судової та виконавчої влади, удосконалення законотворчої діяльності та забезпечення верховенства права, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини.

Стратегічна мета України – це розбудова соціальної правової держави. Якщо метою є розбудова соціальної правової держави то стратегія має включати формування принципів права і такого державотворення, створення інститутів стримувань і противаг проти відступу від поставленої мети.

Безпрецедентний переділ власності на теренах України протягом одного століття з застосуванням сумнівних методів конфіскацій та приватизацій порушує злагодю в суспільстві.

В чинному законодавстві не досить вдало реалізований принцип правової держави – принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, з тим щоб забезпечити надійні механізми стримувань і противаг проти можливих зловживань, застою, невідповідності викликам часу.

Суспільно-політична та правова криза в Україні обумовлюють необхідність нового суспільного договору громадян та влади, прийняття демократичної та юридично виваженої Конституції держави шляхом всенародного референдуму, що може стати ефективним способом гармонізації влади і суспільства.

Ключові слова: верховенство права, конституційний процес, референдум, розподіл влади.

Постановка проблеми. Історія української державності окрім мужньої боротьби народу за волю і справедливість на окремих віхах свого буття мала справу з різними формами проявів політичних репресій і терору. На початку 20 століття, як і століття поспіль старий лад себе вичерпав, а нового виваженого шляху розвитку вчасно запропоновано не було. Які б не були віхи історії з них треба робити висновки і створювати запобіжники задля недопущення помилок і негараздів в майбутньому. В історії слід бачити не тільки генетичну пам'ять, а і генетичну програму.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється новими викликами та обертами економічної та суспільно-політична кризи, необхідності коректив стратегії державотворення.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблема цивілізаційного вибору та моделі розвитку державності приділяється увага соціологів, політологів, економістів та юристів [1-20, 25-26]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Метою даної роботи є визначення шляхів розвитку державотворчих процесів та гармонізації правових інституцій і суспільства.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Сьогодні багато хто, і не без підстав, порівнює ситуацію 1917 та і 2017 років. Більшовики починали революцію з заманливих гасел: «Владу – народу», «Землю – селянам», «Фабрики – робітникам» ... Все це з огляду на подальші їх дії уже при владі виявилось типовим політичним шахрайством.

Перший етап побудови «світлого майбутнього» завершився небаченим в історії переділом власності – проведенням експропріації не тільки заводів і інших підприємств, а й землі та знарядь праці у селян.

Безпрецедентні акти розкуркулювання, позбавлення людей своєї землі, власності і знарядь праці, вигнання селян з їх родинних маєтків та помість, зігнання в штучні утворення – колгоспи, масові переселення працюючого населення з українських сіл і депортація до Сибіру, як наслідок, – багато мільйонів людей загинуло під час репресій і голодомору, про що свідчать багато дослідників [23, с. 290-316; 24, с. 114-175].

Розгорнувши боротьбу з так званим «куркульством», більшовицька хунта завдала непоправного удару по цілому українському народу, де заможні селяни становили більшість населення. «Куркулями» в ті далекі часи як правило ставали ті, хто був фізично міцним, працюючим, освіченим у землеробських справах і дотепним організатором свого

родинного життя і бізнесу. І навпаки, на добротній українській землі зазвичай саме ледацюги, кволі та п'яниці ставали біднотою. Влада підло закинула в маси заклик «хто був ніким – той стане всім». Гачок було зроблено... Наживка – майно багатих і ... «процес пішов»... Реалізуючи гасла «розрушимо все до самих до підвалин» та «хто був ніким, той стане всім», більшовизм пронісся над добротними землями наче смерч, знищуючи на своєму шляху до самого фундаменту надбудови старого суспільства і держави, пролетів наче ординське плем'я, витоптавши навіть паростки гуманістичної цивілізації.

«Немає нічого страшнішого за необмежену владу в руках обмеженої людини», – афористично писав український поет Василь Симоненко.

Другий етап виявив акт самозбереження і бажання влади відмежуватись від жажливих діянь «попередників» та проявився в масових репресіях проти «ворогів народу».

Третій уже характеризувався побудовою загальнонародної держави, ідеологічним зомбуванням населення і формування людини з новими якостями – «вірного будівника комунізму» та боротьбою з незгодними.

Четвертий, як відомо був названий «застоем», та нерозумінням, куди йти далі, який закінчився так званою «перестройкою» й «прихватутизацією» всього того, що було свого часу насильно конфісковано і поставлено в статус «загально народної власності». Не важко замітити, що якихось «майданів» чи навіть натяків на масові протести чи революційні дії в той час не існувало, а колесо історії самою владою було повернуто назад, і скоріш за все – задля вигоди, наживи та збереження і зміцнення самої ж влади.

Попри недоліки так званої «ваучерної» приватизації, не можна не звернути увагу на безліч «загадкових ліберальних» акцій того часу, деякі з яких влучно публіцистами та юристами називались «роздача слонів» і описані в літературі тих часів [21, с. 4-32; 22, с. 11]. Схема незаконного збагачення а тим самим формування заможного класу полягала в наступному. Функціонер від влади, чи той, хто міг мати доступ до «роздачі слонів», в час перед банківськими реформами, поспіхом отримував кредити в банківських установах (чим більше тим краще), чи то на створення кооперативу, чи то на будівництво житла. Отримані гроші терміново обмінював на іноземні банкноти чи здавав будівельним кооперативам, які конвертували їх в доларову масу і починали будівництво... Оскільки видача кредитів набирала темпів і досягла неосяжних розмірів – безповоротно настає інфляція. Для владної еліти це не біда – їх статки уже в валюті. Банки друкують все нові і нові банкноти, інфляція з алюру переходить в галоп. Саме в цей час Україна про-

голошує незалежність, а згодом і друкує свою унікальну національну валюту – купони. Зарплата доцента сягає одного мільйона купонів в місяць. А ті, хто отримував кредити починають їх повертати – з розрахунку один купон за один отриманий трьома роками раніше карбованець. Як кажуть в народі «Пасти вівцю не доручайте вовку – від чабана такого мало толку».

Поки українське суспільство обговорювало нову Конституцію та робило свій цивілізаційний вибір політичного устрою і конституційного ладу, в країні сформувався перший осередок людей, фінансово спроможних впливати на політичні процеси в державі. Апетити росли. Приватизація підприємств частково задовольняла ці апетити. В хід йшли і штучне банкрутство і інші засоби. Та коли державної власності ставало все менше і менше, з'явилась така форма переділу власності як рейдерство. А народ терпеливо чекав, ось з'являться сумлінні і талановиті хазяїни і «все наладиться. Не з'явилося ні тих ні інших. Багато заводів і робочих місць знищено. Нових технологій втілюється обмаль. Валютні накопичення продовжують вивозитись в зарубіжні країни чим і інвестую економіку таких. Окріплі олігархи взяли під контроль засоби масової інформації і процеси формування влади. Політтехнології стали прибутковим бізнесом. Мабуть є сенс подумати над питанням, щодо встановлення кримінальної відповідальності за політтехнології, засновані на обмані населення, бо шкоди від цього багато. Засоби масової інформації, втягнуті такі процеси, старанно ліпили зі звільнених з колоній «шпирів» і «крисятників» нову політичну еліту нації, які швидко довели людей до зубожіння. Народ скаже як зав'яже: «Куди не глянь – одні пани, хоча на трьох – одні штани». Настала та сама ситуація, коли «низи уже не хочуть, а верхи не можуть».

В публічній сфері, отримавши в спадщину правову систему, розбудовану на ідеології тоталітаризму та реалізовану методами командно-адміністративної юрисдикції, наше суспільство зробило вірний цивілізаційний вибір і сьогодні, попри всі проблеми, робить спробу тримати курс на реалізацію доктрини і принципів правової держави. Хоча влада і суспільство живуть буцім то в паралельних світах.

Сьогодні реформа має торкатись як правовідносин «людина-держава», так і організації самої влади, де накопичилось немало проблем. Державу можна порівняти з великим човном, рух якого мають забезпечити мудрі штурмани. Давня східна мудрість мовить «якщо енергійно працювати лівими веслами – човен розіб'ється об правий берег, якщо сильно гребти лівими веслами – човен розвалиться на міліні лівого берега...». Мабуть в державному управлінні не варті ніякі різкі зміни

курсу і революційні потрясіння. Потрібна мудра виважена стратегія розвитку.

Дивує позиція деяких політиків і науковців, які в цих умовах проголосили новий курс, заявивши, що «стратегічною метою України є приєднання до Європейського союзу» [5, с. 18].

По-перше, стратегічна мета України прописана в Конституції України – це розбудова соціальної правової держави.

Стратегія – це мистецтво досягнення важливої мети. Стратегію державотворення і законодавчої та правозастосовної діяльності можна розглядати як доктринальну модель послідовних, активних та скоординованих дій, необхідних для досягнення суспільно важливої, глобальної для такого роду діяльності, довгострокової мети.

Якщо метою є розбудова соціальної правової держави то стратегія має включати формування принципів права і такого державотворення, створення інститутів стримувань і противаг проти відступу від поставленої мети.

По-друге, «Україна є суверенна і незалежна держава» (ст. 1 Конституції України). Суверенітет і незалежність несумісні з будь-яким приєднанням.

По-третє, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ст. 5 Конституції України).

Отже, приєднання чи не приєднання до того чи іншого союзу, не може бути за визначенням ні стратегією, ні метою, а виступає лише формою державотворення. До того ж такі питання мають вирішуватись виключно загально народним референдумом.

В стратегії державотворення важливим є положення ст. 13 Конституції України – «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією».

З огляду та такий корисний для збереження державного суверенітету законодавчий імператив, сьогодні необхідно навести порядок, в першу чергу, в виконанні конституційних приписів щодо власності Українського народу на землю і її надра.

По-перше, продаж землі (яка свого часу була незаконно вилучена з власності народу) має бути заборонений раз і назавжди.

По-друге, розробка надр має бути виключно в юрисдикції підприємств державної власності. Досі одним з економічних негативів в Україні був саме напівкримінальний бізнес з розробки надр. За даними Інституту міжнародної економіки Птерсона з усіх найбільш багатих людей України більше 55% з них отримали свої багатства завдячуючи зв'язкам з владою та завдяки добуванню і експорту сирця, тоді як в Норвегії, Фінляндії, Данії, Японії та багатьох країнах з високим рівнем життя населення такі форми збагачення взагалі не спостерігаються.

По-третє, з урахуванням антимонопольного законодавства і допущених його порушень при приватизації, негайному поверненню в державну власність підлягають усі без винятку обленерго та інші стратегічні підприємства, які забезпечують енергетичну незалежність держави. Вирішуючи дану проблему влада може врешті-решт навести лад з тарифами на оплату енергоносіїв та зняти соціальну напругу в суспільстві.

Значної шкоди реалізації ідеї розбудови соціальної правової держави завдають фінансові махінації з валютою, яка правдами і не правдами в значній кількості вивозилась і продовжує вивозитись в зарубіжні банки та різні офшорні зони, фактично інвестуючи економіку західних країн в ущерб Україні. Україна все більше стає донором, сирцевим придатком та постачальником дешевої робочої сили в Європу.

Для подолання фінансової кризи і подальшої стабілізації економіки країни потрібно здійснити наступне.

По-перше, повернення бізнесу так званого ПДВ потрібно скасувати.

По-друге, виходячи з уже поданих декларацій чиновниками, варто встановити податки на їх нерухомість за кордоном та виведені з України валютні кошти.

По-третє, на законодавчому рівні потрібно визначити, що кожен громадянин України може мати не більше половини своїх валютних коштів в зарубіжних банках. Можливо доцільно буде об'явити валютну амністію на рік і надати можливість для виконання таких вимог. При невиконанні таких вимог відповідні особи мають позбавлятися права участі в управлінні державою та в її політичному житті, включаючи позбавлення громадянства при злісному невиконанні указаних правил.

Таким чином, можливо отримає розв'язання проблема з розмежуванням влади і бізнесу, створення системи стримувань і противаг феодалізації економічних правовідносин, постановки економіки різних форм власності в рівні умови.

Розгорнута люстрація чиновників має бути скорегована і удосконалена. На наш погляд, в законодавстві про очищення влади, доцільно закріпити правило, що чиновник, у якого в декларації прибутки не від-

повідать його заробітній платні і іншим законним надходженням, має бути звільнений з будь-якої посади з заборобою балотуватись у виборні органи влади.

Для забезпечення очищення влади від осіб, які використовують владу для збагачення. сьогодні створено достатньо професійних правоохоронних органів. Але їх робота носить затяжний характер, оскільки спрямована здебільшого на притягнення до кримінальної відповідальності.

Між тим, в реформаторських поривах законодавець Законом України №1797-VIII від 21 грудня 2016 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», поспіхом виключив з податкового кодексу розділ XVIII-2 «Податкова міліція», чим фактично з 1 січня 2017 року, позбавив податкову міліцію притаманних їй повноважень, водночас юридично так і не запровадивши становлення фінансової поліції. Думається що спочатку потрібно прийняти окремо Закон «Про слідчі органи» де визначити компетенцію окремих слідчих підрозділів та статус слідчих, визначити гарантії діяльності та захисту слідчих, відповідно подати зміни і доповнення до КПК України, а вже потім займатись законодавством про міліцію, поліцію та оперативно-розшукову діяльність. На базі податкової міліції та «реформованих аж до скасування» підрозділів боротьби з економічною злочинністю колишнього МВС України, потребує невідкладного створення та законодавчого забезпечення діяльності Служба фінансових розслідувань з розширеними повноваженнями щодо протидії фінансовим та іншим економічним злочинам. .

На сьогодні ще не досить вдало реалізований принцип правової держави – принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, з тим щоб забезпечити надійні механізми стримувань і противаг проти можливих зловживань, застою, невідповідності викликам часу.

Судова влада має бути максимально незалежною від інших. Відповідно до ст. 128 Конституції України (в редакції Закону України № 1401-VIII від 02.06.2016) «призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798 VIII, Вища рада правосуддя, в аспектах питань забезпечення незалежності суддів від інших гілок влади та мінімізації політичного впливу, вносить подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя,

тощо. Сьогодні йде конкурс на заміщення посад суддів Верховного суду України. Конкурсанти відомі, але склад конкурсних комісій та прозорість їх діяльності бажають бути кращими.

На наш погляд, навряд чи Вища рада правосуддя може стати ефективною інституцією, яка може зміцнити принцип незалежності суддів. Відповідно до оновленої редакції ст. 131 Конституції України Вища рада правосуддя складається із двадцяти одного члена, з яких десятих обирає з'їзд суддів України з-поміж суддів чи суддів у відставці, двох призначає Президент України, двох обирає Верховна Рада України, двох – з'їзд адвокатів України, двох – Всеукраїнська конференція прокурорів, двох – з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Тобто із 21 члена десятих будуть зі свого загалу делегувати судді, призначені на посади свого часу Президентом України, який до того ж призначатиме ще двох. Фактично 12 будуть у тій чи іншій формі підконтрольними президентській вертикалі влади. З іншого боку, можна прогнозувати, що 10 членів, обраних з'їздом суддів України, свого часу були затверджені довічно на своїй посаді Верховною Радою України. Якщо до них приєднаються ще двоє від парламенту – буде 12 осіб, певною мірою залежних від законодавчої влади. Зважаючи на те, що сама Верховна Рада, яка перейшла на модель обрання за партійними списками і створення коаліції більшості, фактично стала політизованою, буде важко уникнути й політизації Вищої ради правосуддя.

В розв'язанні даних проблем не вичерпаний досвід європейських країн. Перехід на обрання суддів всенародним голосуванням може стати більш доцільним в сенсі реалізації принципу розподілу влади та забезпечення незалежності суддів.

Запропонований новим Законом України «Про судоустрій та статус суддів» моніторинг способу життя судді з вимогами заповнення різних декларацій, зокрема декларацій родинних зв'язків судді (ст. 61), які зазвичай стосовно громадян України є конфіденційними персональними даними, а стосовно судді отримують статус відкритої для загального доступу інформації, до того ж шляхом оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, на наш погляд, навряд чи може принести користь в аспекті забезпечення незалежності суддів. Можливі факти використання такої інформації для тиску на суддю, шантажу тощо. Тим більше, в умовах «гібридних технологій» персональні дані можуть бути використані як терористами і банальними бандитами чи злочинними організаціями, так і зацікавленими спецслужбами інших держав. Вважаємо, що такі приписи закону недоречні й потребують змін. Суддя, безумовно, має бути доброчесним, а в держа-

ви і суспільства є багато засобів його перевірки. Проте суддя має бути й максимально захищеним від поширення юридично проблемних матеріалів та можливого тиску на нього.

Для забезпечення прав людини доцільно запровадити в Україні свого окремого *Національного Суду з прав людини*, в юрисдикцію якого входило б як раз розгляд позовів людини проти органів державної влади України та їх посадових осіб. Національний суд з прав людини, має створюватись в Україні на засадах максимального забезпечення незалежності суддів від самої влади. Отже, на призначення суддів на посади жодна з гілок влади не повинна впливати. Тому скоріш за все буде виправданим обрання суддів прямими всенародними виборами.

Актуальною проблемою залишається реформа прокуратури. Зокрема все більш гостро постає проблема забезпечення його незалежності. Згідно ст. 42 Закону України «Про прокуратуру», повноваження Генерального прокурора на адміністративній посаді припиняються в разі висловлення Верховною Радою України недовіри Генеральному прокурору, що має наслідком його відставку з цієї адміністративної посади. Такий існуючий інститут відставки Генерального прокурора скоріш за все задовольняє більшість депутатів законодавчого органу, бо окрім присвоєного ними самим собі статусу недоторканності, ще й зберігає певний механізм тиску на «неслухняного» прокурора. Ситуація потребує змін.

По-перше, реалізуючи принцип деполітизації правоохоронних органів, доцільно запровадити таку процедуру призначення Генерального прокурора, яка давала б йому максимальну незалежність від політичних партій. Для цього може бути використано й новий удосконалений інститут Вищої ради правосуддя, або процедуру, подібну до призначення керівника НАБУ.

По-друге, призначення прокурора на посаду доцільно буде лише конституційною більшістю, а примусове звільнення – лише в порядку застосування інституту імпідменту, а не в разі висловлення Верховною Радою України недовіри.

По-третє, більш прийнятною для української правової системи може бути класична модель, за якої прокурор як посадова особа державної влади виконує функцію нагляду за забезпеченням верховенства права в державі.

Одним із найважливіших кроків на шляху державотворення сьогодні та забезпечення злагоди в суспільстві є заключення нового суспільного договору та прийняття демократичної Конституції держави шляхом всенародного референдуму. Згідно ст. 3 Закону України № 5475-VI від 6

листопада 2012 року «Про всеукраїнський референдум», одним з предметів всеукраїнського референдуму може бути «схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання нечинним закону про внесення змін до Конституції України (конституційний референдум)»

Висновок: Суспільно-політична та правова криза в Україні обумовлюють необхідність нового суспільного договору громадян та влади, прийняття демократичної та юридично виваженої Конституції держави шляхом всенародного референдуму, що може стати ефективним способом гармонізації влади і суспільства. При цьому основний Закон держави, отримує свою юрисдикцію безпосередньо від самого народу і стає вище влади, а влада вже не в змозі змінювати його на свій розсуд. Влада має слугувати закону, дарованому народом і забезпечувати верховенство права людини і громадянина.

При здійсненні конституційної та законодавчої реформи важливо дотримуватись принципу верховенства права, ідеї народовладдя та розподілу влади, неухильно дотримуватись принципів правової держави, забезпечувати недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини при прийнятті нових законів.

Список використаних джерел

1. Головаха Е.И. Демократизация общества и развитие личности от тоталитаризма до демократии / Е. И Головаха, И. Е. Бекешкина, В. С. Небоженко. — К.: Наук. думка, 1992. — 267 с.
2. Головаха Е. Мажновладці і маси в умовах «класово-станового суспільства»: сучасні реалії і можливі зміни / Е. Головаха // Філософська думка. — 2016. — №1. — С. 26-28.
3. Горбатенко В. П. Політичні ризики: від теорії до практики / В. П. Горбатенко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 2. — С. 55-69.
4. Горбатенко І. А. Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку / І. А. Горбатенко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 4. — С. 200– 2010.
5. Гуртовий І. І. Правові аспекти інтеграційних процесів України: досвід Австрії /І. І. Гуртовий // Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2016. — С. 18-21.

6. Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, С. В. Стоєцький та ін. – К.: Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – 112 с.

7. Корнієнко М. В. Суспільство і правопорядок. Видання в 6-и т. – Т. 2. / М. В. Корнієнко. – К.: Фонд юрнауки АПС, 2007. – 264 с.

8. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі / О. Костенко // Віче. – 2015. – №13.

9. Кристи Нильс. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к Гулагу западного образца / Пер. с англ. А. Петрова, П. Пророковой. Предисл. Я. Гишинского. 2-е изд. – М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2001. – 224 с.

10. Лікарчук Д. С. Основні способи вирішення парламентських конфліктів у сучасній Україні / Д. С. Лікарчук // Суспільно-політичні процеси. – 2016. – Вип. 3. – С. 95-150.

11. Маляренко В. Природа «переформатирования» судебной системы Украины / В. Маляренко // Ракурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://racurs.ua/1004-priroda-pereformatirovaniya-sudebnoy-sistemy-ukrainy>

12. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – №6. – С. 22-24.

13. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зломі століть: монографія / П. В. Мироненко. К.: Академія, 2014. – 220 с.

14. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 3– 7.

15. Подорожна Т. Правова реформа як форма проведення модернізації правової системи України / Т. Подорожна // Віче. – 2014. – № 14. – С. 17-20.

16. Правова доктрина України: у 5 т. – Т.2: Публічно правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2013. – 864 с.

17. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія: У 2-х кн. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008. – Кн.1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. – 344 с.

18. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: Монографія / М. М. Розумний. – К.: НІСД, 2016. – 196 с.

19. Скаленко О. К. Ключові виклики і алгоритми сучасного світового розвитку: історичний матеріалізм чи глобалносистемна методологія!? / О. К. Скаленко // Суспільно-політичні процеси. – 2016. – Вип. 4. – С. 53-79.

20. Тertiшник В. М. Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні / В. М. Тertiшник // Суспільно політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». — К., 2016. Випуск 4. — С. 147-160.

21. Тertiшник В. М. Этажи преступности и коридоры мафии / В. Тertiшник. – Харьков, 1992. – 40 с.

22. Тertiшник В. Снимите маски и очки / В. Тertiшник // Аргументы и факты (еженедельная газета). – 1994. – №11 (700). – С. 11.

23. Усенко І. Б. Репресоване законодавство: трагічні сторінки історії ВУАН / І. Б. Усенко // Правова держава. – № 9. – 1998. – С. 290-316.

24. Ченцов В. В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тertiшник. – Київ, 2016 – 324 с.

25. Черленяк І. І. Суспільно-еволюційний запит реформування політичної та конституційної систем України на сучасному етапі / І. І. Черленяк // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2 (2). – С. 40-49.

26. Шемшученко Ю. С. Наукові засади конституційної реформи в Україні (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 26 червня 2013 року) / Ю. С. Шемшученко // Вісник Національної академії наук України. – 2013. – № 8. – С. 15-20.

References

1. Holovakha E.Y. Demokratyzatsiya suspil'stva i rozvytok osobystosti vid totalitaryzmu do demokratiyi / Ye. I Holovakha, I. E. Bekeshkina, V. S. Nebozhenko. — K.: Nauk. dumka, 1992. – 267 s.

2. Holovakha E. Mozhnovladtsi i masy v umovakh «klasovo-stanovoho suspil'stva»: suchasni realiyi i mozhlyvi zminy / E. Holovakha // Filosofs'ka dumka. – 2016. – №1. – S. 26-28.

3. Horbatenko V. P. Politychni ryzyky: vid teorii do praktyky / V. P. Horbatenko // Suspil'no-politychni protsesy. – 2016. – Vyp. 2. – S. 55-69.

4. Horbatenko I. A. Sotsial'no-politychni proyavy frustratsiyi v umovakh nestabil'noho rozvytku / I. A. Horbatenko // Suspil'no-politychni protsesy. – 2016. – Vyp. 4. – S. 200– 2010.

5. Hurtovyi I. I. Pravovi aspekty intehtatsiynykh protsesiv Ukrayiny: dosvid Avstriyi /I. I. Hurtovyi // Aktual'ni problemy rozvytku prava i derzhavy v umovakh mizhnarodnykh intehtatsiynykh protsesiv: Materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. – Dnipro: Universytet mytnoyi spravy ta finansiv, 2016. – S. 18-21.

6. Kontseptsiya udoskonalennya instytutu yurydychnoyi vidpovidal'nosti derzhavy pered hromadyans'kym suspil'stvom ta osoboyu v Ukrayini / Yu. S. Shemshuchenko, N. M. Onishchenko, N. M. Parkhomenko, S. V. Stoyets'kyy ta in. – K.: Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrayiny, 2014. – 112 s.

7. Korniyenko M. V. Suspil'stvo i pravoporyadok. Vydannya v 6-y t. – T. 2. / M. V. Korniyenko. – K.: Fond yurnauky APS, 2007. – 264 s.

8. Kostenko O. Yaka Konstytutsiya nam potribna, abo Svoboda lyudyny proty pravovoyi svavoli / O. Kostenko // Viche. – 2015. – №13.

9. Krysty Nyl's. Bor'ba s prestupnost'yu kak yndustryia. Vpered k Hulahu zapadnoho obraztsa / Per. s anhl. A. Petrova, P. Prorokovoy. Predysl. Ya. Hyl'nskoho. 2-e yzd. – M.: ROO «Tsentr sodeystviya reforme uholovnoho pravosudyia, 2001. – 224 s.

10. Likarchuk D. S. Osnovni sposoby vyrishennya parlament's'kykh konfliktiv u suchasniy Ukrayini / D. S. Likarchuk // Suspil'no-politychni protsesy. – 2016. – Vyp. 3. – S. 95-150.

11. Malyarenko V. Pryroda «pereformatyrovanyia» sudebnoy systemy Ukrainy / V. Malyarenko // Rakurs [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://racurs.ua/1004-priroda-pereformatirovaniya-sudebnoy-sistemy-ukrainy>

12. Mykhal'chenko M. Transformatsiya politychnykh instytutiv Ukrayiny: novitni problemy y tendentsiyi / M. Mykhal'chenko, O. Mykhal'chenko // Viche. – 2013. – №6. – S. 22-24.

13. Myronenko P. V. Forma pravlinnya: politychni transformatsiyi na zlomi stolit': monohrafiya / P. V Myronenko. K.: Akademiya, 2014. – 220 s.

14. Mishchenko V. Shlyakhy podolannya finansovo-ekonomichnoyi kryzy v Ukrayini / V. Mishchenko //Visnyk Natsional'noho banku Ukrayiny. – 2009. – № 2. – S. 3– 7.

15. Podorozhna T. Pravova reforma yak forma provedennya modernizatsiyi pravovoyi systemy Ukrayiny / T. Podorozhna //Viche. – 2014. – № 14. – S. 17-20.

16. Pravova doktryna Ukrayiny: u 5 t. – T.2: Publichno pravova doktryna Ukrayiny / Yu. P. Bytyak, Yu. H. Barabash, M. P. Kucheryavenko ta in. ; za zah . red. Yu. P. Bytyaka. – Kh.: Pravo, 2013. – 864 s.

17. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky:

Monohrafiya: U 2-kh kn. / Za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. – K.: Yurydychna dumka, 2008. – Kn.1. Verkhovenstvo prava yak pryntsyyp pravovoyi systemy: problemy teorii. – 344 s.

18. Rozumnyy M. M. Vyklyky natsional'noho samovyznachennya: Monohrafiya / M. M. Rozumnyy. – K.: NISD, 2016. – 196 s.

19. Skalenko O. K. Klyuchovi vyklyky i alhorytmny suchasnoho svitovoho rozvytku: istorychnyy materializm chy hlobal'nosystemna metodolohiya!? / O. K. Skalenko // Suspil'no-politychni protsesy. – 2016. – Vyp. 4. – S. 53-79.

20. Tertyshnyk V. M. Doktryna ta problemy i ryzyky konstytutsiynoyi y sudovo-pravovoyi reformy v Ukrayini / V. M. Tertyshnyk // Suspil'no politychni protsesy. Naukovo-populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk». – K., 2016. Vypusk 4. — S. 147-160.

21. Tertyshnyk V. M. Etazhy prestupnosti y korydory mafyy / V. Tertyshnyk. – Khar'kov, 1992. – 40 s.

22. Tertyshnyk V. Snymyte masky y ochky / V. Tertyshnyk // Arhumenty y fakty (ezhenedel'naya hazeta). – 1994. – №11 (700). – S. 11.

23. Usenko I. B. Represovane zakonodavstvo: trahichni storinky istoriyi VUAN / I. B. Usenko // Pravova derzhava. – № 9. – 1998. – S. 290-316.

24. Chentsov V. V. Reabilitatsiya zhertv nezakonnykh kryminal'nykh peresliduvan', politychnykh represiy ta zlovzhyvan' vladoyu: pidruchnyk dlya slukhachiv mahistratury yurydychnykh vuziv / V. V. Chentsov, V. M. Tertyshnyk. – Kyiv, 2016 – 324 s.

25. Cherlenyak I. I. Suspil'no-evolyutsiynyy zapyt reformuvannya politychnoyi ta konstytutsiynoyi system Ukrayiny na suchasnomu etapi / I. I. Cherlenyak // Stratehichni priorytety. – 2007. – № 2 (2). – S. 40-49.

26. Shemshuchenko Yu. S. Naukovi zasady konstytutsiynoyi reformy v Ukrayini (za materialamy naukovoyi dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrayiny 26 chervnya 2013 roku) / Yu. S. Shemshuchenko // Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny. – 2013. – № 8. – S. 15-20.

Vladimir Tertyshnyk
Doctor of Law, Professor,
Professor at the University
of Customs and Finance

From total to sovereignty: sharp corners of civilized choice statehood

Unprecedented redistribution of property in the territory of Ukraine within one century of using questionable methods of confiscations disrupts the harmony in the society.

The strategic goal of Ukraine is building a social legal State. If the goal is to develop social legal State then the strategy must include the formation of the principles of law, the creation of institutions of checks and balances against the retreat from the goal.

With regard to antitrust law and made his violations at privatization, immediate return in State ownership shall be subject to all without exception, electric utilities and other strategic businesses that provide the energy independence of the country.

In the legislation of clean power, it is advisable to fix the rule that a government official, who filled out a declaration of their income and wealth that did not match his wages and other legitimate profit, must be released from any position of the ban to run in elective bodies.

In the current legislation do not quite successfully implemented the principle of legal state-the principle of distribution of power into legislative, Executive and judicial, in order to provide reliable mechanisms of checks and balances against possible abuse, of stagnation, inconsistencies challenges of time.

The transition to the election of judges by popular vote may be more appropriate in terms of the implementation of the principle of the distribution of power and to ensure the independence of judges.

To ensure human rights, it is advisable to establish in Ukraine, its single National Court of human rights, whose jurisdiction included as time consideration of actions of the person against the bodies of State power of Ukraine and their officials.

To ensure the independence of the Attorney General it is advisable to set the rule that appointment to the post will be appropriate to a constitutional majority, and release only in the application of the Institute of impeachment.

Conclusion. Socio-political and legal crisis showed the need for a new social contract of citizens and authorities, the adoption of democratic and legally sound Constitution State through popular referendum, which can be an effective way of harmonization of Government and society.

While the Basic Law of the State, gets its jurisdiction directly from the people and becomes a higher power, and the authorities are no longer able to change it on your own. The authorities should be the law, and ensure the rule of law, the person and the citizen.

Keywords: *rule of law, the constitutional process, the referendum, the local government.*

Рудакевич Олег Михайлович

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри філософії та політології

Тернопільського національного економічного

університету

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ

Розкрито евристичний потенціал соціально-кібернетичної, структурно-функціональної та культурологічної концепцій політичної системи для осмислення сутності, структури та способів функціонування політичної корупції, її впливу на стан та ефективність політичної системи України. Обґрунтовано положення про те, що корупція, яка набрала всеохоплюючого і системного характеру, призводить до зміни сутнісних ознак політичної системи, її паралічу. Розкрито зміст корупційної деформації основних структурних ланок політичної системи України: суб'єктів політичної влади, політичних інститутів, політико-правових норм, політичних відносин, політичної свідомості та культури. Доведено, що стан тотальної корумпованості, в якому перебуває політична система України, обумовлює перманентну кризу суспільства загалом. Боротьба з політичною корупцією повинна охоплювати усі ланки та всі рівні політичної системи суспільства. Оскільки політична корупція глибоко вкорінена в механізми політичної влади, основним шляхом її подолання має стати використання політичних засобів, які супроводжуються суворими правоохоронними діями. Забезпечення тривалого ефекту протидії корупції вимагає формування належної моральної і політичної культури громадянського суспільства та творчого використання зарубіжного досвіду антикорупційної стратегії і тактики.

Ключові слова: політична система суспільства, теорія політичної системи, політична влада, політична корупція, корупційна деформація політичної системи, антикорупційна стратегія, Україна.

В ухваленій Законом України Антикорупційній стратегії держави на 2014–2017 роки зазначається, що в Україні «фактично відсутня ефективна стратегія протидії корупції, яка б враховувала гостроту проблеми

та актуальність ситуації», а тому потрібна більш дієва політика в цій сфері [1]. Проте, за рік до завершення імплементації цього важливого державного документа корупція в Україні істотно не зменшилася і далі загрожує розбудові демократії та національній безпеці країни. За цих умов вітчизняному політикуму слід глибше і предметніше проникати в сутність, причини формування та розростання корупції, її пагубний вплив на українську державу й суспільство. Оскільки, як кажуть, немає нічого більш практичного для вирішення проблеми, ніж теорія, що її пояснює, слід продовжити пошук підходів до теоретичного осмислення політичної корупції як складного й загрозового суспільного явища.

До розробки теоретичних основ політичної корупції доклали зусилля насамперед зарубіжні дослідники. Зокрема, В. ле Вайн, який увів у науковий обіг відповідне поняття, А. Гайденаймер, М. Джонсон, Дж. Крамер, Т. Ланкастер, Г. Монтінола, Дж. Най та ін. Оскільки в СРСР явище політичної корупції замовчувалося, вітчизняні дослідники взялися опановувати тему лише з 90-х років минулого століття (праці В. Журавського, М. Кармазіної, Я. Кашуби, М. Мельника, М. Михальченка, О. Рудика, В. Циганкова та ін.). Помітний внесок у розробку наукових основ політичної корупції зробили монографічні дослідження Є. Невмержицького «Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії» (2008 р.) та Г. Кохан «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз» (2013 р.) [7; 4]. Наявні в зарубіжній і вітчизняній літературі трактування політичної корупції можна розглядати як концептуальні підходи з точки зору особливостей державної служби, ринкових детермінант суспільного життя та реалізації національного і державного інтересу. Істотно вирізняється інструментарій наукового дослідження політичної корупції (використовуються системний, мережевий, структурно-функціональний, інституційний, компаративістський, моралістичний та інші підходи й методи); сучасні студії все більше характеризуються методологічним плюралізмом та міждисциплінарністю. Разом з цим, на наш погляд, у дослідженні політичної корупції недостатньо використовується методологічний потенціал теорії політичної системи, адже саме в середовищі політичної системи суспільства корупція формується, розвивається і функціонує.

Мета статті – розкрити евристичні можливості основних концепцій політичної системи для осмислення сутності, структури, способів функціонування політичної корупції, її впливу на стан і ефективність політичної сфери суспільства.

Системному погляду на політику наука завдячує працям Л. фон Берталанфі, який розробив засади загальної теорії систем,

Н. Вінера, який увів поняття «кібернетичної системи» як відкритої саморегулюємої системи із зворотним зв'язком, та Т. Парсонса, який розглянув суспільство як цілісний організм, що складається з ряду систем, де політична складова забезпечує загальне керівництво суспільством, досягнення ним поставлених цілей («Соціальна система», 1951).

Базуючись на постулатах системного підходу, американсько-канадський науковець Д. Істон запропонував соціально-кібернетичну модель політичної системи в якій вона розглядається і як певна структура, і як неперервний політичний процес, спрямований від «входу» у систему, на якому зосереджені вимоги суспільства, до «виходу» з неї у вигляді рішень і дій уряду, відповідаючи на потреби суспільства, та який замкнутий стабілізуючим зворотним зв'язком [13]. Істон зауважував, що процеси всередині системи, яку він назвав своєрідною «чорною скринькою», можуть бути матеріальними та інформаційними, публічними та латентними, лінійними й мереживими.

На основі структурно-функціонального підходу концепцію Д. Істона доповнив і розвинув американський учений Г. Алмонд. Він виділив шість основних компонентів політичної системи (законодавчі, виконавчі та судові органи державної влади, чиновництво, політичні партії, інші групи тиску) і визначив властиві для них функції, що діють в інтересах всієї політичної системи. Ці функції були згруповані у т. зв. «функції процесу», «функції системи» та «функції втілення політичного процесу» [12]. Концепція Алмонда дозволяє розглядати політичну систему в її неперервних змінах і розвитку, а також виявляти дисфункціональні елементи та аналізувати їх вплив на ефективність політики.

Г. Алмонд висунув також ідею, згідно якої кожна політична система вмонтована в певний тип політичних орієнтацій, названих ним «політичною культурою» [11, р. 396]. Це заклало основи культурологічного підходу до дослідження політичних систем, що дало можливість пояснювати особливості політичних систем різних націй. Американський політолог Чарльз Ендрейн, зокрема, висловив думку про те, що політична система структурно складається з культурних цінностей, які формують політичні пріоритети нації, владних структур, поведінки політиків та рядових громадян [2, с. 19–20].

Для нашого дослідження важливо також з'ясувати структуру політичної системи (т. зв. «чорної скриньки»), оскільки щодо неї нема спільної думки в зарубіжних і вітчизняних дослідників. На нашу думку, до компонентів політичної системи належать: політична влада, її первинні та вторинні суб'єкти, політичні інститути, політико-правові норми, політична свідомість, політична культура та політичні відносини.

Політична влада є системотворчим ядром політичної системи. Саме суб'єкт політичної влади формує політичні інститути, виробляє політичну ідеологію, розробляє політико-правові норми, формує політичні відносини та політичну культуру. Інституційний блок та інші компоненти політичної системи забезпечують належне функціонування політичної влади та регулювання з її допомогою суспільних відносин. Тому занепад політичної системи, невиконання нею свого соціального призначення пов'язане, перш за все, з деформацією політичної влади. Це відбувається тоді, коли її суб'єкт перестає виражати суспільні інтереси, нехтує конституційними засадами суспільного життя, зраджує національну ідею.

Серед внутрішніх чинників та механізмів деформації політичної системи суспільства особливе місце займає політична корупція, сутність якої полягає у зловживанні владою в політичних цілях. Такими цілями є отримання влади, її утримання або розширення. Крім того, побічною або навіть основною метою політичної корупції може бути особисте збагачення, чи інша матеріальна вигода. Експерт Центру Разумкова М. Мельник резонно підкреслює: «Світовий та вітчизняний досвід доводить, що саме ця мета в більшості випадків все ж є ключовою метою політичних корупціонерів, для яких політична та державна влада є лише засобом задоволення особистих інтересів» [4, с. 68].

Особливої уваги заслуговує питання про наслідки корупційної деформації політичної системи суспільства. Коли дисбаланс державних і національних інтересів, з одного боку, і особистих чи кланових корупційних устремлінь – з іншого сягає певного рівня, політична система втрачає свої функціональні властивості та сутнісні ознаки і, в кінці-кінців, перероджується в свою протилежність – в антинародну кримінальну систему зловживання владою задля її пролонгації і задоволення особистих амбіцій та інтересів. На чолі тотально корумпованої політичної системи стоїть злочинна особа або група, яка прикривається конституційними повноваженнями демократичного характеру. Державам, які зазнали таких змін, загрожує всеохоплююча суспільна криза, підри्व засад демократії і, навіть, втрата національного суверенітету.

Схожа ситуація склалася в Україні на початку третього десятиліття її суверенного існування, коли влада, внаслідок маніпуляції суспільною свідомістю та корупційних дій під час президентських виборів 2010 р., опинилася в руках злочинного донецького мафіозного угруповання. Країну очолив підступний кримінальний антиукраїнський клан, який за спонукання та підтримки Росії почав активно збагачуватися, руйнуючи існуючий державний та суспільний лад. Хоч процес корупційно-

го переродження політичної системи українського суспільства розпочався ще з приходом до влади Л. Кучми, але саме за президентства В. Януковича він набуває системного характеру і прискорено розвивається в усіх структурних ланках і на всіх рівнях публічного врядування.

На жаль, радикального оновлення правлячої еліти не відбулося і після Революції гідності. Партія регіонів трансформувалася в нові політичні об'єднання, які отримали своїх представників у законодавчому органі. Корумпована судова влада звела нанівець процес люстрації – очищення влади від оточення Януковича. Старі корупційні схеми взяли під контроль нові ставленики олігархату. Президент-утікач та його оточення, використовуючи награбований капітал, сприяють просуванню до влади проросійськи налаштованих корумпованих політиків. У парламентській більшості, уряді та прокуратурі, де чимало осіб старої генерації, часто виникають гучні корупційні скандали. Електронне декларування майнового стану політиків і державних службовців у 2016 р. поставило під сумнів добросовісність більшості «слуг народу».

Отже політична система України продовжує характеризуватися як тотально корумпована, криміналізована й малоефективна. Досить сказати, що стан корупції в органах влади викликає занепокоєння 93,8 % громадян. Це четверта позиція в рейтингу загальнонаціональних проблем в Україні після україно-російської війни (97,4 %), високої вартості життя (94,9 %) і надмірних витрат на медичні послуги (94,4 %) [10, с. 18]. За даними міжнародних рейтингів Україна за підсумками 2016 р. опинилася серед «крихких держав», в яких корупція є не винятком, а правилом функціонування політичних та економічних інститутів. Так, за даними Transparency International (міжнародної організації з протидії корупції) Україна отримала 29 рейтингових балів (із ста можливих) і посіла 131-шу позицію серед 176 країн у щорічному «Індексі сприйняття корупції». Вона опинилася в одній групі з Іраном, Казахстаном, Непалом та Росією, які здобули таку ж кількість балів, і в порівняльній таблиці розташована нижче, ніж такі її географічні сусіди, як Білорусь і Молдова [5]. У 2016 р. В ухваленій 25 січні 2017 р. резолюції ПАРЄ «Функціонування політичних інститутів в Україні» зазначається: «Асамблея стурбована тим, що боротьба проти корупції просувається дуже повільно, а конкретні результати є обмежені» [8].

Які ж пізнавальні можливості відкриває використання теорії політичних систем для дослідження політичної корупції? Певні ідеї в цьому зв'язку знаходимо у згаданій вище монографії Г. Кохан. Здійснюючи крос-національний аналіз політичної корупції в країнах Європи, автор зазначила, що в основу дослідження покладено гіпотезу, яка полягає в

тому, що національні моделі корупції вибудовуються за зразком моделі політичної системи Д. Істона: «Причини політичної корупції розташовуються на «вході» [системи – *О.Р.*], наслідки... на «виході», а форми і прояви – у «чорній скринці». Середовищем у такій моделі ми, – наголошує дослідниця, – вважаємо національний державний механізм...» [3, с. 165]. Підтримуючи висловлену методологічну ідею Г. Кохан загалом, звернемо увагу на те, що, по-перше, внутрішнім, «інтрасоцієтальним» (термін Д. Істона) середовищем корупції виступає не лише «державний механізм», а уся політична система суспільства до складу якої входять первинний та вторинні суб'єкти політичної влади, політичні інститути, політико-правові норми, політичні відносини, політична свідомість і культура. По-друге, слід мати на увазі зовнішнє («екстрасоцієтальне») середовище політичної системи, яке завжди чинить істотний вплив на процеси в політичній системі, зумовлюючи, в т.ч. і політичну корупцію. По-третє, для дослідження політичної корупції, її механізмів і впливу на цілісність та ефективність політичної системи суспільства важливе значення має аналіз корупційної трансформації кожного із складових «чорної скриньки», а не лише процесів, які відбуваються на «вході» та «виході» політичної системи. Однак саме такого внутрісистемного послідовного аналізу в дослідженні Г. Кохан та інших науковців ми не спостерігаємо. По-четверте, політичну корупцію також слід розглядати як системне утворення, яке, зароджуючись і функціонуючи в політичній системі, набуває ознак автономності, а отже самоорганізації, самоуправління, самовідтворення й саморозвитку, реагуючи на процеси в політичній системі та в соціальному організмі загалом. І, по-п'яте, зрозуміти особливості національної корупції не можна без дослідження стану національної культури, особливо її морально-етичної, політичної і правової складових.

І ще одне. На нашу думку, недостатньо визначати політичну корупцію лише як певний тип поведінки політичних акторів, наприклад, що це «поведінка державних посадовців, яка відхиляється від повноважень і обов'язків, які передбачені займаною посадою, що шкодять інтересам держави та суспільства задля досягнення особистої вигоди та переваг матеріального та/або нематеріального характеру для певної групи осіб, наприклад, політичної партії» [9, с. 491]. Повнішу і методологічно продуктивну дефініцію політичної корупції доцільно, на наш погляд, формулювати через поняття «політичний інститут». Прикладом може бути визначення явища політичного лобізму, яке до того ж у багатьох відношеннях близьке за формою та механізмом функціонування до політичної корупції, і, навіть, нерідко співпадає з нею за змістом. І. Оніщенко,

наприклад, дає таке визначення політичного лобізму: це «інститут політичної системи, процес просування інтересів в органах державної влади з метою прийняття певного політичного рішення, або його відхилення, а також фахова діяльність службовців та спеціальних консультантів, найнятих компаніями, діловими та професіональними асоціаціями для представлення інтересів цих організацій у процесі формування державної політики». І далі: політичний лобізм «безпосередньо пов'язаний з політичною владою, це ознака влади, її специфічна риса...» [9, с. 361]. Політична корупція також безпосередньо пов'язана з політичною владою, але, безумовно, не є її сутнісною ознакою та особливою рисою.

Розглянемо зміст корупційних змін в основних ланках політичної системи України після президентських виборів в Україні 2010 року.

Корупційна трансформація політичної влади, її суб'єктів. Отримавши мандат на владу, В. Янукович у неконституційний спосіб домагається істотного розширення своїх повноважень, змінивши форму державного правління на президентсько-парламентську. Політична влада набуває ознак суворого авторитарного режиму. Брак легітимності влади в очах народу компенсується недемократичними методами нав'язування політичної волі. Стрімко зростає тіньовий сектор економіки, набувають розмаху зловживання владою, незаконне збагачення та інші методи конвертації колективних благ у приватні. Вторинний суб'єкт політичної влади – президент – де-факто стає сувереном, а точніше, диктатором, чиї вказівки є безумовними для виконання. Він також латентно набуває статусу очільника загальнодержавної корупційної системи. В країні формуються корупційні мережі, регіональні корупційні центри та корупційна вертикаль.

Слід зауважити, що корупція поширюється не лише серед вторинних суб'єктів політичних відносин і політичної влади (президентів, депутатів, міністрів, лідерів партій, партійних фракцій), а й серед інших суспільних акторів. Народ, який в умовах проголошеної демократії номінально є первинним суб'єктом політичної влади, її джерелом, але не має належного політичного досвіду та соціальної захищеності, також демонструє корупційну поведінку, особливо під час виборів, референдумів, інших масових політичних заходів. Очевидно, без мовчазної згоди народних мас, їх втягнення у протиправні процеси політична корупція на тих чи інших щаблях влади не може бути тривалою.

Уваги заслуговує і поведінка безпосереднього суб'єкта влади: виконавчих органів держави та місцевого самоврядування. Мова йде про окремий вид корупції – бюрократичну корупцію. Вона тісно

пов'язана із своїм політичним аналогом. Органи виконавчої влади, володіючи владою, а також державними фінансовими й матеріальними ресурсами, нерідко провокуються представницькими й урядовими інституціями на корупційні дії. Цей процес часто спонукається і в зворотному напрямі: чиновницький апарат, переслідуючи меркантильні цілі й інтереси, також шукає покровителів серед політиків. Ці два види корупції – політична й бюрократична – у більшості випадків пов'язані між собою не лише причинно-наслідковими, а й «технологічними» зв'язками.

Корупційна трансформація політичних інститутів. Сутність перетворень в інституційній підсистемі політичної сфери полягає, перш за все, в тому, що за фасадом конституційних органів державної влади й управління формуються і поступово починають домінувати неформальні, тіньові інститути; крім того вибудовуються нові, суто злочинні, мафіозні структури, які доповнюють арсенал засобів і форм корупційних діянь. Мова йде про фальсифікацію результатів виборів, підкуп народних депутатів, купівлю і продаж державних посад, кулуарні домовленості між суб'єктами влади та олігархами, призначення т. зв. «смотрящих» у регіонах і галузях народного господарства, «кнопкодавство» в парламенті, «телефонне» право, т. зв. «джинса» в ЗМІ, замовні арешти і вбивства та ін. Особливо слід виділити кримінальну трансформацію правоохоронних органів: прокуратури, судів, поліції тощо.

Корупційна трансформація політико-правової складової політичної системи, основу якої становлять принципи і норми Конституції, конституційні закони, інші нормативно-правові акти, політичні традиції. Вони також зазнають істотних змін. По-перше, за спонукання команди Януковича в незаконний спосіб внесено зміни в Конституцію України, згідно яких держава набуває президентсько-парламентської форми правління. Президент отримує нові повноваження за рахунок обмеження функцій парламенту та судових органів. У президентських республіках, як показує досвід країн Латинської Америки, в умовах низького рівня демократії корупція динамічно розвивається, швидко досягаючи тотального характеру. По-друге, «вдосконалюються» податкові, митні та інші закони, які регламентують економічні відносини. Вони створюють сприятливі умови для «тіньової» економіки, приховування корупційних діянь та казнокрадства, виведення фінансових активів в офшорні зони тощо. По-третє, напередодні чергових виборів під ту чи іншу політичну ситуацію корегується виборче законодавство, яке забезпечує перевагу правлячій партії, симпатикам глави держави і, таким чином, консервується діючий корумпований політичний режим. По-четверте,

приймаються поправки до законів, які обмежують демократичні права і свободи громадян та їх об'єднань і, як наслідок, занепадає громадянське суспільство, яке в умовах повноцінної демократії є головним контролем влади та руйнівником корупційних схем.

Корупційна трансформація політичної свідомості і культури українського політикуму та народних мас. Суспільству нав'язується ідеологема про необхідність жорстких методів державного врядування. Ліберальна ідеологія використовується для «обгрунтування» «дикої» приватизації та суто ринкових механізмів регулювання не лише економічних процесів, а й функціонування соціальної сфери, культури, освіти тощо. Таким чином руйнуються засади не лише демократичної, а й соціальної держави. У системі цінностей нації відбувається різкий крен у бік приватного інтересу та егоїзму, набуває поширення аморальна поведінка обраних політиків та державних службовців, криміналізується не лише бізнес, а й політичні відносини. Відродження традиційних рис української політичної культури, таких як народоправство, толерантність, гуманність, справедливість, перевага прав людини над правами держави тощо, блокується через звуження конституційних свобод та нарощування авторитарних методів державного менеджменту. Корупція сприймається народним загалом як невідемна риса суспільно-політичного життя, соціальна технологія, яка спрощує і полегшує процес вирішення назрілих проблем економічного, політичного та іншого характеру.

Корупційна деформація внутрішніх та зовнішніх функцій політичної системи. У першу чергу удару зазнають функції *політичного процесу*, які пов'язані з «входом» у політичну систему: артикуляція інтересів народних мас, їх агрегація та представлення в програмах уряду. На «входи» політичної системи розставляються ставленики корумпованих кланів, які деформують істинні потреби народу, обгрунтовують «об'єктивну» необхідність одіозних урядових рішень, таких наприклад, як тарифна політика урядів А. Яценюка і В. Гройсмана, або націоналізація «Приватбанку», піарять як «державницькі та ефективні» сумнівні результати політичної діяльності можновладців. Т. зв. *функції системи*, які відповідальні за збереження сутнісних ознак демократичної політичної системи, також зазнають негативних змін. Зокрема, функції політичного рекрутування та політичної соціалізації втрачають здатність формувати політично свідомих, відповідальних і активних громадян, які спроможні сприймати корупцію як соціальне зло та моральний занепад соціуму. В цей же час на політичні посади просуваються нові ставленики політичних корупціонерів, у тому числі діти й онуки тих,

хто насаджував хабарництво, казнокрадство, безпринципність і національну зраду. Функції *втілення політичного процесу* – розподіл соціальних благ і надання послуг населенню, поповнення суспільних ресурсів, регулювання поведінки політичної та бізнесової еліти – послідовно, у все більших масштабах реалізуються на користь корумпованих високопосадовців, правлячих партій, олігархічних груп, мафіозних організацій та силових структур, які їх «кришують».

Поміж основних моделей корупції, які набули поширення в світі, політична корупція в Україні за своїми сутнісними ознаками належить, на наш погляд, до змішаного – африкано-латиноамериканського типу. Як і в африканській моделі, влада «продається» групі основних економічних кланів, які домовилися між собою. В країні формується олігархічний консенсус між консолідованими фінансово-промисловими групами і частиною політичної еліти, які спільно формують корупційні схеми свого збагачення. Подібно до латиноамериканської традиції, за умов президентської форми державного правління та неконсолідованої демократії, вибудовується струнка корупційна вертикаль, яка набула досконалості за правління Януковича. Вкрай збіднілий народ, за таких обставин, стає об'єктом корупційного маніпулювання на загальнодержавних і місцевих виборах.

Отже, політична корупція набуває рис формування, яке, по-перше, копіює структуру політичної системи та накладається на її структурні компоненти; по-друге, вона охоплює більшість суб'єктів політичної влади одноосібного, групового та інституційного характеру, дискредитуючи демократичні засади політичного життя; по-третє, паразитує на соціально-економічних і духовних ресурсах держави, привласнюючи їх; по-четверте, істотно знижує потенціал стратегічної, управлінської, представницької, мобілізаційної, захисної, розподільчої та інтеграційної функцій політичної системи; по-п'яте, породжує кризовий стан не лише політичної і правової, а й економічної, соціальної, духовної підсистем суспільства, підриває національний суверенітет та безпеку держави. Корупція, як суспільний інститут і соціальна система дискредитує політичний режим, морально розкладає політичну еліту та суспільство.

Боротьба із всеохоплюючою політичною корупцією вимагає формування системи спеціалізованих антикорупційних інституцій. Після Революції гідності такі органи були створені, або ж завершують свою організаційну розбудову: Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура тощо. Однак, проблема в тому, що політична й бюрократична корупція не має шансу бути виявленою й покараною,

коли правоохоронні та антикорупційні органи не володіють належною автономією від політичних інститутів, які визначають їх повноваження та контролюють. Коло, як кажуть, замикається. Щоб його розірвати необхідно внести відповідні зміни в конституційні закони держави, які гарантують процесуальну незалежність прокуратури, судів, спеціалізованих антикорупційних органів. До останніх слід додати спеціалізовані антикорупційні суди, адже, як показує сучасна практика, саме вкрай корумповані суди загальної юрисдикції зводять нанівець антикорупційні заходи правоохоронних органів. Звуженню простору політичної корупції сприяло б також прийняття закону про політичний лобізм, який би унормовував вплив груп інтересів на ухвалення законів і урядових рішень.

Слід також радикально оновити політичне керівництво держави, яке б нарешті володіло необхідними професійними навичками, політичною волею, спрямованою на антикорупційне очищення органів влади й місцевого самоврядування, а також залучити до боротьби з цим злом патріотичні інститути громадянського суспільства, які будуть здійснювати експертизу політичних рішень та контроль діяльності влади, тримати в тонусі правоохоронні органи. У лещатах цього триєдиного внутрідержавного антикорупційного чинника можна сподіватися на поступове повернення політичної системи до належного дієздатного стану.

Ще один важливий фактор успіху – звернення до досвіду зарубіжних країн, які в недалекому минулому успішно боролися з тотальною політичною корупцією і домоглися її суттєвого обмеження. Серед постсоціалістичних держав заслуговує уваги, наприклад, досвід протидії корупції в Словаччині. Тут, після широкомасштабного соціологічного дослідження стану корупції в органах влади, було розроблено «Національну програму Словаччини по боротьбі з корупцією – 2000», в якій визначені принципи, напрями та методи боротьби із цим соціальним злом. У числі основних напрямів антикорупційної діяльності чільне місце посіла протидія політичній корупції в системі державного управління [6]. Національна програма була винесена на загальнонародний референдум, а після її схвалення уряд затвердив дорожню карту імплементації накреслених заходів. Програма передбачала розробку етичних, політичних, правових, соціальних та інших засобів викорінення корупції. В їх числі формування інституційного забезпечення антикорупційних дій, а також формування соціальної нетерпимості до проявів корупції з боку рядових громадян. Важливо підкреслити, що правляча коаліція та парламентська опозиція уклали угоду про спільні зусилля в боротьбі з корупцією, а керівництво держави доклало належних вольових зусиль для протидії політичним та кримінальним злочинам.

Як бачимо, в боротьбі з політичною корупцією важливе місце повинні займати не лише засоби кримінального переслідування корупціонерів, а й використання політичного інструментарію, який передбачає очищення всіх складових політичної системи від корупційних елементів шляхом мобілізації здорових політичних сил в органах влади і рядах опозиції, мобілізації громадянського суспільства та широкого народного загалу.

Підсумовуючи сказане можна стверджувати, що використання теретичних засад політичної системи дає можливість обґрунтувати інституційний та функціональний зв'язок політичної корупції з механізмами політичної влади і представити її як латентний та паразитуючий інститут політичної системи, що нівелює сутнісні ознаки та підриває ефективність функціонування державної політики. Зароджуючись, це явище має тенденцію розростатися в цілісну самовідновлювальну систему, вражаючи не лише неінституційних суб'єктів влади, а й політичні інституції, правові засади політичних відносин, політичну свідомість та культуру. Боротьба з політичною корупцією повинна охоплювати всі ланки і всі рівні політичної системи суспільства і мати не компанійський, а постійний і системний характер. Оскільки політична і пов'язана з нею бюрократична корупція глибоко вкорінені в механізми політичної влади, основним методом їх подолання має стати використання політичних засобів, які супроводжуються суворими правоохоронними діями. Перш за все, йдеться про розвиток і вдосконалення сучасних інститутів прямої та представницької демократії, набуття політикою публічного характеру; чітке законодавче розмежування функцій законодавчої, виконавчої та законодавчої влади і суворий взаємний контроль гілок влади за діяльністю кожної з них; розробку і впровадження прозорого виборчого законодавства, в якому передбачені запобіжники проти адміністративного та кримінального втручання в електоральний процес; утвердження конкурсних засад кадрової політики; посилення контролю за політичними процесами з боку інститутів громадянського суспільства; кардинальні зрушення в суспільній моралі, загальній та політичній культурі населення, зокрема досягнення ментального несприйняття народом проявів корупції як у побутовій сфері, так і у відносинах із органами влади; підвищення відповідальності глави держави та уряду за утвердження професійності, моральності та патріотизму в системі публічного управління та адміністрування.

Подальше використання теорії політичної системи в дослідженні політичної корупції має зосередитись на аналізі внутрішніх (інтрасоціальних) та зовнішніх (екстрасоціальних) чинників зародження та

динаміки корупційних процесів у політичній сфері суспільного життя і розкритті взаємозв'язку корупційних процесів у структурних ланках політичної системи.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/shov/1699-18/print147834769051535867>
2. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем / Ч. Ф. Эндрейн. – М.: ИНФРА-М: Весь мир, 2000. – 319 с.
3. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз / Г. В. Кохан. – К.: НІСД, 2013. – 232 с.
4. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7. – С. 67–72.
5. Косюк Б. Корупцію в Україні оберігає політична еліта – українські експерти [Електронний ресурс] / Б. Косюк. – Режим доступу: <file:///C:/Users/92EA-1/AppData/Local/Temp/2PYR4BWK.htm>
6. Национальная программа Словакии по борьбе с коррупцией – 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org.ru/INTER/DOC/SVK/Slovakia_Plans_Ru.doc
7. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: моногр. / Є. В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 364 с.
8. ПАРЕ ухвалила резолюцію щодо України [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://eizvestia.com/uk/politika-ukr/full>
9. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. – Львів: Новий світ – 2000, 2014. – 779 с.
10. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015. – К. : КМІС. – 68 с.
11. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // Journal of Politics. – 1956. – Vol. 18. – No. 3. – P. 379–398.
12. Almond G. Comparative Politics: A Developmental Approach / G. Almond, G. Powell – Boston, 1966. – 395 p.
13. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science / D. Easton. – New York, 1953. – 320 p.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoyi polityky v Ukraini (Antykoruptsiynna stratehiya) na 2014–2017 roky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/1699-18/print147834769051535867>
2. Endrein Ch. V. Sravnitelnyi analiz politicheskikh system / Ch. V. Endrein. – M.: INTRA-M: Ves mir, 2000. – 319 s.
3. Kokhan H. V. Yavyshche politychnoi koruptsii: teoretyko-metodolohichniy analiz / H. V. Kokhan. – K.: NISD, 2013. – 232 s.
4. Melnyk M. Politychna koruptsiya: sutnist, chynnyky, zasoby protydii / M. Mrlnyk // Natsionalna bespeka i oborona. – 2009. – № 7. – S. 67–72.
5. Kosyuk V. Koruptsiyu v Ukraini oberihaye politychna elita – ukrayinski eksperty [Elektronnyi resurs] / V. Kosyuk. – Rezhym dostupu: <file:///C:/Users/92EA~1/AppData/Local/Temp/2PYR4BWK.htm>
6. Natsionalna prohramma Slovakii po borbe z koruptsiyei – 2000 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.transparency.org.ru/INTER/DOC/SVK/Slovakia_Plans_Ru.doc
7. Nevmerzyntskiy Ye. V. Koruptsiya v Ukraini; prychny, naslidky, merhanizmy protydii: monohr / Ye. V. Nevmerzyntskiy. – K.: KNT, 2008. – 364 s.
8. PARYe ukhvalyla rezolyuthiyu shchodo Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://eizvestia.com/uk/politika-ukr/full>
9. Politolohiya: navchalnyi slovnyk-dovidnyk / Za nauk. red. d-ra polit n. N. M. Khomy. – Lviv: Novyi svit – 2000, 2014. – 779 s.
10. Stan koruptsii v Ukraini. Porivnyalnyi analiz zahalnonatsionalnykh doslidzhen: 2007, 2009, 2011 ta 2015. – K.: KMIS, 2016. – 68 s.
11. Almond G. A. Comparative Political Systems / G. A. Almond // Journal of Politics. – 1956. – Vol. 18. – No. 3. – P. 379–398.
12. Almond G. Comparative Politics: A Developmental Approach / G. Almond, G. Powell – Boston, 1966. – 395 p.
13. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political Science / D. Easton. – New York, 1953. – 320 p.

Oleh Rudakevych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of Philosophy and Political Science Department
Ternopil National Economic University

Cognitive potential of the political system theory in research of the political corruption

The heuristic potential of socio-cybernetic, structural, functional and cultural concepts of the political system are revealed for comprehension of the gist, structure and ways of political corruption functioning and its impact on the effectiveness of the political system of Ukraine. The position is founded that corruption, which came to overall, systematic character, leads to changes in the essential features of the political system, to its paralysis. The content of corrupt deformation in the main structural units of the political system of Ukraine is exposed: of political authority subjects, political institutions, political and legal standards, political relations, political consciousness and culture. It is proved that the status of total corruption in which the political system of Ukraine is being at the moment causes permanent crisis of society in general. The struggle against political corruption should cover all aspects and all levels of the political system in society. As political corruption is deeply rooted in the political authority mechanisms the main way to overcome it should be the use of political means accompanied by strict law enforcement performance. Providing long-term effect of corruption counter require the formation of a proper moral and political culture in civil society and the creative use of foreign experience in anti-corruption strategy and tactics.

Key words: *political system of society, the political system theory, political authority, political corruption, corrupt deformation of the political system, anti-corruption strategy, Ukraine.*

Олександр Миколайович Держалюк

кандидат юридичних наук, головний

консультант Національного Інституту

Стратегічних досліджень (НІСД)

ДОСВІД ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНА

Відзначено, що трансформація у країнах Центрально-Східної Європи торкалася демонтажу комуністичного режиму, ствердження правового устрою, політичного плюралізму і демократичних засад у всіх сферах суспільного життя. Внаслідок транзитних процесів у країнах цього регіону відбувся стрімкий розвиток конституціоналізму, відмінена попередня конституція, за формою правління вони перетворилися на правову республіку з багатопартійною системою, чітким розподілом повноважень між гілками влади. Компетенція парламенту, уряду, президента, судової системи визначалася на основі сучасних досягнень конституційного права розвинутих країн сталої демократії. Форма суспільного устрою, модель влади, законодавство, офіційна назва держави динамічно прогресували від тоталітарного режиму через народно-демократичну республіку до правової держави.

Ключові слова: трансформація, політико-правові перетворення, центрально-східна Європа, Україна.

Трансформація у країнах Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) торкалася демонтажу комуністичного режиму, ствердження правового устрою, політичного плюралізму і демократичних засад у всіх сферах суспільного життя. Внаслідок транзитних процесів у країнах цього регіону відбувся стрімкий розвиток конституціоналізму, відмінена попередня конституція, за формою правління вони перетворилися на правову республіку з багатопартійною системою, чітким розподілом повноважень між гілками влади. Компетенція парламенту, уряду, президента, судової системи визначалася на основі сучасних досягнень конституційного права розвинутих країн сталої демократії. Форма суспільного устрою, модель влади, законодавство, офіційна назва держави динамічно прогресували від тоталітарного режиму через народно-демократичну республіку до правової держави.

Питання своєчасного формування нового законодавства, зокрема прийняття Основного Закону, облаштування й розвиток державних інститутів є головним у ході здійснення докорінних реформ у країнах будь-якої системи, тим більше комуністичної, а їхня змістовна сутність визначальною у прискоренні та наслідках реформ, незворотності прогресивного розвитку держави і суспільства.

Радикальні політичні, економічні, майнові та ідеологічні перетворення у країнах ЦСЄ відбулися досить швидко, в основному ще на початку 1990-х років, але тільки із докорінними змінами у законодавстві, що давалися дуже тяжко, було сформовано конституційні інститути і закладено основи правової держави, закріплено незворотність реформаційних досягнень і забезпечено остаточну перемогу над попереднім устроєм. В основу конституційної реформи були покладені національні традиції державотворення та досвід європейського конституціоналізму, а також інноваційні норми, що сприяли розвитку та ефективному функціонуванню державних інституцій та норм права. Ключове місце посіли: правовий устрій, політичний плюралізм, демократичний порядок обрання влади усіх рівнів удемократичний спосіб, свідомий вибір саме парламентської форми правління. Основний закон кожної із посткомуністичних країн ЦСЄ закріплював повноту її суверенітету, забезпечував права і свободи людини і громадянина відповідно до міжнародних демократичних стандартів. Головним підсумком серед як позитивних, так і суперечливих наслідків конституційних змін став розподіл владних повноважень між суб'єктами владарювання. Законодавча влада у цих країнах представлена парламентом, а виконавча – урядом. За президентом закріплюються функції гаранта конституції, національної безпеки, представника держави на міжнародній арені, а також важливі повноваження щодо оптимізації взаємодії законодавчого та виконавчого органів влади. Саме парламентами країн цього регіону приймаються законодавчі акти, затверджуються уряди та програми їхньої діяльності, здійснюється контроль за їх виконанням.

Усі 34 посткомуністичні держави світу упродовж реформації прийняли нові конституції та відповідне законодавство, в яких відбулося цілковите відмежування від тоталітарного режиму, унормовувалося формування правового державного устрою, демократичної форми правління, ринкової економіки та суспільства на загальнолюдських цінностях.

У Хорватії нова конституція вступила в силу 22 грудня 1990 р., Болгарії – 12 липня 1991 р., Македонії – 17 листопада 1991 р., Румунії – 21 листопада 1991 р., Словенії – 23 грудня 1991 р. У країнах Балтії (Естонії, Литві, Латвії) нові конституції були прийняті у 1992 році.

У Чехії та Словаччині конституції вступили в силу на момент розпаду федерації, відповідно з 1 січня 1993 р. та з 1 жовтня 1992 р., РФ – 25 грудня 1993 р., Білорусі – 15 березня 1994 р., Молдові – 29 липня 1994 р., Вірменії – 5 липня 1995 р., Грузії – 24 серпня 1995 р., Азербайджані – 27 листопада 1995 р., Боснії і Герцеговині – 21 листопада 1995 р., Україні – 28 червня 1996 р. Упродовж 1992-1995 рр. нові конституції були прийняті у всіх пострадянських республіках Центральної Азії (Туркменістані – 18 травня 1992 р., Узбекистані – 8 грудня 1992 р., Киргизстані – 5 травня 1993 р., Таджикистані – 6 листопада 1994 р., Казахстані – 30 серпня 1995 р.). Прийняття нової конституції Польщі відбулося 1 вересня 1997 р., Албанії – 21 жовтня 1998 р., Сербії – 29 жовтня 2006 р., Чорногорії – 20 жовтня 2007 р. Угорщина останньою серед усіх посткомуністичних держав прийняла нову конституцію, що вступила в силу з 1 січня 2012 року.

У конституційному розвитку 34 посткомуністичних країн (без врахування НДР) простежувалися дві правові особливості. У першій з них удосконалення конституційних норм і законодавства, формування державного устрою і моделі правління здійснювалося переважно на основі західного зразка. До цієї категорії слід віднести 21 посткомуністичну країну ЦСЄ, а також країни східноєвропейського простору – Молдову, Україну, Грузію, Вірменію, Азербайджан. Усі вони, за виключенням Азербайджану, не тільки запровадили, але й зміцнювали та удосконалюють державний устрій і форму правління західного типу, віддають перевагу загальнодемократичним цінностям. Серед 21 країни ЦС Європи: 11 набули повноправного членства у євроатлантичних структурах (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Болгарія, Румунія, Хорватія). Згодом, у процесі безпосередньої підготовки цих 11-ти країн ЦСЄ до вступу до НАТО та ЄС нові конституції зазнали відповідних змін і доповнень, які впроваджувалися дуже швидко упродовж кількох місяців і відповідали нормам євроатлантичних структур. Інша група з 10 країн частково наблизилася до цього членства або успішно вирішує організаційно-правові питання щодо приєднання до Великої Європи (Албанія, Молдова, Україна, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Сербія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія). Лише дві країни з цієї групи (Азербайджан і Вірменія) уповільнили свої дії на європейському напрямі.

В іншій групі у складі 8 пострадянських країн (РФ, Білорусь, Азербайджан, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан, Киргизстан, Казахстан) після модифікації та схвалення конституцій і законодавства

посилилося формування устрою з елементами авторитаризму і тоталітаризму, але без визнання відходу від закріплених демократичних і плюралістичних інституційних положень як засадничих форм правління нових конституцій. На противагу поглибленню основ права і демократії у конституціях країн цієї групи посилилися централізм та елементи авторитаризму через перехід від змішаної форми правління до напівпрезидентської та президентської форми правління. У політиці цих країн відбувся відхід від загальноцивілізаційних принципів та зміцнився вплив ідей митного і євразійського союзу, визначальну роль в яких відіграє РФ.

Німецька Демократична Республіка випала із конституційного процесу, оскільки її возз'єднання з ФРН у 1990 р. в єдиній державі відбулося на засадах Конституції ФРН від 2 травня 1949 року. У ході зближення ФРН та НДР наочно підтвердилася невідповідність соціалістичної політико-правової системи НДР конституційному устрою ФРН в усіх суспільних сферах (політико-правовій, організаційно-управлінській, формі правління, соціально-економічній, гуманітарній і демократичній), слабкість її положень в цілому, а не лише окремих її частин. Діалог обох держав завершився повним влиттям НДР до ФРН, докорінними реформами, демонтажем соціалістичного устрою і зникненням східнонімецької держави. У той же час ст. 23 Основного закону ФРН 1949 р. передбачала, що на землях, які відносилися до НДР, цей закон «має вступити в силу після їхнього приєднання». Конституція ФРН не зазнала змін і продовжує успішно функціонувати на просторі об'єднаної держави.

Прийняті конституції країн ЦСЄ склали основу формування нового державного устрою та забезпечення переходу від тоталітарної форми правління і державної власності до правової держави, принципів політичного та економічного плюралізму, демократичних засад, рівності усіх форм власності, ринкової економіки, рівності й добровільності громадян у правах щодо формування політики. Успіхи реформації ставали можливими також завдяки чіткому поділу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову, проведенню люстрації та очищення органів державної влади, правоохоронних структур, судової системи. В умовах дії нової конституції та відповідного законодавства сформувалися нові принципи внутрішньої і зовнішньої політики. Для держави з правовими принципами, ринковою економікою та демократичними цінностями інтеграція до європейських і євроатлантичних структур ставала єдино можливим вектором її зовнішньої політики, а політико-правова діяльність на міжнародному і двосторонньому рівнях колишніх ОВД та РЕВ відмінялася.

Трансформаційні процеси започаткували прискорене прийняття в усіх без виключення 28 посткомуністичних країнах ЦСЄ нових демократичних конституцій, що відмежувалися від соціалістичних конституцій і не явилися правонаступницями попередніх режимів, оскільки вони ґрунтувалися на тоталітарних засадах. Посткомуністичний конституціоналізм за своєю сутністю заперечував спадкоємність переходу від тоталітаризму до демократії. Збереження правової наступності не мало місця, оскільки попередній устрій не знав конституційного права в аутентичному розумінні. І саме заперечення номінального конституціоналізму інтерпретувалося не як розрив, а саме як відновлення права. З цієї точки зору цілком можна констатувати умовність поняття «розрив» та «правонаступність» для країн ЦСЄ Європи. Відбувся повний розрив між основами комуністичного та демократичного конституційного права [1]. Якщо трансформаційні процеси спрямовувалися на подолання відставання у всіх сферах суспільного життя країни, створення сприятливих умов для прискорення реформ і розвитку, прилучення до стандартів країн сталої демократії, то у сфері юриспруденції вони торкалися швидкого демонтажу попередньої правової бази, формування нового законодавства, яке оптимізувало б успішний розвиток країни в умовах нового державного устрою. Цілком природно можна кваліфікувати весь транзитний період (оксамитові революції) країн ЦСЄ як «революції доганяння», а конституційні перетворення та розвиток законодавства як доганяючу правову модернізацію суспільних відносин.

Слід відзначити, що поряд з традиційними проблемами, які повинна вирішувати будь-яка конституційна влада (основ держави і права, національного суверенітету, форми правління, облаштування конституційних інститутів, прав людини, демократичних засад), конституціоналісти країн ЦСЄ зіштовхнулися з багатьма складними проблемами, які не були відомі світовій практиці, оскільки людська цивілізація до цього не стикалася з подібними катаклізмами, практичною безвихідністю: раптовим обвалом соціальної системи, необхідністю демонтажу і суцільного подолання негативних наслідків класичного тоталітаризму в усіх сферах суспільства, оздоровлення суспільних відносин і переходу до правового устрою. Першочерговою поставала принципова проблема номінального конституціоналізму, адекватна оцінка якого була необхідна для вирішення питань правового наступництва; наступними – деідеологізація змісту правових норм; перехід від державної форми власності до запровадження шляхом роздержавлення і приватизації різних, але рівних правових форм. Суперечливими являлися й питання приватизації землі, унормування положень щодо значимості національ-

ного та іноземного капіталу у ході приватизації, реституції, люстрації, здійснення контролю за дотриманням чинного законодавства, визначення й притягнення до відповідальності за протиправні дії осіб попереднього режиму, узгодження моральних і правових принципів перехідних умов. Як цілком справедливо відзначають відомі фахівці, транзитний процес кожної країни позначався перенасиченістю архіскладних проблем і не носив готових і спрощених рецептів та шляхів їх розв'язання [2].

У всіх країнах ЦСЄ прийняття демократичних конституцій супроводжувалося революційним розривом з попередньою моделлю номінального конституціоналізму. Країни ЦСЄ, як і пострадянського простору, продемонстрували перевагу договірної моделі переходу над моделлю розриву. У більшості випадків вдавалося створити прийнятні умови для діалогу між суспільством і державою у вигляді «круглих столів», забезпечити консенсус чи мінімальний рівень злагоди щодо важливих і принципових положень під час розробки конституційних проєктів та порядку їх обговорення й схвалення. Тільки в окремих випадках діалог у формі «круглих столів» між опозицією та керівниками попередньої влади виявлявся неможливим. Договірним шляхом не вдалося забезпечити стабільність і успіх на теренах багатонаціональних державних утворень (СРСР, СФРЮ) через домінування міжнаціональних і міжконфесійних відносин, процес розпаду яких на окремі держави передував розвитку державотворення. У країнах, де демократичне крило партійної еліти переважало (Болгарія, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, три країни Балтії), досягнення злагоди та прийняття конституцій відбулося значно швидше. Там же, де політика опозиційних партій, що перемогли на перших вільних виборах, мала незначні успіхи і виявилася неспроможною консолідувати суспільство та під впливом негативних внутрішніх чи зовнішніх факторів (Румунія, Польща, Албанія, Угорщина, Сербія, Чорногорія), можливості прийняти нову конституцію обмежувалися, конституційний процес уповільнювався.

Політичні і майнові перетворення кожної транзитної країни були визначальними всього конституційного процесу. При зовнішній подібності процедур внесення змін до конституцій країн цього регіону і частковому співпаданні причин їх вчинення спільними були дві домінуючі тенденції: прийняття у країнах ЦСЄ жорстких положень конституцій антикомуністичного характеру; прагнення комуністичної еліти, у тому числі й демократичного крила, зберегти свої позиції у парламенті та закріпити досягнуте поєднання влади й власності у нормах консти-

туції і відповідних законах. Саме з цих причин з'явилися правові положення, що не співпадали з наслідками транзитних процесів, коли поряд із визнанням верховенства права, переваг парламентської форми правління над іншими моделями, у новому законодавстві закріплювався повний імунітет парламентарів, були відсутні чіткі правові норми по здійсненню і завершенню реформ та ефективних заходів і прозорих схем у боротьбі проти корупції, суперечливі та двоякі положення, які допускали й стимулювали появу тіньових схем, високої питомої ваги корупції у майнових, економічних, фінансових і тендерних сферах.

Завдяки тому, що ще в умовах соціалістичної економіки у більшості країн ЦСЄ, зокрема у Польщі, Чехії, Угорщині, у Словенії, Хорватії, Македонії, були сформувані сприятливі правові умови для розвитку приватної власності і рівень приватного сектора у їхній економіці був значно вищим, через що західний капітал оцінив ці вигоди стартових умов приватизації і тому цим країнам вдалося провести пряму продаж підприємств з найбільшими прибутками.

Для кожної посткомуністичної країни ці питання носили доленосний характер. Приймавши нову конституцію, кожна країна відмежовувалася від старої як політичної, економічної, духовної, так і правової спадщини. Конституційні зміни в усіх транзитних країнах відновлювали, хоч і символічно, але традиції, що діяли в країнах до встановлення тоталітарного режиму, правові акти якого визнавалися юридично недійсними. Цей спосіб одночасно дозволяв відмінити попередні положення тоталітарної конституції та гнучко вносити необхідні поправки чи зміни. Успіхи нового політико-правового режиму таких країн залежали не тільки від наявності чітких положень нового законодавства, але й від забезпечення передування їх над транзитним розвитком в інших сферах.

Аналіз конституційних перетворень в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, як найбільш просунутих у ЦСЄ, в цілому є досить повчальним для більшості пострадянських країн. Перехід від соціалізму до демократії прискорився восени 1989 р., коли прогресивні кола правлячих партій та опозиційні групи досягли компромісу під час переговорів за «круглим столом». Влада і опозиція домовилися про мирний перехід до нової демократії, багатопартійної системи, проведення вільних парламентських виборів і формування нової конституції. Конституційні процеси у кожній з цих країн, особливо в Угорщині та Польщі, спочатку відставали від рішучих перетворень у сфері суспільно-політичного, соціально-економічного та духовного життя.

Після березневих 1990 р. виборів в Угорщині, окрім формування парламентської багатопартійної системи з чітким розподілом повноважень влади, обмеження повноважень парламенту, зміни назви країни з УНР на Угорську Республіку, процес оновлення конституції надовго завмер, бо, як було зафіксовано у 1989 році учасниками «круглих столів», прийняття нової конституції та конституційних законів мало схвалюватися 2/3 парламентського складу, чого упродовж 1990-2010 рр. не вдавалося досягти. Жодна коаліція парламентських партій таким кворумом не володіла, а опозиція йшла на компроміс на умовах, неприйнятних для правлячої партії.

Конституційний процес в Угорщині серед усіх країн ЦСЄ був найтривалішим. Вона останньою змінила соціалістичну конституцію. Суспільство втомилося від лібералізму політики та демократії лівих сил, які самі не могли завершити транзитні процеси, зате надійно перешкождали це робити правоцентричним партіям. Тому у кінці 10-х років ХХІ ст. переважна більшість угорських виборців перекинулася до національного і консервативного табору. З нечуваною перемогою на парламентських виборах 25 квітня 2010 року правоцентристської партії ФІДЕС-Угорський громадянський союз (далі – ФІДЕС), що в союзі з ХДНП здобула 68,135% (понад 2/3) депутатських мандатів, конституціоналізм та перехідний період в Угорщині завершилися стрімко. Схваленням 25.04.2011 р. Державними Зборами (далі – ДЗ), а фактично однією правлячою партією ФІДЕС, Основного Закону (нової Конституції) та розробка у розвиток його положень та прийняття майже тридцяти конституційних законів, які набули чинності з 1.01.2012 р., було закріплено правовий лад та відмінено модифіковану попередню Конституцію від 20.08.1949 року. Угорщина проголошувалася незалежною, демократичною правовою державою з республіканською формою правління. Християнські і консервативні принципи, оскільки саме вони забезпечили найбільший внесок у розвиток угорської нації аж до початку ХХ-го століття, посіли вагоме місце у правовій системі країни і суспільстві, а ліберальна, народно-демократична й соціалістична ідеології, що домінували у ХХ ст. на значній частині світу, у тому числі й в Угорщині, відмінялися, оскільки у процесі державо- і націєтворення вони призвели до негативних і трагічних наслідків для держави та угорської нації (пряма причетність до встановлення тоталітарних режимів, гальмування розвитку країни, ізоляція її від Європи, відрив від історичної батьківщини значних угорських територій та етносу).

Основний Закон змінив правові основи життя країни та суспільства, починаючи від удосконалення роботи центральних і місцевих органів

влади, гілок законодавчої, виконавчої та судової влади, економічної, банківської, фінансової і соціальної політики, оборони, освіти, охорони здоров'я та культури, повноважень Конституційного суду, Центрального банку, ЗМІ, особистого життя, функцій церкви та омбудсменів і закінчуючи адміністративно-територіальною сферою та місцевим самоврядуванням.

Прийняття упродовж 2011 р. Основного Закону та майже 30 конституційних законів відбувалося 2/3 голосами від складу Національних зборів. Усі вони набули чинності з 1 січня 2012 р. і склали основу законодавства сучасної Угорщини, що означає завершення процесу переходу від тоталітарного режиму до правового державного устрою. Професор-правник Петер Смур (Будапешт) кваліфікує нові закони конституційними, а професор права Герберт Кюппер (Мюнхен) – кардинальними [3, с. 51,60].

Основний Закон Угорщини відмежувався від соціалістичного права, успадкував прогресивні традиції й перетворення Угорського Королівства упродовж II тисячоліття, зокрема, формування державності на християнських і національних засадах, приналежність нації до західного світу, розвиток угорської державності до 1918 року. До офіційної символіки ввійшли найбільші цінності історичного минулого Угорщини. На прапорі і гербі держави з'явилися Золота Корона і булава першого короля Угорського королівства Святого Іштвана. У преамбулі Конституції християнство, при одночасній повазі до інших релігій країни, визначається як життєдайне джерело успішного розвитку угорської держави та нації. Християнсько-консервативна ідеологія визнається запорукою успішного державного і національного творення Угорщини як у минулому, так і у майбутньому [4, с.297].

«Ми заперечуємо поширення строку давності на злочини проти людяності, вчинені проти угорської нації та громадян у період панування режиму диктатур націонал-соціалістів та комуністів», – констатується в Основному Законі. Також відзначається невизнання конституційних обмежень, що сталися в результаті іноземної окупації Угорщини, яка тривала упродовж 19 березня 1944 – 2 травня 1990 рр. (окупація країни спочатку Німеччиною, а потім Радянським Союзом, що завершилася першими вільними парламентськими виборами 25 березня 1990 року).

Згідно п. 16 ст. У Основного Закону на Угорську соціалістичну робітничу партію (УСРП) та її політичних попередників за встановлення комуністичної диктатури і формування правової системи, що діяла аж до 1990 року, покладається відповідальність (сформульована у 9 підпунктах), яка не має строків давності. До відповідальності притягуються комуністи за злочини соціалістичного періоду. Так, у підпункті (а)

цієї ж статті вони обвинувачуються у встановленні та керуванні насильницьким режимом, у вчиненні правопорушень та національній зраді. Керівники колишньої правлячої УСРП позбавляються усіх надбавок до пенсій та інших пільг. Пунктом 5 цієї статті відмінено закріплені того часним законодавством спеціальні пенсії та інші виплати для керівників періоду комуністичної диктатури. Заощаджені кошти направляються на відшкодування втрат жертвам цієї диктатури та на увічнення пам'яті про ці злочини. Пункт 6 цієї статті Основного Закону уточнює, що ці положення не поширюються на застосування законів періоду комуністичної диктатури, що не торкалися політичної сфери.

Важливими є положення Основного Закону про міжнародну діяльність Угорщини як члена ЄС. Угорщина визнає загальновизнані норми міжнародного права, сприяє розвитку демократії і свободи, досягненню високих стандартів життя та формуванню єдності європейського континенту. Як член ЄС Угорщина здійснює діяльність на основі положень Основного Закону країни та установчих договорів ЄС, забезпечує проведення внутрішньої та зовнішньої політики шляхом гармонійного поєднання положень національного законодавства з міжнародними документами, прийнятими в ЄС. Відповідно до п. 2 ст. Е Основного Закону: «Угорщина, з метою участі на підставі міжнародного договору, в Європейському Союзі в якості держави-члена та для можливості у необхідній мірі користуватися правами і виконувати обов'язки, що випливають із статутних договорів, може здійснювати свої окремі повноваження, надані Конституцією країни, спільно з іншими державами-членами за посередництвом інституцій Європейського Союзу». Право Європейського Союзу є обов'язковим для виконання в Угорщині (п.3 ст.Е Основного Закону). Згідно із п.4 ст.Е міжнародні угоди вступають в силу в Угорщині після їх схвалення конституційною більшістю Державних Зборів Угорщини. З країнами, які не є членами ЄС, діяльність Угорщини узгоджується з інституціями ЄС.

У пп. 2, 3 ст. G Основного Закону зафіксовано, що з метою реалізації зобов'язань міжнародного права Угорщина забезпечує гармонізацію міжнародного права та угорського права. Так, п. 2 ст. П визначено наступний порядок набуття чинності норм міжнародного права у національному законодавстві: «Угорщина, з метою виконання її обов'язків, взятих нею відповідно до норм міжнародного права, забезпечує узгодження міжнародного та національного права»; і далі у п. 3 зазначається, що «Угорщина поважає загальноприйняті норми міжнародного права. Інші джерела міжнародного права стануть частиною угорської правової системи після їх обнародування у відповідному законі».

Гнучко узгоджується національне і міжнародне право щодо порядку використання збройних сил Угорщини, як країни – члена НАТО. У п. 1 ст. 45 Основного Закону відзначається, що основним завданням Угорської армії є збройний захист незалежності Угорщини, її територіальної цілісності та недоторканості кордонів, забезпечення виконання спільних завдань, які випливають з міжнародного договору щодо захисту і підтримки миру, а також здійснення гуманітарної місії відповідно до положень міжнародного права.

Рішення про використання Угорської армії за кордоном чи в Угорщині, про розміщення частин Угорської армії за кордоном, про розміщення іноземних військ в Угорщині для їх використання в Угорщині чи для їх відправлення з території Угорщини – за виключенням випадків, визначених у пункті 3 цієї статті – приймаються 2/3 голосами депутатів Державних Зборів Угорщини (п. 2 ст. 47).

Уряд на основі пункту 3 ст. 47 виконує рішення про застосування Угорської армії та іноземних збройних сил, а також про інші передислокації військових частин відповідно до рішень Європейського Союзу чи положень Північноатлантичного договору.

Відповідно до цих конституційних положень 22.02.2012 р. набула чинності нова Стратегія національної безпеки Угорщини, що визначає основні цілі, зобов'язання та відстоювання її національних інтересів, як члена НАТО і ЄС. Стратегічним інтересом Угорщини проголошено збереження тісного союзу між США та Європою, сприяння конструктивному розвитку і зміцненню стратегічного партнерства між ЄС та США; активна участь у плануванні і здійсненні спільних антикризових заходів, що здійснюються між ЄС та США; проведення послідовної політики з метою забезпечення підвищеної уваги з боку НАТО і ЄС до Центрально-Східної та Південної Європи, що сприятиме зміцненню національної безпеки та розвитку добросусідських відносин в регіоні.

Основний Закон розвиває республіканську форму правління на основі правової держави та принципів західної демократії. Світові геополітичні центри, Європарламент (далі – ЄП), Єврокомісія (далі – ЄК) обходять увагою очевидні переваги нової конституції, а зосереджують свою увагу на її недоліках. Чомусь забувається, що конституція має насамперед вивчатися стандартними методами юридичної науки. Саме правові норми й приписи нинішнього законодавства засвідчують, що загрози в цілому політико-правовій системі та демократії в Угорщині немає. Угорщина залишається багатопартійною парламентською республікою, принципи правової держави є найвищою цінністю конституційного ладу. Основний Закон відповідає вимогам демократичного внутрішньо-

го облаштування, що сформульовані у ст. 2 Договору про членство в ЄС; закріплює правову основу членства Угорщини в ЄС. Відповідно до договору передача суверенних прав країни Європейському Союзу здійснюється шляхом схвалення 2/3 депутатів ДЗ Угорщини. Положення Основного Закону відносно того, що національною валютою країни є форинт, про бюджетний суверенітет ДЗ, про підпорядкування Національного банку (далі – НБУ) уряду країни, про невтручання Конституційного Суду Угорщини (далі – КСУ) у бюджетну політику до тих пір, поки державний борг країни перевищуватиме 50% від ВВП, про позбавлення КСУ права виносити рішення щодо Основного Закону, а лише відстежувати відповідність законів нормам конституції тощо є суверенним правом держави, і не є порушенням умов членства Угорщини в ЄС.

Нові конституційні закони (зокрема, про НБУ, КСУ, судоустрій, прокуратуру, ДЗ Угорщини, парламентські вибори, ЗМІ, громадянство, національні меншини Угорщини, релігію, освіту), що були прийняті у відповідності до конституційних норм, вивели державницький чинник на передній план зовнішньої політики Угорської держави. Останній фактор став визначальним у взаємовідносинах між Угорщиною та інституціями ЄС, а також стимулятором до формування на новій основі взаємин між Угорщиною та сусідніми країнами, у т. ч. й країнами-членами ЄС, на території яких проживає чисельна угорська національна меншина. Законодавство Угорщини відповідає новому міжнародному правопорядку в Європі та світі, що започатковується, і прагне забезпечити в ньому гідне місце для угорської нації.

Більшість жорстких вимог ЄС та ЄП щодо зміни положень нового законодавства, як і протидія Угорщини, мали достатньо аргументів для відстоювання своїх позицій. Тому розв'язка суперечностей між ЄС та Угорщиною завжди досягалася обопільним компромісом.

Підпорядкування уряду НБУ викликало значну критику з боку Брюсселя, бо незалежність Нацбанку є однією з умов приєднання країни до єврозони. Але Угорщина не прагне приєднуватися до єврозони. Основний Закон чітко прописує, що грошовою одиницею Угорщини є форинт. Національна грошова одиниця (форинт) – символ угорської державності, об'єднуючий фактор для угорців, розчленованих у ЦСЄ, навколо Угорщини(Будапешта), а не ЄС(Брюсселя).

Угорський досвід переконав, що підпорядкування фінансово-банківської системи національному урядові, а не міжнародним фінансовим інституціям, слугує більше інтересам національної економіки. Тому рішення про підпорядкування НБУ уряду країни вважалося доцільним.

Одночасно, роль іноземних банків в економічному та фінансовому житті Угорщини зменшувалася. Оскільки в умовах світової кризи угорські банки, власниками яких були іноземні юридичні чи фізичні особи, першими вдалися до виведення коштів за кордон, що значно прискорило погіршення стану національної банківської системи, падіння рівня кредитоспроможності банків й, відповідно, суттєво ускладнило становище угорської економіки в цілому, урядом у березні 2013 року було прийнято рішення про зниження впливу іноземних банків на фінансово-економічне життя країни шляхом підвищення частки угорського власника в національній банківській системі до 50%. Також ним було вироблено відповідні пільгові умови, щоб банки Угорщини могли своєчасно кредитувати і підтримувати у першу чергу національну економіку. Поряд з цим було повернуто у державну власність, шляхом викупу, ряд банків, що виявилось позитивним кроком для консолідації банківської системи, підвищення її дієздатності, особливо у сфері кредитування економіки країни. Після двох десятиліть, нарешті, доля угорського капіталу у національній власності поступово зростала. ДЗ Угорщини підтримали рішення уряду і вважали, що «це важливий крок у сфері зміцнення незалежності угорської економіки» [5]. КСУ позбавлено права оцінювати Основний Закон, а зобов'язано розглядати відповідність нормам Конституції прийнятих законів. Відповідно до 4-ї поправки Основного Закону (березень 2013 р.) усі попередні рішення КСУ щодо Конституції скасовувалися, щоб не впливали на реалізацію конституційних норм. Однак, Єврокомісія постійно вимагала відновити право КСУ забезпечувати правовий супровід та оцінку економічних законів та бюджетного процесу в країні. Єврокомісію непокоїло те, що однопартійна кадрова уніфікація КСУ становить небезпеку для незалежності конституційної юстиції Угорщини, бо шляхом кадрової уніфікації КСУ перетворюється на підлеглий нинішній урядовій коаліції орган, яка володіє 2/3 голосів в парламенті, а опозиція цього не має, тому не може провести свого судді до складу КСУ. Уряд Угорщини не погоджувався з цими двома застереженнями. Урядова коаліція, навпаки, вважала, що нове законодавство підвищує правовий КСУ статус, покращує умови його діяльності [6]. Функціональні зміни КСУ не торкалися його основних завдань, як органу, який захищає положення Основного Закону та контролює відповідність законів його нормам. Обмежено перелік суб'єктів права, які мають право на звернення до КСУ щодо відповідності законів положенням Конституції. До цього таким правом володіла кожна юридична чи фізична особа Угорщини. Відтепер правом на звернення до КСУ щодо відповідності проектів законів конституції наділені

лише Президент і Державні Збори. А правом на звернення щодо відповідності норм діючих законів Конституції наділені лише уряд, не менше ніж 1/4 депутатів парламенту, Голова Верховного Суду(Курії), генпрокурор та уповноважений з прав людини (п. е ст. 24).

Тимчасово обмежено повноваження КСУ у сфері державного бюджету та податкової політики, поки державний борг перевищуватиме 50% від ВВП. Ця ж умова торкається й діяльності ДЗ, які вправі затверджувати лише такі статті центрального бюджету, що спрямовані на зниження частки державного боргу у відношенні до ВВП, а під час виконання бюджету не можуть схвалюватися акти про приплив іноземних кредитів, які ведуть до зростання державного боргу. Такі заходи були запроваджені «лише на період надзвичайного правопорядку, в умовах тривалого і значного падіння національної економіки» і були спрямовані на забезпечення «стабілізації національної економіки» [7, с.56,61].

В інституціях ЄС та в рядах опозиції Угорщини вагомими були аргументи, що однопартійне реформування правової системи країни складає загрозу основам демократії. Саме так оцінювалися основні положення нового закону про вибори до Державних Зборів Угорщини (грудень 2011 р.): вперше вибори 6 квітня 2014 року відбулися в один тур (до цього вони проводилися у два тури), кількість депутатів парламенту зменшувалася з 386 до 199 осіб, формування нових і меншої кількості виборчих округів суперечило інтересам виборців всієї країни та політичних сил, обмежувало принципи демократії та рівності у виборчих змаганнях, подібні зміни надавали перевагу правлячій партії ФІДЕС – Угорський демократичний союз. Доводилося, що всі ці правові новації були вчинені задля того, щоб підвищити шанси правлячої коаліції на перемогу на виборах 6 квітня 2014 року.

Юридичних підстав оцінювати ці нововведення як обмеження чи порушення європейських норм парламентської демократії немає. Припущення опонентів не випливають із змісту прийнятих організаційно-правових рішень та реформ, вони матимуть практичне підтвердження чи спростування лише у віддаленій перспективі.

Цілковите розходження між Угорщиною та ЄС складає конституційна норма, що залишила поза законом одностатеві шлюби. Статтею L, пунктом 1 встановлено, що «Угорщина захищає інститут браку між чоловіком та жінкою, подружні відносини, встановлені добровільно, а також сім'ю як основу збереження нації». Угорщина підтримує формування сім'ї насамперед задля народження і виховання дітей (пункт 2). Захист молодого покоління регулюється відповідним законом, що приймається конституційною більшістю (пункт 3). З метою недопущення

подальшого скорочення чисельності населення відповідним Законом в країні були заборонені аборти. Критика цієї норми як раптово поширилася серед багатьох міжнародних інституцій, так і миттєво зникла.

Заслугує на окрему увагу Закон CLXXXIX про місцеве самоврядування, який запроваджується до життя поетапно з 2012 року. Цей закон піддається певній критиці з боку Єврокомісії, вважається, що він порушує ряд положень Європейської хартії про місцеве самоврядування, зокрема обмежує правові та фінансові можливості органів місцевого самоврядування. Між Брюсселем та Будапештом триває процес удосконалення формування демократичної системи місцевого самоуправління у цій країні.

Прийняте 17 січня 2012 року рішення ЄС про надання допомоги Угорщині у подоланні тяжкого фінансового становища було компромісним між ЄС та Угорщиною. Наданий для Угорщини кредит у 20 млрд. євро для подолання кризи став підставою для керівництва Угорщини розглянути зміни до ряду положень Основного Закону країни, зокрема щодо діяльності НБУ, послаблення контролю за діяльністю ЗМІ, відміни вікового цензу для суддів. Станом на 25 березня 2013 року ДЗ Угорщини було внесено до Основного Закону п'ять змін щодо: повноважень Президента Угорщини, попередньої реєстрації виборців як умови голосування, закону про землю, який має затверджуватися конституційною більшістю, порядку діяльності громадських ЗМІ. Необґрунтовані внутрішні та зовнішні рекомендації, що складали більшість із них, парламентом відхилялися. Так, під час 4-ї модифікації було відхилено вимоги ЄК змінити 1 абзац 5 статті Основного Закону про обмеження політичних новин для громадсько-суспільних ЗМІ, про обов'язок приватних ЗМІ у своїй діяльності використовувати 80 відсотків угорських програм. Поступки Угорщини Брюсселю торкнулися відміни підпорядкування НБУ уряду Угорщини і відновлення його підпорядкування міжнародним фінансовим інституціям, скасовано контроль за відомством по захисту інформації(персональних даних), утримання дефіциту бюджету у межах до 6%, діяльності КСУ, частково судової системи та зниження контролю за діяльністю ЗМІ.

Питання угорської національної меншини посідає важливе місце в Основному Законі Угорщини. У Преамбулі дано обіцянку берегти й розвивати єдність розчленованої в результаті несправедливого Тріанонського мирного договору від 04.06.1920 року угорської нації. Висловлено впевненість, що угорська національна культура збагатить багатоманітність європейської спільноти, повагу до свободи і культури інших народів, прагнення до співробітництва з усіма народами світу.

Положеннями Основного Закону проголошується транскордонність угорської нації, незалежно від місця її компактного проживання (чи в Угорщині, чи у сусідніх країнах). Визнається право на єднання розчленованої угорської нації і задоволення інтересів угорства до духовного об'єднання як єдиного етносу (етнонації). Правові акти визнають закордонних угорців невід'ємною складовою угорської нації, що відіграють державотворчу роль у її історії, вживаються заходи щодо запобігання скорочення чисельності угорської меншини у цих країнах, її асиміляції та переїзду до Угорщини. Упродовж 10-х років ХХІ ст. відбулася успішна реалізація Закону Угорської Республіки про закордонних угорців від 1999 року, зокрема видача «Посвідчень закордонних угорців». Подальшого розвитку цей процес набув у 2012 році у зв'язку з активною реалізацією Закону Про угорське громадянство, що забезпечив закордонним угорцям екстериторіальний статус, незалежно від місця проживання в країнах ЦСЄ. Під дією цього закону упродовж 2014-2016 рр. різко зросла тенденція серед етнічних угорців Румунії, Сербії, України, Словаччини, які, з поданням відповідних документів для набуття угорського громадянства, прагнуть переселитися до Угорщини і далі до Західної Європи. Кількість бажаючих досягає 1 млн. осіб, що загрожує зменшенню чисельності найбільш діяльної частини угорської меншини у сусідніх державах.

В інституціях ЄС положення Основного Закону Угорщини та Закону про громадянство щодо забезпечення правового захисту угорської національної меншини у сусідніх державах оцінюються критично. Але ЄК займає у цьому питанні дуже виважену позицію, розуміючи, що між Угорщиною та сусідніми державами, яких це стосується, досягти компромісу не вдається.

Організаційно-правові перетворення в Угорщині упродовж 25 років спрямовані на вирішення трьох доленосних завдань угорської нації, які до цього часу, незважаючи на зусилля багатьох поколінь і різних форм правління, досягти не вдавалося. Це – забезпечення повного суверенітету держави; модернізація країни і прилучення її до західних цінностей; захист прав та інтересів чисельної і автохтонної угорської меншини, що компактно проживає у сусідніх з Угорщиною державах. Ці три фактори були визначальними національно-визвольних змагань угорського народу упродовж віків і вперше в історії Угорщини набули закріплення на найвищому рівні – в Основному Законі.

Конституційні процеси у Чехословаччині також спочатку відставали від рішучих перетворень у сфері суспільно-політичного та соціально-економічного життя через те, що у 1990-1992 рр. домінували питання

підготовки до цивілізованого розділення Чехо-Словацької Федеративної Республіки на дві суверенні держави – Чеську Республіку та Словацьку Республіку. Але після об'єднання Німеччини, під впливом перебудовчих процесів в СРСР та у сусідніх країнах законодавчі процеси у Чехословаччині також прискорилися, завдяки чому швидко вдалося досягти консенсусу політичних сил щодо прийняття нових конституцій обох держав.

Конституція Чеської Республіки (прийнята 16 грудня 1992 р., вступила в силу з 1 січня 1993 р.) та Конституція Словацької Республіки (прийнята у вересні 1992 р., вступила в силу з 1 жовтня 1992 р.) забезпечили формування кожної з них як суверенної, демократичної держави, які ввібрали в себе кращі історичні традиції кожної з цих націй.

Оскільки провідну роль у демонтажі комуністичної системи та у дезінтеграції ЧСФР відіграли парламенти Чехії та Словаччини, то у знак визнання їхніх політичних заслуг і після розпаду країни на незалежні Чехію і Словаччину за національними радами обох країн було закріплено центральну роль у структурі республіканських владних інститутів, у тому числі й порядок обрання глав держав парламентом.

Важливо відзначити, що відповідно до ст. 112 Конституції Чеської Республіки, її конституційну систему складають: чинна Конституція, Хартія основних прав і свобод, конституційні закони, прийняті відповідно до нинішньої Конституції, конституційні закони Національних зборів Чехословацької Республіки, Федеральних зборів ЧССР і Чеської національної ради про державні кордони ЧР та конституційні закони Чеської національної ради, прийняті після 6 червня 1992 р.

За Конституцією Чеська Республіка проголошувалася унітарною державою з парламентською формою правління, з двопалатним парламентом (Палата депутатів – 200 депутатів, які обираються віком від 21 року строком на 4 роки на пропорційній основі; Сенат 81 сенатор, що обирається віком від 40 років на 6 років за мажоритарною системою. Кожні два роки 1/3 сенаторів переобирається). Повноваження парламенту представлені досить широко, і замість їх переліку у конституції окреслені лише його обмеження. Депутати, сенатори, як і судді, працюють на постійній основі, в день обрання їх на іншу посаду, у т.ч. й президента країни, їхні повноваження депутата чи сенатора припиняються (ст.22, п.1). Для прийняття конституційних законів та схвалення міжнародних договорів вимагається 3/5 (60%) голосів від складу Палати депутатів та 3/5 – Сенату. Усі інші законопроекти схвалюються більшістю з числа обох палат парламенту (ст.39,40). Головну роль у законодавчому процесі належить Палаті депутатів (ст.33). Палата депутатів біль-

шістю голосів схвалює законопроекти і передає його на розгляд Сенату. В разі відхилення, Палата депутатів повторно його розглядає і в разі прийняття більшістю і законопроект схвалюється і передається на підпис президенту. Двопалатний парламент закономірно продовжив міжвоєнні традиції, коли Чехословаччина була багатонаціональною державою, в якій титульна нація чехів складала меншість, і у нинішні часи виступає законодавчим, установчим і контролюючим органом, має ширші конституційні повноваження ніж парламенти більшості інших країн ЦСЄ. Парламент є основною ланкою функціонування державної влади в ЧР. Статус Уряду ЧР визначено у ст. 67-68 Конституції як вищий орган виконавчої влади, який несе відповідальність за свою діяльність перед Палатою депутатів. Склад уряду на чолі з Прем'єр-міністром формується із партій, які перемогли на виборах до Палати депутатів, і його кандидатури вносяться Президентом на його схвалення. Норми статей не передбачають переліку повноважень Уряду, оскільки він здійснює усі функції державного управління як у внутрішній, так і зовнішній політиці, окрім тих, які закріплені Конституцією за іншими органами державної влади. У своїй діяльності уряд підзвітний і підконтрольний виключно Палаті депутатів. Президент ЧР (ст.54, 57) обирається із кандидатів, які відповідають вимогам для обрання членів Сенату, шляхом голосування більшістю обох палат парламенту від загального числа депутатів і сенаторів. Повноваження і права Президента країни значно обмежені. Відповідно до пп.1,2 статті 50 Президент може застосувати вето щодо законів, окрім конституційних, але повторне їхнє схвалення більшістю Палати депутатів означає про їхній вступ в силу. Конституційна модель влади є класичною формою парламентської демократії, при якій основні важелі реальної влади у країні знаходяться у руках політичних партій, які формують парламентську більшість. У той же час кримінальне переслідування Президента ЧР, відповідно до п.3, ст.65 Конституції, за його дії, вчинені у період перебування на цій посаді, виключаються назавжди [8].

Слід відзначити особливості діяльності Конституційного Суду ЧР. Мало того, що усі 15 суддів КС ЧР призначаються Президентом строком на 10 років (ст. 84), так він іще, окрім виконання прямих функцій, забезпечує правові процедури щодо відповідності законів Конституції ЧР на запити досить широкої шкали суб'єктів, починаючи від Президента і депутатів парламенту до фізичних і юридичних осіб та органів місцевого самоврядування республіки. Подібні компетенції Конституційного Суду у конституціях інших країн дуже обмежені, а у ЧР залишені у незмінному вигляді, щоб засвідчити про наявність у краї-

ні реального діалогу влади і громадянського суспільства. Модель конституційної юрисдикції у ЧР відповідає традиціям конституційного правосуддя [9, с.135,137-138].

У зв'язку з підготовкою ЧР та СР до вступу до ЄС до національних конституцій було внесено сотні змін і доповнень. Зокрема, було зафіксовано, що кожна з них визнає і дотримує загальні правила міжнародного права, міжнародні договори, якими є пов'язаними, та інші свої міжнародні зобов'язання. Нововведення у конституції передбачали ряд змін у діяльності законодавчих, виконавчих та судових органів країн відповідно до владної моделі і стандартів ЄС.

Поправками до Конституції Словаччини 1999 року також було підвищено повноваження органів виконавчої влади, зокрема, доповненням до ст.119 розширювалися повноваження Уряду СР у сфері розгляду та прийняття міжнародних договорів у СР. Розширилися функції Конституційного Суду СР, зокрема, щодо встановлення відповідності міжнародного договору, підписаного урядом, що виносився на схвалення парламентом. У разі виявлення розходження між нормами міжнародного договору та національним законодавством, КС приймав рішення про те, що його ратифікація можлива в разі внесення відповідних змін до Конституції СР чи відповідного конституційного закону [10, с.152-154].

У доповненнях до Конституції ЧР 2000-2001 рр. з'явилися положення, зокрема, щодо: відповідності міжнародного та національного права, передачі частини суверенних прав держави до ЄС, порядку впровадження міжнародних норм до норм національного права, порядку застосування збройних сил країни відповідно до міжнародних зобов'язань. Аналіз положень цієї частини Конституції підтверджує про відсутність порушення суверенітету чи національного права ЧР після набуття нею статусу повноправного члена євроатлантичних структур, вироблено чіткий порядок гармонізації міжнародного права і національного з домінуванням інтересів національного.

Погоджуючись із наростаючим невдоволенням у суспільстві Чехії та Словаччини порядком виборів Президента парламентом і для зміцнення демократичної складової політичної системи, зокрема підвищення ролі громадськості у прямому формуванні вищих органів влади парламентами цих країн було прийнято рішення про передачу функції обрання Президента країни від парламенту всенародним виборам.

Згідно з поправками до Конституції ЧР 71/2012 р. чергові вибори Президента ЧР у січні 2013 року відбулися вперше в історії Чехії шляхом прямих всенародних виборів Президента. Перемогу у другому турі

здобув М. Земан – представник Громадянсько-демократичної партії, що сповідує національно-демократичну ідеологію. На думку відомого політичного діяча країни, батька реформації В.Клауса, такі результати виборів стали найбільшою катастрофою правих сил у післякомуністичну епоху. Особливістю багатопартійної системи пореформеної Чехії є те, що у ній традиційно переважають партії не правих, а центристських та лівих ідеологій. Оновлена від тоталітарних догм компартія (75-80 тис. членів) перетворилася на третю силу Чехії, яка на чотирьох парламентських виборах (1996-2013 рр.) здобувала від 10,5% до 18% голосів виборців, значно поступаючись правлячим Громадянсько-демократичній партії та СДПЧ (відповідно понад 32% та понад 35% депутатських мандатів), які відіграли ключову роль в успіхах євроатлантичної інтеграції. Подібна розстановка сил має місце і на виборах до місцевих органів влади [11, с.436-437]. Чехія – єдина країна ЦСЄ, в якій поряд із соціал-демократичною досить популярною у суспільстві і особливо серед молоді залишається й комуністична ідеологія в оновленому вигляді. Ці усталені традиції впливають із міжвоєнного періоду, з часів виникнення та становлення Чехословаччини як держави. У той же час ставлення домінуючих політичних сил країни до компартії (КПЧМ) є безкомпромісним, вони не вступають з нею у коаліцію і не вдаються до діалогу, щоб не підривати свій авторитет у суспільстві та на просторі Великої Європи.

Відповідно до Конституції Словаччини (СР) державну владу в країні представляє однопалатний парламент, що виступає єдиним установчим і законодавчим органом. До його повноважень належать сфера законотворення, контрольні повноваження, установчі повноваження, повноваження у галузі здійснення внутрішньої і зовнішньої політики. У СР було втілено принцип верховенства парламенту, а не принцип розподілу влади. Депутати Національної ради, як і в ЧР, наділені імунітетом і можуть притягуватися лише до адміністративної відповідальності. Президент СР, як і ЧР, є главою держави, обирався у 1993 р. на посаду парламентом. Широкими визначалися повноваження Уряду СР. Згідно із ст. 119 Конституції СР уряд є колегіальним органом, забезпечує економічну і соціальну політику СР, розробку і виконання бюджету, дотримання міжнародних договорів, головних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, інших важливих сфер державної політики (ст. 119 Конституції).

Зміна порядку обрання Президента у СР започаткувалася раніше, ніж у ЧР. Оскільки на президентських виборах 1998 р. жоден кандидат на цю посаду не набрав 3/5 (60%) голосів депутатів і країна на рік зали-

шлася без цієї посади. Обов'язки глави держави виконували глава уряду В. Мечіар та голова (Національної Ради) парламенту І. Гашпарович упродовж березня – жовтня 1998 р. Через відсутність належних інституційних противаг Національній Раді виникла політична криза 1998-1999 років. У країні майже на цілий рік встановилося двовладдя. Виходом із політичної кризи стали конституційні зміни від 14 січня 1999 р., відповідно до яких обрання Президента громадянами СР стало важливою правовою умовою, що гарантувала забезпечення стабільності конституційного ладу у країні. Всенародне обрання Президента у травні 1999 р. забезпечило таку стабільність. При значному розширенні повноважень Президента СР та повноважень Національної Ради СР парламент залишився одним з найважливіших гарантів демократичної системи. За Президентом були й залишилися повноваження вносити до парламенту кандидатури Глави уряду і керівників міністерств, а за Національною Радою – відповідно право схвалювати склад уряду на чолі з прем'єр-міністром, ставити питання про довіру урядові загалом чи його окремим членам, зокрема (ст.114). Незмінними залишилися конституційні положення щодо інституту відкликання Президента з посади, що торкалися політичних мотивів (ст.106) [12, с.142-145].

Політико-правові процеси в Угорщині, Чехії, Словаччині, Польщі, як і в інших транзитних країнах, супроводжувалися виробленням оптимальної моделі розвитку країни. Якщо в Угорщині з перших років була прийнята парламентська модель розвитку, то в інших з цих країн, особливо у Польщі, цей процес розвивався досить суперечливо. На першій стадії перетворень форма правління у них являлася парламентською, а у ході конституційного розвитку та після вступу до НАТО і ЄС Чехія і Словаччина перетворилися з парламентської республіки на напівпрезидентську. Більшість конституціоналістів схильні вважати, що ЧР та СР до конституційних інновацій однозначно перебували у кластері «парламентські системи», а після внесення доповнень до конституцій 1999, 2012 рр. відійшли до кластеру «напівпрезидентські системи». Закладені відповідні політико-правові основи нового устрою, правове закріплення прямих виборів президента СР у 1999 р., їх наслідки після 4-х виборчих циклів (1999, 2004, 2009, 2014 рр.) та ЧР у 2013 р. зміцнили демократичну форму правління цих країн, довели її оптимальність, спростували позицію тих фахівців, які вважають, що у ЧР та СР склався і функціонує режим міністеріалізму – домінування виконавчої влади над законодавчою в умовах парламентської форми правління. Разом з цим не можна погодитися з окремими твердженнями, що ЧР та СР пере-

росли у президентські республіки, оскільки вони не відповідають дійсності [13, с.99-104].

Конституційні елементи у Польщі зародилися ще у 1791 р., напередодні падіння Речі Посполитої. Однак повноцінний конституціоналізм започаткувався з відновленням державності конституцією 17 березня 1921 року. У XX ст. країна пережила вісім конституційних циклів (17.03.1921, 23.04.1935, 19.02.1947, 22.07.1952, 1976, 7.04.1989, 17.10.1992, 25.05.1997 рр.) допоки не досягла рівня, щоб у еволюційний спосіб подолати домінування на державному рівні інтересів пануючого класу, окремої гілки влади чи політики певної правлячої партії, забезпечити пріоритетним стратегічні інтереси усього суспільства, повернути повний державний суверенітет, демонтувати комуністичний режим, замінити економічну модель на ефективнішу, конкурентну і багатоукладну, запровадити оптимальнішу парламентсько-президентську форму правління, укорінити демократичну модель суспільного розвитку.

Ключовим і постійно гострим в історії польського конституціоналізму був вибір моделі державної влади. Впливові сили у конституційному процесі Польщі усіх періодів завжди остерігалися як правової анархії, так і сильної влади окремої з її гілок. Боязнь допустити панування однієї з цих двох крайніх форм державного устрою і пошук правових основ для забезпечення дієвості сейму й уряду, з одного боку, та сильного інституту президентства, з другого боку, формування оптимальних противаг між законодавчою і виконавчою владою, щоб запобігти авторитаризму чи цілковитій правовій анархії є особливістю польського конституціоналізму, починаючи від перших у відновленій Польщі конституцій 1921, 1935, 1947 рр., коли у руках президента концентрувалися надзвичайні повноваження. У часи тоталітарного режиму аж до 1989 рр. інститут президентства в країні не діяв, його функції підмінялися правлячою комуністичною партією (ПОРП). Із прийняттям сталінської конституції у 1952 р. цей інститут було анульовано, але щоб замаскувати інституцію, у руках якої концентрувалася вся влада в країні, було створено Державну раду, обрану із депутатів Сейму, яка працювала декоративно, проводячи політику правлячої партії із середовища парламенту.

Після перевороту 1981 р. і запровадження воєнного стану питання відновлення інституту президентства актуалізувалося, як інструмент зміцнення комуністичної влади, демонстрації прихильності до демократії, поважання історичної традиції польської державності та запровадження правонаступності влади ПОРП на чолі з генералом В. Ярузельським проти наступу опозиції на чолі із «Солідарністю». Але ця ідея не реалізувалася через спротив опозиції та соціуму в цілому.

Політико-правовий розвиток Республіки Польща у транзитний період користується підвищеною увагою не тільки серед вітчизняних дослідників, а й більшості країн Європи, особливо східного регіону, адже лише з початком транзитних перетворень у Польщі започаткувалися реальні кроки по формуванню моделі влади на демократичних засадах, насамперед відновленню та інституюванню інституту президента, ключового у системі вищих органів влади, який закономірно перебував у центрі уваги усіх малих і великих конституційних реформ упродовж 1989-1997 рр.

Привертає увагу початковий період оксамитової революції, коли прийнятий сеймом 7 квітня 1989 р. закон «Про зміну Конституції ПНР» ознаменував собою створення Третьої Речі Посполитої. Замість Державної ради було утворено інститут президентства, який обирався на спільному засіданні сейму та сенату, об'єднаних у Національні збори. Поправками до Конституції 29 грудня 1989 р. вилучатися статті про керівну роль ПОРП, яка у січні 1990 р. припинила своє існування, про реформування соціалістичної власності, змінювалася назва держави з ПНР на Республіку Польща, яка визначалася демократичною і правовою державою, в якій влада належить народу і здійснюється через його представників, обраних до Національних зборів і територіальних органів самоврядування.

Конституційні реформи у Польщі упродовж червня 1989-1992 рр. демонстрували домінування напівпрезидентської форми правління (обрання президента парламентом) із значним ухилом у бік парламентаризму. Але відразу ж далися взнаки слабкість і недостатня ефективність цієї моделі. Для стабілізації політико-правової системи дуже швидко поправками до Конституції Про обрання Президента Польської Республіки осені 1990 року, а потім і Конституційним Законом від 17 жовтня 1992 р. («Мала конституція») порядок обрання Глави держави у парламенті було змінено на порядок обрання президента громадянами Польщі. Останній акт являвся тимчасовою конституцією, яка визначали порядок взаємних відносин між законодавчою і виконавчою владою, функціонування органів місцевого самоврядування, обрання Президента Республіки Польща почало здійснюватися на прямих всенародних виборах. Здавалося, що з таким розширенням повноважень президента Польщі, закріплених у Малій Конституції 1992 р., вперше в історії Польщі відбувся, хоч і суперечливий, але ефективніший розподіл повноважень між виконавчою та законодавчою гілками влади, було вироблено механізми взаємодії між державними правовими центрами. Такі правові інновації фактично змінили основи суспільного устрою

країни, започаткували формування правової держави, забезпечили поділ гілок влади, запровадили принцип політичного плюралізму та коаліційну форму правління, визнали рівні права різним формам власності, використання історичного досвіду державного будівництва Польщі, відродження громадянського суспільства.

Подальше функціонування політико-правової системи країни показало, що основи Малої Конституції не досягли своєї мети, насамперед через наділення занадто великими повноваженнями інституту президента і зміщення центру влади у його бік [14, с.57]. Усунути такий перекис влади як головне завдання нової Конституції РП було досить складною справою, розробка та прийняття якої тривала упродовж наступних восьми років. На теоретичному рівні провідні політичні сили схвалювали вироблення нового основного закону та запровадження низки конституційних інститутів і принципів сучасного конституційного права – поділу влади, правової держави, політичного плюралізму, досягнення плюралізму форм власності, запровадження коаліційних форм правління, зміцнення основ громадянського суспільства, використання історичного досвіду Польщі. Але на практиці реалізація цієї стратегічної мети позначалася гострою політичною боротьбою, через що цей процес затягнувся і Конституція РП була прийнята 2 квітня 1997 р. і до того ж схвалена на референдумі 25 травня 1997 р. лише 53% голосами його учасників, тобто меншістю виборців країни (вступила в силу з 1 вересня 1997 р.) .

У Конституції були закріплені норми, що склалися за наслідками оксамитової революції 1989-1991 рр., досягнення компромісних результатів боротьби політичних партій та інституційного протистояння. Прийняття конституції не носило революційного характеру, а явилось результатом узагальнення, кодифікації та прийняттям правових норм, що відповідали правовій і конституційній природі устрою, що склався в країні. У той же час, це не був набір чи узагальнення компромісів між різними концепціями держави, як оптимальний відбір кращих напрацювань вітчизняної та зарубіжної конституційної науки.

У новій Конституції РП визнавалася як демократична правова і унітарна держава, в якій найвища влада належить нації, запроваджувалася змішана (парламентсько-президентська) форма влади на кращих моделях парламентського правління, фіксувалося, що система державного управління ґрунтується на розподілі та рівновазі законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Виконавча влада покладалася на Президента та Раду Міністрів РП (ст.10 Конституції). Права Сейму і Президента були звужені. За парламентом закріплювалися виключні

повноваження у законодавчій сфері (ст.120). Президент є вищим представником держави на міжнародній арені, зокрема здійснює загальне керівництво у питаннях безпеки держави, що впливають із зовнішніх та внутрішніх чинників. Але у сфері міжнародної політики в цілому Президент взаємодіє з Головою Ради Міністрів і міністром закордонних справ. Президент втратив право контролю за призначенням ключових міністрів уряду РП, як і право загального керівництва урядом і міністерствами. Права Ради Міністрів РП було розширено так, що вона стала головним інститутом виконавчої влади РП. Система влади в країні визначена як парламентсько-урядова. Конституція РП чи не єдина серед конституцій країн ЄС, в якій детально закріплюються повноваження Ради Міністрів (ст.146). Уряд у своїй діяльності підзвітний сейму, а затвердження Глави уряду та міністрів є формальною прерогативою Президента РП. Конституція передбачає наступний порядок формування, повноваження та відповідальність Ради Міністрів РП. Право формування уряду доручається тій політичній партії або партійній коаліції, яка перемогла на виборах і здобула більшість депутатських мандатів у Сеймі. Це класичний порядок формування та діяльності уряду при парламентсько-президентській моделі правління. Прем'єр-міністр та Президент РП тісно взаємодіють у вирішенні проблем, які мають особливе значення для держави. У цьому відношенні Президент має право скликати засідання Ради Міністрів та головувати на її засіданні. У РП сформувалася досить сильна та ефективна система управління, яка дає можливість ефективно приймати і реалізовувати положення законів та рішень вищих органів влади [15, с.127-128].

З прийняттям Конституції РП завершився процес політичної інституціоналізації, завдяки чому було закладено правові основи для розбудови демократичної політичної системи, удосконалено роботу центральних органів влади, забезпечено стабілізацію політичного становища у країні та її успішний вступ до ЄС.

Конституція Польщі, як і в ряді інших країн ЦС Європи та більшості пострадянських держав, не продемонструвала правонаступництва щодо жодної з попередніх конституцій [16, с.197-262]. Саме подолання, а не відмежування від конституційних норм тоталітарного режиму і давало підстави проводити очищення влади, переглянути на правовій основі дискримінаційні та протиправні акції попереднього режиму, зокрема проведення повноцінної реприватизації, перегляду судових рішень політичного змісту, здійснення повномасштабної люстрації. Подібна до польської практика застосовувалася в усіх без виключення посттрансформаційних країнах ЦСЄ.

Хоча Конституція відповідає основам законодавства європейських країн, проте вона має ряд суперечливих положень і проблемних обставин, на які звертають увагу конституціоналісти. Вона піддавалася різкій критиці з боку «Солідарності», католицької церкви, правих партій. Опозиційними силами ставилася під сумнів сама легітимність прийняття конституції, яка була прийнята незначною перевагою голосів на референдумі 25 травня 1997 р. з невисокою участю громадян, не кажучи вже про її змістовну складову. Постійні дискусії і критичні оцінки Основного Закону РП породжені як вузькими місцями основного закону, так і загальними мотивами і національною особливістю польської нації (підвищений рівень критицизму, переважання власного бачення над загальним).

Низька підтримка з боку суспільства основного закону опонентами пояснювалася тим, що головною ознакою перехідного періоду Польщі була слабкість інституцій громадянського суспільства, значні коливання та непослідовність у діях правлячих еліт різних спрямувань. Саме через це правові інновації конституційної революції 7 квітня 1989 р. не були відразу кодифіковані у новій конституції. Це відбулося лише через десятиліття в умовах наростання загрози відміни результатів конституціоналізму, досягнутого оксамитовою революцією, і заміни їх правовими напрацюваннями оновлених соціалістичних сил, що реально претендували на владу. Відомі фахівці відзначають насамперед постійні коливання у межах «президентська республіка – парламентаризм», наголошують, що Польща першою серед країн ЦС Європи стала на шлях демократичних перетворень, однак у наступному темпи реформ у сфері політичного плюралізму, конституціоналізму та зміцнення демократії пригальмувалися, через що не змогла уникнути гострих політичних криз, коли демократичні перетворення входили у конфлікт з існуючим законодавством та конституційними засадами польської держави. Процес посилення демократичної складової конституціоналізму започаткувався лише у 90-і рр., коли влада усвідомила неминучість не тільки політичних, виборчих, соціально-економічних, демократичних, а й політико-правових реформ. Не дивлячись на очевидні досягнення у реформах державної влади, політична система того часу ще не усвідомлювала неминучості докорінних конституційних змін, що негативно позначалося на реформуванні усієї політико-правової системи. Перетворення політичного і соціально-економічного життя Польщі змусили політичну еліту до активізації конституційного процесу, запорукою чого стало створення умов для перетворення держави на демократичну й правову, формування оптимальної моделі державної влади, запровадження засад громадянського суспільства [17, с.345].

Інституційні процеси упродовж 1989-1997 рр. позначалися значними коливаннями у виборі системи політичного правління. Форма правління Польщі перехідного періоду еволюціонувала від парламентської через президентсько-парламентську і завершилася парламентсько-президентською моделлю. Особливо слід відзначити важливі повноваження сейму РП як вирішення питання про імпічмент, винесення рішення про віддання до суду вищих посадових осіб держави. При цьому слід також відзначити, що Конституція Польщі має цілий ряд елементів президентської форми правління, але в цілому вона є парламентсько-президентською республікою. Місце та роль інституту президента у політико-правовій системі Республіки Польща, порядок його обрання і визначення його повноважень у порівнянні з більшістю інших 28 країн ЦС Європи найбільш складно вирішувалося упродовж усього її трансформаційного періоду.

Незважаючи на суперечливий, складний і тривалий процес конституційного реформування, велику кількість політичних криз та обґрунтовану критику Конституції, слід визнати, що чинний основний закон Республіки Польща являється квінтесенцією політико-правових процесів початку ХХІ ст. у Великій Європі, основою сучасного суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку Польщі.

На відміну від польського досвіду конституційні перетворення в Естонії, Литві та Латвії були досить швидкими і вдалим. Прийняття нових конституцій у цих країнах відбулося упродовж 1992 року. Попередній соціалістичний лад радянського типу у трьох країнах Балтії з самого початку оксамитових революцій визнавався не придатним для реформування і підлягав повному демонтажу. На його місці вибудовувався новий суспільний устрій з відповідною правовою системою, парламентською (Естонія) чи парламентсько-президентською (Литва, Латвія) формою правління. Нова Конституція Естонії формувалася головним чином на історичних досягненнях, зокрема під впливом германської правової традиції, приналежності Естонії до германського суспільства ще з ХІІ ст. Тоді як Основний Закон Литви ґрунтувався на її багатій національній історичній і правовій спадщині. Недоліки відродження попередньої конституції полягали у метафізичному характері даного рішення, що спиралося не на реальне право, а на його тогочасну оцінку, яка в залежності від розуміння поняття справедливості у нинішні часи може відрізнитися. Крім того, цей спосіб породив вакуум правових норм для перехідного періоду, оскільки реальність, що змінилася, уже не відповідала тій, що мала місце до зміни конституційного режиму у минулому. У той же час конституційний досвід Литви показав спірність подібного підходу.

Справа у тому, що відновлення історичного конституціоналізму, навіть якщо це сприяло вирішенню тогочасних проблем, актуалізовувало проблеми, що існували у період дії конституцій, що відроджувалися.

Цінним з цієї точки зору постає історичний досвід Латвії, яка у 1992 році відновила дію Конституції від 15 лютого 1922 р., коли Латвія розвивалася як самостійна держава. Упродовж 70 років її положення не застаріли, цілком відповідали принципам демократичної держави, тим завданням, які постали перед Латвією після відновлення незалежності у 1991 р. Вона визначає парламентську форму правління, відповідальність уряду перед сеймом, обрання президента парламентом. прогресивність і життєздатність Конституції 1922 р. підтвердилася практикою навіть після набуття країною членства у євроатлантичних структурах. Упродовж транзитного періоду було прийнято цілий ряд нових законів, удосконалено діяльність окремих інститутів влади, але на саму систему влади ці зміни не поширювалися. Звичайно, положення цієї Конституції, як і основного закону кожної іншої держави, такою ж мірою вивищувалися над радянським конституціоналізмом як правовий і демократичний устрій над комуністичним режимом.

Групі провідних країн (Чехії, Польщі, Угорщині, Естонії, Латвії, Литві, Словенії та Словаччині), завдяки вищому рівню розвитку та сприятливому геополітичному становищу, вдалося у першій хвилі приєднатися до євроатлантичних структур, відігравати важливу роль у подальшому розширенні ЄС у Південній та Східній Європі, у зміцненні демократичних цінностей на сході європейського континенту, у сприянні формуванню Великої Європи.

Значно суперечливіше розвивалися конституційні процеси у посткомуністичних країнах Балкан, насамперед у Болгарії, Румунії, Хорватії, Албанії, Македонії, Чорногорії, Сербії, Боснії і Герцеговині. У цій групі країн правові процеси, оновлене законодавство не змогло забезпечити верховенства права у ході приватизації, подолання корупції, масової злочинності. Джерелом цих негативних явищ часто виступали самі представники політичних сил, партійної еліти і номенклатури, що перебувала при владі.

Трансформаційні процеси у Болгарії започаткувалися у загальному контексті революцій країн ЦСЄ і до середини 90-х рр. завершилися з двома результатами: позитивними наслідками у перетворенні політичної системи, формуванні парламентської демократії та конституційного устрою (прийняття нової Конституції 12 липня 1991 р., проведення вільних демократичних виборів, забезпечення політичного і економічного плюралізму та демократичних цінностей) та негативними резуль-

татами у соціально-економічній, майновій сферах. Економічні реформи, боротьба з корупцією, приватизація відбулися на користь правлячої номенклатури, що негативно позначилося на загальних інтересах соціуму. З кінця 90-х рр. соціально-економічний розвиток Болгарії уповільнився, економічна криза набула системного і затяжного характеру, значно погіршилося матеріальне становище громадян, масового характеру набуло безробіття. ВВП країни упродовж 1989-1997 рр. знизився на 50%, державний борг країни у 1989 р. досяг 10 млрд. дол. США [18, с.254]. З країни виїхало до 1 млн. громадян, переважно активних соціальних груп і верств населення.

Через таку полярність наслідків транзитних процесів у Болгарії, починаючи з перших вільних виборів до Великих Народних Зборів(ВНЗ) та Народних Зборів(НЗ) 10 та 17 червня 1990 р. і до вступу до ЄС у країні постійно точилася гостра боротьба між опозиційною СДС та посткомуністичною БСП. Незважаючи на помітну роль на початковій стадії реформації ВНЗ та Президента РБ Желю Желева, якого двічі поспіль обирали на цю посаду (упродовж 1990-1991 та 1992-1997 рр.; перший раз – парламентом 1 серпня 1990 р., а другий раз, відповідно до нової Конституції – прямим всенародним голосуванням 19 січня 1992 р.), все ж домінування негативних тенденцій було характерним для всього транзитного процесу цієї країни [19, с.198,200,204].

З прийняттям нової Конституції були сформовані політико-правові, економічні та демократичні основи нового соціального устрою. Відповідно до принципів політичного плюралізму в організації політичного життя Болгарії жодна політична партія чи ідеологія не могла оголошуватися або затверджуватися як державна (ст.11). Економіка Республіки Болгарія формувалася на двох формах власності – приватній і суспільній, які урівнювалися у правах та обов'язках (ст.17). У країні запроваджувалася модель змішаної парламентсько-президентської республіки. За парламентом закріплювалося право обрання і звільнення глави уряду, висловлення йому недовіри. Повноваження Президента є досить значними, але вони не поширюються на формування виконавчої влади незалежно від результатів парламентських виборів, не передбачають права відправити уряду у відставку в обхід парламенту. Президентом, відповідно до ст. 99 Конституції, організовується формування уряду, а саме: вноситься кандидатура на посаду Прем'єр-міністра, рекомендована найбільшою за чисельністю партійною групою парламентарів. Народні збори затверджують склад уряду, діяльність якого підзвітна виключно парламенту. Найбільшим обов'язком Президента стало сприяння стабілізації становища у країні в умовах кризи.

Республіка Болгарія визначається Конституцією як унітарна держава з місцевим самоврядуванням. Не допускаються автономні територіальні утворення (ч.1 ст.2 Конституції). Відмова від автономій як форми розв'язання національного питання пояснюється побоюванням, що у перспективі подібні утворення можуть розколоти єдину країну. Традиційною релігією у Болгарії визнається православна гілка християнства (ст.13). Нова Конституція відновила право національних меншин, зокрема турецької, на навчання рідною мовою та створення політичних партій, що у комуністичний період було заборонено. Згідно з переписом населення у 2001 р. у РБ налічувалося майже 968 тис. мусульман, або 12,3% населення країни. Відповідно до нової Конституції турки створили політичну партію Рух за права і свободи, яка стала третьою за впливом парламентською силою країни і постійно підтримує реформаційні ініціативи правлячих партій.

У конституційному розвитку Болгарії (при наявності окремих елементів президентської республіки) домінує тенденція переходу до змішаної (парламентсько-президентської) форми правління. Конституція 1991 року ввібрала в себе національні традиції та ідеї європейського конституціоналізму кінця ХХ ст. (поділ гілок влади, правова держава, парламентсько-президентська форма правління, демократичні засади) і виглядає досить соціалізованим актом, елементи яких запозичені із соціалістичної конституції. Право законодавчої ініціативи щодо змін до Конституції належить і народних представників та Президентові Болгарії. Закон про зміни та доповнення до Конституції вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало 5 народних представників у три голосування у різні дні. Якщо пропозиція отримала менше 5, але не менше 2/3 голосів, то воно може бути поставлене на нове голосування через 2 місяці, але не пізніше 5 місяців. При новому голосуванні пропозиція вважається прийнятою, якщо за неї проголосувало не менше 2/3 народних представників.

Конституційною особливістю законодавчої влади РБ у порівнянні з усіма посткомуністичними країнами є наявність двох органів – Великих Народних Зборів (1200 чол.) та Народних Зборів (240 чол.), які у трансформаційний період відіграли стабілізаційну роль у зміцненні парламентської моделі правління країни.

Установчі Збори чи Великі Народні Збори обираються всенародним голосуванням для попереднього схвалення або прийняття нової Конституції (іноді з метою внесення до неї змін). Така правова потреба з'являється в разі утворення нових або новостворених держав, зміни у державі політичного режиму чи суспільного устрою, якщо зміст старої

Конституції неможливо пристосувати до нових реалій шляхом прийняття поправок. Як правило, після виконання цього завдання Установчі збори розпускаються, поступаючись місцем парламенту, обраному на основі нової Конституції (Болгарія, Іспанія, Сербія), або продовжують свою діяльність як звичайний парламент (Бразилія, Греція). Так відбулося і у Болгарії та Сербії.

Великі Народні Збори РБ виконали у 1991 році свою функцію Установчих зборів. У ст. 158 Конституції РБ 1991 року зазначено, що «Великі Народні Збори: 1) приймають нову Конституцію», а у ч.3 ст.160 цієї Конституції встановлено, що «із проведенням виборів Великих Народних Зборів повноваження Народних Зборів припиняються». Правова практика у РБ упродовж 1990-1991 рр. отримала підтвердження доцільності цієї конституційної норми, віднесеної до виключної компетенції ВНЗ РБ. Обрані ВНЗ у червні 1990 року забезпечили розробку та схвалення Конституції РБ 12 липня 1991 р., а враховуючи складну політичну ситуацію, вони продовжили свою роботу до осені 1991 р., забезпечивши проведення чергових парламентських виборів уже до НЗ РБ. З тих пір ВНЗ більше не обиралися. Станом на кінець 90-х років залишилося дієвими лише 124 депутати ВНЗ. По мірі поглибленої інтеграції РБ, особливо після набуття нею повноправного членства у євроатлантичних структурах у 2007 році повноваження ВНЗ як окремого конституційного інституту у правовій системі країни поступово втрачаються.

Конституційний цикл у Болгарії перехідного періоду пройшов фазу радикальної соціальної революції, ліберального розвитку та встановлення центристського режиму. Цей тимчасовий політичний поворот породив великі дискусії: а чи не є даний результат прикметою кризи демократичного ладу, вираженням розчарування у низькій ефективності західної економічної та політичної моделі, запровадженої у Болгарії, та не погодження на цілковитий демонтаж соціалістичного устрою, особливо у соціальній його частині, з боку значних трудящих мас країни.

Прихильність правлячої БСП у перші роки реформації до домінування болгароцентричних інтересів, зокрема тяжіння до нейтралітету у зовнішній політиці, породила нестабільність парламентських коаліцій та розкол серед основних політичних партій. В умовах тяжкої економічної кризи упродовж 90-х років, коли номенклатура Болгарії перетворилася на основне джерело масової корупції, фактично діяла поза межами закону і паралізовувала усі прогресивні починання у зміцненні верховенства права. Відсутність реформ, масова корупція і низький рівень економічного розвитку явилися причиною того, що Болгарія разом з Румунією були віднесені до найбільш бідної групи з найнижчими доходами

у Європі, оцінки їх як занадто корумпованих держав, в яких реформи не проводилися, обидві залишалися у чорному візовому списку Європейського Союзу до квітня 2001 року. Про Болгарію 90-х років в ЄК переважали песимістичні оцінки як про країну, в якій «перемогла мафія» і панувала організована злочинність. Болгарські реформи дуже відставали від інших країн регіону на момент приходу до влади СДС, а низька спроможність державного апарату та наслідки політики попередніх урядів були значною перешкодою для їх продовження на рубежі XX-XXI ст. [20].

Наближенню РБ до членства в Європейському Союзі сприяли не стільки внутрішні успіхи країни, скільки бажання ЄС до діалогу з Болгарією. Саме геополітичні інтереси допопогли цій країні набуті прихильного ставлення з боку Західної Європи. Болгарія не готова була до вступу в ЄС (рішенням Люксембурзькому саміті Європейської Ради у грудні 1997 р. на відміну від п'яти перших посткомуністичних держав Болгарію не запросили до перемовин щодо вступу до Європейського Союзу. Але саме з цих причин взаємини між Болгарією і ЄС активізувалися у 1998–1999 рр. щодо подолання недоліків, прискорення реформ. Успіхи були відзначені нанаступному Гельсінському саміті і у 1999 р. РБ запросили до перемовин про вступ до ЄС, разом з 4-а іншими державами ЦСЄ [21, с.99-100].

Упродовж 2003-2005 рр. до Конституції РБ були внесені зміни відповідно до положень законодавства ЄС, що гармоніювало з процесом вступу Республіки Болгарія до НАТО з 29 березня 2004 р. А через рік 25 квітня 2005 р. РБ підписала Договір про приєднання до ЄС з 1 січня 2007 р. У 2006 році Національні Збори країни працювали безперервно і прийняли 198 законів, з них 115 були спрямовані на виконання рекомендацій ЄК, внесення поправок до Конституції Болгарії, змін у судовій системі, розвитку місцевого самоврядування. Відповідно до рекомендацій Європейської Комісії у Болгарії активізувалася адміністративна реформа, спрямована на модернізацію державної адміністрації, підвищення результативності її діяльності, поліпшення обслуговування населення..

Перехід від однопартійної диктатури до напівпрезидентської форми правління у Румунії був здійснений у революційний спосіб. На відміну від країн, де конституційний процес посткомуністичного періоду спирався на важливі традиції минулого, у Румунії така передісторія конституціоналізму коротка і позначена відсутністю правонаступності. Політичний режим Н. Чаушеску, що посилювався тоталітними елементами, призвів не лише до повстання і його падіння у 1989 р., але й до

швидкого скасування основного закону. Конституції 1948, 1952, 1965 рр. затверджувалися Великими народними зборами Румунії, які збиралися кожного року на дві короткі сесії, демонструючи еру народної демократії, і схвалювали укази президента рішення Державної Ради на чолі з президентом [22, с.102-103].

Завдяки народній революції 16 – 22 грудня 1989 р. влада в країні перейшла до рук опозиційної Ради Фронту Національного Порятунку (РФНП), сформованої на революційному піднесенні на чолі з Іоном Ілієску, який очолив боротьбу проти режиму Н.Чаушеску. Правочинності рішень як і основ конституціоналізму ні у діях Н.Чаушеску упродовж 1984-89 рр. щодо останнього, ні у діях І.Ілієску у 1989 р. проти Н.Чаушеску у таких ситуаціях не було.

РФНП упродовж всього перебування при владі дотримувалася демократичного курсу і спиралася на лівоцентричні та реформаторські сили, зокрема на Партію соціальної демократії, Соціал-демократичну партію, у тому числі й на Демократичний союз угорців Румунії. Конституційний цикл завершився у Румунії з прийняттям нової Конституції 21 листопада 1991 р. та схваленням її на референдумі 8 грудня 1991 р. Над Основним законом тяжіла криза легітимності, оскільки її творцями були представники, які у революційний спосіб захопили владу, а не прийшли до неї правовим і конституційним шляхом. Авторитарними методами і відповідною активністю започаткувалися процеси трансформації, розробка й прийняття нової Конституції та оновлення всього законодавства країни. Протягом 90-х рр. XX ст. у Румунії точилися дискусії щодо пошуку особливого шляху розвитку, подібно до Болгарії та Словаччини. Недовіра і побоювання капіталістичного поглинання Румунії були досить відчутними у політиці першого президентства Іона Ілієску 1989–1996 рр.

У наступну каденцію з 1996 р. перемогли демократичні сили, які посили формування правового устрою, удосконалення форми правління, чіткішої правової процедури зміни влади, забезпечили можливості демократичним силам брати участь у вищих органах влади. Але демократичні сили на чолі з президентом Е. Константінеску (1996-2000 рр.) виявилися неспроможними провести економічні реформи, виконати передвиборчі обіцянки, покращити матеріальне становище громадян, подолати внутрішньополітичні суперечності, вони програли наступні вибори і до влади знову повернулися реформаційні прокомуністичні сили.

У період другого президентства І.Ілієску (2000 – 2004 рр.), спираючись на набутий досвід, в країні було забезпечено значну демократиза-

цію суспільного життя, ринкові реформи в економіці, визначено пріоритетним прискорення інтеграції Румунії до НАТО і ЄС. Політика правочентристської коаліції Румунії у 2000-2004 рр. багато в чому випереджала досягнення інших країн ЦСЄ.. На відміну від Польщі та Угорщини у Румунії поглибився розвиток конституціоналізму, а відповідно й законодавства в цілому, хоча мав місце й значний розрив між правом та практикою його застосування [23, с.265-310].

Система державного правління Румунії, започаткована на принципі рівноваги законодавчої, виконавчої та судової влади, політичному плюралізмі, дотриманні громадянських прав і свобод, набула остаточного завершення у 2003 році. У Конституції 1991 року не було зафіксовано положень щодо форми державного правління. З перемогою у кінці 90-х рр. проєвропейського курсу, на відміну від інших постсоціалістичних країн, політична боротьба у Румунії сфокусувалася навколо інституціонування моделі державного правління. Конституція розглядала принципи політичного плюралізму як головну передумову і гарантію демократії та успішних перетворень. Вищим органом законодавчої влади є двопалатний парламент – представницький орган і носій законодавчої влади у Румунії. У післятрансформаційній Румунії було збережено двопалатний парламент: нижня його складова (Палата представників – 412 місць) та верхня (Сенат – 176 членів). Вибори до обох палат на 4-річний термін здійснюються на загальній і рівній основі за списками партії чи політичних об'єднань в один тур. Кількість депутатів обох палат змінюється в залежності від кількості населення країни. Палата представників зросла упродовж 1990 – 2012 рр. з 395 до 412 депутатів, тоді як Сенат чисельно збільшився за цей же період від 119 до 176 депутатів. Засідання новообраного парламенту скликається Президентом країни, який веде загальні збори обох палат. Проведення спільних або позачергових сесій обох палат здійснюється з ініціативи Президента. До внесення змін до Конституції 2003 р. обидві палати мали однакові повноваження і спільно схвалювали закони. Якщо позиції щодо конкретного законопроекту розходилися, то сформована з депутатів обох палат спеціальна комісія узгоджувала остаточні положення такого закону. Після референдуму 2003 р. Сенат було визначено вирішальною палатою парламенту у прийнятті законопроектів, що прискорило процес їх погодження та прийняття.

Президент Румунії є «гарантом національної незалежності, єдності та територіальної цілісності держави» (ст.80 Конституції 1991 р.). Президент Румунії стежить за дотриманням конституції належним функціонуванням державних органів. З цієї метою він наділений пра-

вом посередництва між владою держави, а також між державою і суспільством. Президент призначає кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра після консультацій з партією або партіями, що користуються більшістю у парламенті. Кандидатура глави уряду та запропоновані ним члени уряду затверджуються на спільному засіданні Палати депутатів та Сенату на сонові голосів більшості депутатів і сенаторів. У разі зміни складу уряду або його обрання Президент може прийняти участь у засіданнях уряду, на яких обговорюються питання щодо зовнішньої політики, оборони країни, забезпечення громадського порядку, а також на прохання Прем'єр-міністра. Президент головує на таких засіданнях.

Вищим адміністративним органом Румунії є уряд, який несе політичну відповідальність за свою діяльність перед парламентом, що схвалює його склад, програму діяльності, здійснює контроль за його роботою. Діяльність усього складу уряду на чолі з Прем'єр-міністром базується на основі вотуму довіри Парламенту. Уряд як колегіальний орган і кожен член уряду повинні в установленому порядку відповідати на питання та інтерпеляції, сформульовані депутатами чи сенаторами. Палата депутатів і Сенат можуть вимагати на спільному засіданні відставки уряду шляхом вотуму недовіри, прийнятої більшістю голосів депутатів і сенаторів.

В цілому політико-правовий режим в Румунії все більше тяжів до авторитаризму на зразок пострадянських республік з національними особливостями. Процеси конституціоналізму продовжували розвиватися у Румунії на тлі не вщухаючих дискусій щодо форми державного правління.

Важливу роль у цьому відіграв референдум у 2003 році щодо внесення змін до Конституції задля усунення усіх цих суперечностей і недоліків Основного Закону, на чому також наполягала і Європейська Комісія і що цілковито підтримувалося Президентом І.Ілієску. У новій редакції Конституції 2003 року, за яку проголосували 89,7% громадян Румунії, частина повноважень президента переходили до парламенту, президентові заборонялося відправляти уряд у відставку, окрім випадків, що торкалися надзвичайних ситуацій. Уряд підпорядковується парламентові. Цим самим було зміцнено парламентський компонент у змішаній формі правління Румунії. Де-факто, у новій редакції Конституції Румунії не визначається форма державного управління, проте із змісту положень відповідних статей Основного Закону стає зрозуміло, що їй притаманні деякі елементи президентської республіки (президент обирається всенародним голосуванням (ст. 81.1), президент призначає уряд, склад якого визначається партією чи коаліцією партій, що пере-

могли на виборах (ст. 51.1), уряд підзвітний і відповідає за свою діяльність лише перед парламентом (ст. 109.1).

Виходячи з системного тлумачення норм Основного закону можна констатувати, що упродовж 1991-2003 рр. формою державного правління була напівпрезидентська республіка. А проведений системний аналіз конституційних положень та визначальних норм нової редакції Конституції 2003 року дозволяє стверджувати, що у країні започаткувалася парламентсько-президентська форма правління [24; 2) с.30-32].

Незмінним пріоритетом у ході удосконалення конституційного законодавства Румунії являлася підготовка та забезпечення успішного вступу країни до євроатлантичних структур. Конституція Румунії 1991 року чітко вказувала саме на цей зовнішньополітичний вектор розвитку країни. Так, у Розділі VI Конституції «Євроатлантична інтеграція» розкриваються юридичні процедури наближення Румунії до ЄС та НАТО. В Основному Законі (редакція 1991 р.) зазначалося, що питання інтеграції до ЄС і НАТО має вирішуватись в рамках національного референдуму. У новій редакції Конституції 2003 року ця правова норма була змінена на «голосування під час засідання Палати Депутатів і Сенату» (ст. 148.1). Якщо у Конституції 1991 р. іноземним громадянам заборонялося володіти землею, що розцінювалося високопатріотичною позицією, то у модифікованій Конституції це положення вже сприймалося як анахронізм і, відповідно, було усунено. Зазделегідь готуючись до вступу Румунії до НАТО (2004 р.) та ЄС (2007 р.), і керуючись пропозиціями законодавців, члени парламенту вирішили, що це питання відноситься до компетенції парламенту і не потребує додаткових узгоджень шляхом референдуму з громадянами країни.

Певна демократизація і покращення становища національних меншин відбулася на законодавчому рівні. Нова редакція Конституції 2003 року відрізняється від попередньої тим, що вона дозволяє національним меншинам використовувати рідну мову в місцевому управлінні та в органах правосуддя. Слід зазначити, що у процесі підготовки Румунії до вступу до ЄС, парламентом була прийнята ціла низка законодавчих актів європейського зразка у сфері міжетнічного співробітництва. Конституція 1991 року гарантувала національним меншинам представництво у парламенті – по-одному депутату від кожної етнічної спільноти. Наприклад, у кожному новому скликанні парламенту присутнім є представник кожної національної меншими Румунії, у тому числі й української, кожен з яких обирається відповідним національним товариством. Представництво національних меншин в органах місцевого самоврядування обмежувалося 5% виборчим бар'єром. Згідно з поло-

женнями нової редакції Конституції це положення скасовано, кількість представників кожної національної меншини у парламенті та на місцевому рівні значною мірою залежить від її чисельності, бо обрання депутатів меншин усіх рівнів проводиться електорально [25].

Відбулася значна лібералізація життя національних меншин і отримання ними можливості бути представленими політично на національному і місцевому рівнях представницьких органів, що значною мірою мінімізувало ризики загострення міжетнічних протиріч. Соціально-політичні реалії стали такими, що фракція Демократичного Союзу Угорців Румунії є найчисельнішою у румунському парламенті. В окремих містах і цілих регіонах Трансільванії використовується переважно угорська мова, що забезпечується правами на отримання освіти та ведення місцевого управління рідною мовою. Тамтешнє населення взагалі не володіє державною мовою, знання якої відповідно до Конституції не є обов'язковим.

Болгарія і Румунія у перше десятиліття після набуття членства у ЄС лише частково реалізували свою мету вступу до цієї структури. Вони не змогли забезпечити прискореного економічного розвитку і стати повноцінними членами спільноти. Якщо у політико-правовій сфері успіхи були очевидними, то у сфері модернізації економіки, прискоренні темпів її розвитку, підвищенні конкурентноспроможності національної продукції, подоланні масової корупції вони так і не змогли досягти середніх показників по ЄС.

Конституційні процеси на терені колишньої Югославії (Словенії, Хорватії, Сербії, БіГ, Македонії, Чорногорії, Косово) розвивалися в умовах загострення міжетнічних конфліктів, конституційне право, навіть завдяки динамічному розвитку, не встигало спрямовувати і розв'язувати їх у правовому полі. Міжетнічні конфлікти і війни у багатонаціональних державах, на Балканському півострові, у тому числі й у СФРЮ, не тільки гальмували демократичні перетворення, а й справляли вирішальний вплив на посилення поза конституційних, не правових авторитарних елементів правління. Після розпаду багатонаціональних імперій та формування нових державних утвореннях шляхом набуття ними відповідного статусу правове регулювання етнічних проблем покращилося [26, с.101-102].

На перших демократичних виборах до парламентів республік СФРЮ упродовж 1990 р. у Словенії, Хорватії, Македонії, Боснії і Герцеговині перемогли національно-демократичні сили, які визначили подальший розпад федерації на окремі держави. Словенія та Хорватія проголосили незалежність 25 червня 1991 р., Македонія – 8 листопада 1991 р.,

Боснія і Герцеговина – 6 квітня 1992 року. У складі федерації залишилося лише дві союзні республіки – Сербія та Чорногорія, які 27 квітня 1992 р. прийняли спільну конституцію і проголосили утворення Союзної Республіки Югославія у складі Сербії та Чорногорії. Згодом, у 2006 р. і ця держава розпалася на незалежні Сербію та Чорногорію.

Завдяки єдності еліти навколо національних і державницьких інтересів, сприятливому геополітичному становищу, Словенії вдалося забезпечити розвиток країни транзитного періоду з однозначно найкращими успіхами і результатами. Будучи найбільш розвиненою і найбільше відповідаючи вимогам вступу до ЄС, вона рухалася у напрямку до Європи особливим шляхом, відстоюючи національні інтереси. Зокрема, у РС тривалий період аж до 1994 р. переважала позиція щодо доцільності проголошення нейтралітету країни на зразок Швейцарії. Але під впливом агресивних дій Сербії проти інших республік СФРЮ і країв упродовж 1991-2001 рр. ця концепція змінилася, задомінували ідеї про необхідність вступу до НАТО. У ході приватизації у Словенії пріоритет віддавався національному власникові над іноземним. Дуже обережним було ставлення до іноземного інвестора, бо він використовував наявні потужності, але не вкладав належних коштів для їх модернізації та удосконалення. Весь банківський сектор перебував під контролем уряду країни. Словенія була чи не єдиною серед ЦС Європи, яка так послідовно будувала «національний/народний капіталізм». У ході приватизації іноземці отримали лише з 1997 р. право на участь у приватизації підприємств. Усі складові національного багатства (земля, ліси перебували у приватній власності й у комуністичні часи, а водні ресурси у віданні держави) на законодавчому рівні не підлягають продажу іноземцям.

Трансформаційні процеси у Словенії позначалися стабільністю, у країні забезпечувалося верховенство права і дотримувалися основні права людини, включаючи й права італійської та угорської меншин. За рівнем демократичності Словенія поряд з Чехією були лідерами серед усіх транзитних держав ЦСЄ. Вона пройшла період реформ без гострих політичних і економічних потрясінь. Словенія – єдина республіка колишньої СФРЮ, якій вдалося так безболісно вийти із складу багатонаціональної федерації, успішно подолати наслідки комуністичного режиму, забезпечити швидкі транзитні процеси і приєднатися до євроатлантичних структур.

Державні збори схвалили 23 грудня 1991 р. Основну конституційну Хартію Республіки Словенія (конституцію), припинивши дію Конституції СФРЮ щодо Республіки Словенія. Відповідно до конститу-

ції Словенія є парламентською республікою, уряд представляється партією чи коаліцією партій, які перемогли на парламентських виборах. Законодавча влада належить двопалатному парламенту: Державним зборам (нижня палата у складі 90 депутатів) та Державній раді (верхня палата у складі 40 членів). Вибори нижньої палати здійснюються за пропорційною системою, окрім двох депутатів від італійської та угорської меншин, що обираються за мажоритарними округами. Державні збори РС здійснюють законодавчі, контролюючі функції за здійснення внутрішньої і зовнішньої політики уряду. Призначення, дільність та підзвітність уряду РС віднесені до компетенції парламенту (ст.ст.111,116). Кандидатура Прем'єр-міністра пропонується Державним зборам Президентом після консультацій з керівниками партійних фракцій, які складають парламентську більшість (ст.111). Члени уряду вносяться Прем'єр-міністром на розгляд Державних зборів. Усі вони затверджуються і звільняються з посади більшістю голосів Державних зборів. Державні збори можуть висловити вотум недовіри Прем'єр-міністру чи окремому міністру, наслідком чого є його відставка. Наступає процедура обрання нового уряду.

Крім Державних зборів діє верхня палата парламенту – Державна рада, як дорадчий орган, до якої входить 40 представників місцевих органів самоврядування, громадських організацій та діячів, представників професійних груп. Рада має право розглядати відкладені парламентом законопроекти, доопрацьовувати їх і після наявності підстав для їх прийняття рекомендувати парламенту їх повторно розглянути, вимагати призначення референдуму або проведення розслідування з питань публічного значення. Лише після рішення Конституційного суду у 2008 р. про законність двопалатного парламенту РС дискусії щодо доцільності верхньої палати у Словенії припинилася [27, с. 23].

Президент обирається на всенародних виборах, наділений значними повноваженнями, в основному представницькими функціями. Його повноваження не поширюються на сферу діяльності уряду.

У наступному до Конституції РС вносилися зміни і доповнення, особливої уваги заслуговують дві з них: від 14 липня 1997 р. щодо надання права іноземним громадянам країн-членів ЄС набувати права власності на нерухоме майно на території Словенії на взаємній і недискримінаційній основі. Проте іноземці не можуть набувати права власності на землю, окрім як у порядку успадкування при умові взаємності (ст. 68); та від 7 березня 2003 р. щодо приведення національних правових норм до загальноєвропейських стандартів, відповідно до вимог претендентів на вступ до ЄС і НАТО.

Основні політико-правові показники розвитку Хорватії також були високими, але війни та конфлікти упродовж 1991-2001 рр., особливо Вітчизняна війна (березень 1991– листопад 1995 рр.) у Хорватії проти агресії Сербії та Сербської Країни у Хорватії до 1995 р., значно загальмували ці процеси, негативно позначилися й економічні проблеми переходного періоду.

Сабор РХ, обраний на перших демократичних і вільних виборах у квітні 1990 р., 22 грудня 1990 р. схвалив нову Конституцію РХ, замінивши дію Конституції СФРЮ. Через півроку, 25 червня 1991 р., було проголошено незалежність Хорватії. Відповідно до Конституції РХ упродовж 10 років країна розвивалася в умовах президентсько-парламентської форми правління. Поки тривала війна за незалежність Хорватії, збройні конфлікти у Боснії в Хорватії домінували авторитарні методи правління. Заснована у 1990 р. партія Хорватська демократична співдружність (ХДС) Ф. Туджманом перебувала при владі аж до середини 20-х рр. ХХІ ст., окрім періоду 2000-2003 рр., коли при владі перебувала лівоцентрична коаліція. Після закінчення війни та відновлення територіальної цілісності Хорватії у 1995 р. авторитарна влада президента Ф. Туджмана, особливо після його смерті у 1999 р., відходила у минуле. ХДС пройшла шлях від крайнього націоналізму до демократії. У 20-і рр. ХХІ ст. ідеологічною основою цієї партії став поміркований консерватизм.

В умовах миру сформований на основі ХДС на чолі з Президентом Ф. Туджманом уряд виявився неспроможним ефективно вирішувати соціальні і економічні проблеми, подолати корупцію владних органів, забезпечити прозорість приватизаційних процесів. Вони стали основною причиною поразки ХДС на прапарламентських виборах 2000 року та приходу до влади лівоцентричних сил на чолі з Соціал-демократичною партією. З обранням на посаду Президента С. Месича відбулось внесення змін до Основного закону РХ у 2000, 2001 рр. щодо обмеження повноважень президента, ліквідація верхньої палати парламенту. Хоча порядок обрання президента всенародним голосуванням зберігався, проте з передачею підпорядкування уряду від президента до Сабору (парламенту) Хорватія перейшла від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, як і більшість країн ЦС Європи. Відтоді повноваженнями Президента РХ передбачалося право вносити до Сабору кандидатуру на посаду глави уряду за рекомендацією партії, що перемогла на парламентських виборах. Діяльність уряду ставала підвітною парламенту країни. Кандидатуру Прем'єр-міністра на розгляд парламенту вносить Президент РХ від партії, яка перемогла на

виборах. Після схвалення кандидатури Прем'єр-міністра та членів уряду більшістю депутатів Сабору Президент РХ приймає рішення про призначення Прем'єр-міністра і членів уряду.

Питання про вотум довіри Прем'єр-міністрові, уряду або його окремому членові уряду може бути поставлено за пропозиції принаймні 1/10 депутатів Сабору. Вотум недовіри виноситься більшістю голосів від загальної кількості депутатів. У разі винесення недовіри Прем'єр-міністрові чи урядові в цілому Прем'єр-міністр подає прохання про відставку Президентові, який повинен розпустити уряд. Вотум недовіри окремому членові уряду не тягне за собою його обов'язкової відставки [28, с. 23].

У ході перевірки наслідків приватизації періоду президентства Ф. Туджмана було виявлено значні порушення, що обернулися для багатьох олігархів тюремним покаранням. Крім того, оновленням законодавством, з одного боку, гарантувалося набуття права власності іноземним громадянином на умовах передбачених законом РХ (ст.48), іноземному інвестору гарантувався вільний вивіз доходів і вкладеного капіталу з країни (ст.49). А з іншого боку, Хорватський народний банк у своїй діяльності являвся самостійним і підзвітним парламенту країни (ст.53).

У республіці дуже повільно реформувалися органи державної влади, судова система, неефективно долалася корупція. Повільні політико-правові перетворення, темпи економічного розвитку, здійснення реформ у сфері економіки, судочинства, подолання масової корупції давалися Хорватії не так успішно як Словенії, незважаючи на те, що у ході приватизації застосовувалася ефективна форма прямої продажі соціалістичних господарюючих суб'єктів, забезпечувалася правова рівність для національного й іноземного капіталу у придбанні власності. Перевага у приватизації віддавалася керівництву підприємств шляхом викупу, який виявився популярним методом приватизації саме у Хорватії, Польщі, Румунії, Словаччині, Словенії.

Упродовж трансформації РХ випробувала на собі дві форми правління: у 1990-2000 рр. – президентсько-парламентську з елементами авторитаризму, що відповідало умовам війни та боротьби за цілісність держави; а з 2000 року – була запроваджена парламентсько-президентська модель правління, яка відповідала мирним умовам і консолідованому розвитку Хорватії у завершальний період реформ.

Вибори до Сабору РХ 2003, 2007 рр. знову принесли чергові перемоги для правоцентричної ХДС, яка отримала 43,7% та 36,6% голосів виборців. Державоцентричні сили й ідеї продовжували домінувати у країні, незважаючи на економічну стагнацію. Більшість населення Хорватії й у ці роки не підтримувало вступу країни до ЄС. Хорватія разом з

Албанією стала членом НАТО у третій хвилі розширення – 1 квітня 2009 року, але через її незгоду на розслідування злочинів, вчинених хорватськими цивільними і військовими під час війни проти Сербії та сербів у самій Хорватії та у БіГ, а також через прикордонний спір із Словенією, у 2008-2010 рр. переговори про вступ Хорватії до ЄС взагалі завмерли. На чергових парламентських виборах 3-4 листопада 2011 р. ХДС програла вибори (23,8% голосів і 47 депутатських місць) проти СДП (40% голосів та 81 депутатських місць). Зміна влади позитивно позначилася на іміджі країни. У 2012 році, вперше починаючи з 2003 року, питання набуття повноправного членства в ЄС офіційно набуло підтримки усіх парламентських партій Хорватії. У референдумі 22 січня 2012 року щодо вступу до ЄС взяло участь 44% громадян країни, з них схвалили вступ до ЄС 66% учасників голосування. Завдяки великій підтримці з боку Німеччини, Австрії, Угорщини та Словаччини Хорватія була прийнята з 1-го липня 2013 року до ЄС. Станом на 1 липня 2016 рік Республіка Хорватія є поки що останньою посткомуністичною країною, прийнятою з 1-го липня 2013 року до європейської спільноти.

За результатами парламентських виборів до Сабору РХ 8 листопада 2015 р. ХДС знову домігся незначної перемоги (59 місць у парламенті) проти СДП з 56 парламентськими мандатами. Як ніколи у Саборі РХ політичні сили розпилені між 17 партіями. Коаліція на чолі з ХДС є досить хиткою, що негативно позначається на політичному і соціально-економічному становищі Хорватії.

Конституцією Республіки Македонія, прийнятою парламентом 17 листопада 1991 р., країна проголошувалася унітарною державою з парламентсько-президентською формою правління. Парламент РМ у складі 120 депутатів забезпечує функції законодавчого органу країни, здійснює також представницькі, контрольні повноваження на постійній основі. Президент РМ обирається всенародно на 5 років, але не більше двох разів, представляє РМ на міжнародній арені, є верховним головнокомандувачем збройними силами держави. За Президентом закріплені повноваження брати участь у формуванні уряду у звичному порядку для парламентсько-президентської форми правління. Ним вноситься упродовж 10 днів після оголошення офіційних результатів виборів до Зборів РМ кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра від партії чи коаліції партій, які отримали більшість у парламенті. Виконавча влада у РМ належить уряду, який визначає політику країни, здійснює її реалізацію на основі законів та інших підзаконних актів Зборів, відповідає за свою діяльність перед парламентом країни.

Важливо відзначити, що обрання органів судової системи у Македонії належить виключно до компетенції Зборів РМ. Усі 9 членів Конституційного Суду РМ обираються парламентом: 6 від більшості загальної кількості депутатів парламенту, а 3 – від депутатських груп, які представляють у парламенті національні меншини. Повноваження Конституційного Суду РМ визначені досить широкими. Окрім перевірки конституційності законів, інших актів, розгляду конституційних скарг за порушення прав і свобод людини, до його повноваження входить прийняття рішення про заборону діяльності політичних партій, участь у відстороненні від посади вищих посадових осіб держави.

Завдяки підтримці світових держав – США, Німеччини, Великобританії, Росії та міжнародних організацій, Боснія і Герцеговина (БіГ) змогла сформуватися як незалежна держава. Конституція БіГ від 21 листопада 1995 р. закріпила політико-правовий, соціально-економічний устрій на правовій, демократичній основі з ринковою економікою. БіГ є республікою з парламентською формою правління. В основу Конституції БіГ були покладені принципи Дейтонської угоди, розробленої і схваленої коаліцією світових держав і міжнародних організацій, щодо врегулювання війни та формування правових і демократичних засад для розвитку цієї держави. забезпечення Парламент країни є двопалатним, складається із Палати представників федерації БіГ та Скупщини Республіки Сербської. Інститут Президента у БіГ відсутній, його функції покладено на Президію БіГ – колегіальний орган, що наділений функціями глави держави.

БіГ продовжує перебувати під опікою ООН, ЄС та інших міжнародних організацій. Внутрішня і зовнішня політика цієї країни перебуває під міжнародним контролем. Так, зокрема формування Конституційного суду БіГ у складі 9 членів здійснюється наступним чином. 4 судді призначаються від Палати представників Федерації БіГ, 2 – обираються Скупщиною Республіки Сербської, а 3 члени призначаються Головою Європейського Суду з прав людини після консультацій з Президією БіГ. При чому ці три судді не можуть бути громадянами БіГ чи сусідніх з цією країною держав, тобто країн колишньої СФРЮ. Така правова норма спрямована на посилення міжнародного контролю за дотриманням прав усіх народів, незалежно від релігійних конфесій, недопущення загострення міжнаціональних суперечностей на території країни. «Подібна практика більше ніде у світі не зустрічається», але вона спрямована не на обмеження суверенітету держави БіГ і не суперечить природі конституційного контролю як функції суверенної держави, а є тимчасовою і вимушеною акцією міжнародної спільноти, що забезпечує

виконання миротворчої місії та формування цієї держави на сучасних засадах досить успішно [29, с. 86].

Після виходу 25 травня 2006 р. Чорногорії із складу союзної держави Сербія і Чорногорія та прийняття Сербією 29 жовтня 2006 р., а Чорногорією – 20 жовтня 2007 р. нових конституцій в обох республіках запроваджувався правовий устрій з парламентсько-президентською формою правління з національними особливостями. Зокрема, Конституції Сербії та Чорногорії прийняті для того, щоб у перспективі приєднатися до ЄС. Обидві конституції відповідають європейським вимогам: проголошують верховенство права, забезпечення прав людини та меншин, політичний плюралізм, правові основи ринкової економіки. Перевага міжнародного права над національним правом визнається конституцією Чорногорії, а Сербії – ні. Ратифіковані міжнародні договори повинні відповідати Конституції Республіки Сербія (ст. 16). У преамбулі Конституції РС «Косово і Метохія визначені «невід’ємною складовою Республіки Сербія». У присязі Президента при вступі на посаду ключовою є теза, що він клядеться «охороняти суверенітет і територіальну цілісність Республіки Сербія, до складу якої входять Косово і Метохія» (абзац 3 ст. 114). Народна скупщина РС є вищим представницьким органом, носієм установчої і законодавчої влади РС (ст.98). Народна скупщина обирає уряд, контролює його роботу і приймає рішення про припинення повноважень уряду і міністрів (п.1 ст.99). За конституцією кожної з цих країн обрання президента здійснюється всенародним голосуванням, який представляє державу на міжнародній арені, його повноваження не поширюються на функції уряду. Так, зокрема Уряд РС являється носієм виконавчої влади (ст. 122) і відповідальним перед Народною скупщиною РС за свою діяльність (ст.124, ст.128). Президент РС пропонує Народній скупщині кандидатуру на посаду голови уряду після консультацій з представниками фракцій парламенту (п.3 ст.112; п.1 ст.127). Важливо відзначити, що Конституції Сербії та Чорногорії забезпечують широкі права для національних меншин, права власності іноземців прирівняні до прав громадян цих республік. Визнається рівність усіх видів власності (приватної, суспільної (державної), кооперативної), незалежність Народного банку кожної з них. Конституцією РС брак визнається лише між чоловіком та жінкою, який укладається на основі добровільної згоди, що представляється у державному органі РС (ст. 62).

Серед шести республік колишньої СФРЮ, дві з них – Словенія і Хорватія – уже набули членства у євроатлантичних структурах, а Чорногорія – членства у НАТО з кінця 2016 року. Македонія має офіцій-

ний статус на вступ до ЄС з грудня 2005 р., Сербія – з 2 березня 2012 року, Чорногорія – з грудня 2012 року. Боснія і Герцеговина та край Косово також визнані ЄС потенційними кандидатами на приєднання до ЄС.

Значні особливості у розриві конституційного правонаступництва мали місце в Албанії, основна з яких полягала у впливі політичних кіл попередньої доби на весь процес формування конституційної системи, починаючи від невдалих спроб її модифікації шляхом внесення змін та поправок до комуністичної Конституції від 28 грудня 1976 р. та законодавчих актів до швидкого прийняття у 1993 р. Біля про права, що включав розділ про конституційні права людини, а також ряд інших основних положень із зібрання конституційних законів, які вступили в силу у тому ж 1993 році. Цими актами відмінялася попередня Конституція, визнавався конституційний розрив правонаступництва з попереднім режимом, легітимність якого була відкинута основоположними нормами законодавства, плюралізмом економічного та суспільного буття, а також гуманітарною та ідеологічною сферами, але й іншими напрямками розвитку держави та суспільства [30, с.19-54].

Нова Конституція Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 року, найбільшу роль у розробці і прийнятті якої відіграла Соціалістична партія Албанії, основу якої склали колишні діячі комуністичної ППА, забезпечила методи і форми правління лише уявного конституціоналізму. Трансформаційні процеси, як і саме правління країною, продовжувало здійснюватися не стільки на основі організаційно-правових норм, скільки усталеними традиціями і практикою попередньої керівної еліти, історичними особливостями та ісламськими клановими відносинами у країні, що мало в чому змінилися й у після транзитний період [31, с. 181-218].

Поряд з цим, Албанія продемонструвала відносну політичну стабільність розвитку, характерну не для усіх країн ЦС Європи посткомуністичного періоду, формування двополюсної політичної системи. Все більшою мірою ці процеси поглиблювалися і набували закономірності, що стало наслідком реформ і результатами запровадженого правового устрою, демократичної моделі правління на колишньому просторі посткомуністичної Європи, що виявилися для цієї країни вирішальними. Албанія, як член НАТО, активно діє у питанні щодо вступу до ЄС.

Конституційні інновації у країнах ЦСЄ здійснювалися у більш сприятливих мирних умовах, їхні результати в цілому, за винятком Словенії, стали більш успішними у порівнянні з країнами Балканського півострова. Більшість посткомуністичних країн Балкан, прийнявши

нові конституції, модифікувавши галузеве законодавство, повільніше забезпечували реформи, проте навіть у військових та складних економічних умовах зуміли визначитися із своїми національними пріоритетами, в яких домінуючою складовою було формування конституційного устрою, ринкової економіки, громадянського суспільства, інтеграція до євроатлантичної спільноти.

Досвід трансформації у країнам ЦСЄ підтвердив наше припущення про вирішальну роль політико-правових процесів у ході докорінних перетворень й вимагав віднесення даного чинника до центру уваги реформаційної діяльності. Однак, у більшості з цих країн, хоча й було вчасно прийнято нові конституції, проте реалізація їх положень не носила системного характеру, особливо щодо вузлових складових перетворень, у меншості країн позначалася запізнільність прийняття конституції у порівнянні з результатами реформ на інших напрямках, забезпечення високого рівня легітимності її розробки і схвалення з боку максимально переважаючої частини суспільства. Такі конституції через схвалення їх меншістю на референдумі опозиційними силами багатьох країн ЦСЄ постійно ставилися під сумнів уже з моменту їх прийняття. Вище вказані тенденції більшою чи меншою мірою стосувалися усіх країн ЦСЄ, навіть тих, де в результаті «оксамитових революцій» радикальні конституційні зміни здійснювалися поступово і у досить демократичному стилі. Недостатність суспільного консенсусу і слабкість злагоди між політичними силами перехідного періоду проявлялися у непослідовності та безкомпромісності рішень, що відтерміновували прийняття конституційної реформи на тривалий час, або її доля узалежнювалася від вирішення проблем суверенітету й державності, самовизначення націй та статусу багатонаціональних утворень федерацій, досягнення порозуміння між гілками влади і політичними партіями. Особливо важливу роль у процесі транзитних перетворень відігравав інститут люстрації, проведення якої у цивілізованому світі є загальноприйнятим явищем. У такий спосіб особи, які були співробітниками таємних спецслужб комуністичного режиму чи співпрацювали з ними і їхні дії були протиправними і злочинними, позбавлялися права на посади.

З доцільністю запровадження люстрації задля очищення влади від попередньої еліти погоджувалися у всіх комуністичних країнах, така ідея знаходила навіть підтримку більшості у вищих органах влади, активне застосування її на практиці ще знаходило підтримку серед значної частини з них, тоді як практика і рішучість у реалізації її положень – лише в окремих країнах. Так, із 28 країн комуністичної системи у 14 з них люстрація застосовувалася упродовж 90-х рр. XX ст. (Чехія,

Словаччина, Угорщина, Польща, НДР, Естонія, Латвія, Литва, Албанія, Болгарія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина). У Чехії, Угорщині, Польщі, НДР, Естонії, Латвії, Литві вона здійснювалася найбільш активно і у масовому порядку. Люстрація мала незначне місце у Словаччині, не застосовувалася у Румунії, Сербії, інших країнах колишньої Югославії, а також у 12-ти пострадянських країнах. Принципи люстрації розроблялися виконавчою владою та громадськими організаціями, доводилися до рівня правових актів і приймалися законодавчим органом, які склали відповідну адміністративно-правову основу для масової перевірки посадовців на предмет їх причетності до керівних органів правлячих партій та усіх форм співробітництва із спецслужбами попереднього режиму. У кожній з країн ЦСЄ люстрація переслідувала мету виявлення, доведення і звільнення та недопущення до керівних посад в органах державної влади тих осіб, які посідали ключові посади у попередньому режимі, співпрацювали у будь-якій формі з органами таємних спецслужб, подолання корупції, прискорення формування нового складу органів влади, правоохоронної і судової гілок влади, керівної еліти, що відповідали вимогам нового устрою. Ставлення до проведення люстрації у країнах ЦСЄ було неоднозначним. Політичні опоненти комуністичного режиму (Л. Валенса, В. Гавел, А.Гьонц, Ж.Желев, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко) являлися противниками тотальної люстрації як помсти і репресій, відстоювали дотримання процесу декомунізації в обґрунтованих і необхідних рамках, заперечували зведення рахунків з комуністичною правлячою номенклатурою.

Висновки

Системні конституційні перетворення, формування нового законодавства та неухильне виконання його положень були визначальним фактором успішних перетворень у країнах ЦСЄ.

Спільним для цих країн стало те, що посткомуністичний конституціоналізм не мав правонаступності, нові конституції цілковито відмежовувалися від попереднього конституційного права попереднього режиму. Конституційний розрив означав не подальший розвиток і удосконалення теорії державотворення, а повний відхід і подолання права попереднього режиму. Відкидання комуністичного законотворення означало, що у процесі його нового формування визначальне місце посідали напрацювання конституціоналізму розвинених країн Заходу та прогресивні елементи національних традицій.

Успіхи у сфері законодавчого закріплення конституційного устрою, забезпечення повного державного суверенітету, проведення приватизації, вибору форми правління, євроатлантичної інтеграції, формування відповідних політико-правових, соціально-економічних та демократичних засад були досягнуті переважним чином завдяки тому, що усім країнам ЦСЄ сприяли насамперед зовнішньополітичні і внутрішні фактори. При підтримці західного світу вони оперативно трансформувалися, використавши те, що Росія ще була слабкою, щоб протистояти переходу країн ЦСЄ із зони її впливу до Західної Європи.

Деполітизація законодавства країн ЦСЄ Європи стала однією з найважливіших складових усього процесу реформації та формування нового устрою. В усіх країнах ЦСЄ питанню удосконалення усіх галузей права був притаманний динамізм і конструктивізм. У кожній з цих країн конституційні процеси, заходи щодо його удосконалення чи адаптації до міжнародних актів і стандартів ЄС хоч і розвивалися різними темпами, проте приймалися з врахуванням національних та історичних традицій, у притаманний спосіб кожної суверенної держави. Але усі вони завершилися успішно. Оперативністю і активністю позначалася діяльність законодавців усіх країн, від розробників положень і норм нового законодавства до парламентарів під час його схвалення.

Слід відзначити, що цінність конституційної моделі країн ЦСЄ полягає й у тому, що вона гнучко поєднує національні досягнення розвитку конституціоналізму з більш досконалим законодавством країн Західної Європи, адже ця обставина стала визначальною причиною найбільшого його впливу на розвиток законодавства посткомуністичних країн перехідного періоду.

Законодавство посткомуністичних країн ЦСЄ в цілому відповідає загальноприйнятим стандартам правових і демократичних країн Європи. Норми чинного законодавства містять в собі закріплення суверенітету новоутворених держав та забезпечення повного суверенітету, забезпечення прав і свобод людини відповідно до міжнародних демократичних стандартів.

Цілком типовими і досить подібними були зміни і доповнення до конституцій країн ЦСЄ напередодні їхнього вступу до НАТО і ЄС, що торкалися узгодження національного права і колегіального права євроатлантичної спільноти. Парламентом кожної держави в основному законі було зафіксовано, що з метою реалізації зобов'язань міжнародного права забезпечується гармонізація міжнародного права ЄС та національного права. Також гнучко узгоджувалося національне і міжнародне право щодо порядку використання збройних сил кожної країни – члена

НАТО, відповідно до укладеного Договору про умови вступу до Альянсу.

З початком четвертої хвилі модернізації у кінці XX ст. у державному будівництві нових незалежних політій все більше домінують норми правової держави, політичного плюралізму, демократичних засад, загальнолюдських цінностей, бо вони забезпечували кращі умови для оптимального і прогресивного розвитку, були визначальними успіхів модернізації країн ЦСЄ і тому широко застосовувалися у транзитний період.

Кожна країна ЦСЄ пережила значний вплив негативних тенденцій перехідного періоду, але їхній досвід показав, що забезпечення верховенства права та правових інститутів є ключовою умовою успішного проведення докорінних реформ у всіх сферах життя суспільства, а високий рівень правового і прозорого здійснення перетворень відігравав позитивну роль у мінімізації негативних наслідків реформації, формуванні правової, демократичної і соціальної держави нового типу.

Забезпечення у посткомуністичних країнах ЦСЄ верховенства права, політичного і економічного плюралізму, рівності форм власності, обрання конституційного державного устрою, парламентської форми правління, гарантії прав і свобод людини, демократизації суспільних відносин і розвитку громадянського суспільства відповідає основоположним принципам розвитку людської цивілізації у XXI столітті.

Однією з важливих тенденцій у політико-правовій трансформації у країнах ЦСЄ став свідомий вибір парламентської форми правління з відповідними їй підвидами (парламентсько-президентська, парламентська, президентсько-парламентська). У жодній з них не ствердилася президентська форма правління, хоча в деяких з них присутні окремі елементи цієї форми. Обрання президента відбувається парламентом (парламентська форма правління) чи всенародним голосуванням (змішана парламентсько-президентська модель), а призначення прем'єр-міністра – за усталеною процедурою. Кандидатура прем'єр-міністра, узгоджена парламентською більшістю, вноситься президентом країни на затвердження парламентом. Склад уряду та його діяльність підзвітні парламенту. При змішаній формі правління повноваження президента значно ширші, але у ключовому питанні кандидатура глави уряду та ключових членів уряду вноситься президентом на затвердження парламенту, які заздалегідь узгоджуються відповідно до результатів парламентських виборів. Уряд у своїй діяльності підзвітний парламенту і президенту, але його призначення і звільнення відноситься до компетенції парламенту. При президентській формі правління, як і у авторитарній системі, вся виконавча влада і кадрова політика зосереджується у руках президента, а за парламентом залишається лише законодавча функція.

Політико-правовий розвиток країн ЦСЄ підтвердив головні закономірності перехідного процесу: у цих країнах склалася двополюсна партійно-політична система правоцентричного та лівого спрямування, а коливання у суспільно-політичному житті кожної з них не виходять за межі ідеологічних засад. Ця система стала наслідком політико-конституційних перетворень, пріоритетності ідей правового ладу, під час розробки і прийняття нової конституції, законодавства в цілому та конституційних інститутів, зокрема, визначення моделі суспільного розвитку та набула завершення після наявності постійної можливості зміни влади у демократичний спосіб як об'єктивної закономірності і безперервності суспільного розвитку

Новим законодавством та організаційно-політичними механізмами у транзитний період на просторі ЦСЄ вдалося створити ефективні і надійні механізми контролю усіх суб'єктів владних повноважень країни. Процес люстрації став ефективним інструментом очищення влади, нове законодавство і прозорість діяльності влади – запобіжним фактором корупції, прискорення завершення перехідного періоду, забезпечення розвитку країни і суспільства на загальноцивілізаційних засадах, а інститут інтерпеляції – дієвим механізмом парламентського контролю, ефективнішою у порівнянні з іншими формою парламентського контролю за стратегічними напрямками діяльності органів виконавчої влади.

Порівнюючи конституційні процеси у країнах ЦСЄ Європи та пострадянського простору, актуальним залишається пошук відповіді, чому і з яких причин у конституціях країн ЦСЄ Європи переважає парламентська чи змішана форма правління та заперечена президентська форма правління, а у конституціях більшості пострадянських держав (Білорусі, РФ, Азербайджані, п'яти країнах Центральної Азії), навпаки, відбулося посилення президентської влади при ігноруванні парламентської форми правління.

За підсумками перетворень модель держави і суспільних інституцій країн ЦСЄ відрізняється від таких моделей пострадянського простору, насамперед у сфері правових відносин. Головною особливістю результатів перетворень країн ЦСЄ став європейський соціалізм на конституційній основі, тоді як на пострадянському просторі відбулося формування і укорінення олігархічного режиму з феодальними суспільними відносинами. Саме через такі різні наслідки транзитних процесів у Центральній та Східній Європі країни ЦСЄ пішли у відрив від пострадянського простору і примкнули до Великої Європи, а східна її частина загальмувалася у розвитку, прирікаючи себе на екзистенцію у відриві від загальносвітових процесів.

Організаційно-правові перетворення у транзитних країнах ЦСЄ демонструють доцільність гнучкого поєднання інтересів конкретної держави та ЄС, гармонізації національного і міжнародного права на сучасному етапі, в умовах об'єднання Європи. Досвід трансформаційних перетворень та їхні результати у країнах ЦСЄ заслуговують поглибленого вивчення практиками і правознавцями України, а кращі досягнення – на відповідне запозичення й закріплення у національному законодавстві.

Список використаної літератури

1. Медушевский А.И. Конституционные циклы в Центральной и Восточной Европе // Социологический журнал. – 2004 – № 3/4 – 83-119 с.; Пройсс У. Модели конституционного развития и перемены в Восточной Европе // Политические исследования. – 1996 – № 4 – с. 21-38; Мачкув Е. Посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Политические исследования. – 2000 – № 4 – с.28-34.

2. Конституционное правосудие в посткоммунистических странах. – М. – МОНФ – 1999; Конституционный суд как гарант разделения властей. – М. – ИППП – 2004; Роль конституционных судов в обеспечении права собственности. – М. – ИППП – 2001.

3. Кюппер Г. Конституционное развитие в Венгрии в 2011-2013 годах: конец демократии все еще за горами, но горы стали чуть ниже // Герберт Кюппер / Сравнительное конституционное обозрение / Институт права и публичной политики. – М. – № 5(96). – 2013.

4. Держалюк М.С. Особливості конституційного реформування в сучасній Угорщині. Зб. мат-лів конф-ї Міжнародний правопорядок: сучасні проблеми та їх вирішення» до 125-річчя від Дня народження В.М.Корецького (19 лютого 2015 року). Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – Львів – СПОЛОМ – 2015 – 296-303 с.

5. Hazai kezekbe kerul a Magyar Kulkereskedelmi Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fidesz.hu/hirek/2014-07-24

6. Magyarorszag helyzete // Електронний ресурс / Режим доступу: index.hu/gazdasag/magyar/2012/09/07/eubizottsag_level/; Igy valtozik meg az orszag 2012. elso napjan. 2012.01.01. // Електронний ресурс / Режим доступу: www.origo.hu/itthon/2011.12.30.-valtozasok-magyarorszagon-2012-januar-elsejetol.html

7. Кюппер Г. Вказана праця.

8. Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 года. – Прага – 1992.

9. Мельниченко Б. Політико-правові перетворення в Центрально-Східній Європі наприкінці ХХ ст. (на матеріалах Польщі, Чехії та Словаччини). Монографія. Львівський ун-т внутрішніх справ. – Львів – 2012. – 204 с.
10. Мельниченко Б. Вказана праця.
11. «Третя хвиля» демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності. Збірник наук. праць. – К. – 2015.
12. Мельниченко Б. Вказана праця.
13. Тарасов И.Н. Диалектика парламентаризма и президентализма в Центрально-Восточной Европе. – Политическая наука. – 2014 –№1 – 94-115 с.
14. Антошевский А. Трансформация политической системы в Польше (методологические комментарии). – Республика Польша 1989–2009. Избранные проблемы (под. ред. К. Лещинской). Торунь – Изд-во Адам Маршалек. – 2011.
15. Мельниченко Б. Вказана праця.
16. Конституция Польской Республики//Конституции государств Центральной и Восточной Европы. – М. – 1997.
17. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник//Отв. ред. Б.А.Страшун/. – М. – Норма. – 2008.
18. Губрієнко О.М. Особливості політико-правових змін у країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Болгарії та Румунії). Вісник Запорізького НУ. – 2011. – №3. – 29-34с.; Путь в Европу //Под общей редакцией И.М.Клямкина и Л.Ф.Шевцовой/. – М. – Новое издательство. – 2008. – 400 с.
19. Vom Baltikum zum Schwarzen Meer. Transformation im ostlichen Europa. Munchen. 2002 – 1.Auflage – 446 s.
20. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції/ В. Посельський. – К. – Смолоскип. – 2002. – 168с.
21. Отченаш К. Інтеграція національних ринків фінансових послуг: дослідження європейського досвіду // К. Отченаш / Ринок цінних паперів України. – 2009. – №1-2.
22. Медушевский А.И. Конституционные циклы в Центральной и Восточной Европе//Социологический журнал. – 2004 – № 3/4. – 83-119 с.
23. Конституция Румынии // Конституции государств Центральной и Восточной Европы. – М. – МОНФ. – 1997.
24. Constitucia României [Electronic resource] / Regime to access: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339>; Губрієнко О.М. Особливості політико-правових змін у країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Болгарії та Румунії). Вісник Запорізького НУ. – 2011. – №3. – 29-34с.
25. Legea nr. 67 din 2004 pentru alegerea autoritatilor administratiei pub-

lice locale (publicata in Monitorul Oficial nr. 271 din 29 martie 2004) [Electronic resource] / Regime to access: <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/67-2004.php>

26. Медушевский А.Н. Вказана праця.
27. Губрієнко О.М. Вказана праця.
28. Губрієнко О.М. Вказана праця.
29. Мильчакова О.В. «Опасные связи» судей Конституционного Суда (опыт стран бывшей Югославии) // О.В.Мильчакова/ Сравнительное конституционное обозрение. – М. – 2014. – № 2. – 84-94 с.
30. Конституционный закон Республики Албании «Об основных конституционных положениях» // Конституции государств Центральной и Восточной Европы. – М. – МОНФ. – 1997.
31. Конституция Республики Албания от 21 октября 1998 года // Конституции государств Европы. – М. – Норма. – 2001 – Т. 1.

References

1. Medushevskyy A.Y. Konstytutsyonnye tsykly v Tsentral'noy y Vostochnoy Evrope // Sotsyolohycheskyy zhurnal. – 2004 – № 3/4 – 83-119 s.; Proyss U. Modely konstytutsyonnoho razvytyya y peremeny v Vostochnoy Evrope // Polytycheskiye yssledovaniya. – 1996 – № 4 – s. 21-38; Machkuv E. Postkommunistycheskaya systemnaya transformatsyya: problemy, kontseptsyy, peryodyzatsyya // Polytycheskiye yssledovaniya. – 2000 – № 4 – с.28-34.
2. Konstytutsyonnoe pravosudyе v postkommunistycheskykh stranakh. – М. – МОНФ – 1999; Konstytutsyonnyy sud kak harant razdelenyya vlastey. – М. – YPPP – 2004; Rol' konstytutsyonnykh sudov v obespechenyy prava sobstvennosti. – М. – YPPP – 2001.
3. Kyupper H. Konstytutsyonnoe razvytye v Venhryy v 2011-2013 hodakh: konets demokratyy vse eshche za horamy, no horы staly chut' nyzhe // Herbert Kyupper/Sravnytel'noe konstytutsyonnoe obozrenye / Ynstytut prava y publ'ichnoy polytyky. – М. – № 5(96). – 2013.
4. Derzhalyuk M.S. Osoblyvosti konstytutsiynoho reformuvannya v suchasniy Uhorshchyni. Zb. mat-liv konf-yi Mizhnarodnyy pravoporyadok: suchasni problemy ta yikh vyryshennya» do 125-richchya vid Dnya narodzhennya V.M.Korets'koho (19 lyutoho 2015 roku). Instytut derzhavy i prava im. V.M.Korets'koho NAN Ukrayiny. – L'viv – SPOLOM – 2015 – 296-303 s.
5. Nazai kezekbe kerul a Magyar Kulkereskedelmi Vank [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.fidesz.hu/hirek/2014-07-24
6. Magyarorszag helyzete // Elektronnyy resurs/Rezhym dostupu: index.hu/gazdasag/magyar/2012/09/07/eubizottsag_level/; Igy valtozik meg

az orszag 2012. elso napjan. 2012.01.01. //Elektronnyy resurs/Rezhym dostupu: www.origo.hu/itthon/2011.12.30.-valtozasok-magyarorszag-2012-janu-elsejetol.html

7. Kyupper H. Vkazana pratsya.

8. Konstytutsyya Cheshskoy Respublyky ot 16 dekabrya 1992 hoda. – Praha – 1992.

9. Mel'nychenko B. Polityko-pravovi peretvorenniya v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi naprykintsi KhKh st. (na materialakh Pol'shchi, Chekhiyi ta Slovachchyny). Monohrafiya. L'viv's'kyy un-t vnutrishnikh sprav. – L'viv – 2012. – 204 s.

10. Mel'nychenko B. Vkazana pratsya.

11. «Tretya khvylya» demokratyzatsiyi na terenakh Yevraziyi: dosvid novitn'oyi istoriyi ta vyklyky suchasnosti. Zbirnyk nauk. prats'. – K. – 2015.

12. Mel'nychenko B. Vkazana pratsya.

13. Tarasov Y.N. Dyalektyka parlamentaryzma y prezidentsyalizma v Tsentral'no-Vostochnoy Evrope. – Polytycheskaya nauka. – 2014 –№1 – 94-115 s.

14. Antoshevskyy A. Transformatsyya polytycheskoy systemy v Pol'she (metodolohycheskye kommentaryy). – Respublyka Pol'sha 1989–2009. Yzbrannyye problemy (pod. red. K. Leshchynskoy). Torun' – Yzd-vo Adam Marshal'ek. – 2011.

15. Mel'nychenko B. Vkazana pratsya.

16. Konstytutsyya Pol'skoy Respublyky//Konstytutsyy hosudarstv Tsentral'noy y Vostochnoy Evropy. – M. – 1997.

17. Konstytutsyonnoe (hosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran. Uchebnyk//Otv. red. B.A.Strashun/. – M. – Norma. – 2008.

18. Hubriyenko O.M. Osoblyvosti polityko-pravovykh zmin u krayinakh Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy (na prykladi Bolhariyi ta Rumuniyi). Visnyk Zaporiz'koho NU. – 2011. – №3. – 29-34s.; Put' v Evropu //Pod obshchey redaktsiyey Y.M.Klyamkina y L.F.Shevtsovoy/. – M. – Novoe yzdatel'stvo. – 2008. – 400 s.

19. Vom Baltikum zum Schwarzen Meer. Transformation im ostlichen Europa. Munchen. 2002 – 1.Auflage – 446 s.

20. Posel's'ky V. Yevropeys'ky Soyuz: instytutsiyni osnovy yevropeys'ko-yi intehratsiyi/ V. Posel's'ky. – K. – Smoloskyp. – 2002. – 168s.

21. Otchenash K. Intehratsiya natsional'nykh rynkiv finansovykh posluh: doslidzhennya yevropeys'koho dosvidu // K. Otchenash / Rynok tsinnykh paperiv Ukrayiny. – 2009. – №1-2.

22. Medushevskyy A.Y. Konstytutsyonnye tsykly v Tsentral'noy y Vostochnoy Evrope//Sotsyolohycheskyy zhurnal. – 2004 – № 3/4. – 83-119 s.

23. Konstytutsyya Rumynyy // Konstytutsyy hosudarstv Tsentral'noy y Vos-tochnoy Evropy. – M. – MONF. – 1997.

24. Constitusia României [Electronic resource] / Regime to access: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339>; Hubriyenko O.M. Osoblyvosti polityko-pravovykh zmin u krayinakh Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy (na prykladi Bolhariyi ta Rumuniyi). Visnyk Zaporiz'koho NU. – 2011. – №3. – 29-34s.

25. Legea nr. 67 din 2004 pentru alegerea autoritatilor administratiei publice locale (publicata in Monitorul Oficial nr. 271 din 29 martie 2004) [Electronic resource] / Regime to access: <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/67-2004.php>

26. Medushevskyy A.N. Vkazana pratsya.

27. Hubriyenko O.M. Vkazana pratsya.

28. Hubriyenko O.M. Vkazana pratsya.

29. Myl'chakova O.V. «Опасные связи» сudey Konstytutsyonnoho Suda (opyt stran byvshey Yuhoslavyy) // O.V.Myl'chakova/ Sravnytel'noe konstytutsyonnoe obozrenye. – M. – 2014. – № 2. – 84-94 s.

30. Konstytutsyonnyy zakon Respublyky Albanyy «Ob osnovnykh konstytu-tsyonnykh polozheniyakh» // Konstytutsyy hosudarstv Tsentral'noy y Vos-tochnoy Evropy. – M. – MONF. – 1997.

31. Konstytutsyya Respublyky Albanyya ot 21 oktyabrya 1998 hoda // Konstytu-tsyy hosudarstv Evropy. – M. – Norma. – 2001 – T. 1.

Derzhaliuk Oleksandr

Candidate of Juridical Sciences,
Head Consultant of thy National Institute
of Strategic Studies (NISS), Kyiv

The experience of political and legal transformations in the countries of Central and Eastern Europe and Ukraine

The principal directions of transformation processes in post-communist Central and East-European (CEE) states on the brink of XX-XXI-st centuries are analyzed in the article. Author notes that timely formation of new legislature, adoption of the New Basic Law and state institutions' development are the main premises for successful implementation of radical political and legal, socio-economic, property and humanitarian changes in post-communist countries and decisive assumption for speeding up transformation processes. The author stresses that due to fundamental changes, consti-

tutional institutions' formation, legal state bases in CEE the inevitability of progressive development of state and society, reformation achievements were proved as well as final victory was provided over antecedent order.

The author stresses that general patterns have dominated over specific ones in political and legal process of all 34 post-communist states of the world. These are: absolute separation from totalitarian regimes' principles; formation of legal state order, multiparty system, democratic (parliamentary) polity, market economic relations, and democratic society based upon universal values; development of central power institutions, local government bodies based upon the principles of competencies' independence between power branches and the deepening of international and national law harmonization.

There were two most characteristic features revealed in political and legal development of 28 post-communist European states. In 21 of them (CEE and post-soviet countries – Moldova, Ukraine, Georgia, Armenia, Azerbaijan), improvement of constitutional norms and legislature, formation of legal state system and ruling order were brought into life based on the achievements of western states. All of them, except Azerbaijan, have introduced and reinforce state system and ruling order of western type giving preference to common democratic values. Another group of eight post-soviet countries (Russian Federation, Belarus, Azerbaijan, Turkmenistan, Tajikistan, Uzbekistan, Kirgizstan, Kazakhstan) after adoption of their new constitutions and legislature approvals, the formation of the order with elements of authoritarianism and centralism strengthened as well as transition from democratic to totalitarian governance.

Author stresses that borrowing of European constitutional experience and best up-to-date world innovation norms, application of progressive nation-building traditions as well as harmonious accord of international and national legal experience underspin the basis of legal changes success. Such juridical categories as legal governance, political pluralism, democratic procedure of election of power bodies of all levels, domination of parliamentary form of government are classic. At the same time national legislature of every post-communist European country confirms the integrity of their state sovereignty, providing human and civil rights and freedoms, social and spiritual standards according to national practices and peculiarities. Implementation of power-sharing between governing authorities (Legislative, Executive and Judiciary) are the most difficult and contentious in the process of international and national legislature harmonization, especially in the sphere of legislative and executive bodies' interaction.

Special attention is paid to studying of the positive experience of CEE countries, detection of the most significant success, which are extremely important for Ukraine. Author demonstrates that practice of changes in political and legal spheres of every country has significant differences, although they deal with not universal seminal spheres and they don't contradict free development of jurisprudence and formation of the new national legislature within common tendencies of developed countries. The author makes an accent on the main positive results, received from changes in CEE countries, according to which it would be useful to audit reformation changes in Ukraine for their quicker completion.

Conclusions witness that organizational and legal transformations in CEE countries demonstrate flexible joining of a concrete state's interests with EU, weighted harmonization of national and international law in terms of united Europe formation. Transformation shifts background, their results in CEE countries and modern problems and contradictions demand deepened studying by practices and lawyers of Ukraine, and best achievements need appropriate borrowing and enacting in national law.

Key words. *Post-communist states, integration, EU, Ukraine, political and legal reforms, constitutional process, legal order, polity, parliamentarianism.*

Віталій Петрович Мироненко

кандидат політичних наук

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РОЗПАД ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ

Виокремлено основи зарубіжного та вітчизняного досвіду здійснено комплексний аналіз політико-правових засад створення і діяльності парламентської коаліції. Парламентську коаліцію розглянуто як угоду політичних партій, представлених у законодавчому органі, щодо формування уряду, визначення програми його діяльності, розподілу посад між її учасниками в органах законодавчої і виконавчої влади та механізми сприяння діяльності коаліційного уряду.

Запропоновано комплексний підхід до типологізації парламентських коаліцій, що враховує основні та другорядні критерії.

Встановлено, що формування парламентської коаліції має три основні етапи: довиборчий, післявиборчий та затвердження уряду, що проходить через стадії консультування, інформатора та форматора.

Виділено три типи передвиборчих коаліцій залежно від рівня виборчої координації і ступеня інтеграції в коаліцію та проаналізовано два основні підходи до пояснення їх формування: диспропорційна гіпотеза та сигнальна теорія.

Встановлено, що коаліційна угода виконує чотири основних функції: координаційну, контрольну, прогностичну та оціночну. Результативна діяльність парламентської коаліції і тривалість її існування значною мірою визначаються ефективністю механізмів нагляду за діяльністю партнерів по коаліції в уряді. У системі виконавчої влади вони представлені спільними комітетами, до складу яких входять міністри та представники коаліційних партій, інститутом молодшого міністра. Обґрунтовано, що найбільш ефективними є парламентські механізми контролю через парламентські комітети, дієвість яких залежить від здатності партій здійснювати експертизу урядових законопроектів та вносити суттєві зміни до проектів нормативно-правових актів, представлених міністерствами.

Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України, зокрема внесення змін до Регламенту Верховної Ради України та Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

Ключові слова: парламентська коаліція, вибори, уряд, передвиборча коаліція, коаліційна угода.

Коаліційна угода як інструмент інституціоналізації парламентської коаліції

До початку XX ст. коаліційна угода не вважалася обов'язковим елементом парламентської коаліції. Як свідчить аналіз досвіду функціонування коаліцій в 14 західноєвропейських демократіях, створених у період з 1945 по 1996 рік, із 223 парламентських коаліцій 87 було створено без відповідної угоди [40, р. 264]. Коаліційна угода може бути укладена після проголошення результатів виборів або ж напередодні їх проведення. Значна більшість коаліційних угод – 63,2% була укладена одразу ж після виборів; четверть (25%) – стала результатом угоди, що була досягнута в електоральний період, ймовірно у зв'язку з шансами на участь партій в уряді; 6,6% – були передвиборчими, тобто партії узгодили спільну програму, вели виборчу кампанію як потенційна урядова коаліція; а 7 урядів (5,1%) сформовано на основі до- і поствиборчих домовленостей.

Дослідники також відзначають тенденцію до активнішого використання цього інструменту. Якщо у 1940-х роках близько 45% урядів були створені на основі письмової угоди, в 1950-ті – 51%, в 1960-ті – 63, в 1970-ті – 64, в 1980-ті – 68% а вже у 1990-х роках 70% усіх коаліційних урядів були створені на цій формі.

Коаліційні угоди можуть бути формальними чи неформальними, і можуть орієнтуватися лише на внутрішнє чи зовнішнє використання, мати приватний чи публічний характер. З 223 коаліційних урядів у повоєнній Західній Європі (з 1945 по 1996 роки) 136 (61%) базувалися оприлюднених коаліційних угодах. Так коаліції практично завжди створювалися на основі письмової угоди у Люксембурзі, Норвегії, Португалії, Фінляндії та Швеції, а в Австрії після 1949 року. Водночас коаліційні угоди є радше винятком, ніж правилом в Італії, де лише 3% урядів передувало укладенню подібної домовленості [40, р. 257]. В 1990-ті роки 80% коаліційних угод в Західній Європі були публічними документами, зміст яких значною мірою залежав від конкретної політичної ситуації, а не політичних традицій певної країни [7].

Абсолютним лідером неформальних угод є Італія, в якій 33 з 34 урядів було створено без коаліційної угоди. На другому місці знаходиться Данія, що вважається класичним зразком урядів меншості, яка майже в 60% випадків обходилася без укладання коаліційної домовленості. На третьому – Німеччина, в якій 12 урядів з 21 було створено без відповідної угоди.

Аналіз 227 коаліційних урядів в 13 західноєвропейських парламентських демократіях протягом 1944-2000 років здійснили І. Індіредсон та

Г. Крістінссон, які встановили, що лише 118 (майже 52%) з них опублікували коаліційну угоду [16, р. 830]. Її середня довжина становила 6 356 слів, при цьому найкоротша угода складалася з 204 слів (Фінляндія, 1975), а найдовша – 43 550 (Бельгія, 1988) [16, р. 832].

Як правило, формальна коаліційна угода впроваджувалася після кількох років досвіду коаліційної політики. Хорошим прикладом є Австрія, в якій це вперше відбулося у 1949 році, Бельгія (з 1958 р.), Нідерланди (з 1963 р.), Німеччина (початок 1960-х рр.), Франція (початок 1980-х рр..) [40, р. 268]. Зі 136 коаліційних домовленостей 112 (82,4%) планувалися до оприлюднення в ході їх підготовки.

Коаліційні угоди завжди були публічними документами в Ірландії, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Франції та Швеції. Однак вони дещо відрізнялися за своїм характером: у Португалії та Франції вони набували форми передвиборчих коаліційних маніфестів, а у Норвегії – парламентської альтернативи законопроекту уряду про бюджет. Більшість коаліційних угод була публічною в Нідерландах (91%), Бельгії (89%), Австрії (86%), Німеччині (66%) та Данії (60%). А у Люксембурзі вони трималися у таємниці.

На нашу думку коаліційна угода виконує чотири основних функції: координаційну, контрольну, прогностичну та оціночну.

1. Координаційна функція. Коаліційна угода покликана координувати діяльність партнерів, встановлюючи різну ступінь дисципліни учасників коаліції як в ході голосувань за законопроекти, так і в інших видах парламентської діяльності. Партиїні лідери підписують такі угоди сподіваючись, що участь у коаліції у довгостроковій перспективі дасть кращий результат, ніж самостійна діяльність. Крім того, вона допомагає керівникам партії протистояти тиску зсередини, якщо виникають конфлікти між одно партійцями, та врегульовувати конфлікти між членами коаліції відповідно до закріплених у ній процедур. Так Р. Ендевег стверджує, що коаліційні угоди є дуже важливим документом у Нідерландах: «переговори щодо її змісту розглядаються як складова частина процесу прийняття рішень у Нідерландах, а члени уряду повинні звертатися до документу як до Святої Біблії» « [5, р. 700].

Завданням угоди є надання інформації коаліційним партнерам, полегшення комунікації між ними та запобігання конфліктам або ж прискорення їх вирішення [40, р. 258]. Іншими словами, коаліційна угода є комунікаційним інструментом для внутрішнього (внутріпартійного) та зовнішнього (міжпартійного) вжитку. Водночас ця функція може накладати певні обмеження, оскільки в ході переговорів партійні лідери повинні намагатися сформулювати угоду таким чином, щоб задо-

вольнити інтереси свої однопартійців та відповідати їх цінностям та ідеологічним засадам [26].

Угода сама по собі не гарантує єдності всередині партії або ж стабільного співробітництва між учасниками парламентської коаліції. До певної міри коаліційна угода має певну ступінь примусу завдяки її публічному характеру, однак її ефективність залежить від змісту та механізмів, створених для її виконання та вирішення конфліктів в рамках коаліції.

2. Контрольна функція. На думку І. Індрідасона та Г. Крітінссона коаліційна угода може використовуватися як моніторинговий механізм для зменшення відхилень уряду, в якому кожен міністр намагається відстоювати інтереси власної партії, від положень угоди [16, р. 826]. Одним з інструментів контролю за тим, наскільки уряд загалом і кожен міністр зокрема виконує пункти домовленості, є призначення молодших міністрів (парламентських замісників міністра) у міністерства з різною партійною приналежністю. Це збільшує обсяг коаліційних угод та наділяє молодших міністрів правом втручатися в урядовий процес прийняття рішень. Інші інструменти нагляду включають контроль міністрів над порядком денним уряду [29, р. 449], вплив на персональний склад [8, р. 233] та організацію діяльності [28, р. 103] парламентських комітетів. Без цих інструментів примусу і контролю партнери не будуть вмотивовані до написання детальних угод. Встановлено, що коаліційні угоди впливають і на інші аспекти управління урядом. Так Д-Х. Кім і Г. Ловенберг виявили, що парламентські комітети малоімовірно будуть очолені партіями, що отримали відповідні портфель, якщо була укладена коаліційна угода [18, р. 1127].

3. Прогностична функція. Важливість коаліційної угоди зумовлена тим, що дає змогу виборцям спрогнозувати курс нового уряду, а в кінці електорального циклу оцінити діяльність політичних партій, що ввійшли до складу парламентської коаліції. Так аналіз діяльності 6 урядів у Бельгії, Італії, Нідерландів, які були створені починаючи з 1990-х років, встановив, що більшість положень виборчих програм партій, що сформували коаліцію, ввійшло до тексту угоди, а більшість урядових рішень базувалося на їх текстах. Інше емпіричне дослідження виявило, що коаліційні партнери використовують угоди для привернення уваги до проблем, які уряд відносно легко може вирішити і подати як конкретний здобуток політичної партії напередодні виборів [23; 26]. Якщо ж учасникам парламентської коаліції не вдається її реалізувати, то це, як відзначають С. Стоукес [38], Х-Д. Клінгеманн [19], призводить до падіння їх рейтингу та дає підстави для жорсткої критики з боку інших політичних партій.

4. Оціночна функція. Низка емпіричних досліджень свідчить, що коаліційні угоди включають як питання, що об'єднують, так і роз'єднують коаліційних партнерів (А. Тіммерманс [47], К. Моурі [33]). Іншими словами, вони виходять за рамки виборчої технології, покликаної стимулювати електорат голосувати за конкретну політичну силу. Література, зокрема та, яка з'явилася після публікації монографії А. Тіммерманса [46], розвиває точку зору, що коаліційні угоди слугують як символічним, так і практичним цілям та можуть використовуватися для оцінки результатів діяльності уряду навіть тоді, коли йдеться про питання щодо яких не існує згоди між коаліційними партнерами.

К. Моурі стверджує, що коаліції в Бельгії, Італії та Нідерландах реалізують більшість своїх угод [33, р. 154]. Більше того, коаліційні угоди відіграють важливу роль у врегулюванні конфліктів в рамках коаліції і допомагають пояснити стабільність урядів в Бельгії та Нідерландах [44]. Т. Заафельд, використовуючи дані про тривалість перебування при владі урядів Західної Європи, обґрунтував взаємозв'язок між стабільністю кабінету та наявністю коаліційної угоди. В свою чергу Р. Томпсон [43] та Р. Костелло [9] довели, що виборчі обіцянки мають більший шанс на реалізацію, якщо вони закріплені у тексті коаліційної угоди.

Ключовими характеристиками коаліційної угоди є її зміст та обсяг. Коаліційні угоди, формальні чи неформальні, впроваджують різний ступінь коаліційної дисципліни щодо голосувань в ході пленарних засідань, а також щодо інших видів парламентської діяльності. Їх завданням є впровадження співробітництва та формування спільного бачення щодо змісту діяльності уряду та механізмів прийняття рішень у рамках коаліції. Можна виділити три основних напрями, що висвітлюються у цих текстах: 1) політика уряду; 2) розподіл посад у центральному органі виконавчої влади; 3) процедура прийняття рішень учасниками коаліції.

Деякі коаліційні угоди зосереджуються насамперед на напрямках діяльності уряду, а інші – на правилах і процедурах, що регулюють призначення міністрів та прийняття рішень партнерами по коаліції. Здійснивши аналіз 66 коаліційних угод у 13 західноєвропейських країнах експерти встановили, що за винятком Австрії, пересічна коаліційна угода переважно фокусується на питаннях, пов'язаних із діяльністю майбутнього уряду [40, р. 266]. При цьому увага, що приділяється діяльності коаліційного уряду або узгодженням інтересів партнерів по коаліції може значно відрізнятись залежно від конкретної країни. Якщо у Бельгії, Німеччині, Норвегії, Швеції та Франції 90% і більше змісту коаліційних угод стосується майбутньої діяльності уряду, то в Австрії більше половини коаліційних угод присвячено питанням, що не

стосуються політики уряду. Посередині між цими полюсами знаходяться Данія, Нідерланди та Португалія, в яких 70-90% тексту угоди стосуються уряду. Згідно останнього дослідження коаліційних угод в Європі приблизно 91,6% їх тексту приділено питанням діяльності майбутнього уряду [16, р. 832].

Другим найбільш згадуваним питанням у коаліційних угодах країн Західної Європи є закріплення процедур прийняття рішень та вирішення конфліктів між учасниками коаліції, що міститься у всіх текстах і в середньому по Європі становить 11,5% змісту.

На противагу цьому лише незначна кількість країн розглядає у коаліційній угоді механізм розподілу міністерських посад та компетенції між коаліційними партнерами. Лідерство у цьому питанні знову належить Австрії, яка присвячує в середньому одну п'яту обсягу коаліційної угоди цим цілям. Однак слід мати на увазі, що далеко не завжди партнери по коаліції прагнуть розказати виборцям правду про механізм розподілу портфелів, віддаючи перевагу неформальним домовленостям, які, відповідно, не відображаються в публічному тексті угоди.

Деякі коаліції тяжіють до досить детального закріплення усіх умов партнерства між парламентськими партіями. Коаліційна угода є більш повною чим більше вона визначає масштаб політики, що буде реалізовуватися утворенням. Умовно показником повноти можна вважати кількість слів у тексті коаліційної угоди, оскільки за інших рівних умов чим більшою за обсягом є угода, тим більш детально розглянуті в ній питання з різних сфер діяльності коаліції. Найкоротша коаліційна угода налічувала 500 слів (Франція), а найдовша – більше 43 тис. (Бельгія). В середньому коаліційна угода нараховує 3 тис. слів у Данії, Франції та Швеції. Від 3 тис. до 8 тис. слів вживають в Австрії та Німеччині, а в Бельгії, Норвегії, Нідерландах та Португалії – більше 10 тис. [40, р. 269].

Однак навіть в рамках однієї країни обсяг угоди може значно відрізнятися. Як правило, максимально детальні угоди укладаються за результатами складних переговорів між потенційними партнерами, про що свідчить досвід Бельгії. Водночас обсяг угод у Данії та Португалії свідчить, що складні торги не обов'язково призводять до зростання кількості сторінок угоди. Навпаки, Данія може слугувати прикладом того, що навіть у складних умовах результатом домовленостей може стати досить короткий текст угоди. Іншими словами, обсяг коаліційної угоди свідчить про рівень довіри між коаліційними партнерами. Така довіра може зміцнитися з часом або ж зруйнуватися в результаті негативного досвіду співпраці.

Водночас угода, що включає у себе широкий спектр питань, щодо вирішення яких вироблено спільний підхід, не завжди є обмежуючим документом, що зобов'язує усіх партнерів по коаліції дотримуватися узгоджених позицій. Коаліції, які ґрунтуються на детально виписаній угоді з чітко визначеними напрямками діяльності коаліційного уряду, загалом є міцнішими і ефективнішими, ніж коаліції, угоди яких містять лише загальні принципи.

Однак письмове закріплення узгоджених позицій не завжди є визначальною характеристикою угоди. Так у трьох країнах (Данії, Люксембурзі та Португалії) усі коаліційні угоди містили заяви про намір спільними зусиллями досягати поставлених цілей [40, р. 270]. Водночас у Франції 2/3 коаліцій не мали спільно узгодженої програми діяльності взагалі. Окремо слід виділити Австрію та Нідерланди, в яких зміст коаліційної угоди значною мірою залежав від складу її учасників. В обох випадках коаліційні угоди детально регламентували діяльність уряду, однак зрештою призводили до зниження довіри громадян до традиційних партій та зростання конкуренції між партіями.

Ідеологічно поляризовані коаліції швидше за все не укладатимуть коаліційну угоду, але якщо вона таки буде підписана, то буде досить довгою. Кількість партій, що ввійшли до коаліції, не підвищує шанси на підписання коаліційної угоди, але якщо така буде написана, то буде довгою. Кожна додаткова політична партія збільшує обсяг коаліційної угоди приблизно на 1,1 тис. слів. Коаліції меншості рідше, ніж мінімальні переможні коаліції, укладають коаліційну угоду. Їх угоди також будуть довгими. Коаліційні угоди є довгими, якщо йдеться про розподіл більшої кількості посад в уряді [16, р. 839].

Схвалення коаліційної угоди партіями може відбуватися кількома шляхами, відображеними у Таблиці 5.

Як правило, вона приймається керівним органом кожної партії. Процес може відрізнитися залежно від конкретної партії. Якщо ключові партійні структури консультувалися та брали участь у розробці угоди, то широка підтримка з боку одно партійців майже гарантована. Статут Лейбористської партії Ірландії вимагає, щоб члени підтримали створення коаліції. Рівний час виділяється для заслуховування всіх точок зору: як за, так і проти коаліції. Це робиться, щоб сприяти що всі члени відчують, що отримали рівну увагу не зважаючи на кінцевий результат. Якщо є побоювання про можливі «зливи» інформації до того, як буде узгоджено остаточний текст угоди, то він схвалюється відповідними органами, партії можуть розглянути можливість запланувати процес схвалення угоди на один і той же час.

Таблиця

Варіанти схвалення коаліційної угоди

Назва	Учасники	Дата
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна» та Соціалістичної партії України	22 червня – 7 липня 2006 року (243 депутати)
Антикризова коаліція (з 23 березня 2007 – Коаліція національної єдності)	Партія регіонів, Соціалістична та Комуністична партії України	7 липня 2006 – 30 вересня 2007 року (238 депутатів)
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна – Народна самооборона»	30 вересня 2007 – 16 вересня 2008 року (227 депутатів)
Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку	Блоку Юлії Тимошенко, Блоку «Наша Україна — Народна самооборона» (частково) та Блоку Литвина	9 грудня 2008 року – 2 березня 2010 року (218 депутатів)
Коаліція «Стабільність і реформи»	Партії регіонів, Комуністичної партії, Блоку Литвина та окремих депутатів (БЮТ, НУНС, позафракційні)	11 березня – 30 вересня 2010 року (235 депутатів)
Європейський вибір	ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УДАР, депутатські фракції «Економічного розвитку» та «Суверенної європейської України»	27 лютого – 24 липня 2014 року (255 депутатів)
Європейська Україна	Народний фронт, Блок Петра Порошенка, «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина»	27 листопада 2014 року – дотепер (255 депутатів)

У Німеччині в 2013 році Соціал-демократична партія заявила, що коаліційна угода буде винесена на затвердження усіма членами партії. Раніше конгрес партійних делегатів схвалив проект коаліційної угоди. Очевидно, що пряме голосування членів партії за угоду посилить пози-

ції СДП у переговорах і слугуватиме механізмом забезпечення широкої її підтримки всередині партії [45].

Механізми координації у парламентських коаліціях

В ідеальних умовах парламентська коаліція має ґрунтуватися на взаємній довірі між партіями, що входять у коаліцію. Всі партії повинні бути добре інформованими про все, що відбувається. Але виживання і ефективність коаліції залежить не лише від того, як саме здійснюється внутрішня робота, а й того, як відбувається взаємодія з урядом. Йдеться насамперед про наявність єдності щодо законотворчих ініціатив уряду та партнерів по коаліції. Вони, як правило, є результатом переговорів та компромісів між усіма учасниками та зацікавленими сторонами, координації їх зусиль задля досягнення поставлених цілей.

Ціль координаційного процесу має бути спрямована на те, щоб:

- переконатися, що всі мають правильну інформацію і вчасно;
- переконатися, що коаліційні партії вірять, що вони беруть участь в обговоренні усіх важливих питань, основних заходах, а їх думка враховується;
- переконатися, що законопроекти уряду будуть підтримані у парламенті;
- переконатися, що рішення в уряді приймаються на відповідному рівні;
- створити умови, щоб уряд зосередився на питаннях, що мають стратегічне значення та орієнтовані на довгострокову перспективу.

Є багато способів досягти поставлених цілей координаційного процесу. Використання інструменту залежно від конституційних рамок, в яких працює коаліція. Досить корисним, на нашу думку, може бути досвід Швеції. Насамперед, координаційний орган має розташовуватися найкраще у канцелярії уряду. Якщо кожна коаліційна партія має власний координаційний орган, розміщений разом з відповідним лідером партії (якщо він також є міністром), то кілька координаційних органів намагатимуться ідентифікувати себе перш за все не з урядом, а відповідною партією.

Цей координаційний орган має очолювати високопоставлений політик. У Швеції в період з 1991 по 1994 роки координаційний орган складався з одного державного секретаря від кожної партії. Вони мали у своєму розпорядженні по п'ять помічників кожен. Державний секретар

прем'єр-міністра діяв як перший серед рівних. За можливості державні секретарі, які займаються координацією, повинні відвідувати усі зустрічі уряду. Члени координаційного органу повинні бути у постійному контакті з парламентаріями з усіх питань, що стосуються координаційного органу. Завдяки цьому вони по-перше, отримують вказівки щодо позиції з низки питань, по-друге, тримають членів парламенту у курсі справ, що гарантує підтримку рішень уряду в парламенті.

Якщо це передбачено конституцією чи законодавством, доцільно дозволити лідерам коаліційних парламентських фракцій відвідувати засідання уряду. У результаті вони зможуть пояснити своїм колегам суть дискусій в уряді та причини того чи іншого його рішення. Водночас лідери парламентських фракцій зможуть передати побажання фракції уряду до того, як він прийме рішення. Координаційні чиновники повинні бути спроможні вирішувати більшість другорядних справ. Якщо вони не погоджуються на це, то цю справу слід передати державним секретарям з координації.

Засідання уряду повинні зводитися лише до прийняття формальних рішень, які не потребують обговорення завдяки їх детальному опрацюванню насамперед координаційним органом. У Швеції в період 1991-1994 років уряд приймав формальні рішення з майже 300 питань щочетверга. Як правило, це займало 30 хвилин. Після цього уряд обговорював питання стратегічного значення, роздавав вказівки міністрам тощо. Розбіжності з другорядних питань між міністрами ніколи не дозволялися виноситися на зустрічі уряду, оскільки державний секретар прем'єр-міністра відповідав за підготовку порядку денного кожного тижня.

Також важливою є наявність хорошого зв'язку між канцелярією уряду (координаційним органом) та міністерством фінансів, так само як і між ними та міністерством закордонних справ (з огляду на питання євроінтеграції).

Щотижневі зустрічі державних секретарів різних міністерств важливі для інформування кожного про рішення та дискусії в уряді. Державний секретар прем'єр-міністра діяв як перший серед рівних на цих зустрічах. Важливість цих зустрічей зумовлена тим, що сприяє виробленню спільної позиції і розуміння щодо низки питань.

Для посилення зв'язку між партіями, що входять у коаліцію, варто створити спеціальний аналітичний відділ у канцелярії уряду, що виявлятиме потенційно конфліктні питання та розроблятиме стратегію поведінки щодо них. Він може складатися по одному представнику від кожної партії. У Швеції цей орган діяв безпосередньо в рамках Координаційного органу.

Найбільш досконалий, на нашу думку, механізм координації діяльності учасників парламентської коаліції сформувався у Данії. Вона з 1982 року мала досвід 6 різних коаліційних урядів, усі за винятком одного – меншості. Протягом роки правління консервативної урядової коаліції (1982-1993) кількість партій в коаліціях поступово зменшилася з 4 до 2 [52, р. 29]. теж ж саме зробила кількість партій у соціал-демократичному коаліційному уряді (1993– до 1998). Це може свідчити про те, що життя в коаліційних урядах не таке легке. Досвід Данії свідчить про напругу між інтересами індивідуальних партій та солідарністю коаліції, що завжди є відцентровою силою у більшості коаліцій. Для провідної партії це означає віддавати коаліційним партнерам частину повноважень у політичній сфері для того, щоб залишитися при владі. Для менших коаліційних партнерів це означає намагання захистити свою політичну ідентичність, дистанціюючись від провідної партії. Однак досвід Данії свідчить, що прагматична та консенсусна політична культура, сильна коаліційна програма та статус меншості коаліції є чинниками, що зміцнюють коаліційну політику.

Усі уряди мають вирішувати питання функціональної координації між різними міністерствами, секторами суспільства, але сильний акцент на політичну координацію між коаліційними партнерами є тим, що характеризує процес прийняття рішень у коаліційному уряді Данії. Політична гнучкість вимагає врегулювання процесу вироблення політики у коаліції, а уряд меншості передбачає високу політичну чутливість на усіх рівнях управління. У результаті міністри зустрічаються з коаліційними партнерами у парламенті на регулярній основі і обговорюють з ними нові кроки до того, як відповідний законопроект буде представлено на розгляд уряду.

Центральними інститутами політичної координації є Координаційний комітет та Урядовий кабінет з економічних справ, кожен з яких складається насамперед відповідно до політичних критеріїв. Якщо перший очолюється прем'єр-міністром, зосереджується на основних питаннях політики та прийнятті стратегічних рішень, то останній, очолюваний міністром фінансів, вирішує проблеми реалізації курсу уряду та бюджетні питання. Комітет зовнішніх справ координує позицію уряду щодо питань європейської політики, але також передає рішення щодо потенційних конфліктів між коаліційними партнерами Координаційному комітету. Прем'єр-міністр за допомогою міністра фінансів відіграє основну роль у керівництві урядом та знаходженні консенсусу всередині коаліції. Він повинен підтримувати

тісний контакт з усіма партіями, що ввійшли до складу коаліції. За відсутності державних секретарів чи політичних призначенців у своєму розпорядженні, провідні міністри повинні покладатися на державних службовців у гарантуванні того, що динаміка коаліційної політики представлена на кожному етапі процесу прийняття рішень.

Данія має тривалий досвід урядів меншості, що сприяло консенсусному та прагматичному стилю творення політики. За незначними винятками усі повоєнні уряди були або однопартійними урядами меншості (соціал-демократичними, за єдиним винятком) або коаліційним урядом меншості.

Датська історія коаліційних урядів свідчить, що життя у коаліції не завжди легке. Одним з них є класична для коаліційних урядів напруга між учасниками-партіями та єдністю коаліції, що відображається в тому, що малі партії покидають коаліцію, а провідні – втрачають підтримку. Ця напруга є основною відцентровою силою в коаліційних урядах Данії. Часто є ціна, яку слід платити за єдність коаліції в поняттях втрати ідентичності партії, зменшенню підтримки виборців та критики з боку традиційних виборців. Будь-яка партія в уряді, навіть якщо він однопартійний, мала досвід збалансування партійної ідеології з логікою економічного та інституційного реалізму, що постає перед сучасним урядом. До певної міри коаліційний досвід може пояснити брак ідеологічної чистоти партійним активістам та слугувати виправданням для неминучої трансформації партійної позиції, коли змінюється політика уряду. З іншого боку, завдання визначити та захищати вузький шлях коаліційного консенсусу призводить до створення сильної напруги між внутрішнім колом кабінету з одного боку, та партійними активістами та виборцями – з іншого.

Судячи з досвіду Данії, кілька чинників можуть збалансувати відцентрові сили коаліційного уряду та підтримати відчуття солідарності та лояльності серед коаліційних партнерів. Основними чинниками є політична культура прагматизму і консенсусу, статус меншості більшості коаліцій та сила «коаліційного проекту» [52, р. 34].

Датський досвід свідчить, що серйозні відцентрові сили, що руйнують коаліційний уряд та відчужують керівництво коаліції від своїх виборців. Однак, цей досвід також свідчить, що прагматична, консенсусна політична культура, статус меншини та сильний коаліційний проект є чинниками, що сприяють виживанню коаліційних урядів. Зважаючи на ці міркування, динаміка коаліційних урядів потребує детального розгляду структури політичної координації в коаліційних урядах.

Парламентські та урядові механізми контролю за діяльністю партнерів по парламентській коаліції

Делегування повноважень міністрам стає проблематичним, оскільки передбачає, що міністри будуть ослаблювати коаліційний компроміс та просувати політику, що відповідає інтересам їх партій за рахунок партнерів по коаліції. В свою чергу інші партнери по коаліції, мають хороші підстави прагнути до встановлення контролю за діяльністю усіх міністрів уряду, з огляду на те, що усі учасники коаліції несуть спільну відповідальність за результати діяльності коаліційного уряду. Тобто, ми маємо справу з дилемою коаліційного уряду.

Щоб успішно управляти коаліцією та урядом, коаліційні партнери повинні вирішити внутрішні суперечки між своїми приватними та колективними інтересами, стимулювати досягнення спільних цілей коаліції, а не задоволення власних, партійних проблем. Іншими словами, постає питання про те, які саме механізми дозволяють коаліції успішно справлятися із внутрішніми конфліктами, дотримуватися обраного курсу і коли вони застосовуються.

Зазначимо, що у політичній науці дослідження коаліцій має тривалу і досить плідну історію. Коаліційна теорія виникла як основна тема досліджень у порівняльній політології і вчені досягли значного прогресу у розумінні процесу формування коаліцій, підходів до розподілу міністерських портфелів між партіями, та причин розпаду коаліцій (М. Левер [23], П. Ваврік [50; 51], Р. Стівенсон [28], Л. Верзічеллі [48] та інші).

Однак вчені приділили значно менше уваги аналізу процесу прийняття рішень, що актуалізується в ході діяльності коаліції. Це досить вагомий пробіл у дослідженнях, оскільки громадян насамперед цікавить не так розподіл портфелів чи партійний склад коаліційного уряду, а результати його діяльності. Очевидно, що свою позицію дослідники пояснюють тим, що знаючи персонально-партійний склад уряду, можна спрогнозувати те, яку саме державну політику він проводитиме.

Протягом останніх кількох років почалися досліджуватися нові напрями у коаліційній теорії, зокрема процес прийняття рішень в коаліційному уряді (Д-Х.Кім [18], Р. Керрол [8], Л. Мартін [28], К. Стром [39], М. Тіес [42], У. Хеллер).

Розуміння процесу прийняття рішень в коаліційному уряді також стосується питання формування і розпуску коаліцій, оскільки політичні партії, представлені їх лідерами, зацікавлені у ефективній його роботі.

Разом з певною автономією міністрів у реалізації урядової програми, політичні відмінності та тиск виборчої конкуренції чинять значний тиск на політику і діяльність коаліційного уряду. Якщо коаліція хоче здійснювати певну збалансовану політику, то її члени повинні бути спроможними моніторити та змінювати законодавчі пропозиції уряду, щоб обмежити потенційну небезпеку від «міністерського відходу» від положень коаліційної домовленості. Хоча деякі вчені, зокрема В. Мюллер [34], М. Тіес [42], вказують на важливість моніторингових інститутів, що діють на рівні уряду.

На нашу думку провідна роль у цьому процесі належить саме законодавчим інститутам, оскільки такі інститути часто мають переваги над тими, що існують у виконавчій гілці влади. Важливо наголосити, що ступінь, до якої законодавчий процес може допомагати вирішувати внутрікоаліційне напруження та сприяти діяльності коаліційного уряду, залежить від конкретної структури парламентських інститутів, зокрема:

- рівня політично релевантної експертизи, завдяки чому система парламентських комітетів може надати інструменти контролю політичним партіям, що не контролюють урядових міністрів;

- легкість з якою парламентські партії можуть змінювати пропозиції уряду, по відношенню до якого вони перебувають в опозиції.

Якщо говорити про законодавчі інститути з точки зору спроможності політичних партій отримувати інформацію від представників виконавчої влади та вносити правки в урядові законопроекти, то насамперед слід згадати класифікацію парламентів на слабкі і сильні, представлену у роботі А. Лейпхарта [25].

Зазначимо, що ми не стверджуємо, що сильні парламентські інститути є необхідними для зменшення напруги у багатопартійному уряді, чи що вони завжди слугують як взаємозамінні інститути урядового рівня у такій активності. Справді, сильні парламенти можуть значно підвищити ступінь взаємодоповнюваності інститутів законодавчої і виконавчої влади. Так система парламентських комітетів, що дозволяє партіям збирати інформацію та формулювати альтернативні урядовим пропозиції, може зробити інститути для вирішення коаліційних конфліктів, що діють у рамках уряду, ефективнішими. Аналогічно, механізми урядового рівня, що надають партіям можливість «прикрити» їх партнерів може посилити вплив законодавчої гілки влади на процес прийняття рішень у вищому органі виконавчої влади.

Щоб з'ясувати це питання, можна проаналізувати діяльність парламентів п'яти країн, для яких коаліційні уряди є нормою (Данія,

Ірландія, Нідерланди, Німеччина та Франція) протягом останніх двох десятиліть, починаючи з середини 1980-х років.

Основний акцент у спеціальній літературі з коаліційної теорії щодо проблеми делегування в рамках коаліції робиться на тому, які інститути уможливають перевірку і контроль діяльності коаліційних партнерів до того, як урядові пропозиції будуть винесені на розгляд парламенту. Наприклад, В. Мюллер і К. Стром відзначають, що деякі коаліційні угоди включають положення про створення «кабінетних комітетів», що спільно розглядають суперечливі законопроекти у певних сферах діяльності [34, р. 142].

Інші механізми рівня кабінету щодо нагляду за коаліційною угодою включають комітети, що складаються з міністрів та лідерів правлячих парламентських партій чи «внутрішні кабінети», сформовані з конкретних міністрів. На противагу кабінетним комітетам, ці утворення, як правило, не обмежуються певною сферою діяльності уряду [2].

Найбільш досконалий допарламентський механізм нагляду знаходиться у самому міністерстві. Як відзначає М. Тіес, у багатьох парламентських демократіях кабінетним міністрам допомагають «молодші міністри» (ММ, junior ministers) [42, р. 597]. Як правило, ці ММ є одночасно членами парламенту, а їх офіційна роль полягає у наданні допомоги міністру у надгляді за департаментом, в управлінні відносинами між міністром та парламентськими партіями. Досить часто «молодші міністри» також готуються до міністерських обов'язків у подальшому. Як переконливо доводить М. Тіес, в коаліційних урядах такі міністри можуть виконувати іншу, менш очевидну функцію. Коли коаліційні партії особливо стурбовані зменшенням контролю за діяльністю міністерства, то вони можуть наполягати на прикріпленні до міністра, який представляє іншу політичну партію, власного «тіньового» «молодшого міністра».

Важливою підставою для такого кроку є те, що користуючись інформаційними можливостями міністерства, «тіньовий» ММ зможе забезпечити такий же доступ до інформації, який має міністр. Навіть якщо ММ не зможе вистояти у випадку прямої конфронтації з міністром, він може передавати своїй партії інформацію, що дозволить оцінювати пропозиції міністерства та пропонувати альтернативи.

Робота М. Тіеса є вагомим підтвердженням того, що коаліційні партії використовують ММ для того, щоб «тримати руку на пульсі» своїх партнерів. Аналіз регулярного розподілу ММ в урядових структурах Італії, Нідерландів та Японії свідчить, що партії досить часто направляють свого ММ у «чуже» міністерство, що опікується питаннями, що мають особливе значення для реалізації програмних засад партії.

Якщо на рівні кабінету інститути можуть відігравати важливу роль в коаліційному уряді, то для партій досить складно покладатися винятково на них для контролю за діяльністю міністерства. Як відзначає М. Тіес, оскільки позиція ММ, так само як міністерська посада, загалом розподіляються відповідно до розміру партії, то малі партії у кабінеті, як правило, не мають достатньої кількості ММ для здійснення нагляду за діяльністю всіх «чужих» міністерств [42, р. 598].

Аналогічне обмеження стосується інших інститутів рівня кабінету, таких як урядові чи внутрішні кабінети. Велика завантаженість роботою та високі вимоги щодо утруднює використання цих інститутів як повсякденних механізмів контролю. Вони можуть створюватися для певних цілей та особливих законодавчих ініціатив (особливо, якщо вони неоднозначно сприймаються партнерами по коаліції), але партії не можуть покладатися на них як на рішення для щоденних, поточних потреб моніторингу різних пропозицій від великої кількості міністерств. Як результат, інститути рівня уряду – принаймні взяті самі по собі – недостатньо ефективні для здійснення нагляду за представниками виконавчої гілки влади.

З огляду на ці обмеження, інститути на законодавчому рівні можуть виступати у ролі не лише доповнення, а й заміника інститутів рівня кабінету. У більшості демократичних країн основні зміни в державній політиці, що реалізуються урядом, повинні затверджуватися парламентом. Коли урядовий законопроект проходить через парламент, то він детально вивчається, що дає змогу коаліційним партнерам проводити ревізію та, за необхідності, доповнювати пропозиції міністерств.

Більше того, парламентські інститути мають ще одну перевагу перед моніторинговими інститутами кабінету. Міністри та політичні партії зацікавлені у тому, щоб побажання партнерів по коаліції враховувалися до передачі законопроекту до парламенту. Оскільки парламентська експертиза, редагування та внесення правок відбуваються після представлення законопроекту, то міністр уже не може вплинути на зміст документу, доля якого тепер визначається виключно парламентаріями.

Міра, до якої урядові партії можуть мати переваги на законодавчій арені щодо контролю своїх партнерів, значною мірою залежить від парламентських процедур та інститутів. Протидія ухилянню міністерств від виконання умов коаліційної угоди вимагає: а) наявності інформації про деталі політики пропонованого законопроекту та альтернативних пропозицій; б) інструментів впливу для внесення змін. У результаті, чим легше для партій використовувати парламентський процес для отримання відповідної інформації про законопроекти, розробку альтер-

нативної політики і для ініціювання поправок, що мають обговорюватися та голосуватися навіть якщо вони неприємні для міністерства, що подало законопроект, тим більш ефективно вони зможуть використовувати парламентський процес як механізм для стримування «чужого» міністерства.

Єдиним найбільш важливим інститутом у цьому контексті є система комітетів парламенту. Інші інститути також важливі, особливо парламентська процедура та правила, що впливають на ведення обговорення та внесення правок, але їх ефективність залежить від наявності сильної системи комітетів, яка надає можливість для спеціалізації членів парламенту, детального вивчення та обговорення, що може призвести до радикальних змін у законопроекті.

За оцінкою Дж. Ліса та М. Шоу, парламентський комітет є найкращим прикладом «маленької групи, де всі знають один одного в лице, ... де важливі взаємодії щодо прийняття рішень та обговорення мають місце в рамках організації» [24, р. 4].

Недавно І. Меттсон та К. Стром стверджували, що «комітети є основним механізмом для спеціалізації», що є «критичним для деліберативної влади парламенту» [30, р. 250]. Тобто, розподіл законотворчої роботи по підгрупах комітету із спеціальними організаційними завданнями може забезпечити парламентські органи вплив на процес прийняття рішень.

Як довели дослідники у численних порівняльних дослідженнях діяльності парламентів, точна структура системи комітетів у парламентських демократіях значно відрізняється.

Не всі структури надають можливість обмежувати вплив кабінетних міністрів. Дві риси комітетної системи, або більш узагальнено парламентських інститутів, є особливо важливими:

1. надходження інформації. Міра, до якої комітенті системи дають змогу партіям збирати достатню технічну інформацію про політику у сфері, що становить інтерес.

2. спроможність вносити поправки. Легкість, з якою система комітетів та інші парламентські правила та процедури дають можливість парламентським партіям вносити поправки до законопроекту, поданого міністерством.

Взявши ці риси за основу, ми можемо згрупувати п'ять парламентів у дві великі категорії: сильні і слабкі. Ми розглядаємо лише п'ять демократій – Ірландію і французьку П'яту республіку як такі, що мають слабкі парламенти, а решта три – Данію, Нідерланди та Німеччину – як такі, що мають сильні парламенти. Низка досліджень парламентів

також пропонували виділяти інститути, що посилюють чи ослаблюють спроможність законодавців здійснювати експертизу [37, р. 390]. Що ще досі не аналізувалося, значною мірою через відсутність систематичних, кроснаціональних даних про проходження урядових законопроектів в парламенті, так це те, чи ці відмінності справді впливають на процес прийняття рішень.

Ключовим критерієм для характеристики парламентських інститутів як сильних чи слабких є здатність партій здійснювати експертизу урядових законопроектів та вносити значні зміни до проектів нормативно-правових актів, представлених міністерствами. Це, в свою чергу, залежить від того, як характеристики парламентських інститутів (зокрема система комітетів) впливають на спроможність коаліційних партнерів наглядати та впливати на діяльність «чужих» міністрів та їх міністерств. Як слушно зазначив Дж. ЛаПаломбара, «аксіоматично, що якщо національні парламенти є впливовим політичним чинником, то повинні існувати спеціалізовані комітети з обмеженим членством та значним обсягом повноважень» [22, р. 121].

Тобто, спеціалізація комітетів є критичною для спроможності партій збирати достатню інформацію, щоб брати участь в ефективному прийнятті рішень. Багато популярних теорії про парламентську організацію підкреслюють потребу в отриманні інформації та відповідне скорочення невизначеності у впливі законів на суспільне життя, розглядаючи її як рушійну силу, породжену розвиненою системою спеціалізованих комітетів [21].

Кілька структурних характеристик комітетів впливають на здатність законодавців до спеціалізації. Дж. ЛаПаломбара відзначає важливість розміру (кількості членів) комітету: малі комітети зменшують вартість прийняття рішень в ході торгів, зменшують можливості «безбілетних пасажирів» та збільшують вагу голосу народного представника. Як результат, малі комітети стимулюють парламентарів до вибору і поглиблення спеціалізації [30].

Можливо, найбільш важливим є те, що система комітетів заохочує розвиток спеціалізованої експертизи, якщо вона складається з низки постійних комітетів. Це зумовлено тим, що законодавці, які розраховують на тривале перебування у складі комітету, мають більше стимулів вкладати час та ресурси для отримання необхідних навичок, знань та інформації [39].

Нарешті, для спроможності здійснювати оцінку пропозицій міністерств особливе значення має спеціалізація парламентарів. Комітети, що займаються тими ж питаннями і сферами суспільної діяльності, що і

міністерства, сприяють розвитку парламентської експертизи, що, у свою чергу, впливає на подальшу долю пропозицій, поданих міністерством у парламент [31]. Як зазначають І. Меттсон та К. Стром, вони також «посилюють вплив завдяки наявності експертних знань та уповноважують окремих членів комітету створювати персональні мережі» з державними чиновниками та членами зовнішніх груп інтересів [30, р. 270].

В свою чергу система парламентських комітетів, що сприяє створенню ситуативних, тимчасових (*ad hoc*) комітетів, або та, в якій сфера повноважень комітетів не відповідає аналогічним урядовим органам, утруднює розвиток експертизи політики і зменшує ефективність процедури оцінки урядової законотворчості у парламенті.

Сильна система парламентських комітетів також має повноваження (чи то шляхом укладання домовленостей, чи то завдяки формальним правилам парламентської процедури), що полегшують членам парламенту доступ до інформації та дають змогу партіям вносити значимі зміни до законопроектів міністерств. Сильні комітети, як правило, мають налагоджений доступ до міністрів, державних службовців, зовнішніх експертів, і можуть вимагати представлення документів щодо діяльності конкретного органу виконавчої влади. Вони контролюють графік обговорень комітету, таким чином виділяючи достатньо часу для здійснення глибокої та всебічної експертизи пропонованого проекту закону. Сильні комітети також мають необмежені можливості щодо внесення змін до представленого урядом документу. Як мінімум, вони дозволяють партійним групам розробляти поправки та пропонувати їх комітетам чи виносити на пленарні засідання для голосування, навіть якщо міністр, який вносить законопроект, вважає поправки неприйнятними або недоцільними.

Особливе значення має здатність парламентських комітетів діяти незалежно від позиції міністра. Він не може перешкодити сильному комітету внести зміни до законопроекту, обмежити або визначити час його обговорення, відхилити запропоновані парламентарями поправки.

Три європейських парламенти, а саме – датський Фолькетінг, нідерландський Твіде Камер та німецький Бундестаг, за характеристиками комітетної системи можна віднести до сильних законодавчих органів.

У Данії парламентська система комітетів зазнала радикальних змін на початку 1970-х років. Відтоді парламент – Фолькетінг – має близько 20 спеціалізованих постійних комітетів. Серед західноєвропейських демократій лише парламент Нідерландів має більшу кількість постійних комітетів. Протягом останніх двох десятиліть у цих двох країнах парламентських комітетів було більше, ніж міністерств. Іншими слова-

ми, діяльність одного міністерства контролювалася більш ніж одним парламентським комітетом. У середньому, комітети Данії складаються з менше, ніж 20 членів, та практично відповідають урядовим міністерствам в їх повноваженнях. Тобто, Фолькетінг має таку систему комітетів, що «дозволяє далекосяжну диверсифікацію та високу ступінь спеціалізації» [30, р. 267].

Датські комітети також мають значні повноваження щодо збору інформації та проведення спеціальної експертизи діяльності міністерства. Як пояснює Е. Дамгаард, «комітети можуть обговорювати будь-яке питання в межах своїх повноважень, незалежно від того, чи вони пов'язані до пропозицій, що подані на розгляд парламенту, чи ні. Вони можуть затребувати інформацію від відповідного міністра та можуть вимагати його присутності на комітеті, щоб він надав таку інформацію. Таким чином члени комітету мають багато можливостей для втручання у законотворчу та адміністративну діяльність міністрів, які відповідають за роботу, що виконується державними службовцями» [10, р. 40].

Датські парламентські комітети також мають високий ступінь контролю за своїм порядком денним. Урядові міністри не можуть відкликати законопроекти з комітету чи передавати їх від одного комітету до іншого. Вони також не можуть встановлювати обмеження на те, як довго комітет розглядатиме їх пропозиції [13].

Члени комітетів Фолькетнігу також мають значні повноваження щодо ініціювання змін до законопроектів, підготовлених міністрами. Хоча вони не можуть переписати урядові проекти в ході їх обговорення, але не обмежені у внесенні поправок до урядових законопроектів. Як тільки ці поправки виносяться у сесійну залу, вони повинні бути обговорені та проголосовані незалежно від позиції міністра, який подав законопроект. Таким чином усі ці елементи – правила і процедури Фолькетнігу, природа системи парламентських комітетів – надає парламентарям ефективні інструменти впливу в ході оцінки та розгляду проектів нормативно-правових актів, поданих міністрами.

У Нідерландах нижня палата парламенту (Генеральних штатів) – Твіде Камер – має більшу кількість спеціалізованих постійних комітетів ніж датський Фолькетніг. Протягом останніх трьох десятиліть у нижній палаті діяло більше 25 постійних комітетів з середньою кількістю членів менше 25 осіб. Повноваження цих комітетів дуже близько кореспондують з повноваженнями відповідних міністерств – справді, комітети переважають за кількістю міністерства. Ця система спеціалізованих парламентських комітетів була створена у 1953 році, коли «було відчуття, що навіть більш детальні та технічні пропозиції від

уряду вимагають певного рівня спеціалізації серед членів парламенту, що не може бути гарантоване комітетами, сформованими за випадковим принципом» [3, р. 134].

Як і в Данії, система парламентських комітетів Нідерландів дає змогу парламентським фракціям використовувати обговорення у комітетах для отримання відповідної технічної інформації про урядові законопроекти. При цьому міністри не можуть відкликати законопроекти з комітету, передати їх іншому, встановити обмеження на тривалість їх розгляду. З цих причин система парламентських комітетів у Данії та Нідерландах вважається найбільш незалежною щодо контролю своєї діяльності [30, р. 300].

Інша особливість парламентського процесу в Нідерландах полягає у тому, що в ході розгляду урядових законопроектів комітет не має жодних часових обмежень. Іншими словами, після того, як законопроект передано на розгляд парламенту, він залишається у законотворчому процесі до тих пір, поки він не буде прийнятий, відхилений, чи відкликаний урядом, і таким чином може перебувати на розгляді кількох скликань парламенту.

Після того, як законопроект відправлено у комітет (крок, що зазвичай живиться майже одразу після передачі законопроекту у парламент), комітет починає його розгляд. Як правило це передбачає перегляд урядових документів, консультації з зовнішніми групами інтересів, державними чиновниками чи самим міністром, так само як передачу документів від парламентських фракцій до комітету і міністра і навпаки. У ході обговорення сторони висловлюють свої міркування, отримують відповіді на технічні запитання та обговорюють можливі поправки. Цей обмін між парламентським комітетом та відповідним міністерством надає парламентським фракціям значну кількість інформації, яка може бути використана для внесення пропозицій.

Це дало підстави Р. Ендервегу та В. Бакену зробити висновок, що «незважаючи на роль ініціатора, уряд не має інструментів домінування у парламентських справах. Законодавчий процес характеризується складною системою стримувань і противаг, що дає змогу членам парламенту втручатися у цей процес на кількох етапах. Одним з них є «попередній запит» з боку парламентського комітету щодо урядових законопроектів. На засіданнях комітету законопроект обговорюється відповідним міністрам та невеликою групою (близько 20 осіб) технічно кваліфікованих членів парламенту. ... складається враження, що на цьому першому етапі законотворення, суттєві поправки та поступки робляться як парламентаріями, так і міністром» [3, р. 66].

У процесі збору інформації парламентські фракції слугують комітетам також як розробники поправок. Хоча комітети Данії не можуть переписувати міністерський проект за закритими дверима, але після внесення поправок на обговорення в сесійну залу нижньої палати, міністри не можуть обмежити обговорення чи голосування щодо змін чи відкликати законопроект з розгляду – радикальний і досить затратний крок. Як результат, парламентські партії мають сильні позиції щодо зміни законопроекту навіть якщо міністр з ними не погоджується. Р. Андервег та В. Бакена так описують цей етап законотворчого процесу: «на цьому етапі міністр майже нічого не може зробити, щоб запобігти небажаним правкам, внесеним парламентом до його законопроекту, за винятком неформального тиску на депутатів, які належать до його партії. В якості останнього кроку він може заявити, що пропонувані поправки є неприйнятними. Використовуючи цю традиційну формулу міністр засвідчує, що прийняття поправок більшістю членів парламенту або змусить його відкликати законопроект або ж подати у відставку. На практиці для членів нижньої палати Генеральних штатів зміна урядових законопроектів за допомогою внесення правок парламентаріями є досить звичною. Щороку пропонуються тисячі доповнень до законопроектів, з яких лише 1/3 стає законом» [4, р. 66].

У підсумку, особливості нижньої палати Генеральних штатів Нідерландів проявляються у процедурах та системі парламентських комітетів, що характерні для сильного законодавчого органу. Депутати, які працюють у комітетах, можуть спеціалізуватися у питаннях, що відповідають компетенції відповідного міністерства, за яким вони наглядають, вони мають значні повноваження для отримання необхідної інформації з метою кращої оцінки законопроектів міністра, висувати альтернативні пропозиції та винести їх на голосування парламенту навіть всупереч волі міністра, який подав законопроект.

У **Німеччині**, як в Данії та Нідерландах, нижня палата парламенту – Бундестаг, забезпечує коаліційних партнерів інструментами для моніторингу та зміни законопроектних пропозицій, внесених міністрами. На сьогодні Бундестаг є одним з найбільш досліджуваних законодавчих органів у Західній Європі через його значну роль у процесі прийняття рішень та творенні політики.

Як зазначають два відомих дослідники парламенту Німеччини, «досконала структура комітетів, з найбільш впливовими парламентаріями від всіх партій, які діють як голови важливих комітетів, забезпечує Бундестагу таку ступінь незалежності та впливу на процес прийняття рішень, яка відсутня у класичних парламентських системах, заснованих на Вестмінстерській моделі» [36, р. 123].

За останні три десятиліття система парламентських комітетів Бундестагу складалася приблизно з 20 комітетів, з середньою кількістю членів у 25 депутатів. Комітети мають повноваження, що майже повністю відповідають компетенції міністерств федерального уряду. Низка виключних прав німецьких парламентських комітетів забезпечує їм сильні позиції щодо отримання детальної інформації про діяльність і плани міністерств. Комітети самі визначають свій порядок денний. Міністри не можуть відкликати законопроекти та встановити обмеження на тривалість їх обговорення у комітетах. Комітети також мають доступ до експертів з державної служби, зовнішніх груп інтересів тощо. Як зазначають У. Петерсен і Д. Саусерн, «реальним місцем зустрічі міністрів, державних службовців та членів парламенту є комітет» [36, р. 120]. Так само як у випадку з Данією та Нідерландами, ці зустрічі дають змогу коаліційним партнерам здійснити необхідну технічну експертизу урядового законопроекту для оцінки та формулювання альтернатив до пропозиціям міністра.

На додаток до здійснення експертизи, німецькі комітети мають значні повноваження щодо внесення змін до урядових законопроектів, які є навіть більшими, ніж у парламентських комітетів Данії та Нідерландів. Зокрема, комітети Бундестагу мають право доповнювати законопроекти «за закритими дверима»: провідний комітет переписує міністерський законопроект в ході обговорення і ця доповнена комітетська версія виноситься на розгляд у сесійну залу парламенту. Для повернення до першої версії міністерського законопроекту потрібно проводити новий раунд парламентських дискусій. Іншими словами, комітети Бундестагу є одними з найбільш впливових парламентських інститутів у сучасних парламентських системах. Вони дають змогу парламентським фракціям піддавати законопроект міністра прискіпливому аналізу, пропонувати альтернативні шляхи та вносити суттєві зміни до урядових законопроектів.

На противагу «сильним» «слабкі» парламенти надають парламентським партіям, позбавлених доступу до міністерства, незначну можливість наглядати за законопроектами і вносити значимі поправки до їх змісту. Яскравими прикладами такої «слабкості» є парламенти Ірландії та Франції.

В Ірландії парламент складається із двох палат, з яких нижня – Дойл Ерен, є, на думку низки дослідників, «винятково слабкою» [14] і «безсилою» та «вражаюче неадекватним інститутом», який є не чим іншим, ніж «славною печаткою», що не надає парламентарям жодної незалежності у процесі прийняття рішень. Б. Чабб, підсумовуючи ці негативні

характеристики, стверджує, що Дойл Ерен є «хилим парламентом, наповненим членами, які мають скоромні погляди на свої функції та незначну спроможність виконувати їх».

Одне з принципових пояснень безсилля парламенту Ірландії лежить у структурі його системи парламентських комітетів. За період дослідження, Дойл Ерен не мав жодних спеціалізованих комітетів. За винятком Великобританії (прототипу Вестмінстерської або мажоритарної системи), Ірландія є єдиною країною у Західній Європі, що має ці характеристики [30].

Як зазначає П. Мітчел, «немає жодного постійно діючого комітету... комітети ... створюються заново з початком кожного парламенту а їх кількість та функції відрізняються. Таким чином, немає сенсу, за яким би ірландські комітети могли б встановити «правильні \ належні права» над компетенцією» [32, р. 434].

Замість цього комітети створюються лише під конкретне завдання, а їх повноваження не відповідають тим, що є у міністерств. Як результат, майже усе законодавство в Ірландії протягом аналізованого періоду розглядалося такими ситуативними комітетами, або, що більш типово, «Комітетом усієї Палати» (тобто, усіма членами Дойл Ерену, зібраними у комітет). Ці структурні особливості перешкоджають розвитку експертизи урядової політики, необхідної для моніторингу діяльності міністерства, і надають мало можливостей для парламентських партій, що не контролюють міністра, отримувати технічну інформацію та експертизу для аналізу законопроекту, поданого «чужим» міністром.

Ця структурна слабкість посилюється відсутністю процедурних прерогатив комітету та природою законотворчого процесу у Дойл Ерені. На противагу сильним парламентам, слухання у комітеті передують обговоренню в сесійній залі положень законопроекту. Ці дебати зазвичай закінчуються голосуванням, результати якого є вважаються обов'язковими на стадії комітету. Тобто будь-які поправки, запропоновані комітетом, не можуть конфліктувати з принципами законопроекту [14, р. 220, 224].

Згідно дослідження Я. Хаджа, П. Кленсі та К. Херріса це робить Ірландію, «разом з Іспанією та Великобританією ... одним з трьох парламентів, що обмежують таким чином комітетний етап законотворення» [15, р. 79].

Крім того, комітет (який може бути просто «Комітетом усієї Палати») не контролює тривалість обговорення. Навіть пленарні засідання не можуть контролювати графік обговорення, після того як законопроект

передано на розгляд у сесійну залу. Замість цього міністр, що представив законопроект, визначає порядок денний для слухання та обговорення, і може провести законопроект через цей процес з незначними поправками. Що найбільш важливо, міністр має право завершити дискусії до того, як у сесійній залі будуть розглянуті усі поправки. Якщо міністр запускає процедуру «гільйотинування», всі подані поправки, які не були підтримані міністром, вважаються відхиленими.

Як результат, міністри посідають сильну позицію у протистоянні поправкам, які вони вважають неприйнятними. Іншими словами, законотворчий процес в Дойл Ерені не розрахований на те, щоб дати коаліційним партіям значну можливість розглядати законопроекти, пропонувати альтернативні варіанти, чи вносити значні зміни. Партії дуже обмежені у своїй спроможності використовувати цей інструмент для моніторингу та протидії міністерським «відходам» і контролювати дотримання коаліційної угоди.

В останні роки система парламентських комітетів Ірландії зазнала певної трансформації, що проявилось у зміцненні їх позицій. Частково, ця зміна могла бути зумовлена появою цілісного багатопартійного уряду. В 1997 році Координаційна група Генерального секретаріату (рекомендувала створити постійні комітети, які б склалися не більше, ніж 11 членів. Хоча діюча на той час коаліція в 1997 році проігнорувала цей звіт [27, р. 155-156], у 2002 році було створено 13 невеликих спеціалізованих комітетів з повноваженнями, відповідними міністерським, що отримали завдання здійснювати експертизу урядових законопроектів.

М. Мерфі стверджує, що «сьогодні можна говорити про функціонуючу систему парламентських комітетів у Дойл Ерені і слід визнати, що навіть спеціальні комітети мають великий ступінь впливу на широкі процеси прийняття рішень» [35, р. 448]. Водночас, є хороші підстави вважати, що ці зміни далекі від створення такого виду ефективної системи парламентських комітетів, що спостерігається у «сильних» парламентах. Наприклад, урядові міністри беруть участь у роботі цих комітетів і мають право голосу, що зменшує здатність комітетів протистояти їм [14, р. 220].

Франція є ще одним прикладом слабкого парламенту. Її друга палата – Національна асамблея, так само як Дойл Ерені, страждає від низки структурних та процедурних бар'єрів на шляху здійснення ефективного моніторингу законодавчого процесу. Через ці перешкоди «Національна асамблея в П'ятій республіці ... часто вважається як один з найслабших парламентів у сучасних демократіях».

Система парламентських комітетів є однією з причин такої неефективності. Французька асамблея має систему постійних комітетів, які є нечисленними і великими, обмеженими в своїй спеціалізації. Конституція 1958 року передбачила функціонування шести парламентських комітетів – набагато менше, ніж у всіх парламентах Західної Європи з системою постійних комітетів. Оскільки кількість міністерств є значно більшою (в середньому близько 20), то це передбачає, що відповідність у компетенціях між комітетами та міністерствами є дуже низькою. Парламентські комітети мають значний обсяг компетенції і не можуть спеціалізуватися відповідно до організації центрального органу виконавчої влади. Більше того, розмір цих комітетів є дуже великим: деякі комітети нараховують 145 членів [30, р. 261], що більше, ніж розмір деяких парламентів Європи.

Цікаво, що ця структура парламентських комітетів значно відрізняється від часів Четвертої республіки, як зазначає В. Райт: «В часи Четвертої республіки діяло 19 високо спеціалізованих комітетів, кожен з яких складався з 44 відомих членів (хоча, на практиці, вони часто контролювалися набагато меншою групою), які прискіпливо відстежували діяльність конкретного міністерства. ... міністерські законопроекти часто різко критикувалися на етапі комітетського слухання У П'ятій республіці парламентські комітети є значно менш спеціалізованими і більш неповороткими, ніж менші комітети попереднього режиму, і є набагато менш спроможними для детального втручання в урядову законотворчість» [53, р. 137-138].

Ліквідація сильних комітетів була частиною зусиль президента Ш. де Голля у написанні конституції 1958 року, що мала на меті посилення влади виконавчої гілки влади та ослаблення законодавчої. У французькій політичній системі, ці зміни мали вплив далеко за межами відносин між президентом та парламентом щодо можливості парламенту слугувати як площадка для врегулювання конфліктів між коаліційними партнерами.

На додаток до цих структурних недоліків, французький парламент стикається з низькою структурних характеристик, що утруднюють законодавцям відстоювання своїх прав віч-на-віч з міністрами. Процедурні права, доступні міністрам, закріплені у Конституції, включають право визнавати законопроект надзвичайним або ж проводити «пакетне голосування» чи *vote bloqué* (передбачене ст. 44-3 Конституції). Якщо міністр надає законопроекту статусу першочергової ваги, то він за прискореною процедурою проходить в Асамблеї і може бути змінений лише тими поправками, які міністр вважає доречними. Пакетне голосування

дає змогу міністрам проводити голосування по своєму законопроекту лише з тими поправками, які внесені міністром або ним схвалені. Таке «пакетне голосування» в середньому застосовувалося більше 7 разів у рік в Національній асамблеї, починаючи з 1958 року. Найбільше випадків фіксувалося за часів президента Ш. де Голля (114 раз за 10 років), прем'єр-міністра Ж. Ширака (43 рази з 1986 по 1988 роки) та правління уряду меншості соціалістів (82 рази з 1988 по 1993 роки) [20, р. 146].

Таким чином, як і в випадку Ірландії, міністри мають можливість відхиляти небажані поправки до їх обговорення та голосування у сесійній залі. Як пояснює Ж.-Л. Тібо «Урядові міністри часто використовують так зване «блокове» чи «пакетне голосування (стаття 44), щоб утримати прихильників уряду від голосування за поправки. Зрештою, урядові міністри мають низку процедурних засобів для прощовхування своїх пропозицій через парламент» [41, р. 140-141].

Отже, структурні риси системи парламентських комітетів Франції та процедурні переваги урядових міністрів надзвичайно ускладнюють коаліційним партнерам контроль ініціатив уряду як частину законотворчого процесу, чи тиск щодо значимих змін у законопроекти міністерств.

Аналіз діяльності п'яти європейських парламентів дає змогу виділити низку рис, що впливають на спроможність коаліційних партнерів наглядати за діяльністю урядових міністрів. Можна виділити 8 характеристик, що впливають на спроможність парламенту здійснювати контроль за діяльністю коаліційного уряду.

Перші чотири чинники пов'язані з структурними рисами парламентських комітетів та місцем комітетів, яке вони займають у механізмі прийняття законодавчих рішень, а саме:

1. Кількість парламентських комітетів. Велика кількість комітетів, разом із спеціалізацією в комітетах посилюватиме спроможність законотворців наглядати за роботою міністерств.

2. Відповідність між компетенцією парламентських комітетів та міністерств. Комітети, спеціалізація яких співпадає з розподілу сфер між урядовими міністерствами та департаментами, сприяє спеціалізації перших та підвищує ефективність контролю парламенту за урядом.

3. Розмір комітетів. Великі комітети послаблюють спроможність ефективного нагляду, оскільки стають громіздкими і не заохочують спеціалізацію серед членів комітету.

4. Обов'язкові парламентські дебати до розгляду законопроекту на засіданні комітету. Проведення обов'язкових пленарних дискусій до етапу комітету обмежує обговорення урядової ініціативи та пропозиції щодо внесення змін.

Два наступних чинники відображають особливість повноважень комітету, що посилює спроможність наглядати та доповнювати законодавство.

5. Право вимагати присутності авторів та надання додаткових документів. Комітети, що можуть вимагати більше інформації та присутності авторів-членів уряду (ними можуть бути міністри та високопоставлені державні службовці) перебувають у кращому становищі щодо нагляду за законодавством, ніж ті, що не мають такої можливості.

6. Право переписування. Комітети, що мають право переписувати, доповнювати проекти законів мають кращі позиції, щоб доповнювати міністерські законопроекти, ніж ті, що не можуть (і, відповідно, повинні покладатися на внесення доповнень в ході сесійного засідання парламенту).

Останні два чинники стосуються спроможності міністрів опиратися парламентському нагляду та доповненням до свої законопроектів.

7. Процедура надзвичайності. Якщо міністр може заявити, що законопроект має статус надзвичайного, що, відповідно, обмежує час розгляду парламентом, ускладнює нагляд парламентарів за законодавством.

8. Процедура гільйотини: якщо міністри мають право відкидати поправки, які вважають неприйнятними та прискорювати голосування по законопроекті, то спроможність комітетів протидіяти відхиленням міністерств від положень коаліційної угоди, ослаблена.

Як свідчить аналіз взаємодії парламентів з головним органом виконавчої влади у 16 країнах Європи, їх можна розташувати на шкалі від найслабших до найсильніших парламентарів. На одному полюсі розміщені чотири демократії – Греція, Франція, Ірландія та Великобританія – мають парламенти, що погано пристосовані до моніторингу діяльності міністерств та уряду загалом. Не дивно, що більшість вчених-компаративістів відносять ці країни до «мажоритарних» демократій з переважно слабкими парламентами [14, р. 63-64].

На іншому полюсі перебувають парламенти Нідерландів, Австрії, Люксембургу, Німеччини та Данії. Ці законодавчі органи мають найвищі бали за кількість постійних комітетів та ступінь відповідності між комітетами та міністерствами, що й зумовило високий рейтинг. Тобто Данія, Німеччина та Нідерланди є хорошими прикладами демократій з сильними законотворчими інститутами, в той час як Ірландія та Франція мають парламенти, що надзвичайно слабкі, якщо йдеться про їх спроможність наглядати за діяльністю міністерств.

Таким чином відмінності між сильними та слабкими законодавчими

інститутами мають очевидні практичні наслідки для процесу управління парламентською коаліцією. Сильні парламенти надають коаліційним партнерам можливість удосконалювати навички експертної роботи та збору інформації, даючи їм ефективний доступ до змісту урядових законопроектів і можливість розробляти альтернативні пропозиції, якщо позиція міністрів явно чи опосередковано порушує коаліційні домовленості. Сильні парламенти також дають можливість партіям пропонувати зміни, що не можуть бути відкинуті міністрами. У результаті парламентські органи дають партіям змогу моніторити розробку політики коаліційними партнерами. Парламент стає не лише просто місцем, де опозиція та урядові партії взаємодіють та обговорюють урядову політику, але і місцем для вирішення внутрікоаліційного напруження, характерного для багатопартійних урядів.

Технічні та дискреційні розпади парламентських коаліцій та урядів

Лише протягом останнього десятиліття почали з'являтися дослідження, що тою чи іншою мірою стосуються процесу розпаду правлячих коаліцій. Дані наукові розвідки в основному зосередилися на питанні наслідків розпаду коаліцій, а не на формах, умовах і мотивації процесів розпаду. На наш погляд, для того, щоб отримати повну ясність і повною мірою описати заключний етап життя коаліції в парламентській системі, слід насамперед зосередитися на тих формах, яких набувають розпади коаліцій і на чинниках, які допоможуть пояснити ці форми.

У зарубіжній літературі прийнято аналізувати насамперед причини відставки коаліційного кабінету, а не розпаду коаліції [50]. Це справедливо лише частково, оскільки саме зростання напруження між учасниками парламентської коаліції зрештою призводить до краху уряду.

Актуальність дослідження заключного етапу життя коаліцій полягає в тому, що якщо формування коаліційного уряду це найважливіша і центральна подія в політичному процесі парламентських систем, то, на наш погляд, розпад коаліцій і відставка коаліційного кабінету є настільки ж значущою.

У науці відсутня єдина точка зору на визначення термінів «розпад коаліції» і «відставка коаліційного кабінету». У зарубіжній літературі відставка коаліційного кабінету зазвичай розуміється в широкому контексті. Під відставкою кабінету розуміється суттєва зміна його структури і членства, як-то зміна партійного складу сформувала кабінет коаліції, зміна прем'єр-міністра і становища кабінету після проведення загальнонаціональних виборів. Відзначимо, що єдиного стандарту оцін-

ки відставки кабінету не існує. Як правило, загальнонаціональні парламентські вибори не вносять змін до складу правлячої коаліції і уряду, який продовжує роботу, незважаючи на парламентські вибори. У свою чергу, в деяких країнах є процедура обов'язкового виходу у відставку всього уряду після парламентських виборів, навіть якщо ці вибори суттєво не змінили розкладу сил у законодавчому органі, і, відповідно, в коаліції [50, р. 34-50].

Вважаємо, що відставка уряду – це офіційний юридичний акт, згідно з яким вищий орган виконавчої влади складає з себе владні повноваження і запускається процес формування нового кабінету, відповідно до положень законодавства конкретної держави. Тому варто розрізняти відставку кабінету і період функціонування певного кабінету.

У деяких ситуаціях в парламентських системах може відбуватися часткова відставка кабінету, що зумовлює фактичну зміну кабінету без проведення загальнонаціональних виборів. Якщо прем'єр-міністр вирішить завершити свою політичну кар'єру з певних причин (можливо з не політичних – наприклад, за сімейними, особистими обставинами, станом здоров'я тощо), то партії, що входять до парламентської коаліції, можуть запропонувати главі держави нового прем'єр-міністра без проведення нових парламентських виборів.

На нашу думку розпад правлячої партійної коаліції слід розглядати як закінчення спільної діяльності партій з підтримки функціонування коаліційного уряду. Такого роду розпад завжди призводить до відставки коаліційного уряду і зміни кабінету. Однак зміна кабінету, як у випадку з відходом від політики прем'єр-міністра, можлива без розпаду правлячої коаліції. Розпад коаліції не завжди означає конфліктне завершення спільного правління. Як буде показано нижче, парламентські коаліції можуть розпадатися в умовах закінчення конституційних термінів повноважень уряду. Чому ж коаліції все ж розпадаються, якщо між їх членами немає протиріч? Відповідь полягає в прагненні політичних партій до одноосібного правління, отримання максимальної кількості голосів, політичних постів, здійснення якомога сильнішого впливу на формулювання державної політики. Парламентські коаліції – це вимушений вибір парламентських партій в умовах відсутності у них більшості для формування уряду.

На наш погляд слід розрізняти два види розпаду коаліцій – технічний та дискреційний. Технічні розпади не перебувають під контролем партій, що сформували коаліцію, в той час як дискреційні розпади відбуваються на розсуд і за рішенням партій та їх лідерів. До технічних розпадів ми будемо відносити такі ситуації: завершення конституційних

строків повноважень коаліційного кабінету і наступні вибори, хвороба або смерть прем'єр-міністра, відставка прем'єр-міністра за віком і сімейними обставинами. Ці події перебувають поза контролем правлячих коаліційних партій і призводять до розпаду коаліції та призначення нових виборів.

Дискреційні розпади правлячих коаліцій включають в себе розпади коаліцій, що відбуваються до закінчення конституційних термінів повноважень уряду, створеного ними. Такі політичні події як вотум недовіри уряду з боку парламенту, добровільна відставка коаліційного кабінету, конфлікт між коаліційними партіями, а також внутрішньопартійні конфлікти є основними причинами дискреційного розпаду правлячих коаліцій [49, р. 265].

Варто зазначити, що емпіричний аналіз дискреційних розпадів показав, що їх причинами стають, як правило, сукупність подій, таких наприклад як внутрішньопартійний конфлікт і добровільна відставка, тощо.

Грунтуючись на аналізі матеріалів діяльності парламентських систем Західної Європи, можна зробити висновок про те, що існує певна специфіка розпадів коаліцій залежно від країни. Якщо проаналізувати коаліційні уряди Західної Європи загалом, то вони розпадалися частіше дискретно, ніж технічно. І навіть якщо включити в аналіз однопартійні кабінети, то перевага залишиться за дискреційним способом закінчення функціонування парламентських урядів, незважаючи на те, що більше 80% відставок однопартійних кабінетів мали технічний характер.

Однак, як ми зазначили вище, існують певні відхилення, пов'язані зі специфікою досліджуваних країн. Так Німеччина, Люксембург, Норвегія та Швеція є країнами з більш стійкими показниками стабільності коаліцій – у більш ніж 50% випадків коаліції і коаліційні уряди доживали до закінчення конституційних термінів. Такі країни як Італія та Ірландія демонструють приклади нестабільних урядів. В Ірландії часто відбувалися дострокові вибори, а Італія – держава, де часто траплялися внутрішньопартійні і міжпартійні конфлікти. У Норвегії, Великобританії та Ірландії прем'єр-міністри йшли з політики з неполітичних мотивів, а в Данії у зв'язку зі зміною конституції 1953 року двічі були проведені загальнонаціональні парламентські вибори.

Якщо поглянути на причини розпадів, то серед технічних розпадів велика перевага залишається за розпадами в зв'язку з закінченням конституційних термінів повноважень урядів, в той час як основною причиною дискреційних розпадів є конфлікти між і усередині партій. Однак серед причин розпаду коаліцій деякі автори виділяють розширення коа-

ліції. І дійсно, зміна структури коаліції відбувається не через конфлікт, а за рахунок кооперації. Однак в даному випадку на наш погляд буде невірно говорити про розпад коаліції, оскільки коаліція не розпадається, а розширюється, включаючи в себе додаткову партію, яка може додати коаліції стабільності. Дострокові вибори не завжди є наслідком внутрішньопартійних і міжпартійних конфліктів. Як буде показано нижче, вибір на користь дострокових виборів буде раціональним вибором партій в умовах зниження електоральної підтримки і т.д. Саме тому ці причини варто розвести і вивчати окремо: партійні конфлікти і добровільні розпади коаліцій.

Важливо також відзначити, що зниження електоральної підтримки коаліційних партій зовсім не означає, що до влади прийде опозиція. Звичайно, прихід до влади опозиції і зміна правлячих партій є невід'ємною частиною демократичного процесу. Однак це зовсім не означає, що така зміна повинна відбуватися кожен електоральний цикл. Правлячим партіям важко утримати завойовані позиції, і вони знаходяться під тиском опозиції та екзогенних подій, проте вони цілком можуть вистояти, якщо вдало впораються з усіма політичними та економічними викликами. В умовах зниження підтримки електорату однієї з коаліційних партій, партнери по коаліції можуть навпаки покращити свої результати і підтримати коаліцію, продовживши її існування на ще один конституційний термін. І навіть якщо всі партії в коаліції погіршать свої електоральні результати, запасу міцності коаліції може вистачити і у неї може виявитися досить ресурсів вигляді місць в парламенті для збереження статусу правлячої урядової коаліції.

Пояснити, чому відбуваються технічні розпади коаліції, набагато простіше, ніж чим дискреційні. Якщо коаліція змогла проіснувати до закінчення свого конституційного терміну повноважень, то це означає, що вона змогла відповісти на всі виклики і впорається з усіма ризиками. Іноді діяльність коаліції припиняється у зв'язку зі смертю прем'єр-міністра, але це трапляється досить рідко. Більш часті дискреційні розпади переважно зумовлені партійними конфліктами і/або винесенням вотуму недовіри уряду. Звичайно, більшість партій намагаються уникнути подібного сценарію, оскільки це говорить про певну слабкість коаліції. Але є й інша сторона цього процесу. Деякі партії роблять свідомий (дискреційний) вибір на користь конфлікту і розпаду коаліції, оскільки розраховують отримати певні політичні бонуси. Так, наприклад, для однієї з партій може скластися оптимальний час для виборів. Партії не хотіли б втрачати пости і голоси виборців на виборах. Якщо керівники

партії вважають, що згідно опитувань громадської думки їх електоральна підтримка неухильно знижується, а в подальшому прогнозується погіршення економічних умов або прийняття непопулярних законопроектів, то партія може спеціально спровокувати відставку коаліційного уряду та ініціювати дострокові парламентські вибори. Практично усі парламентські партії у будь-якій країні намагаються прийняти найбільш непопулярні політичні рішення на початку своєї каденції, тобто одразу ж після виборів. Очевидно, що підвищення податків, зменшення соціальних виплат, монетизація пільг або підвищення вартості проїзду в громадському транспорті та інші непопулярні кроки можуть поставити хрест на надіях правлячих політиків бути переобраними, якщо вибори відбудуться у найближчому майбутньому. Але з плином часу негативний ефект від непопулярних рішень знизиться. Якщо рішення вкрай не популярне, то негатив зникне не швидко, але його вплив буде значно меншим.

Пояснити причини дискреційних розпадів коаліції можна виходячи з особливостей розміру коаліції. Так коаліції меншості, що мають менше 50% місць в парламенті, більш уразливі до розпаду через голосування по вотуму недовіри уряду. Справді, коаліції меншості практично завжди розпадаються до закінчення конституційного терміну повноважень, оскільки вони не втрачають більшості в парламенті, а навпаки будуть боротися за неї на виборах. Винятком тут є скандинавські країни, де уряди і коаліції меншості досить стабільні і є скоріше правилом, ніж винятком. Коаліції, що мають більшість в парламенті, за визначенням не можуть виносити вотум недовіри своєму уряду, поки коаліція зберігає внутрішню єдність. В цьому випадку вотум недовіри може бути наслідком міжпартійного конфлікту. Теоретично, мінімально виграшні коаліції найкраще справляються з погрозами, пов'язаними з розмірами коаліції. Мінімально виграшні коаліції мають більшість в парламенті і їм не страшний вотум недовіри. Такі коаліції не включають в себе «зайві» партії, а значить, будь-який вихід партії з мінімально виграшної коаліції неминуче веде до її розпаду. Ціна такого виходу надзвичайно висока для всіх учасників і таке рішення може бути прийняте за наявності серйозних причин. У надвеликих коаліціях вихід невеликої партії не має такої високої ціни – коаліція зміниться, але не втратить статус переможної.

Серед дискреційних причин розпаду парламентських коаліцій можна виділити три основних: інституційні, ідеологічні та внутріпартійні (партійна дисципліна).

Інституційні причини відставки урядів і розпадів парламентських

коаліцій зумовлені формальними та неформальними правилами відставки вищого органу виконавчої влади. Насамперед йдеться про особливу процедуру голосування в парламенті, що визначає майбутнє уряду. У низці країн вона не обмежується винесенням вотуму недовіри кабінету. У Бельгії, Данії, Швеції, Фінляндії та Ірландії уряд йде у відставку після поразки важливого законопроекту, навіть якщо цього не міститься у конституції. У Данії до 1982 року уряд йшов у відставку після такої поразки. Зокрема, у 1982-1988 роках багато поразок мали місце і були проігноровані, змушуючи уряд виконувати низку законів, доповнених опозицією. Однак в період 1988-1993 року уряди іноді приймали поразку без відставки.

В Ірландії теоретично відповідальність уряду може бути поставлена на голосування у будь-який момент: як в ході поточного сесійного засідання, так і в ході спеціальної процедури висловлення вотуму недовіри. Цього достатньо, щоб прем'єр-міністр втратив довіру більшості у парламенті. Однак немає чіткого визначення того, коли саме уряд втрачає довіру парламенту. На практиці був лише один випадок поразки згідно із законом про наявність більшості у парламенті, коли в 1982 році уряд подав у відставку після невдалого прийняття бюджету.

В інших країнах уряд йде у відставку після негативного голосування з важливого урядового законопроекту, якщо перед голосуванням представник уряду заявить, що розглядає це голосування як вотум довіри. У Франції відставка після невдалого голосування за закон є ще більш ускладненою: уряд має подати у відставку лиш якщо він пов'язує свою відповідальність з конкретним законом, і коли абсолютна більшість членів парламенту виступає проти законопроекту. Відповідно, голоси відсутніх народних представників рахуються на користь уряду, а голосування може бути проведено не раніше, ніж за два дні після подачі запиту. Відповідно, шанс провалу у результаті негативного голосування є ймовірнішим у першій групі країн, ніж в останній.

У деяких країнах тип голосування, яке не може вважатися висловленням вотуму недовіри уряду, визначається дуже чітко. В Німеччині та Іспанії, а з 1995 року – у Бельгії, парламент може безліч разів відхиляти законопроекти, підготовлені урядом, але лише конструктивне подання про ініціювання вотуму недовіри може призвести до відставки уряду, що зменшує вплив парламенту на уряд.

Більше того, ступінь однозначності обов'язку уряду подавати у відставку за результатами негативного голосування за законопроекти у парламенті, у кожній країні інший. У деяких державах принцип парламентського уряду не закріплений у писаному праві, а виводиться лише

як конституційний звичай. Наприклад, уряди Великобританії та Фінляндії конституційно не зобов'язані подавати у відставку у випадку вотуму недовіри, але на практиці вони завжди так роблять. Так уряд Великобританії може пережити безліч голосувань про недовіру і залишитись на посаді [14, р. 175]. Президент Фінляндії може прийняти відставку за результатами вотуму недовіри. Уряд Швеції, будучи сформованим, не повинен стикатися з вотумом недовіри.

Для гарантування потрібної підтримки у парламенті низка урядів вдається до стратегії включення до свого складу осіб, які раніше були представниками народу у законодавчому органі. Наявність досвіду роботи у парламенті серед міністрів урядів у Західній Європі значно відрізняється у термінах пропорційного призначення від законодавчого органу (коливаючись від 53% у Нідерландах в 1944-1984 роках, до 95% у Великобританії) [11, р. 48]. При цьому ступінь залучення парламентських акторів до різних етапів формування уряду значно різниться залежно від країни.

Можна припустити, що ступінь рекрутування депутатів до уряду залежить від ступеня залучення парламентарів до процесу формування коаліції та уряду. Наявність у депутатів сильного право вето і їх безпосередня участь у формуванні уряду сприяють тому, що актори, залучені до формування уряду, більше уваги приділятимуть побажанням парламентарів.

Оскільки більшість чи принаймні значна кількість членів парламентських партій, які входять до коаліції, мають міністерські амбіції, то вони швидше підтримають уряд повністю сформований з членів парламенту, ніж кабінет, укомплектований неполітичними спеціалістами чи технократами, найнятими за межами представницького органу.

Можна припустити, що якщо у політичній системі парламентські партії лише частково залучені або повністю відсторонені від процесу формування уряду, то актори, які визначають персональний склад уряду, схильні призначати осіб, не пов'язаних з парламентом. Однак ця гіпотеза поки що не підтверджена даними за період 1970-1984 років. Навпаки, серед міністрів у п'яти країнах, в яких парламентські актори як такі, не беруть безпосередньої участі в коаліційних переговорах (Бельгія, Франція, Ірландія, Ісландія та Швеція) 80,6% мають досвід роботи у парламенті проти майже 75% в тих країнах, де парламентарії залучені до коаліційних перемовин. Більше того, є незначна відмінність між досвідом парламентської роботи у країнах, де парламентські актори можуть або ні впливати на кадровий склад уряду (79,8% проти 78,4% міністрів з парламентським досвідом відповідно)

Більше того, оскільки до уваги береться право вето парламентських фракцій, то в тих країнах, де парламентська партія має підтримати загальну коаліційну угоду до представлення нового уряду парламенту, 80,2% міністрів у період 1970-1984 років були запрошені з парламенту, проти 74,4% у країнах, де парламентські партії не мають права вето щодо коаліційної угоди. Іншими словами, чим більше парламентських акторів залучено до формування уряду, тим менше їх представників у майбутньому кабінеті.

Цей «парадокс зникнення членів парламенту» припускає, що в країнах, де парламентські партії не допускаються до процесу формування, вони фактично змушені підтримати урядову угоду шляхом включення значної кількості їх колег до складу нового уряду. Цей аргумент підтверджується зв'язком між парламентським досвідом міністрів з одного боку, та типом правил формування та відставки уряду, з іншого. По-перше, в країнах, де застосовуються позитивні правила формування (тобто ті, що вимагають принаймні явного голосування відносної більшості за новий уряд), помічено більше міністрів, які відмовилися від депутатського мандату (83,7%), ніж у системах з негативними правилами (де достатньо, щоб уряд був прийнятий більшістю) (73,6%). Відповідно, чим більше уряд потребує широкої та явної підтримки в парламенті, тим більше членів парламенту проходять до уряду. Швидше за все, ця відмінність зумовлена тим, що у системах, де немає такої невідповідності між представницьким та виконавчим органом, члени парламенту у складі уряду складають вагомий «голосуючий блок», на підтримку якого уряд може розраховувати за будь-яких обставин. На додаток, значне накладання між кадрами в уряді та парламентських партіях сприяє посиленню контролю перших над останніми. Чим більше впливових парламентарів обійматимуть і міністерську посаду, тим легше цим міністрам використовувати свою керівну позицію у парламенті для мобілізації урядової підтримки серед пересічних членів парламенту.

По-друге, з огляду на правила відставки, в країнах, де складніше відправити уряд у відставку (Швеція, Німеччина, Франція), помітно менше парламентських міністрів (71,0%), ніж у тих, де уряди ще більш беззахисні перед заколотом у парламенті (80,7%). Відповідно, значна кількість міністрів, які також мають представницький мандат у парламенті, в останній групі слугує додатковим інструментом придушення повстання пересічних парламентаріїв в ході правління уряду.

Другою важливою причиною дискреційних розпадів парламентських коаліцій є **ідеологічні**. Чим далі перебувають один від одного партнери

по коаліції на шкалі «ліві-праві», чим ширше ідеологічна дистанція коаліції, тим вища ймовірність міжпартійного конфлікту в коаліції. В процесі своєї діяльності коаліційний уряд стикається з великою кількістю питань у всіх сферах суспільного життя. Сюди входить прийняття законів, що регулюють життя суспільства, прийняття бюджету, рішення зовнішньополітичних завдань тощо. Часто навіть в однопартійних кабінетах немає консенсусу і єдності думок серед міністрів з багатьох питань, хоча міністри належать до однієї партії і, по ідеї, мають єдину політичну платформу. Ситуація ускладнюється в коаліційних багато-партійних кабінетах, де міністри представляють різні партії і, відповідно, різні політичні платформи і позиції. У різних партій, як правило, різне бачення способів вирішення суспільних проблем і шляхи досягнення суспільних цілей. Наприклад, правлячі партії можуть пропонувати різні шляхи виходу з економічної кризи. Праві партії виступатимуть за зниження податків і обмеження зовнішніх позик, а ліві партії будуть пропонуватимуть підвищення податків і впровадження широких програм соціальної підтримки. Діаметрально протилежні погляди блокують процес прийняття рішення в парламенті, що призводить до політичної кризи – неможливості прийняти рішення. Це призводить до руйнування коаліції, відставки уряду і нових виборів, де вже виборці своїми голосами висловляться з питання про способи вирішення суспільних проблем.

Описана нами схема підходить більшості парламентських систем, однак певні інституційні та процедурні особливості є скрізь. Так, наприклад, як ми вже відзначали вище, у країнах Північної Європи існують певні обмеження на призначення дострокових виборів. В цілому невдача при голосуванні за урядовий законопроект ще не означає «смерть» коаліційного уряду, це може бути лише сигналом про наявність розладів в коаліції. Але очевидно, що розбіжності з найбільш значущих і важливих рішень з великою ймовірністю призведуть до розпаду коаліції.

Третьою причиною дискреційних розпадів парламентських коаліцій є **внутріпартійний чинник**, а саме рівень партійної дисципліни. Окрім міжпартійних конфліктів, коаліцій загрожує і внутрішньопартійні конфлікти, коли різні партійні фракції по-різному дивляться на політичні проблеми і партія втрачає єдність. Європейські партії відрізняються від американських партій сильнішою партійною дисципліною, оскільки завдяки імперативному мандату та закритим партійним спискам депутат цілком залежить від партії і її керівництва. Саме партія вирішує яке місце – перше чи останнє – займе той чи інший депутат у виборчому

списку партії. Останнім часом стали з'являтися дослідження, які переносять центр уваги з відносин між партіями на відносини всередині партій [12]. Це дійсно важливо, так як наявність роз'єднаності всередині однієї з коаліційних правлячих партій може нести пряму загрозу всій коаліції.

Іноді в якості причини дискреційного розпаду парламентської коаліції називають коаліційну угоду. Всеосяжна коаліційна угода між партіями, що створюють коаліцію, включає в себе компромісну для всі учасників точку зору на всі значущі суспільні питання та шляхи вирішення суспільних проблем, є запорукою успішної діяльності коаліції. Там, де партнери по коаліції не домовилися про те, як вони будуть справляти з труднощами і викликами, що неминуче виникають на шляху функціонування партій, ймовірність технічного розпаду коаліції в результаті закінчення конституційного терміну повноважень набагато вища, ніж там, де коаліційна угода партій має рамковий, узагальнений характер. Коаліційна угода 2009 року між ХДС/ХСС і ПВДН складається з 189 сторінок тексту [1], в той час як, наприклад, угода між англійськими консерваторами та ліберальними демократами складається з 36 сторінок, а угода між ірландськими правлячими партіями лейбористів в Фіне Гал складається з 64 сторінок [17]. В якості аргументу на користь цієї гіпотези наводиться і те, що в Ірландії дискреційні відставки трапляються набагато частіше, ніж у Німеччині. Однак, як уже зазначалося у першому підрозділі даного розділу, коаліційна угода є, як правило, результатом переговорів конкретних політичних партій у конкретній політичній ситуації, який перебуває під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, тому розглядати деталізованість коаліційної угоди як показник витривалості парламентської партії – не доцільно.

Висновки

Коаліційна угода все частіше використовується як інструмент інституціоналізації парламентських коаліцій і протягом останніх десятиліть має все більш формальний характер. При цьому, вона сама по собі не гарантує єдності всередині партії або ж стабільного співробітництва між учасниками парламентської коаліції. Саме завдяки її публічному характеру вона набуває певного ступеня примусу, однак її ефективність залежить від змісту та механізмів, створених для її виконання та вирішення конфліктів в рамках коаліції.

Навіть в рамках однієї країни обсяг угоди може значно відрізнятись. Як правило, максимально деталізовані документи укладаються за

результатами складних переговорів між потенційними партнерами. При цьому угода, що включає у себе широкий спектр питань, щодо вирішення яких вироблено спільний підхід, не завжди є обмежуючим документом, що зобов'язує усіх партнерів по коаліції дотримуватися узгоджених позицій. Коаліції, які ґрунтуються на детально виписаній угоді з чітко визначеними напрямками діяльності коаліційного уряду, загалом є міцнішими і ефективнішими, ніж коаліції, угоди яких містять лише загальні принципи

Найбільш досконалий, на нашу думку, механізм координації діяльності учасників парламентської коаліції сформувався у Данії, що має тривалий досвід функціонування коаліційних урядів меншості, що передбачає високу політичну чутливість на усіх рівнях управління. У результаті міністри зустрічаються з коаліційними партнерами у парламенті на регулярній основі і обговорюють з ними нові кроки до того, як відповідний законопроект буде представлено на розгляд уряду. Центральними інститутами політичної координації є Координаційний комітет та Урядовий кабінет з економічних справ, кожен з яких складається насамперед відповідно до політичних критеріїв. Якщо перший очолюється прем'єр-міністром, зосереджується на основних питаннях політики та прийнятті стратегічних рішень, то останній, очолюваний міністром фінансів, вирішує проблеми реалізації курсу уряду та бюджетні питання. Комітет складається із прем'єр-міністра, лідерів партій – учасників парламентської коаліції, та рядових членів уряду і є основним місцем для вирішення основних політичних конфліктів та формулювання загальної стратегії. Комітет створено із можливостями сприяти ефективному вирішенню політичних проблем: обмежена кількість членів (4-6); кілька високопоставлених державних службовців з офісу прем'єр-міністра; регулярні щотижневі конфіденційні зустрічі.

Щоб успішно управляти коаліцією та урядом, коаліційні партнери повинні вирішити внутрішні суперечки між своїми приватними та колективними інтересами, стимулювати досягнення спільних цілей коаліції, а не задоволення власних, партійних проблем. Іншими словами, постає питання про те, які саме механізми дозволяють коаліції успішно справлятися із внутрішніми конфліктами, дотримуватися обраного курсу і коли вони застосовуються. Провідна роль у цьому процесі належить саме законодавчим, а не урядовим інститутам; впливовість яких залежить від конкретної структури парламентських інститутів, зокрема: а) рівня політично релевантної експертизи, завдяки чому система парламентських комітетів може надати інструменти контролю політичним партіям, що не контролюють урядових міністрів; б) легкість

з якою парламентські партії можуть змінювати пропозиції уряду, по відношенню до якого вони перебувають в опозиції.

Можна виділити два основних типи розпаду коаліцій – технічний та дискреційний. Технічні розпади мають об'єктивний характер і не перебувають під контролем партій, що увійшли до парламентської коаліції, в той час як дискреційні розпади є суб'єктивними за характером і відбуваються на розсуд і за рішенням партій та їх лідерів. До технічних розпадів належать: завершення конституційних строків повноважень коаліційного уряду, хвороба або смерть прем'єр-міністра, відставка прем'єр-міністра за віком і сімейними обставинами.

Дискреційні розпади правлячих коаліцій включають в себе розпади коаліцій, що відбуваються до закінчення конституційних термінів повноважень уряду, створеного ними. Такі політичні події як вотум недовіри уряду з боку парламенту, добровільна відставка коаліційного кабінету, конфлікт між коаліційними партіями, а також внутрішньопартійні конфлікти є основними причинами дискреційного розпаду правлячих коаліцій.

Список використаних джерел

1. 2009 Germany Coalition Agreement / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/091215-koalitionsvertrag-2009-2013-englisch.pdf>.
2. Anderweg R. Conflict Management in Coalition Government / R.B. Anderweg, A. Timmermans / In Strom K., M ller W., Bergman T. Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 113-148.
3. Anderweg R. Governance and politics of the Netherlands / R.B. Anderweg, G.A. Irwin. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2014. – 348 p.
4. Anderweg R. The Netherlands: Ministers and cabinet policy / R.B. Anderweg, W. Bakema / In Laver M., Shepsle K. Cabinet ministers and parliamentary government. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – P. 61-88.
5. Andeweg R. From Dutch disease to Dutch model? Consensus government in practice / R.B. Anderweg // Parliamentary Affairs. – 2000. – Vol. 53. – P. 697–709. – P. 700.
6. Browne E. Coalition theories: A logical and empirical critique / E. Browne. – L.: Sage Publication, 1973. – 95 p.
7. Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western

Europe / [K. Strom, W. Мӓller, T. Bergman]. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 464 p. (

8. Carroll R. Shadowing ministers: Monitoring partners in coalition governments / R. Carroll, G.W. Cox // *Comparative Political Studies*. – 2012. – Vol. 45. – №2. – P. 220–236.

9. Costello R. Election pledges and their enactment in coalition governments: a comparative analysis of ireland / R. Costello, R. Thomson // *Public opinion & parties*. – 2008. – vol. 18. – №3. – p. 239-256.

10. Damgaard E. Parliamentary change in the Nordic countries / E. Damgaard. – Oslo: Scandinavian University Press, 1992. – 240 p.

11. De Winter L. Parliamentary and party pathways to the cabinet / In Blondel J., Thiebault J.-L. *The profession of government minister in Western Europe*. – L: Macmillan, 1991. –P. 44-69. – P. 37-74.

12. Giannetti D. Intra-party politics and coalition governments / D. Giannetti, K. Benoit. – L.: Routledge, 2008. – 256 p.

13. Doring H. Parliaments and majority rule in Western Europe / H. Doring. – N.Y.: St. Martin's Press, 1995. – 700 p.

14. Gallagher M. Parliament / M. Gallagher / In Coakley J., Gallagher M. *Politics in the Republic of Ireland*. – N.Y.: Routledge, 2005. – P. 211-225.

15. Hughes I. Power to the people? Assessing democracy in Ireland / I. Hughes, P. Clancy, C. Harris. – Dublin: TASC, 2006. – 348 p.

16. Indridason I. Making words count: Coalition agreements and cabinet management / I. Indridason, G.H. Kristinsson // *European Journal of Political Research*. – 2013. – Vol. 52. – № 6. – P. 822–846.

17. Ireland. Program for Government / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Publications/Publications_Archive/Publications_2011/Programme_for_Government_2011.pdf.

18. Kim D.-H. The role of parliamentary committees in coalition governments: Keeping tabs on coalition partners in the German Bundestag / D.-H. Kim, G. Loewenberg // *Comparative Political Studies*. – 2005. – Vol. 38. – №9. – P. 1104-1129.

19. Klingemann H.-D. Mapping policy preferences II: Estimates for parties, electors and governments in Eastern Europe, European Union and OECD, 1990–2003 / H.-D. Klingemann. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 292 p.

20. Knapp A. The government and politics of France / A. Knapp, V. Wright. – Routledge, 2006. – 560 p.

21. Krehbiel K. Information and Legislative Organization / K. Krehbiel. – Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1991. – 314 p.

22. LaPalombara J. Politics within Nations / J. LaPalombara. – Englewood

Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1974. – 625 p.

23. Laver M. Multiparty government: The politics of coalition in Europe / M. Laver, N. Scho eld. – Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1990. – 308 p.

24. Lees J.D. Committees in legislatures: A comparative analysis / J.D. Lees, M. Shaw. – Durham, NC: Duke University Press, 1979. – 449 p.

25. Lijphart A. Democracies. Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries / A. Lijphart. – New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984. – 232 p.

26. Luebbert G. Comparative democracy: Policy making and governing coalitions in Europe and Israel / G. Luebbert. – New York: Columbia University Press, 1986. – 341 p.

27. MacCarthaigh M. Accountability in Irish parliamentary politics / M. MacCarthaigh. – Dublin: Institute of Public Administration, 2005. – 359 p.

28. Martin L.W. Government formation in parliamentary democracies / L.W. Martin, R.T. Stevenson. // American Journal of Political Science – 2001. Vol. 45. – №1. – P. 33–50. 227

29. Martin L.W. The government agenda in parliamentary democracies / L.W. Martin // American Journal of Political Science. – 2004. – Vol. 48. – №3. – P. 445–461.

30. Mattson I. Parliamentary committees / I. Mattson, K. Strom / In Doring H. Parliaments and majority rule in Western Europe. – N.Y.: St. Martin's Press, 1995. – P. 257–308.

31. Mezey M.L. Legislatures in the policy process: The dilemmas of economic policy / M.L. Mezey, D.M. Olson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 244 p. 234

32. Mitchell P. Ireland: 'O what a tangled web ...' – delegation, accountability, and executive power / P. Mitchell / In Strom K., Muller W., Bergman T. Delegation and accountability in parliamentary democracies. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 421–468.

33. Moury C. Coalition government and party mandate: Explaining ministerial room of manoeuvre vis-a-vis the coalition agreement / C. Moury // Sociologia, Problemas E Práticas. – 2009. – Vol. 59. – P. 135–156.

34. Muller W. Coalition governments in Western Europe / W. Müller, K. Strom. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 602 p.

35. Murphy M.C. Reform of Dóil Éireann: The dynamics of parliamentary change / M.C. Murphy // Parliamentary Affairs. – 2006. – Vol. 59. – №3. – P. 437–453.

36. Paterson W.E. Governing Germany / W.E. Paterson, D. Southern. – Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1991. – 360 p.

37. Powell G.B. Election laws, disproportionality and median correspondence: Implications for two visions of democracy / G.B. Powell Jr., G.S. Vanberg // *British Journal of Political Science*. – 2000. – Vol. 30. – №3. – P. 383–411.

38. Stokes S. Mandates and democracy: Neoliberalism by surprise in Latin America / S. Stokes. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 238 p.

39. Strom K. Minority government and majority rule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 304 p.

40. Strom K. The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies / K. Strom, W.C. Мӓller // *The Journal of Legislative Studies*. – 1999. – Vol. 5. – №3-4. – P. 255-282.

41. Thiebault J.-L. The Organizational structure of cabinets / J.-L. Thiebault / In Blondel J., Mullet-Rommel F. *Governing Together*. – L.: Macmillan, 1993. – P. 77-98.

42. Dinas E. Measuring parties' ideological positions with manifesto data / E. Dinas, K. Gemenis // *Party Politics*. – 2011. – Vol. 16. – №4. – P. 427–450.

43. Thomson R. The programme to policy linkage: The fulfilment of election pledges on socio-economic policy in the Netherlands, 1986–1998 / R. Thomson // *European Journal of Political Research*. – 2001. – Vol. 40. – №2. – P. 171-197.

44. Timmermans A. Coalition governance in Belgium and the Netherlands: Rising government stability against all electoral odds / A. Timmermans, C. Moury // *Acta Politica*. – 2006. – Vol. 41. – №4. – P. 63-179.

45. Those uppity Social Democrats // *The Economist*. – 2013. – 21 November / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/news/europe/21590587-spd-behaving-if-it-won-election-angela-merkels-eforts-form-new-government>.

46. Timmermans A. High politics in the Low Countries: An empirical study of coalition agreements in Belgium and the Netherlands / A. Timmermans. – Burlington, VT: Ashgate, 2003. – 180 p.

47. Timmermans A. Standing apart and sitting together: Enforcing coalition agreements in multiparty systems / A. Timmermans // *European Journal of Political Research*. – 2006. – Vol. 45. – №2. – P. 263-283.

48. Verzichelli L. Portfolio Allocation / L. Verzichelli / In Strom K., Мӓller W., Bergman T. *Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe*. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 131-154.

49. Warwick P.V. Dissolvers, disputers, and defectors: the terminators of parliamentary governments / P. V. Warwick // *European Political Science Review*. – 2012. – Vol. 4. – № 2. – P. 263–281.

50. Warwick P.V. Government survival in parliamentary democracies / P. Warwick. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 200 p.

51. Warwick P.V. Portfolio salience and the proportionality of payoffs in coalition governments / P. Warwick, J.N. Druckman // *British Journal of Political Science*. – 2001. – Vol. 31. – №4. – P. 627–649.

52. Wolf A. Denmark: Policy- and decision-making in a coalition system / A. Wolf / In *Management challenges at the centre of government: Coalition situations and government transitions*. (SIGMA-Paper № 22), 1998. – P. 28-37.

53. Wright V. The government and politics of France / V. Wright. – N.Y.: Holmes and Meier Publishers, 1989. – 328 p.

V. Myronenko,

Candidate of Political Sciences (PhD)

Activities And Disintegration Of Parliamentary Coalitions

The thesis presents a complex analysis of political and legal bases of creation and activity of the parliamentary coalition based on the analysis of foreign and domestic experience. The parliamentary coalition is considered as an agreement between the political parties represented in the legislature, on government, its program, the distribution of posts between the parties in the legislative and executive branches and the promotion of a coalition government.

The comprehensive approach to the typology of parliamentary coalitions that takes into account primary and secondary criteria.

The three main stages of a parliamentary coalition formation are pre-election, postelection and the approval of the government, which consists of consultation, appointment of informant and formator.

Three types of election coalitions depending on the degree of electoral coordination and integration of the coalition are defined and two basic approaches to explaining their formation, disproportionately hypothesis and signaling theory, are considered.

The four main functions of the coalition agreement are analyzed: coordination, monitoring, and prognostic evaluation. The author states, that effective coalition activity and duration of its existence is largely determined by the effectiveness of the supervision mechanisms, of the coalition partners.

The recommendations for the improvement of the legal framework by amending the Rule of Verkhovna Rada of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Cabinet of Ministers of Ukraine».

Keywords: parliament coalition, election, government, pre-election coalition, coalition agreement.

Бульбенюк Світлана Степанівна

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політології та національної безпеки

ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ І КОНКУРЕНТНІСТЬ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Розглянуто особливості перебігу здійснення процесу демократичного транзиту в Україні в умовах реалізації проекту національного державотворення. Дослідницьку увагу акцентовано на висвітленні специфіки забезпечення транспарентності і конкурентності у царині вітчизняної політики як важливих показників (індикаторів) становлення і розвитку нормативно-процедурного та світоглядно-ціннісного вимірів демократії. Встановлено, що сучасний політичний режим в Україні слушно охарактеризувати як гібридний з точки зору реалізації у політичному полі ціннісної опозиції «влада-свобода», що багато в чому зумовлює поширення імітаційних, псевдodemократичних форм і практик політичного життя. Доведено, що до найважливіших інституційних гарантій забезпечення незворотності процесу демократичного транзиту в Україні нині належить нормативно закріплений режим транспарентності діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також визнання і забезпечення умов повноцінної політичної конкуренції як усталеного принципу нормативно-процедурного та світоглядно-ціннісного вимірів політики.

Ключові слова: транспарентність, конкурентність, демократизація, гібридний режим, державна влада, Інтернет, Україна.

Демократія є багатоаспектним явищем. Це і суспільно-політичний ідеал, і форма організації, і тип політичного режиму. Як тип (різновид) політичного режиму демократія також є неоднорідною, утворюючи інституційно-організаційний, нормативно-процедурний та світоглядно-ціннісний виміри. Відповідно, і процес демократизації посттоталітарних та поставторитарних країн має на меті послідовну реалізацію низки цілей, що передбачають створення базису, закріплення та забезпечення безперебійного функціонування кожного з них.

Названі виміри демократії та відповідні цілі демократичного транзиту не є чимось уможлядним, абстрактним, вони мають цілком конкретні прояви у політичному і соціальному житті тієї чи іншої країни. Якщо прояви інституційно-організаційного виміру є універсальними для будь-якого державного організму (насамперед, це наявність певним чином організованої системи органів державної влади, які представляють законодавчу, виконавчу і судову влади та функціонування яких ґрунтується на дотриманні принципів розподілу влади і «стримувань та противаг»), то нормативно-процедурний, а особливо світоглядно-ціннісний виміри демократії можуть виявлятися доволі варіативно. Причому в останні десятиріччя під впливом викликів загальноцивілізаційного та/або локально-регіонального характеру варіативність типових і нетипових проявів нормативно-процедурного та світоглядно-ціннісного вимірів демократії зростає у рази. Втім, безумовно, є певні індикатори, які вказують на якісні і кількісні зміни у процесі демократизації.

Серед досліджень політологічного характеру, присвячених розгляді проблематики демократизації політичного режиму сучасної України в останні роки, слушно назвати монографічну працю Ю. Мацієвського «У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991-2014)» (2016 р. в.), де докладно проаналізовано зміни вітчизняного політичного режиму впродовж двадцяти чотирьох років та вказано на ознаки його гібридності, що зберігаються досі, а також колективну розвідку харківських науковців «Проблеми модернізації політичних систем сучасності» (2008 р. в.), в якій представлений системний огляд процесів перетворень у країнах перехідного типу. Вагомими за своїми результатами і висновками щодо досліджуваної тематики є дисертаційні роботи О. Радченко «Ціннісний вимір трансформації державно-політичного режиму в Україні» (2010 р. в.) та Т. Дроботової «Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку» (2011 р. в.). Цікаві авторські підходи, які, на думку авторки, можуть і мають бути використані у подальших наукових пошуках, присвячених специфіці здійснення демократичного транзиту в Україні, сформульовані у монографіях С. Гербеди «Соціальний діалог в Україні: теоретичні питання» (2014 р. в.) та О. Іванілова «Принцип альтернативності у модернізації політичної системи» (2009 р. в.).

Представлена розвідка має на меті висвітлити особливості забезпечення транспарентності і конкурентності у царині політики як важливих показників (індикаторів) становлення і розвитку нормативно-процедурного та світоглядно-ціннісного вимірів демократії у сучасній Україні.

Окремим дослідницьким завданням є висвітлення прикладів прояву ознак гібридності вітчизняного політичного режиму, зокрема імітаційних форм реалізації демократичних практик.

Незважаючи або, як переконані деякі дослідники, всупереч тому, що наша країна пережила в останню чверть століття вже три революції – «Революцію на граниті», «Помаранчеву революцію» та «Революцію Гідності», загальним трендом яких було визнання необхідності продовження і поглиблення процесів демократизації в Україні, питання про визначення сутності вітчизняного політичного режиму не має одностайної або близької до такої відповіді як у середовищі українських, так і зарубіжних науковців, аналітиків, публіцистів, політиків та громадських діячів. Власне і ставлення до названих вище піків суспільно-політичної активності українства також не є одностайним, дуже часто поняття «революція» щодо них також вживається радше в якості поетичної назви, аніж вказівника на докорінні системні зміни, що стали наслідками відповідних подій. Це, на наш погляд, є ще одним підтвердженням того, що демократичний транзит в Україні є не лише незавершеним, але й того, що його найближчі перспективи є доволі непрогнозованими, а можливості авторитарних відкатів не уявляються умоглядними.

Варто зауважити, що означені труднощі демократизації та загрози реваншу авторитаризму, з якими зіткнулася наша країна, не є чимось винятковим. Адже для України як для типової посткомуністичної держави притаманною є так звана дилема «одночасності», коли усі грані функціонування суспільно-державного організму – політична, економічна, соціальна, нормативно-правова, а також спосіб життя, культурні практики і таке інше мають перетворюватися, оновлюватися, усучаснюватися одночасно, долаючи тоталітарно-комуністичну архаїчну спадщину [1, с. 142].

Поеднуючою ланкою, консолідуючим базисом може і має стати якісно інша, у порівнянні з тоталітарним минулим, світоглядно-ідеологічна царина – царина, де формуватимуться і закріплюватимуться національні цінності цивілізаційного поступу та демократичного розвитку. Величезну роль у цьому процесі відіграє громадянське суспільство як на інституціолізованому рівні, так і на рівні окремих особистостей – пасіонаріїв, «лідерів думок», соціальних та політичних акторів, моральних авторитетів, котрі своїм прикладом мають продемонструвати пересічним громадянам привабливість подібних цінностей, їх стратегічну значущість. Нормативно-правова царина, у свою чергу, стає тим універсальним й неупередженим регулятором, який, з одного боку, має висо-

кий рівень легітимації у суспільстві, а, з іншого, – дозволяє перевести процес демократичної трансформації у формалізовану площину, що встановлює рівні для усіх соціальних і політичних акторів «правила гри» на політичній арені. За таких умов саме зміни на рівні функціонування нормативно-процедурного і світоглядно-ціннісного вимірів демократизації можуть стати тими індикаторами, які утворюють максимально неупереджену картину суспільно-політичних трансформацій у державі та суспільстві.

Авторка поділяє думку багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників про те, що сучасний політичний режим в Україні доречно характеризувати як гібридний. Означена гібридність режиму найяскравіше проявляється саме через нормативно-процедурний і світоглядно-ціннісний виміри. Прикладом, вітчизняний науковець О. Радченко у своїй дисертаційній роботі виводить наступний критерій розрізнення певного типу політичного режиму – це реалізація у політичному полі ціннісної опозиції (балансу) «влада-свобода», що вказує на паритет або диспаритет царин впливу громадянського суспільства (цінності свободи) та держави (цінності влади). Відповідно гібридність або «дефектність» політичного режиму утворюється у випадку, коли «влада має власні, відмінні від народних, інтереси, проте вимушена рахуватися з громадською думкою, допускаючи ту або іншу ступінь прав і свобод» [2, с. 17].

За словами іншого українського вченого Ю. Мацієвського, який в останній своїй роботі [3] здійснив ґрунтовне дослідження трансформації політичного режиму в Україні впродовж 1991-2014 рр., йому притаманні ознаки гібридності, які призвели у сукупності своєї комплексної дії до становища, коли в державі сформувалася неефективна сукупність політичних і економічних інститутів, які ніхто з основних гравців не зацікавлений змінювати [3, с. 33]. Іншими словами, процес демократичного транзиту у нашій державі мав однобічний характер, внаслідок чого й утворився гібридний політичний режим: за формальними ознаками в цілому та багато в чому за ознаками фактичними на інституційно-організаційному рівні сформованими й усталеними є ознаки демократії, але на рівнях нормативно-процедурному і світоглядно-ціннісному, а також на рівні персоніфікованому (насамперед мається на увазі специфіка формування й функціонування політичної еліти) стандарти, принципи, ідеали демократії залишаються лише декларованими, отримуючи імітаційні форми і практики.

В академічному політологічному та у суспільно-політичному дискурсі і досі подекуди ставляться під сумнів необхідність і важливість докорінних демократичних трансформацій. Тому питання про гарантії незво-

ротності демократичних перетворень не втрачає актуальності і нині. Причому, такі гарантії обов'язково мають носити інституційно оформлений та нормативно закріплений формат. Так, українська дослідниця Т. Дроботова зауважує: «Інституційні гарантії демократизму державно-правового режиму становлять спеціальну систему правових інститутів, умов і засобів, а також юридичних механізмів забезпечення демократизму державно-правового режиму, що уможливають його розвиток і відтворення основних властивостей» [4, с. 11].

До найважливіших інституційних гарантій забезпечення незворотності процесу демократичного транзиту, на наш погляд, належить нормативно закріплений режим транспарентності діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування. Транспарентність як загальний принцип та соціальний діалог як його важлива і необхідна складова покликані сприяти зниженню соціальної напруги у суспільстві у конвенційний, ненасильницький спосіб, забезпечити оптимальний баланс інтересів у символічному трикутнику держава-суспільство-громадяни. «Отже, питання конструктивного діалогу органів публічної влади з найбільш репрезентативними інституціями громадянського суспільства ... доцільно розглядати як окремий аспект соціальної безпеки держави та як індикатор успішності в державному управлінні», – пише С. Гербеда [5, с. 91].

Транспарентність влади – той принцип і водночас індикатор рівня демократії, який об'єднує інституційно-організаційний, нормативно-процедурний і світоглядно-ціннісний її виміри; який є тим показником, що неупереджено вказує на відмінність формальної («фасадної») демократії від справжньої. Адже як влучно зауважують А. Євгенєва та Ю. Шкарлат, «відсутність віри у те, що голос громадянина «може бути почутим» є однією з найбільш складних проблем, які вимагатимуть найбільше часу і зусиль для вирішення». «Формальний характер участі громадськості у прийнятті рішень, свідками якого є суспільство вже протягом тривалого часу, підірвав довіру до цього інституту», – зазначають науковці [6, с. 7].

Одним з найбільш дієвих шляхів забезпечення транспарентності функціонування центральних і місцевих органів державної влади за умов інформаційного суспільства («п'ятої інформаційної революції») стає залучення можливостей інтернетизованих джерел з метою налагодження постійних каналів взаємозв'язку і взаємодії між державою і громадянським суспільством (у тому числі, мережевим громадянським суспільством). Скажімо, в Україні з цією метою було створено зокрема портал народної законотворчості під егідою Програми сприяння

Парламенту у партнерстві з Інститутом законодавства й Управлінням комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. Всеукраїнський портал народної законотворчості є спеціалізованим інтернет-ресурсом, що покликаний забезпечувати діалогову комунікацію суб'єктів законотворчого процесу, якими виступають і політичні актори (народні депутати України, Президент України, державні інституції), і соціальні актори (експерти, представники громадянського суспільства та його інституції, окремі громадяни) [7, с. 41].

Подібні канали налагодження взаємозв'язку з громадянами через мережу Інтернет створено в останні роки фактично на всіх рівнях функціонування системи державної влади й управління в Україні – від центрального до найнижчих місцевих ланок. Питання лише у тому, чи ефективно вони виконують покладені на них функції, чи не перетворюються подекуди на чергові імітаційні форми відтворення демократичних стандартів Заходу.

Серед інноваційних форм забезпечення підвищення транспарентності влади в Україні останніх років можна назвати, на думку авторки, практику залучення так званих «лідерів думок» мережевого громадянського суспільства – відомих блогерів, а також авторитетних журналістів до передвиборчих списків провідних політичних сил у ході парламентських виборів 2014 р., внаслідок чого багато хто з них стали народними депутатами Верховної Ради України VII скликання. І хоча не всі з них виправдали ті сподівання, які покладалися передусім представниками громадянського суспільства, можна стверджувати, що якісний склад вітчизняних парламентарів, нехай і вкрай повільно і в найменших масштабах, ніж бажалося б, але змінюється. І це не може не впливати на процеси демократичного транзиту, які здійснюються в Україні.

Слушно зауважити, що проблематика забезпечення транспарентності функціонування центральних і місцевих органів державної влади в Україні в умовах неоголошеної, але фактичної війни набуває додаткового значення. Адже постає подвійна дилема: коли принципи дотримання транспарентності починають суперечити потребам національної безпеки та як уникнути небезпеки звуження режиму транспарентності зокрема і відмови від тих чи інших стандартів демократії в цілому у царині політики під впливом таких злободенних гасел дотримання вимог безпеки у державі. Саме названа дилема може потенційно породжувати явища «відкатів демократії», створюючи пастки для безперервного процесу демократичного транзиту.

Прикладом такої пастки може стати поляризація вибору між свободою і конфіденційністю інформації, між вимогами дотримання грома-

дянських прав і свобод та забезпеченням базових засад національної безпеки. Аналітики RAND Corporation здійснили дослідження, центральним питанням якого було, що люди можуть зробити, коли стикаються у приватному житті з вибором між вимогами свободи і безпеки. Дослідження показало, що навіть у найдемократичніших державах світу дуже часто громадяни згодні поступитися частиною своїх прав і свобод на користь розширення зони особистої безпеки, але з застереженнями. У певних випадках уряди мають субсидіювати громадян, аби вони сприйняли як належне вторгнення до свого приватного життя – такий висновок зробили дослідники [8]. Зважаючи на політичні і соціальні реалії останніх років в Україні, висновок аналітиків RAND Corporation, на думку авторки, доречно доповнити наступним застереженням: незворотність процесів демократичного транзиту за умов зростання викликів національній безпеці висуває перед ще незрілим вітчизняним громадянським суспільством вимогу стати тим неупередженим контролером за діями держави, який не допустить зловживання з боку органів державної влади й окремих посадових осіб під прикриттям гасел дотримання національної безпеки, зокрема звуження проявів транспарентності у царині публічної політики.

Поряд з транспарентністю важливою гарантією незворотності процесів демократизації та водночас показовим індикатором формування і розвитку інституційно-організаційного, нормативно-процедурного (процесуального) та світоглядно-ціннісного рівнів демократичного режиму є конкурентність. Причому, конкурентність у царині політики має дещо інші прояви, аніж у царині економіки і вільного ринку. Так, конкурентність, з одного боку, означає прозорий режим змагальності з рівними для усіх політичних акторів правилами гри. Найпоказовішим прикладом такого режиму є вільні, рівноправні вибори при таємному голосуванні. З іншого боку, конкурентність у політиці передбачає забезпечення конкурентності та поліваріантності функціонування системи державної влади й управління, зокрема у царині прийняття політико-управлінських рішень.

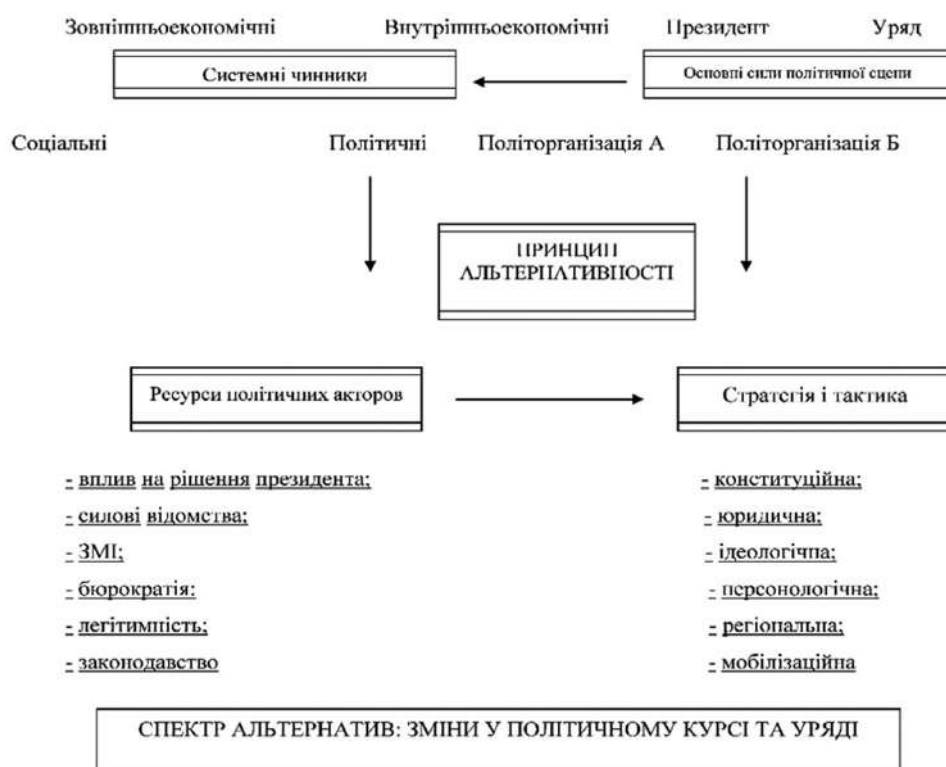
На думку авторки, з огляду на проблематику, що висвітлюється у представленій розвідці, з усього розмаїття політологічних підходів щодо тлумачення сутності політичної конкуренції варто спиратися, насамперед, на концепції М. Вебера та П. Бурд'є. Відповідно до цих підходів, політичну конкуренцію як феномен політичного життя та конкурентність як індикатор рівня демократизації слушно розуміти в якості одного з різновидів боротьби, властивої політичному полю, де діють по-різному дистанційовані по відношенню до влади суб'єкти [9, с. 164 –

165]. Доцільність застосування означеної методологічно-дослідницької позиції обумовлюється тим, що для країни, яка перебуває на стадії демократичного транзиту з остаточно ще невизначеним його результатом, одним з ключових питань суспільно-політичного розвитку стає специфіка боротьби між ключовими політичними і соціальними акторами.

Вітчизняний науковець О. Іванілов запропонував розглядати як різновид політичної конкурентності принцип альтернативності, розробивши відповідну авторську модель.

Структурно-ієрархічна модель принципу альтернативності

(за О. Іваніловим) [10, с. 70]

Конкурентність політичного простору має розглядатися у нерозривному зв'язку з вимогами транспарентності, тому що формування по-справжньому рівноправного конкурентного політичного середовища неможливе без забезпечення прозорих і відкритих для громадськості механізмів і процедур прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, без створення повноцінних каналів взаємодії системи органів державної влади й управління з інституціями громадянського суспіль-

ства. Втім, як зауважує П. Колотвін, інформаційний простір в Україні з точки зору комунікативної взаємодії поділений між групами впливу (фінансово-промисловими групами) та органами державної влади і місцевого самоврядування, які виступають в ролі засновків чи співзасновків мас-медіа. «Проте, в інформаційному полі відсутня позиція, яка б репрезентувала інтереси суспільства», – констатує дослідник [11, с. 42].

Конкурентність у сучасному інформаційному політичному просторі є якісно іншою, аніж вона була ще декілька десятиліть тому. Й Україна не є винятком з цього правила, бо, навіть незважаючи на наведені вищі особливості функціонування інформаційно-комунікативної царини у нашій державі, загальні тенденції на звуження непрозорих і напівпрозорих зон політики її не оминули. Тому можна стверджувати, що вітчизняному правлячому класу (причому, і «старій гвардії», і «новим обличчям»), аби залишатися конкурентоздатним, потрібно змінювати своє ставлення до інформаційно-комунікативної царини політичного життя. Адже важко не погодитись з класиком сучасної політичної науки Ф. Фукуямою, який ще на межі XX та XXI століть писав, що «ієрархічно правлячі еліти втрачають можливості утримувати зв'язки в інформаційному просторі, що стрімко розширюється», а вибір правлячої еліти впливає на вибір суспільної системи в точці біфуркації [12].

На жаль, вітчизняна правляча еліта, а якщо точніше – правлячий клас, не бажаючи змінювати «правила гри», властиві радше «гібридному», аніж демократичному, режиму та зневажаючи новітні вимоги інформаційно-комунікативної царини політичного життя, фактично відмовляються створювати по-справжньому відкрите і прозоре конкурентне середовище, тим самим визнаючи власну неконкурентоздатність. Поширення імітаційних форм демократії, реалізація реформ під зовнішнім тиском і контролем, постійна загроза автократичного реваншу, створення штучних бар'єрів для легітимного виходу на політичну авансцену молодих (не обов'язково у сенсі віку, а в сенсі досвіду перебування в інституціях політичної системи) соціальних акторів – це далеко не повний перелік підтверджень того, що вітчизняний правлячий клас є неконкурентоздатним, з одного боку, та не бажає створювати цивілізоване конкурентне середовище у політиці, з іншого боку.

Конкурентність у політиці за умов розгортання «п'ятої інформаційної революції» передбачає опосередкування відносин політичних акторів один з одним та їх взаємовідносин з інституціями і соціальними акторами з середовища громадянського суспільства, з представниками мас-медіа й експертного кола, а також з пересічними громадянами впливом інформаційних технологій. «Саме тому, у публічному просторі пріори-

тетним виступає не домінування держави у всіх сферах соціального життя, а налагодження конструктивної взаємодії із суспільством за посередництвом інформаційних технологій з метою реалізації та захисту прав індивіда», – зазначає Л. Яковлева [13, с. 65]. Отже, можна спрогнозувати, що Україну у найближчий час не омине загальноцивілізаційна тенденція, спрямована на поступову віртуалізацію політичного життя (перенесення традиційних та формування інноваційних практик соціально-політичної активності на професійному та на масовому рівнях у глобалізоване середовище мережових спільнот), що не може не вплинути і на характер та зміст політичної конкуренції.

Втім виникають і нові небезпеки, пастки та потенційні загрози спотворення демократичних стандартів і правил гри, у тому числі й конкуренції у політичному полі. Прикладом, Україна в останні роки зіткнулася у мережевому середовищі з феноменом так званих «ботів» – проплачених учасників мережових спільнот, які залишають коментарі та вступають у віртуальні дискусії з метою схилити аудиторію на свій бік або дискредитувати своїх опонентів. В основі діяльності «ботів» – маніпулятивні технології, що спотворюють як саму політичну дискусію, так і характер політичної конкуренції. «В суспільствах, де наявне політичне протистояння, боти отримують назви, що орієнтовані на конкретних політичних осіб, між якими відбувається це (політичне – С. Б.) протистояння. В даному разі в сучасній Україні серед блогерів є доволі чітке розмежування на «юлеботів» (ботів Юлії Тимошенко) і «порохоботів» (ботів Петра Порошенка)», – вказує відомий вітчизняний блогер С. Дацюк [14]. Таким чином, справжня політична конкуренція підміняється квазіконкуренцією: замість протистояння ідеї, цінностей, стратегій національного розвитку спостерігається і продукується квазіборотьба двох «фан-клубів», причому й така боротьба часто є не щирою, а штучно сконструйованою. Зрозуміло, що подібного роду квазіконкуренція не сприяє відтворенню повноцінних демократичних практик у нормативно-процедурному та світоглядно-ціннісному вимірах.

Як бачимо, проблематика визначення критеріїв (індикаторів) просування вітчизняної політичної системи на шляху демократичного транзиту не втрачає своєї актуальності, набуваючи нових обрисів. Так, на окрему увагу заслуговує вивчення проявів транспарентності й конкурентності у країнах перехідного типу під впливом дії факторів «п'ятої інформаційної революції». Транспарентність за цих умов постає як одна з найважливіших гарантій закріплення інституціональних засад демократії та формування і зміцнення її нормативно-процедурного та

світоглядно-ціннісного вимірів. Чи не найбільш поширеним каналом забезпечення транспарентності державної політики нині стає інтернетизований простір, мережеве громадянське суспільство. По-новому починає сприйматися і проблематика політичної конкурентності – крізь призму особливостей функціонування глобального та національного рівнів інформаційного простору та застосування у ньому традиційних й інноваційних комунікативних технологій. Головним питанням успішного завершення демократичного транзиту в Україні, на переконання авторки, залишається питання унеможливлення або принаймні мінімізації спроб конструювання імітаційних смислів, цінностей, форм демократії, перетворення її на штучний фасад з авторитарним змістом.

Список використаних джерел

1. Проблеми модернізації політичних систем сучасності [Текст]. Монографія / М. І. Панов (кер. авт. колективу) ; за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – Х.: Право, 2008. – 320 с.
2. Радченко О. В. Ціннісний вимір трансформації державно-політичного режиму в Україні [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Класичний приватний університет; МОН України / О. В. Радченко. – Запоріжжя, 2010. – 33 с.
3. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991-2014) [Текст]. Монографія / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. – 552 с.
4. Дроботова Т. Державно-правовий режим в Україні: зміст, ознаки і основні тенденції розвитку [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. н.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» / Т. В. Дроботова. – К., 2011. – 19 с.
5. Гербеда С. В. Соціальний діалог в Україні: теоретичні питання [Текст]. Монографія / С. В. Гербеда ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 152 с.
6. Законотворчість: участь громадськості у законотворчому процесі. Інформаційно-аналітичне дослідження [Текст] / Програма сприяння Парламенту України Університету Індіани США ; Лабораторія законодавчих ініціатив / А. М. Євгенєва, Ю. Г. Шкарлат. – К.: Заповіт, 2008. – 96 с.
7. Законотворчість: участь громадськості у законотворчому процесі. Основні аспекти законодавчого процесу [Текст] / Д. С. Базілевич,

Е. Валентайн, І. М. Вінокуров та ін. – К.: [ФОП Москаленко О. М.], 2013. – 232 с.

8. Europe 2005 Security Policies in Brief [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/information_society/europe/2005/all_about_security/index_en.htm.

9. Політична філософія [Текст]. Підручник / За ред. Є. М. Сулими. – К.: Знання, 2006. – 799 с.

10. Іванілов О. В. Принцип альтернативності у модернізації політичної системи [Текст]. Монографія. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 178 с.

11. Колотвін П. Роль електронних мас-медіа у розвитку парламентаризму в Україні [Текст] / П. Колотвін // Перша міжнародна наукова конференція «Парламентські читання» / Лабораторія законодавчих ініціатив ; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – 2010. – С. 41–44.

12. Fukuyama, F. (1999, June 12/June 13). Death of Hierarchy. From «The Great Description: Humane Nature and the Reconstitution of Social Order». *Financial Times*.

13. Яковлева Л. І. Феномен легітимності політичної влади в інформаційну епоху [Текст] / Л. І. Яковлева. // S.P.A.C.E. – 2017. – № 2. – С. 63 – 67.

14. Дацюк С. Сучасні блоги та блогери [Електронний ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/58d0f539e0fdb/>

References

1. Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti [Tekst]: Monohrafiya / M. I. Panov (ker. avt. kolekt.) ; za zah. red. L. M. Gerasinoy, O. G. Danil'iana. – Kh.: Pravo, 2008. – 320 s.

2. Radchenko O. V. Tsinnisnyy vymir transformatsii derzhavno-politichnoho rezhymu v Ukraini [Tekst]: avtoref. dus. na zdobuttia nauk. st. d. nauk z derzh. uprav.: spets. 25.00.02 «Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia» / Klasuchnyy pryvatnyy universitet; MON Ukrainy / O. V. Radchenko. – Zaporizhzhia, 2010. – 33 s.

3. Matsievs'kyy Yu. V. U pasttsi gibrydnosti: zyhzhay transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2004) [Tekst]: Monohrafiya / Yu. U. Matsievs'kyy. – Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2016. – 552 s.

4. Drobotova T. Derzhavno-pravovyy rezhym v Ukraini: zmist, oznaky i osnovni tendentsii rozvytku [Tekst]: avtoref. dus. na zdobuttia nauk. st. k. yaryd. nauk: spets. 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia poli-

tychnykh i pravovykh vchen'» / Vidkryti mizhnarodnyi universitet rozvytku liudyny «Ukraina» / T. V. Drobotova. – K., 2011. – 19 s.

5. Herbeda S. V. Sotsial'nyy dialoh v Ukraini: teoretychni pytannia [Tekst]: Monohrafiya / S. V. Herbeda ; za zah. red. N. R. Nyzhnyk. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2014. – 152 s.

6. Zakonotvorchist': uchast' hromads'kosti u zakonotvorchomu protsesi. Informatsiino-analitychne doslidzhennia [Tekst] / Prohrama spriyannia Parlamentu Ukrainy Universytetu Indiany SShA ; Laboratoria zakonodavchykh initsiatyv / A. M. Yevhen'ieva, Yu. H. Shkarlat. – K.: Zapovit, 2008. – 96 s.

7. Zakonotvorchist': uchast' hromads'kosti u zakonotvorchomu protsesi. Osnovni aspekty zakonodavchoho protsesu [Tekst] / D. S. Bazilevich, E. Valentin, I. M. Vinokurov ta in. – K.: [FOP Moskalenko O. M.], 2013. – 232 s.

8. Europe 2005 Security Policies in Brief [Electronyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/information_society/europe/2005/all_about/security/index_en.htm.

9. Politychna filosofiia [Tekst]: Pidruchnik / Za zah. red. Ye. M. Sulymy. – K.: Znannia, 2006. – 799 s.

10. Ivanilov O. V. Pryntsyp al'ternatyvnosti u modernizatsii politychnoi systemy [Tekst]: Monohrafiya / O. V. Ivanilov. – K.: NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. – 178 s.

11. Kolotvin P. Rol' elektronnykh mas-media u rozvytku parlamentaryzmu v Ukraini [Tekst] / P. Kolotvin // Persha mizhnarodna naukova konferentsiia «Parlaments'ki chytannia» / Laboratoria zakonodavchykh initsiatyv ; Natsional'nyy universitet «Kyievo-Mohylians'ka akademiia». – K., 2010. – S. 41 – 44.

12. Fukuyama, F. (1999, June 12/June 13). Death of Hierarchy. From «The Great Description: Humane Nature and the Reconstitution of Social Order». *Financial Times*.

13. Yakovleva L. I. Fenomen lehitymnosti politychnoi vlady v informatsiinu epokhu [Tekst] / L. I. Yakovleva // S.P.A.C.E. – 2017. – № 2. – S. 63 – 67.

14. Datsiuk S. Suchasni blohy ta blohery [Electronyy resurs] / S. Datsiuk. – Rezhym dostupu: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/58d0f539e0fdb/>

Svitlana Bulbeniuk

Ph.D. of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political
Science and National Security,
State university «Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman»

Transparency and competition in the conditions of democratic transit in modern Ukraine

The features of the flow of a process of democratic transit in Ukraine in the project of national state. Research attention is focused on the specifics of ensuring transparency and competition in the field of domestic policy as important indicators (indicators) of formation and development of regulatory, procedural and ideological-value measurements of democracy. It is established that the current political regime in Ukraine rightly be described as a hybrid from the point of view of implementation in the political field the value of the opposition «power-freedom», which largely determines the distribution of the simulation, pseudo-democratic forms and practices of political life. It is proved that in the most important institutional guarantees for the sustainability of the process of democratic transit in Ukraine now belongs to regulate the regime of transparency of activity of government and local self-government and the recognition and implementation of full political competition as the established principle of normative-procedural and ideological-value measurements policy.

Keywords: transparency, competition, democratization, hybrid regime, government, Internet, Ukraine.

Розділ IV.
СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ

УДК 316.32:355.02

Здіорук Сергій Іванович

Співзасновник Інституту миру та конфліктів Української Ради миру,
провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки
Національного Інституту стратегічних досліджень,
кандидат філософських наук, доцент,
член-кореспондент Академії політичних наук,
Заслужений діяч науки і техніки України,

**ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ «РУСКОГО МІРА» ТА
МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬ-
НОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Аналізуються проблеми політико-ідеологічного впливу Росії на Україну в умовах гібридної війни. Показано загрози і виклики національній безпеці Української Держави та особлива деструктивна роль механізмів московського патріархату, оскільки його юрисдикції знаходиться більше половини православних українських громад. Показано, що до широкого громадсько-політичного дискурсу концепт «руський мір» увів політичний істеблїшмент Росії, як форму протидії поширенню західних ліберальних доктрин, з реалізацією котрих у масовій російській свідомості пов'язуються всі попередні прорахунки і втрати.

Акцентується увага на тому, що «руський мір» інспірується в українське суспільство різними способами. З-поміж низки досить дієвих трансляторів цієї ідеологічної конструкції виключне місце посідають релігійні чинники, зокрема, УПЦ (МП), котра поширює та закріплює ідеологію «руського міра» на теренах Української Держави.

У пропозиціях подано конкретний і дієвий інструментарій, реалізація якого спрямована на нейтралізацію загроз «руського міра» українському суспільству та сформульовано рекомендації щодо ефективної організації політико-правових механізмів захисту національних інтересів і зміцнення національної безпеки України.

Ключові слова: політико-ідеологічний вплив, політико-правові механізми, «руський мір», московський патріархат, національна безпека, українська держава.

У сучасних світових реаліях деякі держави своєрідно урізноманітнюють механізми реалізації власних геополітичних інтересів, відводячи істотну роль гібридним впливам на уряди і суспільства. *Росія особливо активно використовує методи та інструментарій політико-ідеологічної експансії, однією із варіацій якої є політпроект «руського міра».* Оскільки концепт «руського міра» призначений першочергово для утримання України у силовому полі російського імперського режиму, то доцільно глибше дослідити означений політико-ідеологічний проект, розглянувши реальні й можливі загрози для Українського народу внаслідок його реалізації та осмислити заходи щодо їх елімінації.

Необхідно наголосити, що ідеологія й концепт «руського міра» до широкого громадсько-політичного дискурсу ввів політичний істеблішмент Росії наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. У сьогоdnішній публічній риториці державно-політичного керівництва РФ, російської православної церкви (друга офіційна назва московський патріархат) та багатьох російських інтелектуалів *під «руським міром» розуміється певна спільнота людей («цивілізація?»), будь-яким чином пов'язана з Росією, що формується на основі спільності: а) мови й культури; б) історичної пам'яті; в) православ'я; г) лояльності до сьогоdnішньої російської держави.*

Імперський синдром, страх перед Заходом, прагнення знайти вихід із кризи ідентичності, в якій опинилося російське суспільство після краху СРСР – ось ключові фактори конструювання політпроект «руського міра». Даний проект містить тільки необхідний мінімум політичних і соціально-економічних постулатів, він прагне позиціонувати себе як культурологічну доктрину з визначеним політичним підґрунтям. Потрібно вказати й на *загрозу делегітимізації влади в Росії.* Таким чином, посилення ідеологічного впливу «руського міра» є формою певної протидії поширенню західних ліберальних доктрин, з реалізацією яких у масовій російській свідомості пов'язуються всі попередні прорахунки і втрати.

Ідеологеми й міфологеми «руського міра» інспіруються в українське суспільство різними способами. З-поміж низки досить дієвих трансляторів цієї ідеологічної конструкції особливе місце посідають гуманітарні чинники, оскільки саме під їх впливом відбувається формування засадничих світоглядних і ціннісних установок особистості й соціуму, які до того ж через глибоку вкоріненість зі значними труднощами демонтуються з емоційно-вольової сфери людини. Ідеться насамперед про релігію, мову, освіту, культуру, що різнопланово використовуються всіма органами державної влади і спецслужб Росії задля реалізації

своїх геополітичних інтересів. Виключне місце в цій політико-ідеологічній конструкції посідають релігійні чинники, зокрема, УПЦ (МП), котра поширює та закріплює ідеологію «руського міра» на теренах Української Держави.

Непересічна роль московського патріархату проявляється також у всіх політико-економічних інтеграційних процесах на пострадянському просторі». Це стосується об'єднавчих ініціатив – СНД, ЄврАзЕС, ЄСП, Митний союз, Євразійський Союз – що контролюються РФ та мають виражене політико-економічне спрямування. Водночас вони потребують гуманітарно-ідеологічного супроводу. В цьому контексті проект «руського міра» виконує функцію світоглядного й ідеологічного обґрунтування політичних та економічних процесів на пострадянському просторі.

Реакція на політпроект «руського міра» в українському суспільстві засвідчує, що ставлення до ідей «руського міра» на теренах України й нині є неоднозначним: від категоричного неприйняття до рішучої підтримки. Як свідчить аналіз громадської думки, така ситуація зумовлена кількома чинниками: наявністю відмінних ідентичностей, котрі цілеспрямовано століттями формувалися імперськими режимами Росії (що особливо яскраво виявляється в регіональному розрізі); різним ставленням до української державності; бізнесовими та політичними інтересами. Найбільш показовою та визначальною в означеному контексті є реакція представників української влади, національної інтелектуальної еліти та фахових аналітичних спільнот.

На сучасному етапі історичного поступу України відбуваються кардинальні, часто суперечливі за своїм змістом зміни, які супроводжуються виникненням значних проблем у політичній, економічній, соціальній і гуманітарній сферах. Без їх розв'язання українське суспільство не може рухатися до побудови правової демократичної держави, необхідними атрибутами якої є демократія, економічний добробут, утвердження національної культури та гуманістичної моралі. Серед багатьох чинників національно-духовного поступу особливе місце займають релігійні. Й нині Український народ, зберігаючи притаманну йому високу духовність, впевнено рухається у своє майбутнє, спираючись на кращий досвід державотворення великих попередників.

Національні та релігійні питання в Україні як складові політичних, державотворчих, духовних процесів надзвичайно актуалізувалися у зв'язку з відновленням незалежності Української Держави. Національне пробудження стало поштовхом до принципових духовних, зокрема релігійних, змін у суспільстві. Національний і релігійний роз-

виток супроводжується рядом проблем (ідеї національної церкви і релігії українців, міжправославні конфлікти, католицько-православні протистояння, суперечності між традиційними й новими віросповіданнями). Розв'язання проблеми замирення Українських церков і консолідації Українського народу потребує різних способів та інструментів, але найперше – стимулювання утвердження Української Помісної Православної Церкви [6].

Революція Гідності та наступна російська окупація частини українських територій виразно розмежували релігійне середовище України за критерієм ставлення до процесів національного державотворення. *Переважає більшість релігійних організацій без вагань означила свою ідейно-духовну солідарність із Майданом, з усією відповідальністю підтримала європейський вибір Української Громади та категорично засудила збройну агресію Росії проти України. Особливу активність на вказаних напрямках виявили УПЦ КП та УГКЦ.* Саме ці церкви стали справжнім генератором плекання патріотизму і жертвовності серед українців, відіграли важливу роль у пробудженні національної самосвідомості, продовжують подавати особистий приклад героїчного спротиву насильству заради торжества ідеалів людської свободи і справедливості.

Натомість, найбільша православна інституція країни – Українська православна церква (Московського патріархату) – демонструє неабияке неприйняття стосовно процесів національного державотворення. Риторика та діяльність керівництва УПЦ (МП), більшості єпископату цієї церкви, а також кліру вказують на перебування у силовому полі, сконструйованому російсько-імперською церковно-політичною бюрократією. В умовах військової агресії Російської Федерації ці обставини у сув'язі з багатолітньою залежністю Української православної церкви від Москви логічно привели до фактично колабораціоністської зорієнтованості УПЦ (МП) на Росію, що має досить конкретні вияви.

Колабораціоністська зорієнтованість УПЦ (МП)

Уся діяльність митрополита Онуфрія, як у статусі місцеблужителя Київської кафедри, так і предстоятеля УПЦ (МП), лімітована виключно координатами «руського міра». Для нього «духовна єдність братніх українського і російського народів» – доконаний факт. Відповідно збройну агресію російської держави на Донеччину та Луганщину церковний ієрарх схильний називати «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом та ворожнечею», «зіткненням інтересів Заходу та Сходу» й т. ін. Митрополит Онуфрій свідомий противник визначеного державним керівництвом України зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію. У своєму інтерв'ю «Інтерфакс-Релігія» пред-

стоятель УПЦ (МП) пояснив неприйняття європейського вибору наступним чином: *«Восток имеет свои ценности, Запад – свои, мы буферная зона между Западом и Востоком... Наш кризис начался с вопросов о евроинтеграции Украины... Поэтому те законы, которые сегодня предлагает нам новый, европейский мир, для нас неприемлемы. Мы не можем содействовать и присоединяться к этому миру (підкреслення моє – С. З.). Мы должны держать единство с теми людьми, которые хранят Божественный закон.»* [1]. Зі слів митрополита Онуфрія виходить, що «справжні Богоносці» – керманичі Кремля. Невипадково цей архієрей є постійним членом Священного синоду Російської православної церкви і таким бажаним гостем у Москві, де неодноразово відзначений різними нагородами «за старанні труди» провідним ідеологом «руського міра» – патріархом РПЦ Кирилом та президентом РФ В. Путіним.

Показово, що деякими своїми «діяннями» митрополит Онуфрій як очільник УПЦ (МП) підживлює сепаратистські настрої в Україні. Саме з його благословення відомий своєю антиукраїнською діяльністю «глава» так званого сойму підкарпатських русинів і водночас настоятель кафедрального собору УПЦ (МП) в Ужгороді протоієрей Димитрій Сидор у липні 2014 року був нагороджений другим хрестом із прикрасами (виняткова нагорода за особливі заслуги). І це, незважаючи на те, що за місяць перед власним пошануванням, на фоні напруженої суспільно-політичної ситуації в Україні, він звернувся з сепаратистськими закликами до росіян опановувати Закарпаття: *«Втрुчайтесь – тут кровні интересы России»* [5]. А далі зауважив: *«Самим российским людям треба усвоить: є схи́днoслoв'янська, загальноросійська цивілізація. Вона починається з нас, з Закарпаття, і тягнеться до Аляски»* [5]! Подібні висловлювання з очевидністю спрямовані на підри́в національної безпеки Української Держави.

Проросійська позиція митрополита Онуфрія підтверджується й низкою інших фактів. Серед них – тиск на єпископів власної церкви, які підписали «Меморандумом про єдину Україну та єдину Українську Помісну Православну Церкву»; гальмування продуктивного діалогу з православними церквами Київської традиції; категоричне неприйняття автокефалії Українського православ'я тощо.

Ще один важливий аспект, на якому потрібно наголосити, – відсутність (за виключенням поодиноких випадків) патріотичного духу у середовищі УПЦ (МП). Священноначалля цієї церкви за всі роки тривання російсько-української війни не віднайшло у собі ні мужності, ні сили волі, щоби засудити збройні зазіхання Російської Федерації на територіальну цілісність та суверенітет України. Офіційні речники УПЦ (МП)

воліють за краще уникати дразливих тем, пов'язаних із анексією Криму, окупацією окремих частин Донеччини та Луганщини російськими військами, щоби не гнівити свого московського керівника – патріарха Кирила.

Натомість, у практичній площині діюче духовенство УПЦ (МП) досить активно долучене до підтримки й надання благословення екстремістам і терористам, сприяння діяльності бойовиків, участі у провокаційних акціях і навіть диверсіях, героїзації імперського минулого тощо. Зокрема, настоятель Свято-Нікольського монастиря священник Никон благословляв у Донецьку «поліцію «ДНР» на «ратні подвиги»; митрополит Іоаннікій, член священного синоду УПЦ (МП), призначений настоятелем Ніколо-Преображенського собору м. Луганська, брав участь у «церемонії інавгурації глави» самопроголошеної терористичної організації (ЛНР) Ігоря Плотницького; Запорізька і Мелітопольська єпархія УПЦ (МП) зводить чоловічий монастир на честь «царствених мучеників» (імператора Миколи II, імператриці Олександри, царевича Олексія і великих княгинь Ольги, Тетяни, Марії та Анастасії); деякі священники УПЦ (МП) доходять до кощунства – *відмовляються не лише сповідати та причащати українських воїнів, котрі воюють із окупантами, а навіть хоронити загиблих.*

Проте духовенство промосковської церкви брало активну участь у відкритті та освяченні імпровізованого пам'ятника (у вигляді БМП), встановленого в Луганську бойовиками на честь «загиблих захисників «ЛНР» *«Більше того, священники РПЦ і УПЦ (МП) беруть пряму участь у терористичних формуваннях і навіть очолюють бандитські групи бойовиків [11], надають храми і монастирі для переховування зброї та військового спорядження [16].*

Водночас зафіксовані численні факти причетності духовенства УПЦ (МП) до надання благословення екстремістам і терористам, переховування бойовиків, його участі у провокаційних акціях і диверсіях, героїзації імперського минулого тощо. Зокрема, *священник УПЦ (МП) В. Марецький очолював групу місцевих терористів, котра захоплювала виборчі дільниці на Луганщині під час виборів Президента України; настоятель Свято-Нікольського монастиря священник Никон благословляв у Донецьку «поліцію «ДНР» на «ратні подвиги»; митрополит Іоаннікій, член Священного синоду УПЦ (МП), призначений настоятелем Ніколо-Преображенського собору м. Луганська, брав участь у «церемонії інавгурації глави» самопроголошеної терористичної організації (ЛНР) Ігоря Плотницького; Запорізька і Мелітопольська єпархія УПЦ (МП) зводить чоловічий монастир на честь Царствених мучеників*

(імператора Миколи II, імператриці Олександри, царевича Олексія і великих княгинь Ольги, Тетяни, Марії та Анастасії); деякі *священики УПЦ (МП) доходять до кощунства – відмовляються не лише сповідати та причащати українських воїнів, котрі воюють із окупантами, а навіть хоронити загиблих.*

Війна на Сході України стимулювала активність наближених до УПЦ (МП) квазіцерковних угруповань, орієнтованих на блокування самостійного розвитку України та на її реінтеграцію в черговий варіант Російської імперії. З ініціативи керівників «Народного собору», Союзу православних братств України, «Православного вибору» була організована низка хресних ходів у Києві на підтримку агресії РФ в Україні. При цьому окупований Росією Крим прирівнювався до «головного центру опору неонацизму», а російський народ характеризувався як «Богоносець», котрий «цього разу осоромить своїх ворогів» (*себто керівництво Української Держави та Український народ загалом*).

Доречно згадати й позицію архієпископа Луганського і Алчевського Митрофана з приводу незаконно проведеного референдуму 11 травня 2014 року. Ієрарх активно висловлювався за те, щоб Київ не ігнорував його результати та рахувався з правом місцевих жителів на державну самостійність, оформлену у вигляді «ЛНР». Знову маємо ситуацію, коли право сили підноситься над силою права та створює серйозну загрозу національній безпеці.

У цій ситуації, на наш погляд, дивним виглядає вельми поблажливий підхід українських спецслужб до адептів сепаратистського руху. З огляду на небезпеку й тривалість збройної агресії Росії проти України будь-хто з дестабілізаторів внутрішньосупільної ситуації повинен не отримувати попередження, а негайно притягуватися до кримінальної відповідальності.

Наприклад, ще на початку вересня 2015 року співробітники СБУ оголосили офіційні застереження двом священикам УПЦ (МП) на Житомирщині, які провадили антидержавну пропаганду серед вірян. Зокрема, один із настоятелів місцевої церкви запевняв прихожан у необхідності федералізації України за прикладом «ДНР/ЛНР», а інший – досить активно поширював поміж своїх односельчан антиукраїнську друковану і відео продукцію та передрікав швидку поразку українських військ в антитерористичній операції.

Священики та ієрархи УПЦ (МП) як проросійської церкви також постійно беруть участь в огульному паплюженні чинної української влади, руйнуванні позитивного іміджу України в очах міжнародного товариства, розпалюванні міжконфесійної ворожнечі, застосуванні

фізичного і психологічного тиску до представників інших віросповідань. Показово-демонстративними у цьому відношенні видаються висловлювання вікарія Чернівецької єпархії УПЦ (МП), єпископа Банченського Лонгіна, адресовані українському державному керівництву: *«Я ніколи не буду поминати на Божественній літургії цих проклятих керівників нашої країни, цих невіруючих, які не мають страху Божого, які сидять в кріслах і роздають накази про вбивства... Сатаністи! Слуги лукавого. Якщо вони не зупиняться, тоді їх зупинить Бог, але буде їм тоді велике горе»* [8]. На думку цього єпископа УПЦ (МП), «владі не потрібно нічого, крім кровопролиття», «і в цьому вони знаходять задоволення» [8]. До речі, це саме він публічно та постійно підбурював українців зривати мобілізацію й не захищати свою землю та свої сім'ї від російських агресорів.

Весь цивілізований світ був вражений апогеєм зневаги до українських героїв і навіть непростимого блюзнірства до пам'яті загиблих українських воїнів, котре виявило керівництво УПЦ (МП) на чолі з митрополитом Онуфрієм під час урочистого засідання Верховної Ради України 8-го травня 2015 року, присвяченого відзначенню вперше Дня пам'яті та примирення [14]. Коли Президент України Петро Порошенко зачитував імена Героїв України, які отримали це найвище звання під час антитерористичної операції (*10 з них посмертно*), вся зала піднялася, серед присутніх – багато іноземців, але очільники УПЦ (МП) – митрополити Онуфрій, Антоній та єпископ Іона – zostалися сидіти, уневажливши ти самим не лише Президента, Парламент і Уряд України, а й весь Український народ.

До речі, Московський патріархат і не приховує, що назва УПЦ є лише бутафорським прикриттям легального каналу церковної окупації України. *Всі єпископи УПЦ (МП), а не лише Кримський [4] є штатними єпископами Російської православної церкви [7]*. Саме тому вони й проводять політику російського церковно-політичного істеблїшменту щодо денаціоналізації й окупації України.

Необхідно нагадати широкому загалові й про неспроможність керівництва УПЦ (МП) адекватно відреагувати на спроби президента Росії В. Путіна приватизувати українську історію. Зокрема, у його посланні Федеральним зборам від 4 грудня 2014 року стверджувалося, що анексований Крим має для РФ стратегічне і цивілізаційне значення, оскільки з території півострова християнство поширилося на всю Русь, а відтак на кримській землі містяться духовні витoki *«моноліту російської нації і централізованої Російської держави»* [9] (підкреслення моє. – С. З.). На підтвердження власних слів, глава Росії ухвалив рішення про включення

пам'яток і території Національного заповідника «Херсонес Таврійський» до єдиного реєстру об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації. Подібні політико-ідеологічні маніпуляції президента РФ залишилися поза увагою священноначалля УПЦ (МП). Своєю мовчанкою воно довело, що солідаризується з політикою Кремля. І це не дивно, коли врахувати, що серед священнослужителів та представників єпископату УПЦ (МП) чимало осіб, котрі мають виражено українофобські погляди, не уявляють суверенного буття Української Держави, не визнають права Українського народу на самобутній розвиток, пропагують ідеї, які становлять сутнісне наповнення імперського політичного проекту «руський мір».

Наведені й десятки незгаданих фактів свідчать, що *в російсько-українській війні УПЦ (МП) різнобічно підтримує агресора* – від замовчування фактів вторгнення в Україну регулярних військ Росії або забезпечення державною владою РФ бойовиків військовою технікою і боєприпасами до безпосередньої участі у бандитських формуваннях, зриві військової мобілізації, проведенні антиукраїнської пропаганди чи безпосередньої співпраці з російськими окупантами.

Подібні діяння УПЦ (МП) вочевидь зумовлені ще й тим, що власне сам московський патріархат має підписані угоди з Міністерством оборони РФ, МВС РФ, ФСБ, Федеральною прикордонною службою, ФАПСІ, Головним управлінням козацьких військ при Президенті РФ, Міністерством освіти РФ та іншими державними установами Росії [15], що зобов'язує його працювати на захист інтересів держави-агресора.

В світлі означеного стає зрозуміло, які цінності прищеплюватимуть українським воїнам капелани московського підпорядкування. Таким чином, *головна загроза національній єдності, демократичним реформам та, зрештою, й національній безпеці України виникає з боку структур УПЦ (МП)*, котрі наскрізь нашпиговані агентами Росії, як це було до Революції Гідності у ЗС, МВС, СБУ та власне у всій системі державно-політичного управління України.

Окрім того необхідно враховувати, що, наприклад, ті ж *військові капелани безпосередньо або опосередковано через підопічних військовослужбовців матимуть доступ до військових і державних таємниць, до стратегічних і оперативно-тактичних планів воєнного командування* тощо. Неважко спрогнозувати кому вони про них доповідатимуть. І це зовсім не перебільшення. Варто лише згадати, що головою синодального відділу УПЦ (МП) по взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України є митрополит Августин (Маркевич), котрий на Всесвітньому російському народному соборі в Москві закликав: *«Мы ждем шагов со стороны России – как отряд, который ждет*

команды броситься в бой. Я как представитель Украинской православной церкви убежден, что неопределенность засасывает. Наступило время действовать решительно и называть все вещи своими именами. ...Мы устали, нас единственное, что вдохновляет, это то, что мы верим еще в Россию. Если Господь вас выправит – вырулим и мы» [12].

Наступ на автокефалію Українського православ'я

У свою чергу РПЦ досить енергійно перешкоджає конституюванню Української Помісної Православної Церкви. Автокефалія Українського православ'я вельми невигідна як керівництву РФ, так і Московському патріархату. Адже власна незалежна православна церква – це серйозна підґрунтя для зміцнення політичного суверенітету України та консолідації української нації. А політично і духовно окріпша Українська Держава означатиме європейський вектор розвитку, дистанціювання від участі в інтеграційних проектах під егідою Росії на азійському напрямкові. Зрозуміло, що це не той сценарій, на який розраховує офіційний Кремль. Москва зацікавлена у суто протилежному результаті: їй потрібна маріонеткова влада у Києві, перманентна дестабілізація внутрішньополітичної ситуації, територіальна фрагментація країни з контрверсійними амбіціями регіональних еліт, підконтрольних російській політичній верхівці.

З метою утримання України у сфері власних інтересів Росією і розв'язана нинішня війна, в якій УПЦ (МП) виступає важливим інструментом ідеологічно-духовної інтервенції. Впливаючи на релігійний простір нашої держави, російська влада прагне нівелювати віросповідну складову, котра, наскільки переконає багатовіковий досвід, виступала одним із провідних чинників у справі збереження національного духу Українського народу.

Поява на світовій церковній мапі УППЦ кардинально плутає плани патріарха РПЦ Кирила. Причому його категорично не влаштовує жоден із можливих варіантів конституювання помісності українського православ'я. Скажімо, якби сталося чудо й відійшла в автокефалію УПЦ (МП), то це призвело би до відчутних кількісних, матеріальних, фінансових, кадрових тощо втрат самої РПЦ. Для порівняння: на початок 2015 року мережа осередків УПЦ (МП) становила 77 % від аналогічної мережі Московського патріархату в РФ (і це з урахуванням анексії Криму!). Більше того, подібний підхід врегулювання проблеми спроможний викликати ланцюгову реакцію – автокефалії забажає ряд православних церков з пострадянського простору, котрі перебувають у організаційній та церковно-правовій залежності від РПЦ (в Білорусі, Молдові та ін.).

В результаті остання втратить свій статус найпотужнішої помісної православної церкви світу. Коли ж згодом буде реалізована модель об'єднання православних церков Київської традиції – УПЦ КП та УАПЦ – в помісну церкву з наступним визнанням Константинопольським патріархом, то і цей варіант остаточно покладе край імперським амбіціям Московської патріархії. Як наслідок, РПЦ буде мати дуже сильного конкурента, а Константинополь – надійного союзника. Голос РПЦ лунатиме уже не так гучно на теренах Вселенського православ'я. Однак найголовніше в тому, що буде назавжди спростовано ілюзію про неспроможність діяти всупереч волі Москви в міжнародно-релігійних відносинах. А це вже не що інше, як нищівний удар по імперській політиці Московського патріархату на міжнародній арені.

Тому-то Священноначалля РПЦ та його кремлівські патрони за посередництва УПЦ (МП) всіляко перешкоджають утвердженню УПЦ. При цьому на використанні у них арсенал найрізноманітніших технологій – від поширення завідомо неправдивих відомостей до шантажу і підкупу.

Найперше, простежується спроба дискредитувати в інформаційному просторі сам проект «Українська Помісна Православна Церква». Відповідну пропагандистську кампанію почала проводити УПЦ (МП) відразу, як було анонсовано можливість об'єднання УПЦ КП та УАПЦ. Речники промосковської церкви у своїх коментарях, інтерв'ю, зверненнях намагалися запевнити громадськість, що подібна злука не матиме конструктивних наслідків, призведе до чергових сварок і поділів, а Константинопольський патріарх ні в якому разі не визнає новоутворену структуру через небезпеку поглиблення непорозумінь у повноті світового православ'я.

Водночас УПЦ (МП) вдалася до чергового раунду «загравань» з УАПЦ. Єпископату, священнослужителям та вірним останньої активно нав'язувалася (та й продовжує нав'язуватися) думка про недоречність об'єднання з УПЦ КП в силу «підступних» намірів Патріарха Філарета «розчинити» менш чисельного і слабшого союзника у структурі власної церкви. Натомість, нібито демонструючи крок назустріч, Священний синод УПЦ (МП) наприкінці червня 2015 року створив комісію для відновлення діалогу з УАПЦ. Правда, її головою чомусь обрали проросійськи орієнтованого митрополита Кам'янець-Подільського і Городоцького Феодора. Якщо пригадати попередній досвід діалогу (насправді його відсутність) між УПЦ (МП) та УАПЦ, то мета діяльності новосформованої комісії зрозуміла з очевидністю – зволікання часу, поширення неправдивої інформації щодо Київської патріархії, «приваблювання потенційного партнера» обіцянками, які ні до чого не

зобов'язують. **Необхідно чітко розуміти, що церква, котра супроти автокефалії, ідеологічно суголосна з РПЦ, в принципі неспроможна вболівати за національну справу.**

Окрім безпосереднього впливу на внутрішньоправославну ситуацію в Україні московський патріархат використовує важелі тиску на Константинополь, який в принципі схвально ставиться до процесу утвердження УПЦ. Зокрема, 6 липня 2015 року, у Стамбулі відбулася зустріч Вселенського патріарха Варфоломія I з очільником відділу зовнішніх церковних зв'язків РПЦ митрополитом Іларіоном. Ціль візиту російського архієрея до Туреччини – переконати главу Вселенського патріархату в необхідності відсторонитися від підтримки об'єднавчого процесу між УПЦ КП та УАПЦ, оскільки в іншому разі це може мати для нього невітні наслідки – приміром, бойкотування московським патріархатом проведення Всеправославного собору чи істотне ускладнення взаємин із турецькою владою тощо. Хто і щоб не говорив, однак після цієї поїздки митрополита Іларіона активність Константинополя в Україні зменшилася.

Спільними діями РПЦ та УПЦ (МП), на жаль, вдалося досягти для себе бажаного тимчасового результату. У черговий раз переговори між УПЦ КП та УАПЦ завершилися взаємними обвинуваченнями й образами. Відтак, повне конституювання УПЦ знову відтерміноване на невизначений період.

Актуальний порядок денний

Українські реалії підтверджують висновок, висловлений американським політологом З. Бжезинським стосовно неможливості досягти реальної державної незалежності, якщо бодай 20 % релігійної мережі (особливо православної церкви) в країні контролюється ззовні. У цьому розрізі ситуація вельми невітніша: станом на 2017 рік більше 50 % осередків православної мережі України перебувають у юрисдикції московського патріархату. По суті релігійний чинник на сьогоднішній день виконує роль одного з істотних інструментів залежності Української Держави від Російської Федерації. Найдієвіший спосіб цієї залежності позбавитися – фундація власної Помісної Православної Церкви. *Багато європейських країн пішли саме таким шляхом з єдиною метою – нівелювати вплив національних іноземних релігійних центрів на внутрішньополітичну ситуацію, залагодити міжцерковні непорозуміння, продюзовані зовнішньою ідеологічно-духовною експансією.*

Наслідувати приклад Греції, Грузії, Румунії, Сербії, Польщі – стратегічний пріоритет України. Виступаючи у День хрещення Руси-України під час зустрічі з Всеукраїнською радою церков і релігійних організа-

цій, Президент України Петро Порошенко справедливо зауважив: *«Така вже традиція православної ойкумени: майже в кожній незалежній православній державі є незалежна автокефальна церква. Погляньмо на карту в алфавітному порядку: Болгарія та Грузія, Греція та Кіпр, Румунія та Сербія. Чому Україна інакша? З чого б це ми мали бути виключенням з правила?»* [2].

Відповідь, чому Україна є таким виключенням у православному світі, можна знайти у відповідних виступах президента В. Путіна, де він з притаманною йому зухвалістю заявляє: *«...Традиционная конфессия Российской Федерации, и ядерный щит России – те составляющие, которые укрепляют российскую государственность, создают необходимые предпосылки для обеспечения внутренней и внешней безопасности страны...»* [10].

Таким чином, навіть в оцінці агресора Російська православна церква, невід'ємною складовою котрої є УПЦ (МП), становить одну з ключових загроз для національного суверенітету Української Держави. *УПЦ (МП) будучи церковно-політичним проектом, витвореним ще на початку 90-х років XX століття імперсько-політичним істеблішментом Росії, продовжує всіляко підтримувати загарбницьку політику Москви.*

Московський патріархат продовжує залишатися могутнім легальним механізмом експансії кремлівської імперської пропаганди в Україні. До того ж має серйозну фінансову підтримку. З державного бюджету РФ на підтримку православної церкви виділено близько двох мільярдів рублів в рамках федеральної цільової програми «Зміцнення єдності російської нації». Майже мільярд з означених коштів передбачається витратити на заснування та функціонування духовно-просвітницьких центрів. Очевидно, що вони в різних іпостасях діятимуть саме на українських теренах.

Саме тому, на нашу думку, українська влада не може собі дозволити і надалі споглядально-інертно відноситися до УПЦ (МП).

Вагомим кроком на шляху демократичного зміцнення суверенітету України має стати нівеляція деструктивного впливу УПЦ (МП) на український соціум. У цьому контексті досить слушною видається практична реалізація низки заходів. Серед них:

1. Прийняття Парламентом законопроекту № 1244 від 04.12.2014 року про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назв організацій, керівні центри яких знаходяться за межами України. У разі ухвалення нормативно-правовий акт зобов'яже УПЦ (МП) здійснити перереєстрацію та відобразити у своїй

назві власну залежність від РПЦ, що покладе край введенню в оману мільйонів віруючих українців.

2. Ініціювання перед Урядом країни питання про відмову потвердження будь-яких майнових прав УПЦ (МП) на ключові національні святині – Свято-Успенську Києво-Печерську Лавру, Свято-Успенську Почаївську Лавру, Свято-Успенську Святогірську Лавру. Неправомірно, що визначний культурний спадок української нації належить церкві, котра не дбає про розвиток національної державності та духовності, а нівечить їх.

3. Недопущення до участі в публічних урочистостях тих ієрархів УПЦ (МП), які продовжують перебувати на проросійських позиціях і дискредитують Український народ та державну владу (наприклад, «сидіння» керівників УПЦ (МП) 8-го травня 2015 року під час вшанування Героїв України Президентом України на засіданні Верховної Ради України).

4. Залучення як органами центральної влади, так і місцевого самоврядування до підготовки та реалізації соціально значущих проєктів і програм, зокрема, *служби військових капеланів* тільки тих православних інституцій, котрі виявили здатність до суспільно-патріотичного виховання своїх вірян.

5. Заборона в'їзду на територію України одіозним діячам та функціонерам РПЦ, діяльність яких спрямована на підриг територіальної цілісності й суверенітету держави, поглиблення міжцерковних та міжконфесійних конфліктів і протистоянь, культивування у суспільній свідомості російських імперсько-шовіністичних ідеологем.

6. Люстрація чиновників, котрі своїми вчинками та діями гальмують процес конституювання Української Помісної Православної Церкви. На жаль, навіть у вищих органах державної влади продовжують обіймати не другорядні посади люди, які заради власної вигоди не тільки активно підтримують УПЦ (МП), а й свідомо виправдовують діяльність церковно-колабораціоніста окупаційного російського режиму.

7. Верховній Раді України для правового забезпечення організації служби військових капеланів у Воєнній організації України необхідно розробити і прийняти Закон України «Про службу військових капеланів» та відповідні зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

8. Міністерству оборони, командуванню Національної гвардії, Адміністрації Державної прикордонної служби України в якості військових капеланів залучати представників лише тих конфесій, керівні центри яких офіційно зареєстровані в державному органі України зі статусом Помісної Церкви згідно зі ст. 9, 12, 14, 30 Закону України «Про

свободу совісті та релігійні організації», і котрі реально працюють на зміцнення військово-патріотичного духу та морального здоров'я українських військовослужбовців України.

9. Проведення публічного обговорення підготовленого проекту Концепції державно-конфесійних відносин на низці відповідних тематичних заходів із подальшим його доопрацюванням та внесенням у встановленому порядку на розгляд Верховної Ради України з метою ухвалення в якості рамкового Закону України.

10. Розробка та запровадження на основі Концепції державно-конфесійних відносин системи комплексних змін до чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації, якими передбачити безумовні санкції проти діяльності релігійних організацій, направленої на порушення територіальної цілісності та суверенітету Української Держави чи розпалювання релігійної ворожнечі.

11. Запровадження в Україні системи конкордатів, тобто переведення взаємин між інститутами державної влади та релігійними організаціями у договірну площину шляхом внесення Верховною Радою України відповідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Такий механізм відповідає практиці багатьох країн Європи та створить умови для прозорих партнерських засад співпраці між суб'єктами суспільного простору, дотримання сторонами відповідних зобов'язань, спонукатиме релігійні організації працювати відповідально, на паритетних засадах і на благо всього Українського народу.

12. Верховній Раді України прийняти проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (реєстраційний № 4128), де в лаконічній формі конкретизуються деякі аспекти зміни релігійними громадами своєї підлеглості у юридично-канонічних і організаційних питаннях. Це є необхідним для повного та всебічного забезпечення прав українських громадян на свободу совісті та віросповідання, як це передбачено ст. 35 Конституції України при переході віруючих з московського патріархату до Української Православної Церкви Київського Патріархату.

13. Реалізація комплексного (дипломатичного, організаційного, інформаційно-медійного тощо) сприяння з боку держави об'єктивно назрілому конституюванню Української Помісної Православної Церкви з центром у столиці України м. Києві, що вповні відповідає як нормам церковного, так і міжнародного права.

Такий комплекс політико-правових заходів значно пришвидшить елімінацію загроз і викликів, які несе Україні експансія «руського міра» й московського патріархату.

До речі, церковне право не допускає без участі Церкви, якій підпорядкована певна церковна область чи країна, вирішувати питання автокефалії. Таким чином, цю проблему окрім Московського патріарха може розв'язати лише Вселенський Патріарх природно увійшовши в дуже напружений конфлікт із Московським патріархом. Світ добре пам'ятає, які сварки між ними відбувалися із-за Естонської Церкви, а з-за Української Церкви вони будуть і поготів.

Необхідно розуміти, що зі світовим визнанням автокефалії Української Православної Церкви Київського Патріархату відбудеться докорінна зміна всієї геоконфесійної ситуації у світі на користь не лише України, а й Вселенського Патріарха та всієї Європи на зразок тих змін на політичній карті світу, котрі відбулися після відновлення незалежності Українською Державою 1991 року.

Такі глобальні зміни легко не відбудуться, але й альтернативи їм немає. Адже Український народ навіки позбувся колоніального стану й здатен у сучасному світі, як і в добу княжої Русі, Козаччини та Української революції першої чверті XX століття утвердити історичну справедливість. Ми цілком спроможні продемонструвати справжню роль і місце Української Нації та значення Української Держави для збереження й розвитку Європейської цивілізації.

Список використаних джерел

1. «Все, кто с Христом, должны прекратить кровопролитие»: Интервью [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/?act=interview&div=396>. – Назва з екрану.
2. Виступ Президента України на зустрічі з Всеукраїнською радою церков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zustrichi-z-vseukrayinskoju-ra-35728>
3. Договор «О сотрудничестве Министерства образования Российской Федерации и Московской патриархии Русской Православной Церкви» г. Москва, 2 августа 1999 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000019>;
4. Деятели Русской православной церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/53175.html>;
5. Духовний лідер русинів закликає Росію активно освоювати Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/
6. Здіорук С. І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти. – К.: НІСД, 1993. – 60 с.

7. Епископат РПЦ // Официальный сайт Московского патриархата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/persons/30918/>

8. Єпископ з УПЦ (МП) назвав владу України «сатанинською» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/57682/

9. Послание Президента Федеральному Собранию, 04 декабря 2014 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/47173>

10. Президент Путин полагает, что российскую безопасность укрепляют ядерное оружие и православие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm>

11. Російські терористи на службі в Московського патріархату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarhatu/>

12. Россия является последней опорой для украинского православия – иерарх Украинской церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=10586>

13. РПЦ ФСБ МП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://retrans.in.ua/%D1%80%D0%BF%D1%86-%D1%84%D1%81%D0%B1-%D0%BC%D0%BF/>

14. Священнослужителі УПЦ (МП) не встали у Раді під час зачитування імен бійців АТО – Героїв України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59943/

15. Соглашения РПЦ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libelli.ru/athe_act/aggreem.htm;

16. Тимчук Дмитро. Храмы УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ (04 липня 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramy-upts-mp-na-donbasse-slujili-skladami-orujiya-dlya-rossijskih-voysk/5939>

References

1. «Vse, kto s Khrystom, dolzhny prekratyt' krvoprolytye»: Ynterv'yu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.interfax-religion.ru/?act=interview&div=396>. – Nazva z ekranu.

2. Vystup Prezydenta Ukrayiny na zustrichi z Vseukrayins'koyu radoyu tserkov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zustrichi-z-vseukrayinskoyu-ra-35728>

3. Dohovor «O sotrudnychestve Mynysterstva obrazovanyya Rossyyskoy Federatsyy y Moskovskoy patryarkhyi Russkoy Pravoslavnoy Tserkvy» h. Moskva, 2 avhusta 1999 h. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000019>;

4. Deyately Russkoy pravoslavnoy tserkvy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/text/53175.html>;

5. Dukhovnyy lider rusyniv zaklykaye Rosiyu aktyvno osvoyuvaty Zakarpattya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/

6. Zdioruk S. I. Etnokonfesiyna sytuatsiya v Ukrayini ta mizhtserkovni konflikty. – K.: NISD, 1993. – 60 s.

7. Epyskopat RPTs // Ofytsyal'nyy sayt Moskovskoho patryarkhata [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/persons/30918/>

8. Yepyskop z UPTs (MP) nazvav vladu Ukrayiny «satanyns'koyu» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/57682/

9. Poslanye Prezydenta Federal'nomu Sobranyyu, 04 dekabrya 2014 hoda [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/47173>

10. Prezydent Putyn polahaet, chto rossyyskuyu bezopasnost' ukreplyayut yadernoe oruzhye y pravoslavnye [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravoslavie.ru/news/20667.htm>

11. Rosiys'ki terorysty na sluzhbi v Moskovs'koho patriarkhatu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://informnapalm.org.ua/rosijski-terorysty-na-sluzhbi-v-moskovskogo-patriarkhatu/>

12. Rossyya yavlyayet'sya posledney oporoy dlya ukraynskoho pravoslavyya – yerarkh Ukraynskoy tserkvy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=10586>

13. RPTs FSB MP. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ret-rans.in.ua/%D1%80%D0%BF%D1%86-%D1%84%D1%81%D0%B1-%D0%BC%D0%BF/>

14. Svyashchennosluzhyteli UPTs (MP) ne vstaly u Radi pid chas zachytuvannya imen biytsiv ATO – Heroyiv Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/59943/

15. Sohlashenyya RPTs. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://libelli.ru/athe_act/aggreem.htm;

16. Tymchuk Dmytro. Khramy UPTs MP na Donbasi sluzhyly skladamy zbroyi dlya rosiys'kykh viys'k (04 lypnya 2016 r.) [Elektronnyy resurs]. –

Rezhym dostupu: <http://apostrophe.com.ua/ua/article/society/2016-07-04/hramyi-upts-mp-na-donbasse-slujili-skladami-orujiya-dlya-rossiyskih-voysk/5939>

Serhiy Zdiouruk

Co-founder of the Institute of Peace and Conflicts
of Ukrainian Peace Council;

leading researcher of Department of Humanitarian Security
of National Institute for Strategic Studies;

Ph. D., associate professor;

Honored Master of sciences and engineering of Ukraine

***Threats and Challenges posed by «Russian world» and the Moscow
Patriarchate for the national security of Ukrainian State***

The paper analyzes the problems of Russian political and ideological influence onto Ukraine in conditions of hybrid warfare. The author shows threats and challenges to the national security of Ukrainian State as well as the special destructive role of the mechanisms of the Moscow Patriarchate, as more than half of Ukrainian Orthodox communities are in its jurisdiction. It is shown that to a broad public and political discourse, the concept of «Russian world» has been introduced by the political establishment of Russia, and it is a form of combat the spread of Western liberal doctrines, by realization of which all the previous failures and the loss are explained in the Russian mass consciousness.

Attention is drawn to the fact that «Russian world» is instigated into Ukrainian society in various ways. Among a number of effective translators of this ideological concept, unique place is occupied by religious factors, in particular, the UOC (MP), which extends and strengthens «Russian world» ideology in Ukrainian State.

The proposals represent specific and effective tools, the implementation of which is aimed at neutralizing the threat of «Russian world» for Ukrainian society. Also the paper formulates recommendations for the efficient organization of the political and legal mechanisms for protection of national interests and strengthening the national security of Ukraine.

**СЛОВО СЯТІШОГО ПАТРІАРХА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ РУСИ-
УКРАЇНИ ФІЛАРЕТА НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ ВЕРХОВНОЇ
РАДИ УКРАЇНИ З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ**

*Шановні народні депутати,
шановний дипломатичний кор-
пус, шановні гості, дорогі жур-
налісти.*

Ми сьогодні відзначаємо 100-ліття Української революції. Відзначаємо, а не святкуємо.

Чому не святкуємо? А тому, що Українська революція створила українську державу, але українська держава не змогла себе захистити.

В створенні української держави активну участь брала Церква, бо тоді утворилась Українська Автокефальна Православна Церква. Чому? Тому що держава без Церкви, незалежної Церкви, існувати не може. Для доведення цього ми можемо навести багато історичних прикладів. Тому держава може існувати тільки тоді, коли є незалежна Українська Церква.

Для існування держави, як усі ми добре розуміємо, потрібна армія. Держава, яка не має армії, довго проіснувати не може.

І тому вороги української держави знищили спочатку українську армію. Потім знищили Українську Автокефальну Церкву.

Але головна причина припинення існування української держави – це відсутність єдності самих українців. Це – урок історії, і ми знову опиняємося у тому самому положенні, в якому були наші діди і батьки.

Ми допустили майже знищення української армії, ми розділили Українську Церкву на дві частини – київську і московську, і тепер ворог наш, споконвічний ворог, створив умови для того, щоб знищити нашу українську державу.

Але Бог з нами! Бо державу ми в другий раз отримали не завдяки революції, а отримали як «манну з неба» у 1991 році. І тепер ми проходимо випробування, друге випробування: чи достойні ми, українці, мати свою державу і жити в умовах свободи? Чи знову в ярмо, чи знову в неволю? На цей раз народ наш каже – «Ні, в неволю ми вже ніколи не підемо!».

Ми створили армію, фактично нову армію, яка здатна сьогодні захистити нашу державу. І ми вдячні нашим героям-воїнам, які захищають нашу українську землю. Наш народ жертвує все, що тільки може на наші Збройні Сили, на наші добровольчі батальйони. І агресор розуміє, що зброєю він нас не візьме, бо ми маємо достойну армію.

В той же час наш ворог, агресор, не втрачає надії на перемогу над Україною. Чому не втрачає? Він сподівається розсварити нас всередині, розсварити як патріотів, патріотів з патріотами. Можуть патріоти з патріотами сваритися? Виходить, що можуть. А кому це вигідно, Україні вигідно? Це вигідно агресору і треба мати розум, світлий розум, для того щоб розуміти, що ми робимо і кому ми служимо, коли ми протистоїмо партія проти партії, один проти одного.

Це ж саме відбувається і в Церкві. Церква в Україні розділена: і одна українська, і друга українська. Але одна незалежна – Київський Патріархат, а друга залежна. Однак там теж українці! Чому ж вони не єднаються в одну незалежну Церкву? А тому що нерозумні. Нерозумні, не знають кому служать!

Ось ви пам'ятаєте, в цій залі, коли Президент Петро Олексійович Порошенко вручав нагороди Героям України, голова Української Православної Церкви Московського Патріархату не встав, не вшанував Героїв. Сказав, що ми не можемо шанувати вбивць. Для нас – Герої, а для нього – вбивці. Можуть такі особи служити українській державі? Не можуть!

Тому ми виступаємо за єдину Помісну Православну Церкву, яка б відстоювала інтереси українського народу, української держави і українського Православ'я. Ми вдячні Верховній Раді за те, що вона направила лист Вселенському Патріарху в підтримку надання Київському Патріархату Томосу, тобто документу, про визнання автокефалії Української Церкви. Від імені нашої Церкви хочу висловити всім народним депутатам щиро подяку.

На завершення я хочу закликати всіх, не тільки Верховну Раду, а й Уряд – до єдності, бо в єдності наша сила. Ми ці слова повторюємо, а робимо усе навпаки. Тому якщо ми хочемо перемогти, – а ми хочемо перемогти, – то треба єднатися. Єднатися довкола чого? Довкола захи-

сту української держави від агресора. Все інше – другорядне! Важливе, але другорядне.

Бо якщо не буде української держави, то всі інші питання не мають ніякого сенсу. І це ми повинні розуміти. Коли є держава – ми можемо в цій державі вільно вирішувати свої проблеми і наводити порядок. Але якщо не буде держави, то всі наші труди даремні. Так само як даремна була Українська революція, яка не змогла захистити свою українську державу.

Тому не будемо ми повторювати помилку наших попередників. Я думаю, що у нас вистачить розуму об'єднатися в захисті української держави.

2 квітня цього року ми оголосили про проведення по всій Україні, по всіх обласних центрах, молитви за перемогу над агресором. І ми закликаємо Українську Православну Церкву Київського Патріархату, Греко-Католицьку Церкву, Римо-Католицьку Церкву, протестантські Церкви об'єднатися в молитві, щоби Господь допоміг нам перемогти агресора.

На другий день, в понеділок, 3-го, ми закликаємо всіх до посту. Хто може, нехай постить і не їсть цілий день, а хто не може – до обіду. Тим самим ми покажемо, що ми хочемо перемогти нашого агресора, ми звертаємось до Бога, щоби Господь допоміг нам. Ми шануємо армію, віддаємо їй належну повагу, але головна надія наша – на Бога. Бог повинен нам допомогти і тому ми будемо звертатися до Нього з молитвою.

Слава Ісусу Христу і слава Україні!

Розділ V. КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

УДК 930.85

Сергій Васильович Піддубний

член НСПУ, краєзнавець-історик,

дослідник української історії та мови

ВЕЛЕСОВА КНИГА ЯК ЗАСЛІН «РУССКОМУ МІРУ»

Велесова Книга – літературна й історична пам'ятка IX ст., дуже цінне джерело з історії праслов'янського світу, а особливо українського (руського) народу, оскільки описані в ній події відбувалися переважно на українській землі.

В яскравій та образній формі Книга переповідає про загадковий і таємничий світ наших Праотців, навчає, як захищати свою землю, як шанувати пам'ять про своїх Предків, як зберігати свою культуру та віру, на яких засадах розбудовувати незалежну державу.

Книга розповідає про давні руські роди, про розселення їх на величезних просторах Європи та Азії, про мандри до Індії, Сирії та Єгипту, про завоювання і втрати. Багато місця відведено війнам з греками, готами, хазарами, римлянами тощо.

Автор присвячує її Богу Велесу, але шанобливо розповідає про кожного з Богів, докладно виписує релігійну систему наших Пращурів, а також славить Отців та Матерів. Описаний ним календар, просто вражає своєю астрономічною точністю.

Ключові слова: *Велесова Книга, Ілар Хоругин, скити, руси, слав'яни, Орій, Кий, хазари.*

Велесова Книга – літературна й історична пам'ятка IX ст. Дуже цінне джерело з історії праслов'янського світу, а особливо українського (руського) народу, оскільки описані в ній події відбувалися переважно на українській землі. В яскравій та образній формі Книга переповідає про загадковий і таємничий світ наших Праотців, навчає, як захищати свою землю, як шанувати пам'ять про своїх Предків, як зберігати свою культуру та віру, на яких засадах розбудовувати незалежну державу. Один із перших дослідників Книги Микола Скрипник справедливо називав її «скрижалями духу одвічної Русі-України».

Книга розповідає про давні руські роди, про розселення їх на величезних просторах Європи та Азії, про мандри до Індії, Сирії та Єгипту, про завоювання і втрати. Багато місця відведено війнам з греками, готами, хазарами, римлянами тощо.

Унікальність Велесової Книги (скорочено – Влескнига, Книга, ВК) в тому, що вона докладно виписує релігійну систему наших Пращурів і називає Богів, про яких ми мали примітивні знання, а ще більше домислів та фантазій. На відміну, наприклад, від «Слова про похід Ігорів», яке писав придворний літописець, цей твір належить народному співцеві. Він присвячує його Богові Велесу, який є «*пристанищем сили*». Велес опікується господарством – пасовищами, врожайми і худобою, піднімає воєводу Суражієвого (того, хто вивозить Сонце на небо), а вночі світить і приносить дітей на продовження роду (д. 16А).

Однак, хоча автор і присвячує Книгу Велесові, він не виокремлює його серед інших Богів, навпаки, шанобливо й закохано розповідає про кожного з них, а також славить Отців та Матерів. Розкриває державотворчу концепцію і форму правління, за якою вони жили й творили. Їх досвід доволі цікавий і повчальний.

Написана Книга була на дерев'яних дощечках. У 1919 р. в зруйнованому громадянською війною маєтку поміщика Донець-Захаржевського (с. Великий Бурлук на Харківщині) її знайшов полковник Алі (Федір Артурович) Ізенбек. За покликанням археолог і художник, Ізенбек здогадався, яку цінність мають розкидані серед руїн дощечки. Він зібрав їх у мішок і, втікаючи з рештками Білої армії, виїхав за кордон. Згодом він опинився в Бельгії.

Там з Ізенбеком познайомився зросійщений українець, доктор хімії, любитель старовини Юрій Мироліубов. Мироліубов зацікавився таємничими дощечками, написані невідомим письмом, і почав вивчати та переписувати їх. У 1941 р. Алі Ізенбек помер, зробивши перед цим спадкоємцем свого малярського ательє і дощечок Ю. Мироліубова. Проте ательє було пограбоване, і дощечки зникли. Не виключено, що пограбування здійснили німецькі шпигуни, які за завданням Абверу шукали древні книги, щоб отримати доступ до таємниць минувшини. Ю. Мироліубов подав скаргу, але безуспішно. На щастя, більшість дощечок він встиг переписати.

Робота переписувача була доволі складною і копіткою. Перед тим, як писати оригінал, на поверхню дощечок наносили паралельні лінії, але літери розміщували не над ними, як робимо це ми, а під ними, причому не відступаючи від них. Якщо врахувати ще те, що дощечки були дуже давні і трухляві, можемо уявити, скільки Ю. Мироліубову довелося докласти зусиль, щоб з'ясувати, яка там чи деінде літера.

Літери писали одна біля одної без пропусків між словами, а рядки – до самісінького кінця. Іноді вони закінчувалися літерою, що була початком наступного речення. Місцями текст посередині слова переносили на зворотний бік дощечки, причому ніяк не зазначалося, що половина фрази знаходиться на другому боці. Речення від речення відділяли вертикальною рисою, хоча так само зображували й літеру «і».

Ще важче було розшифрувати тексти, бо, окрім зазначених особливостей письма, автор у багатьох словах упускав деякі літери, які для нього здавалися очевидними. Втім упускав не тільки літери, а й деякі слова, як, наприклад, на дощ. 12, де зі змісту попередніх дощечок видно, що після «скажемо тричі» мало б бути: «Слава! Слава! Слава!»

Техніка написання Книги, найімовірніше, була такою ж, як її описував ще Геродот: на дощечки наносили віск, а потім гравірували стилем букви. Після цього таблички занурювали в коричневу рідину, яка й просочувала місця, де не було воску. Такий спосіб письма, до речі, в Україні практикується донині для виготовлення писанок.

Це була доволі марудна праця. Не підтреш гумкою і не замалюєш коректором, щоб виправити помилку, якщо така трапиться. Ще важче було зберегти Книгу. І шкода, що ми не знаємо всіх, хто в найстрашніші роки церковної та царської реакції рятував дощечки від знищення. Завдяки безіменним героям-патріотам вони пережили не одне лихоліття та війну. І це велике щастя, що саме Алі Ізенбекові, який знався на старовині, потрапили дощечки на очі.

Очевидно, на те була Божя воля, щоб він зустрівся з українцем Ю. Миролубовим, який зрозумів значущість знахідки і не рахувався ні з чим, аби переписати дощечки.

За останні десятиліття світ побачив декілька перекладів цієї таємничої літературної та історичної пам'ятки українців. Однак вони мають багато помилок. Наприклад, «пеньки» тлумачаться як «чаклуни», хазарське місто Тамоторку – «князь Таматарха», «халабуда» (намет над возом) – «князь Халабуда», древня назва нашого народу «бори», «прабори» перекладаються як «боротьба» і «війна», «печери» – «пожари»...

Залишилися непоміченими або неправильно потрактованими низка Богів та божеств, в т. ч. наша прародителька Лада. Не раз згадується «Гординство», що ним позначали військову доблесть наших предків та силу національного духу, але і воно опинилося поза увагою. А те, що перекладачі не помітили очевидних термінів «мова» і «мовинство» (д. 26), а також імені автора взагалі викликає підозру – чи не навмисне це зроблено?

Титанічну роботу провів Ю. Миролюбов під час поділу суцільного тексту Влескниги на слова. Проте місцями теж потрібні уточнення. Наприклад, «*волсев ухорен з еї брате іе ословень*» (д. 25) мало б читатися як: «волсе вухорензе і брате іео словень», тобто «*волхви Вухоріз і брат єго Словен*», а не «*волхви Ухоріз і його брат Ословень*»...

Як наслідок, справжній літературний та історичний шедевр нашої минувшини виявився спотвореним. Тож не дивно, що в певних колах твір досі називають підробкою.

Коли, ким і де була написана Велесо́ва Кни́га

Час творення книги допомагає визначити ім'я князя Боре́вляна, про якого автор пише, як про свого сучасника: «*А сьогодні маємо іншого князя – Боре́вляна, правнука по діду своєму*» (д. 18Б). Дещо вище згадується і сам прадід – Боре́влен, який подолав «*еланів на березі морсько-му*». Найвірогідніше, про нього, але вже під іменем Бравлин, йдеться у «Житті Стефана Сурозького» в зв'язку з його походом на Сурож у кінці VIII ст. Отже, якщо прадід Боре́влен жив у VIII ст., то правнук Боре́влян, щонайменше, всередині наступного століття.

Останніми згадуються володарі Аско́льд і Ді́р, роки життя і правління яких достеменно невідомі. Офіційна наука припускає, що вони були вбиті князем Олегом приблизно 882 року, який звинуватив їх в узурпації влади. Однак у ВК (д. 29) вказується, що «*Аско́льд забив Ді́роса і є він один на місце те*».

Отже Книга була написана 850-882 роками.

Існує кілька версій того, хто є автором Книги. Одні кажуть, що це робота київського волхва, інші – новгородського. Проте новгородську версію не можна розглядати серйозно, оскільки більшість подій, головні племена, згадувані в Книзі, стосуються саме київської землі. Описана в Книзі віра – це віра хліборобів і скотарів, а не лісовиків і мисливців. Та й автор явно належить до хліборобського племені: «*Молитвою зміцнивши тіло, поївши, йдемо до полів наших працювати, як Боги веліли кожному чоловікові, що повинен трудитися на хліб свій*» (д. 3А). Назви місяців та їх покровителів – Білояр, Ладо, Купало, Сіниць, Житниць, Віниць, Зраниць, Овсениць, Просиць, Студець, Лідиць і Лютиць, Вишень, Леле, Літиць, Радогощ, Календо і Кришень та багато чого іншого – виразно українські.

Є також думка, що Книга написана не одним автором. Справді, коли читаєш розповідь про одну й ту саму подію в різних інтерпретаціях, складається саме таке враження. І все ж за чіткою ідеологічною й духов-

ною спрямованістю, однаковим стилем, що простежується упродовж усієї Книги, можна стверджувати, що швидше за все її автором була одна людина. Візьмемо для прикладу д. 38А, де описано дві версії одного землетрусу. Чи могли б про одне й те саме писати два автори на одній дощечці? Навряд. Якби була необхідність інакше сказати про одну й ту саму подію, вони писали б на різних дощечках. У даному разі автор просто подає відомі йому перекази.

Людина особисто не була свідком тієї трагедії, а отже і не хоче брати на себе відповідальність визначати, який із переказів правдивіший. Як почув від отців і старих людей (а він часто посилається на них), так і записав. Те саме стосується й історій про батька Орія, війн з готами тощо...

Автор переказує події глибокої старовини. Щоб не *«Залишитися невігласами до кінця, звідки ми»*, ставить собі за мету відновити втрачені Веди (Святі Книги). Його сучасники-жерці, забувши заповіти своїх праотців, вже паплюжать рідне: *«То бо жерці Веди габзувати стали... А їх украли у нас»* (д. 6Д). Він розуміє, що взявся за непосильну роботу, однак: *«Не дав Богдаждь знати будучину смертним, тож возхвалімо мудрість його: і старе згадаємо, і те, що знаємо, скажемо»* (д. 38А).

Він зустрічається з доволі суперечливими свідченнями, але дисципліновано слідує визначеному завданню: *«Те, що знаємо, скажемо»* і ретельно веде записи та переказує науку Праотців. Ба більше, очевидно, що його інформаторами були представники різних родів. Поруч із розповідями прихильників Велеса зустрічаємо й того, хто поклонявся Костирі (мабуть, представник загадкового племені костобців), трапляються також оповіді венедеїв, чехів (щехів)...

1130-1150 років тому руський (український) народ зіткнувся зі знайомою і нам проблемою – тотальним оббріхуванням. Мовляв, він не мав своєї історії та віри, і взагалі, він *гонзяхут* (поганин). Автор доводить протилежне, наголошуючи: *«Краще не кажіть, що не маємо віри. Старанно повчімося тому, що тут сказано, аби ми не забували цього»* (д. 38А). Він рішуче стає на захист рідної мови: *«Правда така, що ми Дажбові внуки – тримай, русе, в умі це, яко ум великий Божий є єдиний з нами, а тому творімо та говорімо з Богами воедино»* (д. 1)...

З великою вірогідністю можна стверджувати, що автором Велесової Книги є вчитель і волхв на ім'я Ілар, про якого говориться на д. 8/3. Лише вчитель – волхв-пророк, міг взяти на себе відповідальність повчати *«дітей наших невчених»* і віщувати: *«А те повідаю вам, що повоюєте греків, бо знаю те ясно: так, як отці наші говорили мені...»*

На дощечці 28 він говорить про допомогу свого слова в боротьбі з ворогом: *«То сказано вам, і те я казав, допомагаючи в боротьбі руській проти ворогів моїх і ваших»*. А на дощечці 29 він виступає в ролі посередника між людьми і Богами: *«Годиться битися за життя наше мечами – се мовить вам Хоругин син отця Хориги, а се є прохач ваш перед Богами, які дають вам силу і владу на землю вашу»*.

Тільки волхв міг описати так гарно віру та Богів – хоч на музику клади (наприклад, д. 1, 11А та 11Б). Отже, саме нашому далекому співвітчизнику вчителю-волхву Ілару Хоругину маємо завдячувати цим унікальним твором про життя і славу наших пращурів. Це був справжній патріот своєї землі, великий гуманіст, мудрець і філософ, геніальний письменник та провидець, який передбачив, що не тільки повоюємо всіх ворогів, а й повернемося до джерел своїх, що *«греків зменшиться, і будуть вони на минуле своє дивитися та кивати головами»* (д. 8/3).

Справжні причини невизнання Велесової Книги

У статті «Загадкова «Велесова Книга»» відомий український письменник Валерій Шевчук писав, що в колишньому Радянському Союзі Велескнига трактувалася як крамола і нелегальщина: *«Ввіз її текстів у межі держави був заборонений, хоч ішлося, здавалося б, не про антикомуністичний самвидав, а про твір VIII–IX століть»*. «Дива ці, однак, не важко збагнути, бо що означало б визнати й почати об'єктивно вивчати пам'ятку? А означало це піддати сумніву основу основ, тобто ідеологічні постулати російської імперської історичної науки, і погодитися, що не було ніякої «колиски трьох братніх народів» (це позірно, насправді та «колиска» вважалася основою російської історії), і визнати факт, що різні слов'яни не користувалися однією мовою; по-третє, що державність Руси не була принесена в Київ із Новгороду Рюриковичами, а існувала тут задовго до того; по-четверте, як це може бути, щоб пам'ятка нічого не писала про Північну Русь, власне Росію, хіба що згадується тут якесь вороже Русі плем'я онезєва і виразно каже, що північні племена сум, весь і чудь – це зовсім не Русь; а основне, виявляється, що Русь – тісні родичі чехів та хорватів, тобто західних та південних слов'ян (згадаймо, як люто поборювалися антропологічні дослідження Федора Вовка, який доводив, що українці більш споріднені з південними слов'янами, ніж із північними); а ще й те, що та Південна Русь мала свою на півтори тисячі років давнішу історію – як же таку пам'ятку визнати? Отже, єдиний засіб локалізувати чи блокувати її вплив на розвиток історичної науки і тим самим «знеш-

кодити» – довести, що це фальшивий документ, а коли так, то не має він ніякої наукової цінності».

З тих пір мало що змінилося – Книга досі залишається в немилості.

Ось кому, на мою думку, не вигідне визнання Велесової Книги.

Промосковській ідеології, яка по сьогодні домінує в Україні, бо Влескнига:

а) доводить, що Русь і влескнижні руси, які поклонялись Триглаву, – це Україна й українці;

б) розкриває історію, культуру, духовні цінності та розумові здобутки України-Русі, а не тих, хто нас обікрав і видає чуже за своє.

в) підтверджує, що в IX ст. в Україні були учні, а отже, і школи.

г) нагадує справжній вік нашої столиці: Києву – не 1500, а понад 2700 років.

Владі, бо що коротша в людей історична пам'ять, то легше примусити їх приймати вигадані нововведення та догми, оскільки вони не можуть порівняти нове з тим, чим керувалися їхні Предки.

Панівній християнській релігії, бо Влескнига:

а) детально розповідає про дохристиянських Богів України і релігійну систему наших Предків, показує, що їхня віра була не рабською, а вірою вільних людей, які готові відмовитися від усього, аби лиш їхня країна була незалежною і сильною: *«Ані до банкету нам, ані до їства борошняного, жиром змашеного. Маємо спати на сирій землі і їсти траву зелену, доки не буде Русь вільна і сильна»* (д. 8);

б) показує, що основи православ'я насправді треба шукати в сонячній вірі наших Предків, яку докладно виписує автор, і що язичники мали значно глибше й змістовніше розуміння Бога: *«Бог є один і множествен! І хай ніхто не розділяє того множества і не говорить, що мали Богів многих»* (д. 30).

Офіційній науці, бо Влескнига спростовує теорії про первинність грецької (візантійської) та римської культур, не кажучи вже про московську.

«Світовому уряду», тим, хто хоче диктувати свої правила життя народам усього світу, бо Влескнига:

а) за національно-патріотичним спрямуванням, релігійно-духовним виміром та гуманністю переважає усі їхні ідеології;

б) загрожує існуванню світовому капіталу, бо може стати основою для творення нової світової політики, яка будуватиметься на кардинально інших цінностях – на засадах справедливості й рівноправності, а не висмоктуватиме соки з чужих культур та поглинати економіки інших країн...

Щоправда, в Росії останнім часом все частіше лунають запевнення, що Велесова Книга це велике надбання російського народу. У 2015 р. в Москві навіть вийшла 3-томна праця «незалежних експертів» під керівництвом вченого А. Кльосова «Експертиза Велесової Книги», в якій спростовуються попередні висновки російської академічної науки про те, що це підробка. Тут активно розкручується процес визнання Велесової Книги. Очевидно, саме ця книга має стати обґрунтуванням нав'язуваного світові агресивного й завидючого «руського міра» (у ВК згадується похід русів до Сирії і Єгипту).

В Україні, яка за змістом, духом і описаними подіями є правдивим, а не вигаданим спадкоємцем твору, на жаль, ситуація не міняється. Понад те, за президентства В. Януковича міністром освіти Д. Табачником Книгу було виведено із шкільних програм під приводом того, що це нібито фальшивка.

А між тим, Велесова Книга дуже цінне джерело з історії саме української землі і життя давніх українців, які переважно називаються за своїми давніми назвами: русами, борусами, волинянами, дулібами, антами, тиврами, венедями, киморіями (кіммерійцями), скитами, слав'янами тощо...

ДЕРЖАВИ, ПЛЕМЕНА ТА ЇХ ЗАСНОВНИКИ

Де знаходилася держава русів – Руськолань

З неймовірної давнини в русів була своя держава: *«І мали ми тоді державу за давнім іменем Колань – і гради, і села, і вогнища, що утворювали Землю. Тож умиємо тіла і душі наші, бо мали ми уділ русів Колань, яка була сильна і на ворогів страх уміла наводити. Ще з часів Кисеня, ходили вівці там...»* (д. 19). Велесова Книга не розповідає, хто такий Кисень і в які часи він жив, але можемо сміливо припустити, що Кисень це той самий Скит/Кит (Кисько) – син Геракла, легендарний засновник Скитії. Згодом на місці Колані постала Руськолань: *«Коли Щек пішов до заходу Сонця з воями своїми, а Хорват забрав своїх воїв, то інша частина Щекова лишалася з русами. І так, не ділячи землі, утворили разом з ними Руськолань. Кий бо увівся в Києві, і йому ми підлегли, з ним будуємо Русь»* (д. 73)...

Визначити місцезнаходження Руськолані нелегко, хоча автор вказує, що була вона на семи річках святих: *«і повідаємо старі слова слави нашої про святу Седмицю рік наших, де наші Отці гради мали, і втратили ту землю, до землі іншої відійшовши»* (д. 19).

Дослідники з ніг збилися в пошуках цього Семиріччя. Одні приписують його до Месопотамії, інші до Індії. Російські дослідники вважають, що це територія між Доном і Волгою, оскільки в тексті обидві річки згадуються поруч, хоча там йдеться про утвердження Руськолані на Донці після розгрому готів, а це було значно пізніше.

Дощечки Велесової Книги підказують інший шлях пошуку місцерозташування Руськолані. З них ми довідуємося, що ця держава складалася із двох частин – Русі і Колані. Наприклад, на д. 22 пишеться: *«Одна частина (русів) пішла до Голуні і там залишилась, а інша – біля Києграда. Перша є Руськолань, а друга – Кия»*. Понад те, ми бачимо, що столицею Руськолані була Голунь.

Отже, треба шукати Голунь. І як тут не згадати, що про це місто за 12 віків до Ілара Хоругина, розповідаючи про скитське плем'я будинів, писав сам Батько історії Геродот: *«Це великий і численний народ. Вони мають світло-сині очі і світле волосся. У їх країні є дерев'яне місто, що називається Гелон. Воно оточене дерев'яним муром, високим і цілком із дерева, та довгим – із кожного боку на тридцять стадій. Будинки і святилища в них також із дерева»* [1, IV 108].

На моє переконання, центром розселення будинів були нинішні Черкаська і південь Київської області (басейн рік Бог-Рось-Синюха-Синиця). В «Сказаніях о населенных местностях Киевской губернии» Л. Похилевича (1864 р.) зокрема нараховується більше шістдесяти населених пунктів зі складовою «Буда». Очевидно, десь в цьому регіоні і була їхня столиця Гелон (Голунь).

Не можна не згадати ще одного свідчення Геродота. А саме про те, що територію, яка простяглась вище Гіппанісу (Південний Буг), скити називали Еksamпей (святі дороги.) Погодьтеся, що «святі дороги» і «свята Седмиця рік наших» звужують поле пошуку і святих земель скитських, тим паче, що давні люди орієнтували свої шляхи переважно за річками. Ми знаємо, що Гіппаніс – це річка Бог-Пан (нині Південний Буг). З півночі до неї впадає річка Синюха (Пантикап – до Пана та капає), яка нібито називається так, тому що в ній синя вода. Насправді, вона є притокою річки Бог, а отже наші предки вважали Синюху дитиною Бога, СИНОМ. Підтвердження цьому знаходимо в назві іншої річки, яка протікає неподалік паралельно Синюсі і теж впадає в Бог – Синиця (молодший син). Зважаючи на те, що центр Оратти (Трипілля) знаходився в межиріччі Дніпра і Бога, то, крім них, до складу Седмиці могли входити: Інгул, Синюха, Синиця, Ятрань і Рось.

Чому невелика Ятрань, а не Соб, наприклад? Тому що, по-перше, Ятрань майже єднає між собою двох синів Богу (Синюху і Синицю) і, по-

друге, тому, що чи не в кожному приятранському селі виявлено сліди трипільської цивілізації. Отже Ятрань в давнину була внутрішньою річкою держави Руськолань. Не випадково слово «ятро», за Володимиром Далем, означає «нутроці».

Очевидно, саме ця Седмиця рік згадується і в «Сказаннях Захарихи»: *«Земля Могучарська, земля Семська, Хоропова, Синська»* [2]. Тобто: Земля Могучарська – могутня, Семська – семирічна, Хоропова – де стояли древні могили-хорони, Синська – центр держави-землі знаходився між двома Синами-ріками. Дощечка 36А Влескниги, до речі, теж підтверджує, що Седмиця була на українській землі: *«венеди вертаються до земель наших, в степи древні, та глядять ще печери їхні, як во дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя, коли од Сонця відділилися нашого»*. Як відомо, венеди перейшли жити на захід саме з території України – *«од Сонця відділилися нашого»* (д. 36А).

Перегукуються із влескнижними назвами та іменами також ряд населених пунктів Синсько-Бузького регіону: Умань – місто Бога Ума (у ВК Богумір – Бог Ум Ір або Бог Ум Небесний), Ладижинка, Ладижин – село і місто Матері-Богині Лади (*«народе мій од Лади»* – д. 7Г), Корсунка – місто Бога Хорса, Орадівка – місто батька Орія, Свірневе – місто Бога Творця Сваргора, Паланка – місто палів, які теж згадуються у Влескнизі. Є аж два Колодистих – *«бо Коло то сила наша»* (д. 27 фр.)...

Існують припущення, що місто Голунь знаходилося на місці сучасного села Більськ Полтавської області. Однак Ілар Хоругин стверджує, що Голунь була поруч із Києвом, на південь від нього: *«руськолани... порядкували на півдні»* (д. 6В). Натомість Більськ розташовується на сході від Києва.

Варта уваги ще одна цитата: *«Голунь був славний і три сотні градусів сильних мав, а Києград мав менше – на півдні десяток градусів і все. Сіл небагато, оскільки ті були в степах різних родів»* (д. 22). Баварський географ IX ст., до речі, свідчив, що саме в уличів, які мешкали якраз у Прибужжі, було 318 міст. А «голунці» і «уличі» це всього-на-всього лише різне написання імені одного й того самого племені. Підтверджує існування трьохсот уличських міст у своєму літописі й Нестор-літописець. Не зайве також звернутися до переказу Ю. Миролюбова «Сказання про Буй-Тур-Русів та про Уголичів», який починається такими словами: *«За те часи, коли еще Земли Руской Киевской не было, а была Рущина по Руси-Реце»* [2], де Рущину треба розуміти як стара Русь, що була по Росі-річці. Точніше – від Богу по Рось – якраз центр Трипілья, або держава Руськолань.

Сучасний історик Юрій Шилов першу державу в світі Оратту означає, по суті, там само: *«її поселення розповсюджувалися до морського узбережжя сучасної Одещини та до лісів пониззя Прип'яті, до долин правобережного Дністра та лівобережної Десни»*.

І майже документальне свідчення про розташування Руськолані саме в Прибужжі зафіксував Ольвійський пам'ятник, який нині зберігається в одному з Московських музеїв [3]: у клятві синів Пертона на ньому згадується країна Колань (КЛН) [4, с. 62].

Не виключено, що за назвою «Калне в землі Шінеар» наша давня держава також згадується і в Біблії (1М 10) – Колань на землі Синеорській.

Нагадаю й про нещодавно відкрите мною прадавнє Вільховське святилище-обсерваторію з рельєфами оленя та змії і позначеними на місцевості відповідними каменями та символами Сонця, Місяця й Землі, картою головних рік України – воно також розташоване в межиріччі рік Синиця та Синюха [4, с. 7].

Отже, все сходиться до того, що Голунь була в Надбужжі. З великою вірогідністю можна стверджувати, що це нинішнє селище Голованівськ на Кіровоградщині, одне із тлумачень назви якого – «головне місто». Воно знаходиться неподалік Бугу між Синюхою і Синицею. Навколо нього донині в оточені степів збереглися чималі ліси, про які згадує Велесова Книга: *«Тоді Отець Орій відділив отари свої і людей своїх і повів подалі. І сказав там: «Закладаймо град!» А то Голунь була в голому степу і в лісі»* (д. 35А). Назви цих урочищ, до річі, також одного й того самого кореня що й Голованівськ та Голунь: Голоче і Воловик.

Про ймовірність знаходження давнього поселення на місці Голованівська можуть свідчити знахідки трипільських фігурок та катакомби (місцями двоярусні), віку яким ніхто не знає, настільки вони старезні, а також виявлені в безпосередній близькості до Голованівська такої ж давнини низка поселень, якими завжди обростали столиці.

Звісно, явних доказів, що Голунь була на місці сучасного Голованівська немає, але те, що вона була саме на Правобережній Україні, свідчить стовп, знайдений у селі Медвин Богуславського району на Київщині, яке знаходиться якраз у межиріччі Південного Бугу та Росі [5]. Не виключено, що стовп, знаменитий написом: *«Буде Голунь-серце серцями нашими»*, був доставлений сюди з Голованівська.

... Офіційна наука, писана греками, німцями і москвинами, не знає такої держави як Руськолань. Світові не дано було знати про те. Була лише Київська Русь на території Східної Європи з центром у Києві.

Існувала вона з кінця IX до середини XIII століть і крапка. Натомість автор Велесової Книги Ілар Хоругин говорить про п'ятнадцять (!) віків нашої державності: *«Не чужа кров є свята, а наша, – про те мовили старотці наші як обирали князів, і так правили п'ятнадцять віків через Віче»* (д. 3Б).

Чи є ще хоч одна країна в світі з такої тривалою державністю? Скажете, Ілар Хоругин вигадав? Ні. Чисельні білі п'ятна в історії наших земель і багато фактів – один із них, наприклад, могутність Київського володаря гуні Аттили (а не якогось калмика, як нам брешуть), що володів усією Європою, підтверджують багатовікову велич Русі. Про Аттилу в окремому коментарі можна прочитати в моїй книжці «Ілар Хоругин. Велесова Книга», а зараз перейдемо до ще однієї доволі цікавої сторінки життя наших пращурів.

ЖИТТЯ В КАРПАТАХ І КАРПАТСЬКИЙ ІСХОД

На особливу увагу заслуговує проживання наших предків у Карпатах, де було створено велику культуру, що й нині дивує світ своєю унікальністю.

Коли Отець Орій відділив отари свої та людей своїх і заклав Голунь (д. 35А), його сини Щек і Хорив пішли за захід. Сталося це за тисячу п'ятсот літ до князя Діра (Діроса): *«приблизно розкажемо із пережитого, що було за тисячу п'ятсот літ до Діра. Пішли прадіди до гір Карпатських і там оселилися і жили в ладу, бо родами правили отці рідні, а старійшиною роду був Щек – од оріян»* (5А). Якщо Дір князував у середині IX ст. н. е. і від них відняти 15 століть, то прихід русів у Карпати припадає на VII ст. до н. е.

Сім'я Орія була дружною – вони горою стояли один за одного. Батько зумів привити синам любов до землі, до Вітчизни і навчив шанувати один одного й привчав шанувати свій народ. Коли *«були ті славичі у великій скруті, бо не було що їсти. І сказали Ору-отцю: «Веди нас геть!»* Орій запитав їх не за себе, а за синів: *«Чи готові на «ви» із синами моїми?»*. Ті відповіли: *«Підлягаємо ми!»*. І пішли з Києм, Щеком і Хоривом – трьома синами Оровими – іншу землю оглядати. І з того почався рід слав'ян» (д. 38А).

Зберіг для нас імена Отця Ора та старшого із синів Кия також Геродот. Ми можемо їх прочитати навіть незважаючи на те, що редактори його «Історій» видозмінювали ці імена. Ба більше, від Батька історії довідуємося точні роки їхнього царювання.

Зокрема у сьомій книжці «Історій» (гл. 106) Геродот пише про

Кияксара (Кия царя), який царював 40 років, *«рахуючи разом із владарюванням скитів»*. Геродоту було відомо, що Кий – син Фраорта, внук Деіока і правнук Фраорта. А Фраорт – це насправді Ора. Ора, певно, це теж Геракл. Кий – син Орія-Геракла, у Геродота також – Алкей (Ол Кий – де «Ол» те саме «Ор»), можливо, справжнє ім'я мітичного Гераклового сина Скита.

За допомогою нескладних підрахунків, що нам пропонують Геродот і коментатори твору, дізнаємося, що Деіок (у Велесовій Книзі, мабуть, Дія) царював у 727-675 рр. до н. е., його син Орій (Фраорт) – 675-653 рр., а внук Кий – у 653-613 рр. до н. е. Стовідсотково збігається із Велесовою Книгою, за якою царювання Кия також припадає на VII ст. до н. е.

Можна переконливо стверджувати, що правобережна Україна, принаймні з часів Орія була неподільною і автор пишається тим, що землі ці та їхні володарі зберігали єдність: *«Се-бо Ора-отець іде перед нами і Кий веде за Русь, і Щек веде плем'я своє, а Хорив хорватів своїх. І Землебог радіє з того, які-то ми внучата божі»* (д. 36А).

Одійшовши до Карпат, Щек і Хорив *«там інші городи заснували та торгували з племенами іншими, і багатства мали великі»* (д. 36Б). Цілком ймовірно, що деякі тогочасні Карпатські кола (города-міста), або принаймні їхні укріплення, збереглися до сьогодні. А було їх щонайменше п'ять: *«як ми йшли з боями до гір Карпатських і впорядкували там з п'ятьма князями на чолі міста, села огнищанські і торги великі»* (д. 15А).

Одне з них – Бубнище Болахівського району Івано-Франківської області. Це унікальна фортеця сивої давнини, яку називають Скелями Довбуша. Втім дуже сумнівно, що знаменитий опришок має якесь відношення до будівництва фортеці. Видовбувати в скелях чималі печери повстанцю, що був під постійним переслідуванням влади, не було ані змоги, ані часу.

Все у фортеці і навколо неї говорить про те, що до облаштування фортеці причетні ті, хто поклонявся Сонцю. Отже, це було за десятки віків до Олекси Довбуша. До могутніх монолітних утворень фортеці, які не піднімається язик назвати скелями, додала своїх рук і таланту людина. Над головною (першою) частиною височить фігура на зразок скульптури птиці. Вона повернута не на північ, не на захід, а на зустріч Сонцю – на схід. Чи не та це Мати-Слава Птиця Небесна, що не один раз згадується у Велесовій Книзі? Із трьох сторін моноліти прикривають собою майдан (з північної сторони його захищав вал). У монолітах видовбано три печери, причому одна (середня) більше нагадує сцену. Всі вони дивляться на майдан.

І тут зринає ще один фрагмент із Книги:
Потім була велика війна за посіви –
лютувала вона по обох берегах Дунаю на горі русичам,
і відійшли ми до схилів Карпатських.
І там сказали: утворимо коло. І були захищені ним.
Там ворогам опір чинили,
розбили їх і відкинули від себе.
Звернулися до всіх родів,
Віче скликали єдине, утворивши Землю нашу.
І так стояла та Земля п'ятсот літ. д. 17А

Цей фрагмент ніби списаний із Бубниського кола (міста), що, здається, спеціально було створене для проведення Віча. На порозі першої печери в кріслі, мабуть, сидів господар міста (князь), сцена (друга печера), певно, призначалася для старійшин, третя печера, можливо, належала духівникові.

А так як на Віче *«судити всякі відносини належало чесно – всяк міг сказати слово, і те було благом»* (д. 3Б), для бажаючих висловитися, між першою печерою і сценою й нині лежить плаский камінь, який, мабуть, використовувався як трибуна...

Найзахіднішим станом Карпатської Землі, схоже, була Тустань. До нього від Бубниської фортеці по прямій якихось кілометрів тридцять. Якщо в Бубнищі знакові скелі і зображення зорієнтовані на схід і південь, то тут переважно на південь і захід.

Відповідно оброблені камені та символи Тустані вказують, що це не тільки фортеця – це святилище, гора Роду. Назви найближчих сіл до нього – Урич, Орів, можливо, названі на честь когось із синів Орія – Щека чи Хорива Орійовичів.

В історичному плані Велесова Книга має величезне значення. Вона відкриває багато невідомих фактів, хоч викладені вони непослідовно і без датування за роками. Автор не брався робити хронологічні записки, він веде свою розповідь у формі переказів, що їх передали старотці. Проте є одна подія, від якої Ілар Хоругин числить інші – це Карпатський Ісход (сходження, вихід) русів до Дніпра (у Велесовій Книзі – Ніпер):

А тоді болярин Гордин розбив готів у літо
тисяча сто третє від Карпатського Ісходу.
д. 6Д

Утворилися ті роди біля семи рік,
де ми проживали за морем, у Краю Зеленому,
куди худобу водили раніше Ісходу до Карпатських гір.
То було літ за тисячу триста до Єрманаріха... (д. 9А)

Коли вийшли руси з Карпат і прибилися до «Ніпра Препенте» (д. 5А), із цих фрагментів важко судити. На д. 17А ми читали, що стояла та Земля Карпатська п'ятсот літ. Тобто, якщо руси прийшли до Карпат у VII ст. до н. е., то до Дніпра в II-му. Проте на дощечці 7Г бачимо інше: *«Через тисячу триста літ од Ісходу Карпатського Аскольд злий прийшов нашу землю загарбати»*. А якщо Аскольд прийшов у середині IX ст. н. е., то мінус 1300 дає середину V ст. до н. е.

Згідно цього зауваження, руси були в Карпатах лише 200 років. Утім зрозуміло, що карпатські руси не могли всі одночасно покинути Карпатський регіон. Хтось вийшов раніше, хтось пізніше. Більше того, з Карпат виходили не тільки на схід, а й у протилежний бік.

Нащадки Щека пішли на захід і стали щехобогам (на карті Клавдія Птолемея – Ccestoboci). За Карпатами вони утворили свою державу, відому нині як Чехія. Нащадки Хорвата пішли на південний захід і там мають свою державу – Хорватію.

Це Орій-отець іде перед нами
і Кий веде за Русь,
і Щек веде плем'я своє,
а Хорив хорватів своїх.
І Землебог радіє з того, які ми внучата Божі. (д. 36А)

Що руси-хорвати перейшли до Адріатичного моря ще в першій половині I тис. до н. е., можна знайти підтвердження і в повідомленні Геродота, який жив у середині цього тисячоліття. Він пише про священні предмети, які передавалися від скитів (русів) до народів, що жили на березі Адріатичного моря [1, I 33]. Звісно, що святині передаються не чужинцям, які не мають про них жодного поняття, а родичам.

СЛАВ'ЯНИ

Влескнига називає чимало народностей, що мають стосунок до української землі. Однозначно вказаний і засновник нашого роду – батько Орій: *«Були отці за Ора-рода славні і сильні, бо Сирію воювали та Єгипет»* (д. 6В). Тобто, попри те, що дехто з учених не вважає оріями

українців, бачимо переконливо, що нашим родоначальником був Ора. Це вже пізніше орії-орійці ділилися на різні племена. Серед них не було ні готів, ні хазарів, ні греків – оріями були лише слов'яни, бо *«при Отцю Орію єдиний рід слов'янський був»* (д. 8).

За Іларом Хоругином, *«від того ми слов'яни, що славимо Богів, що Божі внуки і Сварга нашого, і Дажбо, а також терплячі до зла. Об'єднуючись, силу маємо велику від того, і боремося завзято од нападів»* (д. 36Б). Однак маємо повне право називатися також слов'янами, бо саме з наших земель, як стверджують багато вчених світу, отримали розвиток індоевропейські мови (два слов'янських народи навіть називаються «словаки» і «словенці»)

Саме з території України множилися роди й розходилися світом. Як це відбувалося, написано на дощ. 8: *«Згадаймо, як при Отцю Орію єдиний рід слов'янський був. Після Отця Орія сини його розділилися на трійцю, і так стало: на Русь, Колань і венеців, які теж розділилися надвоє, та борусів, які були розторгнуті на дві частини, а тоді мали і десять»*.

Ба, навіть світила науки з Англії, Австрії, Ізраїлю, США визнають, що основи всіх мов індоевропейської групи зародилися в Північному Причорномор'ї. Неспроста видатний польський історик початку ХІХ ст. Вацлав Мацієвський називав слов'ян вчителями майже всіх народів. Інший поляк, російський мовознавець Михайло Красуський через якусь півсотні років заявить, що *«первобытная славянская цивилизация, обычаи, установления и религия послужили образцом для других»*.

Такий самий висновок випливає і зі слів далматинського історика Мавро Орбіні (ХVІ ст.): *«Слов'янський народ оздоблював своєю зброєю ледь не всі народи світу; розорив Перейду; володів Азією та Африкою, бився з єгиптянами та великим Олександром; підкорив собі Грецію, Македонію, Іллірійську землю; оволодів Моравією, Шленською землею, Чеською, Польською і берегами моря Балтійського, пройшов в Італію, де довго воював проти римлян... Іноді був переможений, іноді мстився римлянам, іноді ж у битві був їм рівний... Нарешті, підкоривши державу Римську, заволодів багатьма їхніми провінціями, розорив Рим... Володів Францією, Англією, встановив державу в Іспанії, оволодів кращими провінціями в Європі... І від цього славного народу в давні часи пішли найсильніші народи, а саме – слов'яни, вандалі, бургундіони, готи, остrogоти, руси, або раси, візіготи, гепіди, гетналани, верли або герули, авари, скіри, гіри, меланхлени, бастарни, певкіни, даки, шведи, нормани, фени або фіни, укри або ункрани, маркомани, квади, фракійці й іллірійці, венеди, або енеті, що заселили берег моря Балтійського і розділилися на багато начал... Всі вони були народ слов'янський...»*

Приблизно у ті самі роки в «Хроніці європейської Сарматії» Олександр Гваньїні писав, що *«слов'яни не давали спуску й німецьким країнам і так розширилися, що тримають майже половину Європи та половину Азії»*. А на питання, коли саме появилися слав'яни, маємо ще одне підтвердження: *«І пішли з Києм, Щеком і Хоривом – трьома синами Оровими – іншу землю оглядати. Відтоді почався рід слав'ян»* (д. 38А). Сталося це за тисячу п'ятсот літ до князя Діра (Діроса), тобто в VII ст. до н. е.

Звісно, що їх не міг не згадувати найвидатніший історик давнини Геродот. Скити-скоти – це якраз і були слав'яни. Геродот писав, що скити найбільше шанували славу. А отже славили її і славили Богів-Праотців, які, як вважалося, сприяли їм. Тобто назва слав'яни була і при Батькові історії, і навіть у його праці, але грецькі редактори не могли допустити, щоб чиясь слава затьмарила грецьку.

РУСИ

Стверджується, що про русів в «Історіях» Геродота не йдеться зовсім. Однак назва Геррос, що тлумачиться як «місцевість в Скитії», це є «Горрос» або «Ор рос» – «Орієві роси». Греки, що передали по-своєму твір найдавнішого історика, і тут збрехали. Вони всіляко намагалися применшити наш славний рід і навіть викреслити з історії. Але цього не вдалося зробити навіть творцям Біблії, де країна Рось згадується під іменем Рош (Єз. 38).

Велесова Книга в основному присвячена русам. Згідно з нею руси багато кочували зі своїми гуртами худоби. Автор згадує їх і на півночі – Новгород, і в Приазов'ї – Сурож, і навіть у Вавилонському полоні. Проте їхнім центром була Руськолань, де вони завжди знаходили свій притулок: *«І мали ми в часи ті державу за древнім іменем Колань нашу – і гради, і села, і вогнища, що утворювали Землю»* (д.19).

Од отця Орія до Діра пройшло тисяча п'ятсот літ – ще перси знали наші мідні мечі.

А тоді Боги-творці сказали зробити залізні і брати коней, які нам сходять од Богів.

І була Руськолань сильна та міцна,

бо мечі залізні і коні від Перуна одержувала. (д. 6В)

Називалися руси також за іменем своєї першої держави руськоланами: *«руськолани, яких роздирали смуги, поряdkували на півдні, а бору-*

си на півночі» (д. 6В). А від них походили: *«поляни, свередзі і деревляни – всі руські, од руськоланів походячи»* (д. 4Б). Звалися і за місцем проживання: *«Даємо їй (пожертву) на спомин про гори Карпатські, коли рід наш називався карпени. Як стали жити в лісах, то мали назву древичі, а в полі були – звалися полянами, по-різному було»* (д. 7А)...

Окрім того, як ми вже читали вище, роди Хорива і Щеха хорвати та чехи (щехи) теж руського походження.

Зустрічаємо в Книзі також ляхів (поляків) – і для них наш Київ був столичним містом: *«Там Кий заснував град Київ, а це столиця полян, деревлян, кривичів, ляхів на кроні руській»* (д. 33).

БОРИ і ПРАБОРИ згадуються в текстах дощечок 6А і 6В. Це предки русів: *«І була держава та Руська од русів, а русичі то були бори»*. Якщо треба було підкреслити давність русів, автор називає їх «борусами». Бори – це ті самі бореї, гіпербореї, про яких згадує Геродот.

ОКРИ

По-всякому в різний час і в різних народів називалися наші предки. Зараз навіть важко визначити, яка була справжня їхня самоназва, а як називали їх сусідні народи. Російська і радянська науки, які домінували в останні століття, писали, що в історичному процесі українці, як етнос, появилися лише в XII столітті нашої ери. Натомість на дощ. 7Є можна знайти ось таке свідчення:

*Хіба нам боятися смерті,
коли ми нащадки славних,
а Дажбо нас родив крізь корову Замунь,
а тоді, будучи окра-венці і скити-анти,
роси-борусень і сурожці стали дідами русів?*

Тобто, як бачимо, окри (укри) були значно раніше, ніж руси, і навіть називаються їхніми дідами. Щоправда, Юрій Миролюбов, який здійснив поділ суцільного тексту Влескниги на слова, цього чомусь не помітив. Відповідний рядок з дощечки 7Є він поділив таким чином: «А ТО БЕДЕХШЕМО КРАВЕНЦЕ А СКУФЕ АНТИВЕ РУСИ БОРУСЕНЬ А СУРЕНЖЕЦИ ТАКО СМЕ СТАХОМ ДЕДЬ РУСОВЕ», що перекладалося: «А тоді, будучи кравенці і скити, анти, боруси і суренжці, стали діди русове». Проте він не врахував, що свого часу наш рід поділився на «рось, колань і венеців» (д. 8) і забув про венеців. Отже правомірнішим мав би бути такий варіант цього речення: «А ТО БЕДЕХШЕМО ОКРА-

ВЕНЦЕ А СКУФЕ-АНТИВЕ РУСИ-БОРУСЕНЬ А СУРЕНЖЕЦИ...», де під «окра-венцями» треба розуміти два роди – окрів і венедців.

Історичну правдивість існування такого племені, як окри/укри, підтверджує в своїх «Історіях» і Геродот, згадуючи плем'я тевкрів – «то укри» (латиною *teuker*). Саме теусрі (теукри-троянці) заснували Рим. Нестор в «Літописі руському» згадує країну Локрію [6, с. 1]. Знали про «локрів» і Страбон з Арістотелем...

У Велесовій Книзі знаходимо також ім'я видатного полководця слов'янських племен **Одокрехіма** (або **Одоакра**), що в V ст. правив 14 років Римом. Очевидно, що друга складова імені вказує на його приналежність до давньоукраїнського племені окрів-укрів...

АНТИ

В Книзі чимало суперечливих свідчень. Утім, інакше й не могло бути – Ілар Хоругин відновлює вкрадені Веди за переказами старших людей. У нього нема доказів, що саме та версія правильна, а не інша.

*То бо жерці Веди габзувати стали...
І їх украли у нас, і не маємо нині Кола,
не маємо мудреців наших і боянів...
Невже залишимося невігласами до кінця
і не знатимемо, звідки ми?
д. 6Д*

І тут треба зупинитися на найвидатнішому племені, племені, що дало назву древній культурі, літературі й загалом цивілізації. Це плем'я називалося анти. У Вікіпедії можна прочитати, що анти – це «група слов'янських племен із рештками скито-сарматів та деяких з готської групи племен». Приблизно те саме стверджує й наука. Однак на дощечках 7В і 24Б читаємо інше:

*... Русь зібрала свої сили і розбила гунів,
утворивши край Антів та Скитію Київську.
д. 7В*

*Антами були по Руськолані,
а ще раніше були русами і нині є ними.
Се про Волинь йдеться,
яка била ворогів, бо хоробра.*

*А та Волинь є першим родом і осередком антів.
І анти Мезенмира здобули перемогу над готами,
розтрощивши їх вщент.*
д. 24Б

Тобто, антами було одне з давньоруських племен – волиняни. Не випадково на Волині донині маємо село Антополь (антів місто)...

З наведених фрагментів також бачимо, що край Антів був створений після того, як Русь розбила гунів і готів, тобто в IV ст. н. е. Та не все так просто. На дощ. 24Г автор переносить антів у глибоку давнину, ототожнюючи їх із палами (а пали це ті самі пелазги, яких ще Есхіл показував на скитській-українській землі):

*... кажемо вам, як відаємо самі те здавна:
земля наша з палів-антів щедро кров'ю полита.
На ній Русь буде поки руду проливаємо і життя віддаємо.
А славні племена та роди славлять Богів,
нічого не просячи, лише слави та сили їхньої.
А також величають Пращура нашого Сварга,
який був, є і перебуде з нами з віку у вік до кінця.*
д. 24Г

Греки ретельно підправляли «Історії» Геродота під себе, знищивши їх оригінали. Однак і вони не могли уникнути згадки про антів Батьком історії. Зокрема в імені одного із скитських царів Аріант читається Орій ант.

Великих людей, що колись жили і творили на нашій землі, як згадувані Геродот, Есхіл і багато інших письменників та філософів, греки приписали собі. Тим не менше, ту історію, культуру і літературу називають не грецькою, а античною, бо якщо уважно прочитати, то, наприклад, усі «Історії» Геродота, за винятком пізніших вставок, насправді стосуються української землі, Криму та Кавказу. Есхіл в своїх творах теж описує події, що відбувалися в Скитії, це ж стосується Гомера, Гесіода та інших геніїв старовини.

Саме ж ім'я «анти» походить, або від Антея – найвродливішого й наймогутнішого поміж гігантами сина першородительки Богині Геї, або від назви країни Анія. На карті фламандського географа XVI ст. Абрагама Ортеліуса, між іншим, бачимо на території України і Анію (ANIA), і антів (Antes).

КІМЕРІЙЦІ

Не можемо обійти увагою й кімерійців, хоча згадуються вони лише один раз. Вони теж наші старотці. У Велесовій Книзі йменуються як киморії, проте відомі в історичних джерелах також як гомери, гомарійці, кімри, кумбри...

*Аскольд – темний воїн
і також од греків навчений,
що ніяких русів нема, а тільки варвари.
А з того маємо сміятися,
бо були киморії також Отці наші,
вони римлян потрясали і греків розметали,
як поросят переляканих.*
д. 6Е

За Геродота у Скитії ще були їхні могили на річці Тірас-Дністер, «кімерійські фортеці, кімерійські переправи, є також і країна, що називається Кімерією, є і так званий Кімерійський Босфор» [1, IV 11-12]. І це при тому, що до цього той самий Геродот повідомляв, що скити вигнали кімерійців у Малу Азію [1, I 15]. Очевидно, що кімерійці були самодостатнім народом, але з якоїсь причини ігнорованим та замовчуваним в літописах. Чи не тому, що **Кімерія** – це біблійні північні орди **Гомера** князя країни Рошу (Росі) Гоги, на які пророк Єзекиїль нападає страшні прокляття (Єз. 38)? Так і є, що підтверджує карта Бористену 1643 р. [7, с. 46]. На ній згадуються Гомерові кімери (Homero Cymery) і зауважується, що це нинішні черкаські-рутени та козаки. А Влескнига називає їх отцями русів, які «римлян потрясали і греків розметали, як поросят переляканих» (д. 6Е). Тепер зрозуміло, чому римляни та греки не хотіли показувати кімерів-козаків на нашій землі.

Факт перемог кімрів (кімврів), наприклад, над римлянами можна знайти навіть у «Словаре античности» (Пер. с нем. «Прогресс», Москва, 1989), де в статті про Гая Марія говориться, що вони разом із тевтонами завдали римлянам поразки. Плутарх навіть називає ім'я полководця кімрів – цар Бойорига [8, т. 1, с. 530]. Дещо вражаюче знаходимо в Плутарха і про кімерійських жінок: «Римляни, котрі, переслідуючи варварів, досягали ворожого табору, бачили там страшне видовище: жінки в чорному одязі стояли на возах і вбивали втікачів – хто чоловіка, хто брата, хто батька, тоді власними руками душили маленьких дітей, кидали їх під колеса чи копита коней і заколювали себе».

Не виключено, що це можуть бути брехні римлян, які хотіли змалювати кімерійців у найчорніших фарбах, а, можливо, й справді жінки кімерійців воліли за краще померти, аніж потрапити в рабство.

СКИТИ

У Влескнизі вони – скути, скуфи. Тут вони поділяються на жовтих (д. 6В) і тих, які були попередниками антів – *«а тоді, будучи окра-венці і скити-анти»* (д. 7Є). Хто такі «жовті скити» достеменно невідомо. Певно, серед скитів були племена, що представляли іншу расу. Може в наші краї прибилися були китайці, які і називаються відтоді подібно – «скити/кити – китайці». А може це вигадка котрогось з Іларових інформаторів. «Історії» Геродота згадують про скитів дуже часто, в Біблії (Бут. 10), на моє переконання, вони приховані під іменем «китти» і «хиттеяни». Від скитів маємо село Скитка (на Вінниччині) та ім'я Микита – *ми кити...*

ВЕНЕДИ

Венеди – одна з назв давніх окрів-українців («окра-венці» – д. 7Є). В. Татіщев, посилаючись на німецького історика і видавця Гельмольдової «Хроніки слов'ян» Генріха Банґерта (XVII ст.), перелічує низку назв племені венедів: *«По різних місцях венеди або вандали, різно називались. Наприклад, поморяни або померани, лебузи, гавелани, гевелди або гевелли, гепіди, цирципани, кішини, редареї, толеіси, варії, герули, верлі, обортіти (обдоріти), полаби, вагри, рани, лінгони, сораби або серби, ухри та укри, далменці»*.

Про чисельність венедів свідчив ісландський історик Сноррі Стурлосон (XIII ст.): *«Європа інакше зоветься Енетія»*. Тобто, вся Європа була венедською.

Велесо́ва Книга підтверджує, що *«венеди осіли на землі, де Суне-Сурь спить вночі на золотім ложі»* (д. 28), тобто на заході, де Сонце-Зоря йде на відпочинок. Дощечка 26 навіть називає це ложе «одре», що означає, мабуть, межу від Адріатичного моря по річку Одер (колись Одра). Ці землі вихідці з нашої землі освоїли дуже давно: *«Ще Сварг отцям казав про них, що то також брати наші у тім краї»* (д. 28). Про це свідчить збудоване венедами місто Вінета в гирлі Одера, яке німецький історик Адам Бременський (XI ст.) називав *«найбільшим і найлюднішим міс- том Європи»*. Деякі історики й нині називають цей регіон краєм тевтонів (*то тани-ани*) або краєм полабських слов'ян. Венеди стали заснов-

никами та будівничими багатьох славних міст заходу, в т. ч. Венеції та Вени (Відня).

Шведський історик XVIII ст. Олаф Далін писав, що *„Вани – прабатьки гунів... Ванланд – це той самий Гунагард“*. Його співвітчизник Олаф Верелій теж пов’язував гунів із венедами: *«Під назвою гуні наші предки (шведи) розуміли слов’ян, ...яких пізніше називали віндами, або венедами»*.

Ті венеда, які перейшли жити на Захід, довго пам’ятали свою батьківщину і відвідували святі місця своїх предків: *«венеди вертаються до земель наших, в степи древні, та глядять ще печери їхні, як во дні виходу од П’ятиріччя і Семиріччя, коли од Сонця (від Кола, роду, віри. – С. П.) відділилися нашого»* (д. 36А). Тим часом ті, хто тут залишався, були справжніми героями свого роду. Як, наприклад, Вендеслав (*«той, хто венеців славить»*), який *«трикратно розтропив готів»* (д. 32)

ЕЛІЦИ

Мої колеги-перекладачі Велесової Книги не помітили племені еліців: *«І плакали русколани, боруси, еліци, як гуні допомагали готам»* (д. 7В). Вірогідно, що еліци (оли це) – нащадки *олів*, які мали за свій тотем оленя. Геродот зафіксував на нашій землі країну Гілею та Елею і народність елейці [1, IV 9, 18, 19, 30]...

Мені довго не вдавалося з’ясувати, що то за святі гори Елеонські згадуються в билині «Ілля Муромець і Святогор». Раніше стверджувалося, що ця билина була створена приблизно в X-XII ст. Тепер очевидно, що її коріння сягає значно глибших віків. У билині йдеться зокрема про те, що у відповідь на спробу Іллі Муромця побити богатиря Святогора той порівнює удари Іллі з укусами мух і разом з конем кладе його собі до кишені. Потім їде до святих гір – Араратських та Елеонських.

Коментатори пишуть, що назви цих гір проникли сюди з релігійної літератури. Але очевидно, що насправді в образі Святогора виступає святий Ора, а в образі Іллі Муромця – його син Ола Оровець. Тому Святогор міг покласти малого до кишені. Отже, Араратські й Елеонські гори – це Орові (Оратта/Аратта) та Іллійські (Ольвійські) кургани, де знайшли спокій наші видатні праотці й герої [9, с. 34]. Цікаво, що Муравський шлях, який, можливо, і названий на честь Муромця, пролягав від Криму до Хортиці якраз повз такі величні кургани, як Куяб-могила, Савур-могила (Запорізька обл.) тощо.

Провідний архетип слова «еліци» – ОЛ-УЛ довго жив у назві славного українського племені гуличі, нині його бачимо в назвах «гуцули» – *оце*

ули, «галичани» – оличани, «подоляни» – під олени та «волиняни» – оленяни. «Всяк рід називався іменем своїх родичів-правителів», – зазначає Влескнига (д. 6А).

ІЛЬМЕРЦІ

Вони ж ілірійці, ільми, ілери. ВК говорить про них: «Окремо жмудь була коло годе і вона була литовська; називалась нами (русами. – С. П.) ільми або інакше ільм ери» (д. 8(27)). Їх місцепроживання Книга спочатку вказує на півдні України, тоді на Дунаї і лише потім на Балтиці, що, в принципі, підтверджує і топоніміка: міста Балта, Бельци, Балатін, Палтініш, регіони Балкани – Балтика, а також спільність Литовсько-руської держави XIV-XVI ст., визнання її князями української мови як державної. І то була не просто данина моді чи щось інше: «Був наш рід родичем з ільмерцями, з одного кореня постали народи наші» (д. 2А). Але згодом ільмерці відійшли на північ, були поглинені іншими племенами і забули свою мову: «Мало лишилось ілірійців, названих ільмерцями, які якраз сіли біля озера. А потім оселилися вене́ди; ї ільмерці залишилися там, і було їх мало, і мову свою забули» (д. 7Є). В XIV ст. князь Ольгерд намагався повернути свій народ до рідної мови.

Вочевидь, назва ільмерці походить від назви троянського міста Іліон (Ольвія), яке описав в «Іліаді» легендарний Гомер. На карті Бористену від 1643 р. сучасний Дніпровсько-Бузький лиман зокрема називається «Ільмен озеро» [7, с. 46].

ДУЛІБИ-ВОЛИНЯНИ

Про дулібів теж знаємо небагато. Наука непевно стверджує, що це одне з великих східнослов'янських племен чи об'єднань слов'ян. Припускається, що жили вони у верхів'ях Західного Бугу і правих приток верхньої течії Прип'яті. У 40-х р. X ст., років за сто до написання «Повісті минулих літ», у географічному творі «Золоті луки» про східних слов'ян писав араб Масуді. Він розповідав, що одне зі слов'янських племен, корінне між ними, колись панувало над іншими, у нього був верховний цар, і йому корилися всі інші царі (як і у Влескнизі, Отець над князями). Потім між цими племенами стався розбрат, союз зруйнувався, і вони поділилися на окремі коліна. Це слов'янське плем'я, яке панувало колись, Масуді називає Valinana (волиняни).

Зважаючи на однаковий початковий архетип «ул»-«ол», очевидно, що дуліби і ВОЛИНЯНИ одне й те саме плем'я. Влескнига навіть вказує точне знаходження дулібських ханів – Волинь (д. 21).

Назва „дуліби» дуже стара, вона має свої паралелі в хорутанських, а також у чеських і моравських Дулібах. Значення цього імені досі не з'ясоване. У деяких слов'янських мовах (як от болгарській) слово «дулеб», «дулуп» означає дурного, неповороткого чоловіка. Чи пов'язано воно з назвою племені, важко сказати. Однак із Влескниги можемо дізнатися, що дуліби колись жили біля моря, яке називалося їхнім іменем – Дулібське. Якщо це так, можемо розгадати й походження імені.

Згадаймо «Історії» Геродота, де він говорить про каліпідів, що теж жили на березі Чорного моря: *«Від пристані бористенітів – вона є середньою з-поміж надморських пристаней Скитії – нині найближче живуть каліпиди; вони вже погребені скити; за ними інше плем'я, що називається алізони. Вони, каліпиди й інші далі тримаються скитських звичаїв»* [1, IV 17]. Як бачимо, каліпиди і дуліби мають не лише одну адресу проживання, а й однаковий корінь у назвах: «аліпі-»уліби».

Пам'ятаючи, що й ілірійці мешкали біля моря в Придунав'ї, читаємо у Влескнизі: *«Розказуємо тут різне – що було в ту добу насправді: ілірійці були поглинені од нас, і не було в нас тоді нікого, крім дулібів, які були повернені на Борусь»* (д. 7Є). Ця цитата, окрім іншого, ще й уточнює місце знаходження Борусі. Якщо дуліби повернулися на Волинь і стали волинянами, то Борусь – це також Волинь. До речі, згадувані в деяких історичних працях «вольські», яких безпідставно відносять до германських племен, як впливає з уважного прочитання «життеписів» Плутарха, також є волинянами.

Згадаймо ж, як римські орли
 зазнали поразки від дідів наших у гирлі Дунаю.
 Тоді Троян напав на дулібів,
 і дідове наші пішли на легіони та розстрожили їх.
 Було те за триста літ до нашої доби. (д. 29)

Маємо очевидні докази, що за назвами дуліби, ілірійці, каліпиди, а також кільмерці (кіморії), анти та волиняни треба розуміти одну й ту саму народність – українську. Мав рацію Павло Штепа, зауважуючи: *«Коли порівняти писання Плїнія, Йорданіса, Страбона, Ф. Маврикія, Прокопія Кесарійського та інших, то побачимо, що всі їхні кімри, скити, сармати, алани, роксолани, анти та десятки інших так переплутані, що напрошується висновок, що всі вони говорять про один народ, який складається з багатьох племен, що їх*

кожний автор називає інакше, ба, навіть один автор називає по-різному».

А ось слова А. Соболевського: «Якщо ми вбачатимемо в предках кіммерійців і пов'язаних з ними (на нашу думку) скитів-еллінів й особливо гелонів-еллінів – древніх пеласгів, нам буде зрозуміло багато що у розповідях Геродота і Страбона» [10, с. 305].

ХАЗАРИ

Чимало цікавого доповнює Велесова Книга про хазарів. Досі наука знала їх за назвами *хозари*, *хазіри*, *козаре*. Влескнига їх називає *хезарами*. Очевидно, також тут вони згадуються під іменем ЯСИ-АСИ, бо в «Літописі руському» читаємо: «У рік 6473 (965) пішов Святослав на хазарів. Почувши це, хазари вийшли назустріч на чолі з князем своїм Каганом і зійшлися битися, і в битві переміг Святослав хазарів, і місто їхнє Білу Вежу взяв. І переміг ЯСІВ та касогів».

Появилися, ймовірно, в XI ст. до н. е., бо Велесова Книга, яка творилася в IX ст. н. е., зауважує, що вони «На двадцятому віці не змогли сутворитися до Руси» (д. 4Б). В Геродота, можливо, вони згадуються як массагети (*масаги то*), що пізніше трансформувалося в «касоги». Відомо, що провідник юдеїв Мойсей мав також ім'я Хозарсіф. Може, саме Хозарсіф-Мойсей і був тим сьомим сином Тогарми, внуком Яфета, який, за свідченням хазарського царя Йосипа, і став засновником роду хазарів?..

Де спершу проживали хазари, важко сказати. Очевидно, це було невелике плем'я, яке входило до складу інших державоутворень. Але прийшов і їхній зоряний час. Чисельність хазар розрослася, вони зміцніли і стали претендувати на панування. Незабаром, як зазначається у д. 3Б, вони пішли на борусів: «Хезари ж пішли на них, а ті не мали воїв... І тривала та розторгавиця п'ятдесят літ».

Хоча за деякими джерелами вважається, що руси були одного коліна з хазарами – Яфетового, автор Влескниги зауважує: «А той (хазарин. – С. П.) не родня наша – спершу був гостем на Русі, потім почав бути велеречивим, а тоді став злим, русів пригнічуючи». Можна навіть визначити роки, коли Русь потрапила під владу хазарів, мабуть, через те, що народ не підтримав своїх князів: «За чотири віки до Суронжа хезари взяли в полон рід наш, бо не боролися з князями, і стали ми хезарськими» (д. 16Б). Чи не після таких «дружніх» стосунків з хазарами в українській мові з'явилися слова «касап» (кацап), «узурпатор», «асиміляція»?..

Під час війни русів з готами хазари також хотіли урвати в русів свій шматок наживи:

А тут і хазари появилися,
в час наш ратний налізли...
Боруси кинулися до битви, як леви,
і гукнули Перуна на допомогу.
І він їм допоміг:
готи були розбиті
та й хазари вкусили праху –
теж були розтращені.
Зітхнула Русь і сказала: «А що, ще будете?»
Хазари втекли до Волги, за Дон і Донець. (д. 4А)

Як бачимо, хазари зайняли землю в районі рік Дон-Волга. Пізніше, коли прийшли варяги, вони бідкалися, що не зуміли мирно жити з русами:

Казали хазари: «Куди підемо від них?
Де життя вільне знайдемо?
Ми великі сироти, рука божеська од нас одвернулась.
На двадцятому віці не змогли
сутворитися до Руси...» (д. 4Б).

В «Листах до Ока Божого» (русів до хазар), що писані ще раніше за Влескнигу, можна знайти підтвердження цьому: «*В таборі твоєму (хазарському) воля мала*», «*Питання волі: питали ви Русь?*»

Святослав Великий дістав їх аж на Волзі і після того про хазарів, як про великий народ, вже не було чути. Хоча менталітет Хазарії з її підступною та загарбницькою суттю успішно перейняла її наступниця Московія.

ГУНИ

Доволі часто згадуються в Книзі гуни, але відомості про них розходяться із тими, що дійшли до нас. Наприклад, досі вважається, що саме гуни розбили готів і вигнали їх на окраїни Європи, натомість Ілар Хоругин стверджує, що це зробили руси. Тому в книжці «Ілар Хоругин. Велесо́ва Кни́га» я присвятив їм окреме дослідження «Гуни і їхній вождь Аттила».

«КРАСНЕ ВІНЦЕ ВІРИ НАШОЇ»

З давніх-давен відомо, що, вибираючи Богів, народи обирають свою долю. Яку долю собі (а отже, і нам) обрали наші Пращури, яким Богам поклонялися, яку віру сповідували?

На жаль, на ці запитання історична наука досі не дала аргументованих і переконливих відповідей. Наші історики без докорів сумління спокійно послуговуються примітивно перекладеними грецькими джерелами і, по суті, підспівують тим, хто споганює наших Прабогів, нав'язуючи своє розуміння бога. Завидючі сусіди з гористих і посушливих земель півдня прагнули володіти багатими степами і змальовували тих, хто на них мешкав, дикунами, головорізами та відступниками. Тактика, що згодом для загарбання українських земель використовуватимуть і північні сусіди: Мазепа – зрадник, самостійницьке українське селянство 1920-х – ворог, ОУН-УПА – убивці.

Привласнюючи здобутки творців сучасної цивілізації, якими були саме наші Праотці, греки називали скитів-укрів-антів-росів дикунами, такими, що жертвують богам людей і т. п. Але ось що пише автор Велесової Книги: *«Маємо Красне вінце віри нашої і не хочемо чужої»* (д. 73) і свідчить про те, якими насправді були пожертви наших дідів та прадідів: *«Боги Русі не беруть жертви людської і тваринної – лиш плоди, овочі, квіти та зерно, молоко, суру питну, на травах озбраджену, і меди; ніколи живу птицю і не рибу. Се варяги й елани Богам дають жертву іншу – страшну, людську. А ми так не повинні робити, яко ми Дажбові внуки, і не мусимо слідувати за чужим прикладом»* (д. 24Б).

Вірити треба своїм достойникам, а не грецьким проповідникам, бо *«той, хто хоче іншого вразити, рече зле, а нерозумний не бореться проти цього, а тоді й інший говорить те саме»* (д. 7А).

Автор Велесової Книги доволі докладно описує віру, яку сповідували наші предки до християнізації. Це була дивовижна релігія – сонцесейна і життєстверджувальна: *«Красне вінце віри»* (чарівний вінок). *«Не мали ми Богів, окрім Вишень і Сварга, а вони суть множества, бо Бог є Один і множества. І хай не розділяє ніхто того множества і не говорить, що мали Богів многих. Бо це світло Ірію йде до нас, і будьмо гідні Його»*, читаємо на д. 30. То не просто Боги, наголошує д. 26, то *«суть Отці наші, а ми сини їхні»*. Їй вторить д. 38А: *«Всяк рід мав Щурів і Пращурів, які померли перед віками цими. То їм, Богам, почитання маємо дати, і од них радости маємо»*.

Як бачимо, укри-руси не виокремлювали себе від Богів, це їхні пращури й батьки, а отже вони продовжувачі їхніх справ, вони відповідаль-

ні за свої дії перед ними й перед майбутнім. І не важливо, хто з тих Пращурів-Богів старший, а хто менший. Бог один, хоч і називають його різно: *«Щодня до Бога звертаємося, як на світ стає: його ж називаємо Перун, Дажбо, Хорс, Яр та іншими іменами»* (д. 4Г).

Ілар Хоругин докладно описує Богів та їх функції, починаючи з тих, про кого ми навіть не чули: *«Ще-бо зберігаємо (пам'ятаємо. – С. П.) патаре (батька. – С. П.) Дія, оскільки той особливим є і стоїть навпроти Матері. Був він із приходом до Крони»* (д. 30). Останнє слово перекладали як «джерело» (ототожнюючи «крону» з криницею), але згадаймо мітичного Крона, як батька Зевса (грецький варіант і Дія, і Сварга). Очевидно, що тут насправді йдеться про Крону як дерево життя і Дія-Див з Матір'ю треба вважати першим віттям на кроні нашого Роду – це подружня пара. Тобто, вони стояли біля витоків життя на землі – Дій + Діва = Рід.

Дія-Див, за О. Знойком, – це небо, чоловічий початок Всесвіту. В давніх мітах він фігурує, мабуть, також під іменем сина Прометея Девкаліона. Греки розповідали, що в Прометея був син Еллін і він, нібито, став засновником роду еллінів. Але, якщо ми довели, що елліни насправді це наші олени [4, с. 63], то жодного стосунку до греків він не може мати. Див-коло (Девкаліон) врятувався від всесвітнього потопу лише зі своєю дружиною Піррою (ПЕРшою матір'ю) і вони відродили життя на землі. На сьогодні, на жаль, Дія (принаймні у нас) забутий Бог, хоча в сиву давнину його іменем навіть було назване одне з кримських міст, також його іменем – діадемою – називалася наголовна пов'язка царів та волхвів...

Символом Дія-Дива, як і символом Влеса, був Дідух (Дія Дух) – сніп жита, що ним славили Святвечір. На Черкащині і нині печуть дивенька-калеч для молоді, на Галичині в деяких місцях дивницею називають макітру, в якій на Святвечір терли мак, а на Полтавщині в місті Кременчук донині знають Дийівську гору – колись священну для наших предків. Ще на початку минулого століття напередодні Великодня на Поділлі біля храму палили вогонь і підтримували його щонайменше до закінчення Великодньої служби – цей обряд називався Діяння. Щодня десятки разів ми заходимо в різноманітні приміщення через двір і двері (дивері) – і вони названі іменем Дива-Дія, бо він був охоронцем житла...

Іван Франко не знав про Влескнигу, але з якихось інших джерел йому було відомо і про Дія-Діда, і про Ладу-Праматір. В повісті «Захар Беркут» читаємо: *«Він (Захар Беркут. – С. П.) повідав про діла Дажбога, про побіди Світовиди, про те, як три святі голуби – Дажбог, Світовид і Перун – сотворили землю з піскового зерна, як Дажбог три дні шукав*

на дні безодні, поки знайшов три зеренця: одно зерно пшениці, друге жита, а третє ячменю – і дарував їх першому чоловікові Дідові та його жінці Ладі; як Перун дарував їм іскру вогню, а Світовид – волосинку, з котрої за його благословенством зробилася корова й пастух, що його назвали Волосом».

Дажбог, Світовид і Перун – це Боги-Творці, або влескнижний Триглав, про якого наголошується на д. 11А: *«найперше Триглаву поклонятися маємо»*. Але, виявляється, ще був **Богумір**, або **Бог Ум Ір** (з Ірію/раю – небесний). Про нього раніше ми нічого не знали. Натомість ВК називає його Богом-Творцем: *«Той бо Богумір, званий Твастирем, сказав слов'янам, аби вони були такими, як Боги веліли їм»*, він від Сварга науку давав (д. 22) – тобто Богумір це Бог Ума, він також чоловік Матері Слави і батько родів руських (д. 9А).

РЕЛІГІЙНА СИСТЕМА НАШИХ ПРЕДКІВ

Отже, першими були Отець Дія і Мати Слава, Бог Ум – це той самий Дія, бо він чоловік Слави. Це перша іпостась Трійці – Отець, Мати і Дух, поєднання земного (людського) і небесного. Сварг, його син Дажбог і внук Перун – інша іпостась Трійці, це ті, хто володіють силами природи і керують ними, Творці. В уяві наших славних предків вони теж одна родина, понад те, вони – *«Душі Пращурів суть»* (д. 1), тобто Боги – це уособлення живих отців, що зійшли на небо...

На жаль, через насильницьку християнізацію на цьому припинився розвиток філософської та релігійної думки наших пращурів. Але Велесова Книга дає нам змогу розпізнати її і належно оцінити. Книга засвідчує, що наші Предки мали людинолюбну, а не загребущу, людино-ненависницьку та зверхницьку релігію. Точиться жорстока боротьба за землі за душі людей, боротьба не на життя, а на смерть, але ви не знайдете у Влескнизі нічого подібного на зразок того, чим рясніє Біблія. До прикладу, настанови Мойсея щодо тих, хто має не таку віру, як він: *«Конче винищите всі ті місця, що служили там люди, яких ви виганяєте, своїм богам на високих горах і на пагірках, та під кожним зеленим деревом. І розвалите їхні жертовники, і поламаєте камінні стовпи для богів, і їхні святі дерева попалите в огні, а бовванів їхніх богів поруbate, і вигубите їхнє ймення з того місця»* (5 М. 12:2-3). Або слова, вкладені в уста Ісуса Христа: *«Коли хто приходить до мене і не зненавидить свого батька та матері, і дружини й дітей, і братів і сестер, а до того й своєї душі – той не може бути учнем Моїм»* (Лк. 14, 25-27).

Натомість учення, викладене у ВК, – це повага до старших, до Отців.

Ніде ви не прочитаєте про те, що жінка повинна бути безсловесною рабою в чоловіка, як на цьому наполягає Біблія. Жінка тут рівня чоловікові, бо вона „Мати Слава», „Зоря Сонця», „вона була навпроти Дія», тобто з'явилася на світ одночасно з Богом-Творцем, а не створена із ребра чоловікового. Автор Книги прославляє рівність усіх людей незалежно від становища та чину: *«В ті часи після Кия князями обирали багатьох отців, а князі особливі і всякі після князювання на Вічі оголошувалися простими мужами і ставали землю доглядати»* (д. 37Б).

Руські князі в давнину після закінчення терміну князювання поверталися до звичайного трудового життя. Не допускалася щонайменша спроба когось боготворити чи робити з нього кумира, як це було і є в християнстві. Російського царя самодура визнають за святого, якийсь рядовий народний депутат (т. зв. слуга народу) має масу пільг і ледь не за бога себе вважає – все за Біблією, яка пропагує покору та рабство: *«Раби – слухайтесь в усьому тілесних панів і не працюйте тільки про людське око, немов підлещуючись, але в простоті серця, боячись Бога! І все, що тільки чините, робіть від душі, немов Господові. А не людям!»* (Кол. 3:22-25). Ось аж куди замахнулися – порівняти пана з Господом.

Віра наших Предків не визнавала рабства в будь-яких його проявах. Коли на війні з римлянами було взято в полон велику кількість ворожих воїнів, вони відпрацювали десять років на нашій землі, відшкодувавши завдані своїм походом збитки, і їх відпустили на волю: *«То-бо радіє серце наше. Тож одречемося од злих діянь наших та прилучимося до добра. Отроків (невільників) пускаємо, обнімемо і скажемо, се створивши: це не збагнути умом розторгнутим (розбещеним. – С. П.), але пошануємо його як уміємо, – бо то тайна велика, як і Сварг»* (д. 11А). Тим часом і хазари, і греки охоче використовували рабську працю: *«А хезари брали до своєї роботи людей і велике зло чинили дітям та жонам»* (д. 4А), *«Греки суть празні, а славуні працювали рабами на них»* (д. 8/3).

Руси ревно оберігали *«світ зелений і тваринний»* (д. 25). І важко вкладається в голову, чому нинішнє покоління, називаючи наших Предків поганями, язичниками й ідолопоклонниками, вкладає у ці назви негативний зміст. Адже наші Предки відстоювали свою мову, свою віру, мали за богів Сонце, Природу-Матір і своїх Пращурів. Що ж тут неприйнятнотого для нас?

Замість того, щоб возвеличувати і розвивати своє, українські науковці уперто продовжують користуватися і поширювати упереджені вчення чужинців. Тому і не маємо долі, тому і блудимо по світах, шукаючи себе, своєї національної ідеї та опори. А вони ось де, поруч: *«Пам'ятаймо про минуле завжди, тримаймося правди нашої і здобудемо правду, – так*

здавна говорили *Отці наші і сильні були. Отож маємо повернутися до борозни їхньої*» (д. 29).

Прислухаймося поради автора Велесової Книги: *«Повчимося старому, – говорить він, – зануримо душі наші в нього, бо то є наше, що прийшло з Колом, і творить Божу силу»*.

«Коло, що творить Божу силу»... Що це таке?

На українській (руській) землі з давніх-давен панувала народна (Ведична) віра. Язичниками ми ніколи не були, цим словом нагородили нас загарбники, у яких замість мови був язик. Саме святість і сакральність нашої мови, мови, що ще в VII ст. до н. е. виступала чинником кола-єднання (*див. с. 397*), стояла на перешкоді новим завойовникам світу та їхнім ідеологам.

Народна віра (у І. Франка – громадська) – це плід колективного розуму і досвіду не десятків і навіть не сотень поколінь, а тисяч. Це не вигадані повчання якихось пророків та апостолів, не догми Мойсея чи Магомета, що їх склали з метою вивищитися над людьми і нав'язати свої ідеї.

У народній вірі немає окремих авторів, що потребують поклоніння, і вона не вимагає для свого утвердження жодних пропагандистських засобів, а тим паче жертв мучеників, оскільки і сенсу в їх муках немає ніякого, – писав О. Іванченко [53]. Можна покаятися праведним вчинком, ділом чи виправити допущене зло і самому виправитися, але не тим покаєнням, як у нас його розуміють, посипаючи собі голову попелом чи прирікаючи себе на страждання. Це не приносить користі ні людям, ні суспільству.

Народна віра будувалася не на фанатизмі і не на фантазіях окремих осіб, а на знаннях багатьох поколінь і черпалася вона із баченого навколо себе, із досліджень космічних та природних явищ. Яскравий зразок цьому Вільховське святилище-обсерваторія, де на невеликій території багато тисячоліть тому наші предки в точності розмістили головні небесні світила та планети.

Народна віра нашими пращурами називалася також Коло. На перший погляд це звичайний календар, річний колообіг, але з обожненими місяцями, над якими є вищі покровителі, а над тими ще вищі... Михайло Грушевський писав, що наш календар *«був скелетом, риштуванням, до якого чіплялись різні акти релігійно-поетичного і громадського життя... Річний календарний круг – се заразом властиво єдина наша релігійна система, недорозроблена, не унята в якусь ідейну цілість, передчасно розбита і зруйнована новими церковними заходами»* [11, т. 1, с. 171].

Та якби вчений був знайомий із Влескнигою, то ніколи б не назвав релігійну систему наших прадідів «недорозробленою». Ця віра була досконалою і дуже давньою. Права, Ява і Нава (божественний, явний і потусторонній світ) та Коло (річний сонячний кругообіг), як віра, згадуються в апокрифах уже VII ст. до н. е. Від Прави, що *«уложена Дажбом»* (д. 1), створене і християнське Православ'я, однак наші пращури розуміли його як служіння найвищим чеснотам, що складають основу Орійської релігійної традиції: Праві, Правді та Справедливості.

Віра наших предків – це світ, в якому вони живуть, і природні стихії, що їх оточують. Звернемося до дощечок 11А і 11Б, де виписано календар, за яким жили і трудилися наші Предки. Він набагато точніше відповідає природному циклу й українській хліборобській практиці, добовому та річному циклу затрат і збереження людської енергії. Це не просто календар, це життєдайне Коло Дажбога або Небозвід, створений за законами космічних сил. Його зображення, спочатку у вигляді бронзового диска, а пізніше на кістяній пластинці чи у формі кулі (булави) було символом релігійної та державної влади. Це Святе Коло, знак Дажбо у вигляді 12-кутної зірки (або 8-кутної, але з образом Божої Матері по центру чотирикутної рамочки, щоб у сумі було 12) до сьогодні використовують колядники. І не дивно, що їх завжди переслідували церква та офіційна влада – Зіркою (Звіздою, як ще називають знак Дажбо) вони славили давніх Богів, своїх Пращурів. Зображення Кола Дажбога було і на писанках (а також на кам'яних відтвореннях яйця), бо *«се Дажбо створив нам яйце, що є Світ-зоря»*.

Знаком Ора, який об'єднав усі роди в один Коло-рід, була булава, поділена на 12 умовних променів. Князі, що отримували її і присягалися на ній, називалися *«орчені»* (д. 37Б).

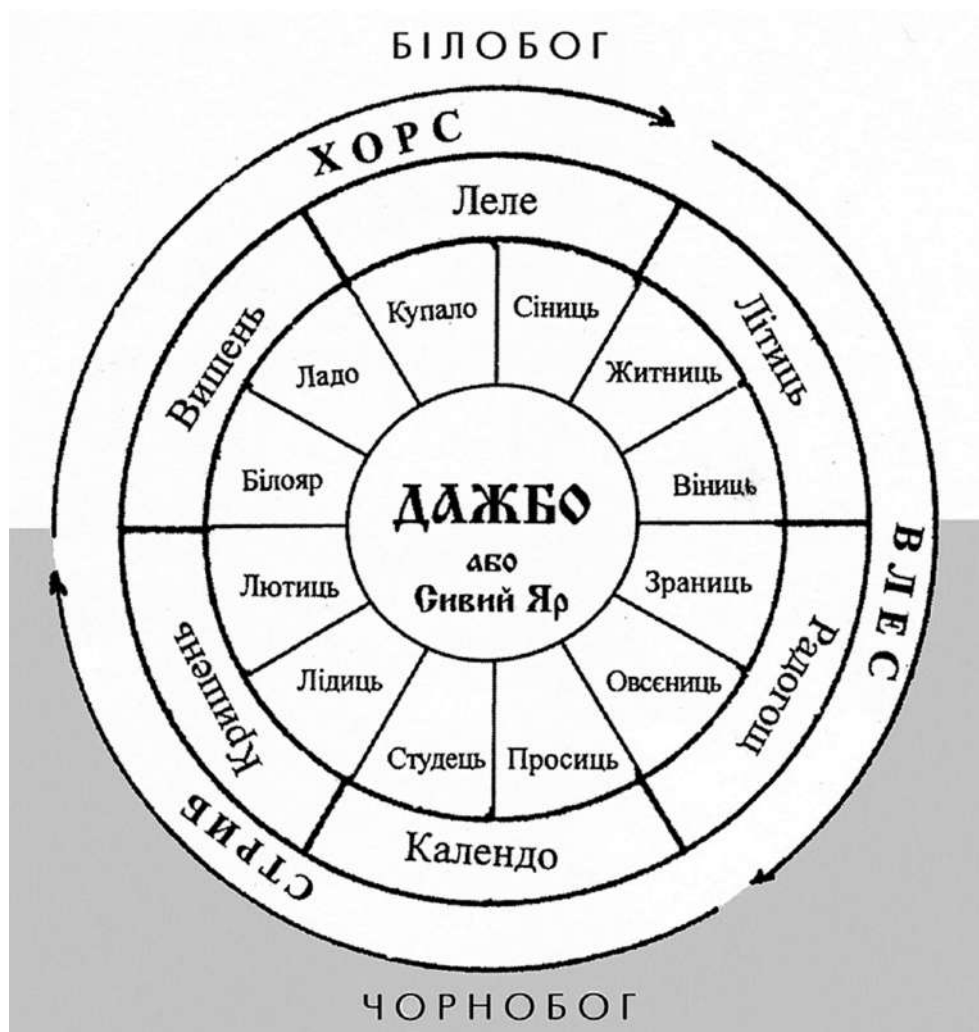
Отже, спробуємо зобразити Коло Дажбога графічно і відтворити той зміст, який у нього вкладали наші предки. Читаємо дощ. 11А і 11Б:

«Перун та Свентовенд, обоє удержані в Сварзі, а з обох боків їх Білобог і Чорнобог б'ються, але вони і Сварг, тримають світ, аби не бути йому повергнутому. А за ними обома Хорс, Влес і Стриб держать, а поза ними – Вишень, Леле, Літиць, Радогощ, Календо, Кришень. І цих усіх удержує Сивий Яр-Дажбо. І вони творять: Білояра, Лада, Купала, Сіниця, Житниця, Віниця, Зраниця, Овсениця, Просиця, Студеця, Лідиця і Лютиця.

А це є: пташиць-звіренць, милиць-дощиць, плодець-ягодець, бджолич-рестиць, кленциць-зеренць, вітриць-соломиць, грибиць-ловиць, бесідиць-сніжиць, страниць-святиць, радиць-світиць, кревиць-красиць, травиць-стеблиць. А зати́м інша суть: родиць-маслиць, живиць-відиць, лис-

твиць-квітиць, бодич-зведич, громич-сімич, липець-рибець, брезич-зелинць, гориць-страдиць, спасиць-листвеверзиць, мислиць-гостиць, ратиць-страиць, чуриць-рідичь».

Зараз рік ділиться на півріччя, квартали та на чотири пори року по три місяці, в чому важко визначити якусь астрономічну чи кліматичну закономірність. Принаймні півмісяця в кожній порі року за кліматичними умовами не відповідають означеній порі (наприклад, друга половина травня це ще весна чи вже літо?), а початок самого місяця не збігається з початком нового Кола Місяця. Натомість наші предки ділили рік на дві, три і шість частин.

Згідно їхнього вчення, Сварг управляє усім світом, Перун символізує дощові й грозові дні року, Свентовенд – сонячні. Білобог – уособлює ту половину року, де переважають світлові години, а Чорнобог – темні. Хорс, Влес і Стриб опікувалися відповідно чотирма місяцями посіву та росту, врожаю і скотарства, холоду та морозу.

Вишень – це два перші місяці року, власне, сама Весна; Леле – два наступних ласкавих теплих місяці, в які дозрівали трави. Цікаво, що саме з входженням у свої права богині Леле в лелек починають з'являтися на світ лелеченята; Літиць – два спекотних місяці літа; Радогощ – два місяці після завершення хліборобського року, місяці достатку (буквально – *«раді гостям»*); Календо – два місяці, які **коло** нове дають (сонячне); Кришень – два останніх місяці року, які є або його кришею (дахом, вершиною).

А такими відповідно були місяці: Білояр (перший місяць року – воевода, він же Яр-бог, *«який править весняним цвітінням та русаліями, водяними, лісовиками та домовими»* (д.38А) та Яр-овен (6Г), розпочинався за нинішнім стилем 21 березня) і Ладо *«який править лади родинні і благості всякі»* – д. 38А; Купало, *«який до митнищ правитиме та всяким омовінням»* – д. 38А (дуже тепло, вода, як купіль) і Сіниць – тут, певно, мало б бути Сунець (Сун – давня назва Сонця), пора найбільшої активності сонця, бо сіно заготовляють раніше; Житниць – збирання жита і Віниць – місяць, який віншує всі польові роботи; Зраниць – ранній початок ночі (темних годин вже більше, ніж світлових) і Овсениць – від Овса, найпоживнішого зерна, його борошно навіть жертвували Богам (д. 31), запрошують гостей, святкують Овсени (велику та малу – д. 37А), такий собі підсумок хліборобського року – День Господаря і Врожаю; Просиць – треба вже стримувати свої апетити й переходити на просо, бо попереду довга зима (християнство цей період постить. Не виключено, що це вкорочене «Просинець» – місяць, коли просинається сонце) і Студець – місяць, який студить, холодний; Лідиць – все скуто льодом та Лютиць – ще лютує зима (цікаво, що слов'яни, які жили в холодніших краях, зокрема на Балтійському морі, називали себе лютичами або лютицями).

А удержує їх усіх Дажбо – Сивий Яр. До речі, веснянолітні місяці, згадувані у Влескнизі, – Леле, Ладо, Купало, які перебувають під опікою Ока-Сонця (воно ж Око-Лада – Дажбо), зафіксовані й у багатьох купальських піснях.

Далі за місяцями вказуються певні особливості того чи іншого періоду. Складаємо відповідну таблицю – відповідь сама йде до наших рук: *пташиць-звіренць* припадає на місяць Білояр, саме тоді, коли оживає

природа, гніздяться птахи і плодяться звірі; *милиць-дощиць* – особливо благодатний (милий) дощ від Ладо (згадайте народне: «два дощі в травні і не треба агронома»); *плодець-ягодець* – починають дозрівати ягоди і плоди; *бджоліч-рестиць* – період роїння бджіл; *кленчиць-зеренць* – заклик (клич) про те, що пора збирати зерно; *вітриць-соломиць* – період вітрів, що розвіває соломку; *грибиць-ловиць* – час для збирання грибів і початку полювання; *бесідиць-сніжиць* – у цей час ліпше вже сидіти вдома, мирно бесідувати, бо вже починає сніжити; *страниць-святиць* – святе діло дати притулок мандрівникові, який не встиг до холодів потрапити в рідну домівку, або допомогти якомусь безхатченкові; *радиць-святиць* – найліпший час для Віча, щоб порадитися про суспільні справи, святкують Коляду; *кревиць-красиць* – період лютих морозів, які красять ніс і щоки; *травиць-стеблиць* – вказує, що вже обмаль трави-стебла (сіна) для худоби.

Місяці та їхня суть за Велесовою Книгою

Місяці тогочасні	Місяці сучасні	Головна суть місяців	Інша суть
Білояр Ладо	21.03 - 20.04 21.04 - 21.05	пташиць-звіренць милиць-дощиць	родиць-маслиць живиць-відиць
Купало Сіниць	22.05 - 21.06 22.06 - 23.07	плодець-ягодець бджоліч-рестиць	листвиць-квітиць бодич-зведич
Житниць Віниць	24.07 - 23.08 24.08 - 23.09	кленчиць-зеренць вітриць-соломиць	громич-сімич липець-рибець
Зраниць Овсениць	24.09 - 23.10 24.10 - 22.11	грибиць-ловиць бесідиць-сніжиць	брзич-зелинць гориць-страдиць
Просиць Студець	23.11 - 21.12 22.12 - 20.01	страниць-святиць радиць-світиць	спасиць-листвеверзиць мислиць-гостиць
Лідиць Лютиць	21.01 - 19.02 20.02 - 20.03	кревиць-красиць травиць-стеблиць	ратиць-страниць чурець-рідиць

А за тим іде інша суть: *родиць-маслиць* – починають телитися корови, народжуються телята, з'являється молоко, масло; *живиць-відиць* – те саме, що й у першому випадку: благодатний весняний дощ, який наші предки називали Живою Водою; *листвиць-квітиць* – період буяння листя та квітів; *бодич-зведич* – найліпший період для зведення (парування) тих, хто «бодається», тобто корів; *громич-сімич* – період (мабуть, тиждень) сильних літніх громів; *липець-рибець* – квасять у липівки (бочки з липи) овочі, ловлять і засолюють рибу; *брзич-зелинць* – зелень уже відходить, ледь бринить; *гориць-страдиць* – дерева вже «горять»,

листя опадає; *спасиць-листвеве́рзиць* – спасаються опалим листям, щось накривають від морозів або запасають вівцям та козам; *мислиць-гостиць* – період гостин і спільних роздумів; *ратиць-страиць* – зменшуються запаси для худоби (ратиць), треба раціональніше витратити корми; *чурець-рідиць* – чурець (чур, щур – «старий») – найстаріший період року, рідиць – розмерзається земля, під ногами рідке болото.

Календар (Ко́ла дар) – це не просто таблиця із послідовним переліком днів та місяців року, як пояснюють деякі словники. Це система, за допомогою якої фіксується і обліковується часовий простір. Своєю чергою часом управляють якісь вищі сили, він проживається не однаково в горах і в пустелі, в лісі і в степу. Правильно підмітив П. Мовчан: час – категорія національна. Лише хліборобське плем'я могло витворити календар Дажбога і на його основі релігійну систему, яка так і називалася Ко́ло (д. 27 фр.), де головним було Сонце, бо тільки хлібороб мав нагальну потребу стежити за небесними тілами і зв'язати свою діяльність за земними змінами стихій.

Можна писати цілі томи досліджень про психологічні особливості українського народу, але ніщо ліпше не схарактеризує його, як обожнений, злеліаний українською мовою і майстерно виписаний Іларом Хоругином календар наших Пращурів і який він називає «Раєм слав'янським» (д. 11Б). У зв'язку з цим доволі точно схарактеризував український народ Микола Костомаров: *«У этого народа много именно того, чего не достаёт у Великорусов; у них сильно чувство всеприсутствия Божия, душевное умиление, внутреннее обращение к Богу, тайное размышление о Промысле над собою, сердечное влечение к духовному, неизвестному, непредставляемому воображением, таинственному, но отрадному миру»*.

Саме на цьому Колі (календарі) формувалася віра, колективне підсвідоме, або, як сказав би філософ Сергій Кримський, певна психокультура нашого народу. Народу, що дав світові основи індоевропейських мов, народу-переможцю, перед яким схиляли голови асирійці, римляни, греки і хазари від часів скита Кияксара до гуни Аттили і руса Святослава Хороброго.

Поклоніння Богам, у розумінні наших предків, – це не сліпа віра в якусь вигадану й невидиму істоту. Це перш за все вшанування своїх Праотців, які й стали Богам. Наші прапрадіди були зобов'язані знати за іменами щонайменше 12 колін свого роду. Стільки скільки на небі знаків зодіаку, стільки скільки рік налічує місяців. Коли ти знаєш 12 поколінь, значить ти дужий, від чого, до речі, й походить слово дюжина, яке нам видають за французьке.

Віра давніх українців була вірою сильних людей – не просити манни з неба і не чекати, б'ючи поклони та товкти пальцями в ікони й інші дерев'яні зображення Богів, що захистить тебе якась небесна сила від голоду та біди, а трудитися, мечами добувати свою долю: *«Таку мали вказівку на часи наші, аби не діяли хибно й Отцям почесні складали: не персти бездіяльні товкли об дерево, а щоб руки наші утрудились об рала свої і мечами добували незалежність нашу»* (д. 14).

Наші предки прагнули до пізнання світу і віддавали хвалу не якомусь ідолу, а Всевишньому Розуму – чисто умовному Триглаву, що, до речі, відображений у нашому національному гербі: Сваргору, який зварганив цей світ, і його породженням – Перуну, який наводить лад на Землі, та Дажбогу, який *«відповідає за те, щоб після нічної тьми обов'язково відроджувалося світло дня і навіть в ночі світився Місяць та запалювалися зірки»* [5, с. 164].

Обожнення Праотців, природних явищ та живих істот розкриває глибину духовного світу українців, показує їх ставлення до інших народів та довкілля, характеризує як чуттєву, творчу й відповідальну націю.

«Повчимося старому, зануримо душі в нього, бо то є наше, що прийшло з Колом, і творить Божу силу», – нагадаємо ще раз настанову Ілара Хоругина і звернемо свою увагу на один археологічний документ, що називається *«золотою пластинкою від скитського наголовного вбрання»*. Знайдено його на Черкащині. Старший він і за Геродотові «Історії», і за Біблію, не кажучи вже про давньоруські літописи.

В історичній літературі пишуть, що на цій пластинці зображено сцени із життя скитського царя Колоксая. Але чомусь ніхто не хоче помічати, що насправді тут зафіксовано дуже важливу для всього світу інформацію, а саме священні дії, які, можливо, були запроваджені ще великим Першосвятителем Рамою (першим Орою).

Насмілюся припустити, що це сам Ора став на коліна перед жінкою-Богинею (вона ж Мати-Родоначальниця, Мати-цариця), яка символізує початок всього живого на Землі і яку ототожнювали з головним небесним світилом Сонцем.

Пізніше християни цю жінку називатимуть Божою Матір'ю і зображатимуть її на фоні Сонця (т. зв. ореол чи німб), а священники триматимуть у руках хрест.

У правиці Мати-Богиня тримає Коло – символ Сонця і віри, а не люстерко, як досі нас переконують історики та археологи. Не могли наші предки в доволі прогресивному I тис. до н. е. ставати навколішки перед дзеркальцем.

Батько Ора схиляється не перед ним і не перед якимсь дерев'яним ідолом, а перед Сонцем і Жінкою. Цей образ Жінки-Сонця, як покровительки річного колообігу, знаходимо також у Біблії: *«І з'явилося на небі велике знамення – жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць. І на голові її вінець із дванадцяти зір. І мала вона в утробі, і кричала від болю, та муки терпіла від породу... І дитину вродила вона чоловічої статі, що всі народи має пасти жезлом залізним»* (Об. 12:1,2,5).

Іван Богослов описує тут жінку, яку ми бачимо на українських археологічних матеріалах, а отже він підтверджує, що саме з території України пішла віра, що її називають християнською, а жінку, яка тримає в руках Сонце, – Божою Матір'ю. Місяць під ногами цієї жінки пізніший символ православної віри – згадайте традицію в основі хреста розміщувати зображення місяця.

Неодноразові свідчення про Матір-Сонце зустрічаємо у Влескнизі, в якій вона – Мати небесна, Мати-Слава і Мати-Птиця: *«І б'є крилами Мати небесна Слава, й розповідає нащадкам про тих, хто ні грекам, ні варягам не піддавався»* (д. 7Ж).

Маємо чимало свідчень того, що образ святої Богородиці пішов від наших Предків, з території України. Юрій Канигін цілком справедливо стверджує, що *«наш народ перебуває в центрі священної історії»*. Юрій Шилов також не помиляється в тому, що Україна-Русь була *«не молодшою хрещеницею Еллади-Візантії, а її повивальною бабкою, яка залишила свої доленосні для всього людства сліди»*.

Коло було Богом у наших далеких предків – колом будувалися трипільські міста, колом випікався різдвяний хліб колач. Як ознаку єдності роду, як надію на воскресіння померлого, на зразок того, як воскресє зерно, посіяне в землю, і на солодке життя покійника на тому світі, на похоронах і нині по колу пускають солодку ритуальну страву із зерна пшениці – **коливо...**

Коло – це порядок, це Право, божественна віра і велика пошана до предків та їх заповітів, які передавалися на нашій землі від укрів до палів, від палів до скитів і антів, а потім до українців-русів. Розірвеш це коло, вийдеш за його межі – і ти вже втратив зв'язок зі своїм родом, зі

своєю землею. Таку віру геніальний мислитель І. Франко називав громадською релігією, народною, а не клановою, яким, по суті, було і залишається християнство.

Наші Предки, як діти природи, як сини Богів, жили згідно законів Неба (Прави), бо ці закони були джерелом всього живого на землі, тим, що давало людям енергію і силу. Заклик Предків конкретний: відректись від злих діянь та прилучитися до добра (д. 11А), як це роблять Перун та Свентовенд, Білобог та Чорнобог. Попри свій різний характер ці Боги успішно утримують відповідний порядок у Всесвіті. Так само і люди мусять ладити між собою.

Годі шукати філософію, вищу за ту, що її мали наші Пращури. Ніщо не зрівняється з нею. Християнству, яке сьогодні займає в світі панівне становище, далеко до неї. Навіть митрополит Іларіон змушений був це визнати: *«Аналіз сучасних протонародних вірувань показує, що багато з того, що було в давнину, позосталося й тепер, при Християнстві, тільки підчищене ним. Ці давні вірування були для людини її філософською системою і давали їй можливість розуміти довкільний світ, бо ці вірування відповідали на всі запити його Духа»* [12, с. 370].

ФІЛОСОФІЯ ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУТІ УКРАЇНСЬКОЇ ВДАЧІ

Ті, хто виховувався на творіннях Леоніда Залізняка, Петра Толочка, Юрія Канигіна, дуже подивовані Велесовою Книгою, яка доводить, що наші предки мали свою культуру, релігію і що не вони, а в них навчався світ жити та творити.

З неприхованим екстазом, аж захлинається від благовоління перед єврейським народом Ю. Канигін пише: *«Євреї – особливий народ... За виробленою євреями програмою розвивається яфетичний світ. В основному, звичайно. Ні, скажете? А Біблія, а вся християнська церква? А моральні устої (Нагірної проповіді)? Вся наша європейська цивілізація, тобто та, що живе за законами і вченням Христа, який стоїть на плечах Мойсея?.. Фізично євреї ввійшли в життя багатьох націй і народів. А духовно – навпаки, всі інші нації й народи ввійшли в інтелектуальний, релігійний, духовний дім, зведений іудеями. Що становить духовний світ – душу українців, поляків, німців, італійців, французів та будь-якої європейської нації? Християнство з його Богом, Трійцею, апостолами та їх ученнями, Біблією, молитвами, мораллю (заповідями), мистецтвом (ми вже говорили, що основний зміст усього європейського живопису, поезії – біблійно-християнський), філософією (моральний імператив Канта, Гегель, Фіхте, Соловйов, Розанов, Бердяєв та весь*

ідеалізм), способом життя, святами, обрядами, віруваннями, обрисом міст (золотоверха Москва, собори Рима, київські церкви тощо). Звідки це все? Хіба не від Ізраїлю? Адже все давньоруське книжництво (за змістом) звідти. А чий імена ми носимо?» [13, с. 168-169].

Можливо, такий потік брехливо-бравурних слів когось і вразить, але не того, хто прочитає і вникне у Велесову Книгу. Наш читач має чим відповісти. А імена Канта та компанії, разом узяті, не йдуть у порівняння з Іларом Хоругином, який відтворив філософію нашого життя набагато раніше єврейських філософів. Понад те, й саме слово «філософія», найімовірніше, походить від імені нашого Бога Велеса – «велесовія».

Твердження ж, що і давньоруське книжництво від євреїв, взагалі викликає усміх, бо чи можна, наприклад, Велесову Книгу назвати хоча б наближено єврейсько подібним твором? Чи, може, «Історії» Геродота можна назвати такими? А між тим, про євреїв Геродот не згадує навіть віддаля, тоді як наші предки теукри, пали, скити, будини, олейці тощо там головні дійові особи...

Книгами «Код України-Русі» та «Українська цивілізація. Ведія», гадаю, мені вдалося спростувати заїжджені сентенції, які повторює Канигін про те, що *«Вся наша європейська цивілізація... живе за законами і вченням Христа, який стоїть на плечах Мойсея»*, що *«Фізично євреї ввійшли в життя багатьох націй і народів. А духовно – навпаки, всі інші нації й народи ввійшли в інтелектуальний, релігійний, духовний дім, зведений іудеями»*. Це результат фальсифікацій історичних джерел і багатовікових маніпуляцій людською свідомістю. Не більше.

В одному має рацію Ю. Канигін: *«За виробленою євреями програмою розвивається яфетичний світ»* (українці теж вважаються нащадками наймолодшого Ноєвого сина Яфета). Але це сталося не так вже й давно, а відтоді, як нашим предкам через масові репресії і війни нав'язали християнство. І, як виявляється, зовсім не Сим (від якого нібито пішли євреї) за заповітом Ноя має диктувати програми розвитку іншим народам. Цю місію привласнили собі самі євреї, підлаштувавши під себе Біблію.

Польський хроніст Олександр Гваньїні (XVI ст.) користувався ранішими редакціями Біблії, і ось який заповіт Ноя наводить він: *«Ти, Симе, молися, як священик, відправляючи духовний уряд. Ти, Хаме, працюй на полі, вигадуючи різні ремесла, як робітник. А ти, Яфете, керуй і борони, як король і рицар, користуючись зброєю, і утримуй держави в певних ухвалених правах і повинностях»* [14, с. 47].

Так здавна і було. Нащадки Яфета – теукри, пали, скити, анти управляли світом, і вони дали світові релігії, з них писали своїх героїв і царів греки та євреї. А вже з насильницьким запровадженням християнства

підрядили собі на службу інші народи: *«Народ Ізраїлю кращий із роду людського... Світ створений лише для євреїв, вони – плід, інші народи – лушпиння»* (Талмуд). Для євреїв, як, на жаль, для Толочка та Канигіна, українців нібито й не було і немає. Тому й не визнається ними Велесова Книга як плід філософської думки українського народу.

...Свою сонячну віру наші предки так і називали Сонячною, а ще Дажбожою, Правуславляючою, Коло, Ведичною. Іван Франко в повісті «Захар Беркут» називав її громадською вірою. Чужинці, натомість, називали її язичництвом та поганством...

Філософія автора Влескниги кардинально різниться від філософії творців Біблії. Порівняємо. Біблія: *«І станеться, коли Господь Бог твій, уведе тебе до того Краю, якого присягнув був батькам твоїм, Авраамові, Ісакові та Якову, щоб дати тобі великі та гарні міста, яких ти не будував, та дома, повні всякого добра, яких ти не наповнював, і тесані колодязі, яких ти не тесав, і виноградники та оливки, яких ти не садив, і ти будеш їсти й наситишся»* (5М. 6:10-11). *«І ти винищиш всі ті народи, що Господь, Бог твій, дає тобі, – не змилосердиться око твоє над ними»* (там само, 7:16).

І таких настанов єврейського бога юдеям – загарбати чуже, винищити інші народи – в Біблії хоч гатку гати.

А ось цитати з Влескниги: *«Молитвою зміцнивши тіло, поївши, йдемо до полів наших трудитися, як Боги веліли кожному чоловікові, що повинен трудитися на хліб свій»* (д. 3А). *«Одречемося од злих діянь наших та прилучимося до добра»* (д. 11А). *«Життя наше в степах до кінця є нашим і не потребуємо чужого»* (д. 35Б)...

За цими цитатами істинний характер і внутрішній світ творців П'ятикнижжя та Велесової Книги. Мойсей – кровожерний людиноненависник і агресор. Його філософія далі задоволення своїх інстинктів та інстинктів свого племені не йде. Натомість Ілар Хоругин відкидає зло і будь-яке посягання на чуже. Його мислення всеохоплює, інтереси сягають небес на рівень Богів: *«Походимо од Дажба і стали славні, славлячи Богів наших, ніколи не просячи, не молячи про блага для себе»* (д. 24В).

Він наполягає на відповідальності кожного не тільки за свій рід, а й за долю всього світу: *«Любіть світ зелений і тваринний! Любіть друзів своїх і будьте мирними між родами!»* (д. 25). Не лише Боги мають дбати про Рай (Небо), а й люди: *«маємо глядіти степи райські на небі, яке є синім, а та синь іде од Бога Сварга»* (д. 26). *«А ми, діти їхні (Богів. – С. П.), бажаємо здоровими бути і щасливими; мати дітей багато і собою пишатися»* (д. 30). Тобто, усі ми в одвіті за те, яким завтра буде небо над нами і як житиме наступне покоління...

Як справжній українець, Хоругин залюблений в рідну землю, степи, квіти та пісню: *«І співаємо (адже ми руси) про славні дні ті. Маємо пісні од Отців наших про красне життя в степах та про славу Отців!»* (д. 18А). Руси-україни в нього – славуні, сини Бога і тому вони мушили відповідати своєму високому призначенню. Вони – люди честі, слова та обов’язку, дбають про чистоту своєї душі й тіла, *«проголошуючи славу Богам, які суть Отці наші. А ми, сини їхні, достойні бути в чистоті тілесній та душевній»* (д. 26).

Ілар Хоругин готовий до неймовірних обмежень та самопожертви заради своєї країни і народу: *«Маємо спати на сирій землі і їсти траву зелену, доки не буде Русь вільна і сильна»* (д. 8). Він виявляє особливі почуття до жінки-матері. Жінка у нього *«була навпроти Дія»* (д. 30), тобто з’явилася на світ одночасно з Богом-Творцем, а не створена з ребра чоловікового, як це стверджує Біблія. Тобто, вона рівня чоловікові. Ісус зневажав свою матір (Марка, 3:31-34), в апостола Павла жінки взагалі *«гріх Єви»* (1Кор., 14-35). У Влескнизі вона – Мати Слава, Зоря Сонця, Ясна, Берегиня. Саме так – з великою любов’ю та пієтетом споконвіку ставляться до свої матерів українці.

ВЕЛЕСОВА КНИГА СПРОСТОВУЄ ТВОРЦІВ БІБЛІЇ

Тих, хто вважає, що в нас нічого свого не було, а все пішло від Ізраїлю і євреїв, багато. Що це не так і що навпаки євреї запозичали у нас, свідчить чимало фактів. Є такі й у Велесовій Книзі. Полистаємо Біблію і затримаємося на 105 псалмі (в деяких виданнях вона 106). У ній переспівується виведення Мойсеєм євреїв із єгипетського полону. Прошу звернути увагу на фрагмент від 17 до 38 вірша:

17. Розкрилась земля і Датана поглинула, Авіронові збори накрила,
18. і огонь запалав на їхніх зборах, і полум’я те попало безбожних...
19. Зробили тельця на Хориві, і били поклони бовванові вилитому,
20. і змінили вони свою славу на образ вола, що траву пожирає,
21. забули про Бога, свого Спасителя, що велике в Єгипті вчинив,
22. у землі Хамовій чуда, страшні речі над морем Червоним...
23. І сказав Він понищити їх, коли б не Мойсей, вибранець Його, що став був у виломі перед обличчям Його відвернути Його гнів, щоб не шкодив!
24. Погордили землею жаданою, не повірили слову Його,
25. і ремствували по наметах своїх, неслухняні були до Господнього голосу.
26. І Він підійняв Свою руку на них, щоб їх повалити в пустині,

27. і щоб повалити їхнє потомство посеред народів, та щоб розпорошити їх по країнах!

28. І служили Ваалові неорському, й їли вони жертви мертвих,

29. і ділами своїми розгнівали Бога, тому вдерлась зараза між них!

30. І встав тоді Пінхас та й розсудив, і зараза затрималась,

31. і йому пораховано в праведність це, з роду в рід аж навіки.

32. І розгнівали Бога вони над водою Меріви, і через них стало зле для Мойсея,

33. бо духа його засмутили, і він говорив нерозважно устами своїми...

34. Вони не познищували тих народів, що Господь говорив їм про них,

35. і помішались з поганами, та їхніх учинків навчились.

36. І божищам їхнім служили, а ті пасткою стали для них...

37. І приносили в жертву синів своїх, а дочок своїх демонам,

38. і кров чисту лили, кров синів своїх і дочок своїх, що їх у жертву приносили божищам ханаанським.

А тепер прочитаємо уривок з Велесової Книги (д. 6Г), де описується вихід русів із вавилонського рабства, про який ми навіть не знаємо, що такий був. А був, бо перси (вавилоняни) не раз нападали на наших предків і, звісно, їм не раз вдавалося захопити в полон якусь частину населення з їхніми стадами тварин.

Довго тривали літа рабства.

І прийшов-таки день утечі русів від Набсур-царя.

Перси не гналися за нами, а прийшли до країв наших

і там почули пісні наші до Інтри,

і воліли вірувати Богам нашим та до своїх не силувати.

Наші отці одні хомути носили

і ніяк не звалися інакше як язичники,

коли вавилонське рабство терпіли.

Князем у персів був Набсур-цар, який повелівав ними.

А руси свою юнь давали до війська на загибель.

Доньки їхні за стан свій гнучкий

і щоки красні потерпали, а то й киями були биті.

І не могли вони так довго терпіти

і сказали отцям, що не до серця це їм.

У ті дні великий трус і землеворот стався –

аж до небес там коні і воли металися.

Вирішили ми забрати стадо своє

та повернутися на північ, щоб спасти наші душі.

Це біблійний і влескнижний опис однієї й тієї самої події. Під час великого землетрусу – у псалмі: *«Розкрилась земля і Датана поглинула, Авіронові збори накрила, і огонь запалав»*, у Влескнизі: *«У ті дні великий трус і землеворот стався»* – люди користуються моментом і тікають з полону. За Біблією, втікачі «на Хориві» роблять статую вола (тельця) і б'ють йому поклони. Б'ють і вірні Мойсея, ті, хто раніше *«служили Ваалові неорському»*: *«змінili вони свою славу на образ вола»*, *«і помішались з поганами, та їхніх учинків навчилися»*.

Наші ж отці, за Велесовою Книгою, навіть у полоні, коли *«одні хомути носили»*, залишалися вірними рідним Богам, за що їх прозивали «язичниками». Перси не гналися за русами, а прийшли до них *«і воліли вірувати Богам нашим»*, тобто навчилися нових звичаїв, про що також говориться у псалмі.

Влескнига однозначно говорить, що наші праотці повернулися на північ. У псалмі йдеться про Ваал неорський (а не єгипетський), під яким бачимо погано прихований «перський», і про гору Хорив, що названа іменем брата засновника міста Києва Кия. Та й «образ вола» – це тотем одного з наших покровителів – Бога Велеса.

Тобто, біблійний варіант історичної події теж веде втікачів на північ. Як тут не згадати Книгу пророка Ісаї, в якій він розповідає про втікачів із Вавилонського полону: *«Мешканці Теманського краю винесіть воду назустріч для спрагненого, втікача зустрічайте з хлібом! Бо втекли вони перед мечами, перед голим мечем, і перед натягненим луком, і перед тяготою війни»* (21:14-15)? Темань (Тамань) знаходиться в північному Причорномор'ї і вона вже належала Скитії. Та й переходили вони не Червоне море, як видає український переклад Біблії, а Чермне (у російському перекладі саме так). Своєю чергою «Чермне» перекладається як «море очерету», чим розвіюється легенда про те, що Мойсей, нібито, провів утікачів з єгипетського полону по дну Червоного моря.

Ще одну підказку, що описані в Біблії події стосуються скитської землі, знаходимо в наступному псалмі, де міститься заклик дякувати Богу за врятування: *«Нехай величають Його на народньому зборі, і нехай вихваляють Його на засіданні старших!»* (Пс. 106:32). Саме така система управління була в наших предків: *«Так Віче рішило вслід за отцями»* (старшими), наголошує Влескнига (д. 33).

По ходу псалом 105-й відкриває нам ще одну таємницю. Якщо після того, як утікачі повернулися на північ, вони *«приносили жертву божисцям ханаанським»*, виходить, що часто згадуваний в Біблії Край ханаанський це якась частина Скитії. Підтвердження цьому знаходимо в

того ж Ісаї (Іс. 23:12): *«Уставай, перейди до Кіттіму, але й там ти спочинку не матимеш. Це земля ханаанська...»*. А Кіттім і є Скитія.

Як бачимо, і псалми засвідчують, що біблійні історії це насправді погано прихована переробка прадавньої історії русів. Не було ніякого єгипетського рабства, що нібито сталося XIV-XII ст. до н. е., а був вавилонський полон русів у VI ст. до н. е., який і видали творці Біблії за єгипетський полон, додавши 6 століть, щоб збільшити вік єврейського народу.

Факт збігу подій, описаних в Біблії і Велесовій Книзі, також спростовує вигадки вчених про нібито неавтентичність твору Ілара Хоругина.

ВЕЛЕСОВА КНИГА ЯК НАУКА

Як уже мовилося у вступній статті, автор Книги Ілар Хоругин був учителем-волхвом. А волхви, слухно зауважував доктор психології Олексій Губко: *«були не лише першими стародавньо-українськими жерцями, першослужителями нашого язичницького релігійного культу, але й творцями всієї праукраїнської культури й державності. Волхви концентрували в собі всі земні й, можливо, небесні знання з космології, астрономії, астрології, географії, математики, метеорології, агрономії, медицини, сільського господарства, будівництва і т. д. Скерувували розвиток економіки краю, його екологію. Забороняли вирубувати ліси і розробили доктрину розселення українців, кількість яких бурхливо зростала. Сприяли консолідації держави, народовладдя, вічевого права»* [15].

Влескнига повністю підтверджує висновки вченого. Її автор демонструє унікальні навіть на сьогодні знання. Він знає, що світ побудований за зразком яйця, описаний ним календар просто вражає своєю астрономічною та математичною точністю. Тим, хто заперечує орійське походження українців, як, наприклад, академік Л. Залізняк, Ілар Хоругин переконливо вказує, що це саме так – ми діти батька Ора.

Досліджуючи праці Геродота і Гомера, я дійшов висновку, що легендарна Троя (Троянь) знаходилася на території України. Це саме підтверджує і Влескнига: *«А тому не послабляймося і не дамо землі нашої, як і землі Трояні не дали римлянам»* (д. 7Б).

Нині противники колективного господарювання намагаються переконати суспільство, що в Україні від часів Трипілля панувала лише приватна власність. Однак інформація про те, що, наприклад, худоба належала всьому роду, проходить через усю Книгу. Понад те, окремі роди навіть пробували вести свої господарські справи спільно – д. 35А.

Велесова Книга докладно виписує світоглядну, державотворчу та релігійну концепцію нашого народу, за якою жили і творили наші

Пращури, і яка могла б бути рятівною для нинішнього покоління українців.

Якщо нам досі втлумачують, що демократію, як форму правління, вперше було запроваджено греками в середині I тис. до н. е., то з Влескниги бачимо, що наші Предки користувалися народовладдям набагато раніше: *«...правили п'ятнадцять віків через Віче. А збиратися на нього і судити всякі відносини належало чесно. Так правила наші Отці: всяк міг слово сказати і те було благом»* (д. 3Б).

Всі важливі питання виносилися на Віче.

Уже третє десятиріччя політики незалежної України б'ються над тим, яку форму державного правління обрати? А тим часом наші Праотці успішно керували країною за допомогою Віча: *«Вибирали князів від усього полюддя»*, а над ними були старотці. *«Так Віче рішило вслід за отцями»*, зазначає д. 32, і стає очевидним, що спершу питання розглядали на раді старійшин, а потім виносили на Віче. Це була справедлива і мудра форма організації влади. Можемо порівняти: *«В ті часи, після Кия, князями обирали багатьох отців, а князі особливі і всякі після князювання на Вічі оголошувалися простими мужами і ставали землею доглядати. А князі, які були орчені, дбали про людей і достатки, одержували їжу і всенький пожиток од людей своїх»* (д. 37Б). Лише князь, який на даний момент був при владі (носив знак Ора), мав право на преференції. А якщо він втрачав владу, то ставав простим мужем. Натомість, про те, які привілеї мають в наш час не лише князі – президенти і прем'єри, а й так звані народні слуги-депутати (навіть колишні) нам добре відомо.

Ми чомусь як вогню боїмося федералізації країни, а між тим саме за таким принципом будувався державний устрій Руськолані, яка зуміла згуртувати навколо себе сотні родів від Карпат до Волги: *«З часів Ори наші Отці були спільно з борусами – від Ра-ріки до Непрени і Карпат великою державою. Родами ті правила від імені родичів і Віча. І всяк рід називався іменем своїх родичів-правителів»* (д. 6А); *«У той давній час багато родів зібрали отці. Вони мали старших і Віче. Князів обирали на сім років „від Коляди до Коляди»* (д. 33) або *«від Овсени до Овсени»*, *«Їм платили данину з полюддя й підкорялися, водячи стада свої, й обробляючи землю»* (д. 6Б)... Ще одне суттєве зауваження: *«руси вибирали князів своїх, а ті од родів своїх були. І роди дбали про плем'я: кожному князя свого. З князів обирали князя старшого, і той був Отцем у бою. І так жили на землі тій»* (д. 23).

Про ефективність Вічевої форми правління говорить те, що вона проіснувала на наших землях півтори тисячі літ.

... Велесо́ва Кни́га – це кни́га слави і мудрості прада́внього украї́нсько-го наро́ду. Вона вчи́ть, звідки черпати зна́ння, як жити в ла́ду з приро́дою і між ро́дами, як будувати і відстоювати сво́є життя́, як керувати держа́вою і т. п. Ко́жний украї́нець му́сить зна́ти це. Бо, як ка́зав Миха́йло Груше́вський, «Завдя́ки і́сторичній пам’я́ті лю́дина ста́є осо́бисті́стю, наро́д – на́цією, краї́на – держа́вою».

МОВА І МОВИНСТВО

Слово рідне – то вели́ка сила. Ко́жний кня́зь, чи во́євода ма́в при сво́єму вій́ську боя́нів, які в супро́воді му́зичного інстру́менту розпо́відали во́їнам про вели́ку сла́ву праотці́в і надихали на́щадкі́в на подвиги но́ві.

І та зе́мля пові́дає ще про ме́рзенні війни́ та злі вчи́нки.

А ми віді́йшли до гі́р Карпа́тських і до Ки́я

і били воро́гів за злі я́зики.

І співа́ємо – а́дже ми ру́си – про сла́вні дні́ ті.

*Ма́ємо пі́сні од Отці́в на́ших про кра́сне життя́
в сте́пах та про сла́ву Отці́в.*

д. 18А

Проте сьо́годні до́водиться з при́крістю конста́тувати, що й се́ред своїх є не́мало та́ких, хто не хо́че визна́вати «пі́сні од Отці́в на́ших про кра́сне життя́ в сте́пах та про сла́ву Отці́в». Зо́крема Велесо́ва Кни́га – це́й шеде́вр літе́ратурної й філосо́фської думки, ва́жливи́й до́кумент з на́шої і́сторії – украї́нською акаде́мічною нау́кою до́сі вважа́ється за пі́дробку.

Уті́м це пита́ння ча́су. Зо́доровий глу́зд ра́но чи пі́зно пере́може. Й без офі́ційного визна́ння Кни́га вже ма́є своїх ша́нувальни́ків.

Ні́чим не мо́гли взяти воро́ги на́ших пращу́рів – ні погро́зами, ні оббрі́хування́м, ні насмі́шками. Во́ни мі́цно трима́лися сво́єї мови́, сво́єї віри́ й неперемо́жні бу́ли.

*А то́ді бо́лярин Го́рдин розби́в го́тів у лі́то
ти́сяча сто тре́тє від Карпа́тського Ісхо́ду.*

Як Ту́рій До́рей ішо́в він без стра́ху на них.

*Бо́лярин Се́геня уби́в сина́ Єрма́нарі́ха
і віді́гнав Гула́рі́ха од Во́рженця́.*

Та́м лиши́лися ру́си, бо́руси і ру́ськола́ни.

*То́ж не́вже ма́ємо сти́датися
пе́ред воро́гами на́ших слів про Ко́ло?*

Те ма́ємо ві́щати і не ві́рити до сі́чі

*кожному зверхньому слову, сказаному нам.
Он Зоря світить нам, і ранок іде – маємо вісника в небі,
тож проголошуємо хвалу та славу Богом.
д. 6Д*

Мова – це святиня, були переконані наші пращури: «Як і Отці наші, очистимося мольбою в Мові». Вона порівнюється із життєдайною джерельною водою: «миймося, мольби творячи за чисті душі свої і тіла, яко Сварг уставив ті Мовинства та купалища, і вказав, що не сміємо їх занапащати» (д. 26).

*Говоримо, як говорили на нашій землі,
а не так, як греки,
жадаючи за рахунок руського народу
зростати і болгарам підкорити.
д. 4Б*

*Не слухайте ворогів, які кажуть, що нема у вас доблесті.
Од отця Орія походимо, а той
час од часу народжується серед нас
і пов'язано це до самої смерті...
д. 4Г*

ЗНАЧЕННЯ КНИГИ

Велесова Книга має дуже велике значення для України в суспільно-му, політичному та освітньому плані. Це прямий доказ того, що руський (український) народ – державницький народ, що мав він власну світоглядну й релігійну філософію, свою писемність, абетку й літературу задовго до запровадження на Русі християнства. Мова Влескниги, описані в ній віра, традиції та звичаї, географічні об'єкти, все говорить про її суто українське походження і що саме Україна є прямою спадкоємницею давньої Русі.

Понад те, якщо раніше наука заявляла, що українці вперше згадуються у писемних джерелах лише в XII ст., то за допомогою Велесової Книги ми бачимо себе вже в IX ст. під іменем «окри», як діди русів (д. 7Є).

Завдячуючи Велесовій Книзі, ми нарешті маємо можливість вивчати власну історію не за грецькими, німецькими чи ще якимись іншими підручниками. З перших уст від нашого літописця дізнаємося, хто

насправді був засновником українського-руського роду, яким Богам поклонялися наші Предки, як називалися наша перша держава і її столиця. Переконаємося, що запорозьке козацтво – це продовження тисячолітніх військових традицій одного народу. Наприклад, започаткований руськоланами спосіб забудови міст і військових таборів колом успішно використовувався козаками. Спосіб попередження про прихід ворога димами (д. 14) та сигнал до наступу *«крикнемо, яко кречет, бо той крик до серця нам»* (д. 23) теж ідуть від руськоланів.

Книга називає імена давніх героїв, святих захисників нашої землі, нашої віри і предківських заповітів. Повинні славити й згадувати в молитвах саме їх. Велесова Книга має стати священною для кожного українця, бо вона описує історію української землі, українського Роду, показує наші джерела, звеличує нашу душу, дає нам крила, силу й натхнення, а не тим, хто завжди хотів бачити нас своїми рабами. Врешті, це надійний заслін від воевничого і людиноненависницького «руського міра», що його прагнуть нав'язати всьому світові лукаві московські політики та попи.

Список використаних джерел

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Харків, «Фоліо», 2006.
2. Довелесова книга. Москва, «Амрита-Русь», 2007.
3. Соколов Г. Античное Причерноморье. Ленинград, 1973.
4. Піддубний С. Код України-Русі. Тернопіль, «Мандрівець», 2012.
5. Іванченко О. Путиами великого россиянина. Санкт-Петербург, 2006.
6. Літопис руський. К. «Дніпро», 1990.
7. Піддубний С. Українська цивілізація. Ведія. Тернопіль: Мандрівець, 2016.
8. Плутарх. Избранные жизнеописания. Москва, 1990. т. 1-2.
9. Піддубний С. Перечитуючи джерела. Українська цивілізація. Львів, 2014.
10. Русско-скифские этюды // Известия отделения русского языка и словесности АН. – Л., 1924. – Т. XXVII.
11. Грушевський М. Історія української літератури. К., 1993. т. 1 – 3.
12. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. К., 1992.
13. Канигін Ю. «Шлях аріїв», Київ, 2001.
14. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. К., 2007.
15. Губко О. Психологія українського народу. Книга перша. К., 2010.

References

1. Herodot. Istoriyi v dev'yaty knyhakh. Kharkiv, «Folio», 2006.
2. Dovelesova knyha. Moskva, «Amryta-Rus'», 2007.
3. Sokolov H. Antychnoe Prychernomor'e. Lenynhrad, 1973.
4. Piddubnyy S. Kod Ukrayiny-Rusi. Ternopil', «Mandrivets'», 2012.
5. Ivanchenko O. Putyamy velykoho rossyyanyna. Sankt-Peterburh, 2006.
6. Litopys rus'kyi. K. «Dnipro», 1990.
7. Piddubnyy S. Ukrayins'ka tsyvilizatsiya. Vediya. Ternopil': Mandrivets', 2016.
8. Plutarkh. Yzbrannyye zhyzneopysanyya. Moskva, 1990. t. 1-2.
9. Piddubnyy S. Perechytuyuchy dzherela. Ukrayins'ka tsyvilizatsiya. L'viv, 2014.
10. Russko-skyfskiye etyudy // Yzvestyya otdelenyya russkoho yazyka y slovesnosty AN. – L., 1924. – T. XXVII.
11. Hrushevs'kyi M. Istoriya ukrayins'koyi literatury. K., 1993. t. 1 – 3.
12. Mytropolyt Ilarion. Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu. K., 1992.
13. Kanyhin Yu. «Shlyakh ariyiv», Kyiv, 2001.
14. Hvan'yini O. Khronika yevropeys'koyi Sarmatiyi. K., 2007.
15. Hubko O. Psykholohiya ukrayins'koho narodu. Knyha persha. K., 2010.

Serhi Pyddubniy

Veles' book as a barrier for «Russkiy Mir»

Veles' book is a literary and historical monument of the IXth century. It represents a valuable historical source of the Proto-Slavic world, and especially the Ukrainian (Ruthenian) nation, as it describes events taking place mostly on the Ukrainian soil. In a bright and shaped form, the book retells the story about the enigmatic and mysterious world of our Forefathers. The book teaches how to protect your soil, how to respect the ancestors' memory so as to preserve culture and faith, and on what basis to build an independent state.

The book tells the story of ancient Rusthenian families, about their settlement in vast areas of Europe and Asia, their travels to India, Syria and Egypt, their gains and losses. Lots of space is devoted to wars with the Greeks, Goths, Khazars, Romans and others. The author dedicates it to God «Veles», but respectfully talks about other Slavic Gods, describing in detail the religious system of our ancestors and celebrates the Fathers and Mothers honours. The calendar described is strikingly accurate in astronomical terms.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА

Убогого не можна помилувати, тому що зло має бути відплачене злом, а тому суддям належить вникати в суть справи, оскільки мають право осудити без слідства і без тортур. Будь-який справедливий вирок людини не скоро сприйме, хай не осудять неповинного, не убивають. Тортури осуджений хай приймає як дар, що не страчений. А тому судить із страхом Божим і скоро зрозумієте обмовника ближнього свого. Наклепи-бо також проливають кров людську: наклеп учинить наклепнику, бо лукавив на ближнього свого. Адже написано: проливаючи кров людську за кров винуватця, хай проллється кров обмовника. Вивідайте у винуватця все достовірно, але спершу довідайтеся про життя наклепника. І коли благопорадник і благовірник віднайдуться, то також не йміть їм віри, бо беззаконними є такі свідчення, а тому знайдіть і інших свідків посоромленого, і єдина мораль: хай перед двома чи трьома свідками правдивим стане кожне слово.

Сказано-бо: не приймай свідчень брехні, і не сідай з іншими, щоб усунути правду. Належить підсудного перевірити, яке його життя і яка життєва мораль, засвідчена слідством.

Коли невинний, хай довго не тримає гніву на суд, чи він угодник Божий, чи мандрівець, чи жебрак, чи непорочний і незапідозрений у брехні, окрім хіба що різних лукавих дрібниць; муж-бо, як сказано, непотребний Богу, коли він непорочний.

Бо каже Соломон: послухайте і переконайте всі землі, де судять, що від Бога дано вам владу, і сила ваша від Всевишнього. І ще: горе тому, хто оправдує нечестивого ради мзди і від правдивого правду віднімає, бо Бог, який дає нам владу, піддає суду ваші діла і помисли ваші перевірить, оскільки ви є слугами царства його. Бійтеся, хто не судив справедливо, не охороняв Закону Божого, не був під його повелінням; бійтеся, бо скоро настане вам випробовування і суд суворий буде над владуючими, бо менші заслуговують милості, сильні ж випробовувані будуть.

І говорить Господь: кому мало дано, з того менше спитають, а кому багато дано, з того багато і спитають, окрім тих, хто з великим терпінням встановив правду, утвердив істину. Одні з людей через нерозуміння добра щиро помиляються, а інші, хитруючи, спокушаються, а ще інші златолюбства ради корчмарюють.

1. Коли уб'є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати. Якщо не буде кому звершити кровну помсту, то внести 80 гривень, коли вбитим буде князів муж чи княжого тіуна. Якщо вбитим буде горожанин, чи гридень, чи купець, чи боярський тіун, або мечник, або ізгой, або новгородець — то 40 гривень сплатити за нього.

2. Після Ярослава зібралися сини його: Ізяслав, Святослав, Всеволод і воєводи їхні — Коснячко, Переніг, Никифор і відмінили кровну помсту, а встановили за вбивство кунами відкупатися. А все інше судити, як Ярослав судив. Так сини його встановили.

Про вбивство

3. Якщо уб'ють княжого мужа під час розбою, а вбивцю не шукають, то платити верву 80 гривень тій верві, в якій голова убитого лежить, а коли простолюдин, то 40 гривень.

4. Коли якась верв [1] починає платити дику віру [2], то кілька років оплачує ту провину, оскільки платять за незнайденого злочинця.

Якщо злочинець із їхньої верві, і в ній було дано волю злочинцеві, то як співучасники мають помагати злочинцю, оплачуючи дику випу [3]. Але сплатити їм в цілому 40 гривень, а за злочинство те самому злочинцю заплатити із 40 гривень свою частку від сплати дружини. Якщо вчинив убивство або в сварці, або на пиру, то тоді йому платити у верві, якщо оплачують злочин у складчину.

Якщо трапиться під час розбою

5. Якщо вчинив розбій без будь-якої сварки, то за розбійника люди не платять, а віддають його з жінкою і дітьми в дику випу і віру, але сам платить.

А це статут про збирання віри

6. Статути про збирання віри після Ярослава: вірникові зібрати 7 відер солоду [4] на тиждень, чи барана, або частину туші, або 2 ногати [5], а в середу куну [6] чи сир; і в п'ятницю так само, а курей по двое йому на день, і хлібин по 7 на тиждень, і пшона 7 уборків [7], і солі 7 головажень [8], — то все вірникові з отроком; а коням 4-рьом; коням на зворотну дорогу вівса, вірникові 8 гривень і 10 кун прикладних [9], і метельнику 12 вікші [10], і в'їзна гривня.

А це про віри

7. Якщо віра в 80 гривень, то вірнику 16 гривень і (10) кун, і 12 вікші, а спершу в'їздна гривня і за чоловіка 3 гривні.

Про княжих отроків

8. А це про княжих отроків, чи про конюха, чи про повара, — то 40 гривень, а за тіуна огнищного [11] 11, і за конюшого — 80 гривень, а за сільського тіуна, княжого чи землевласникового, то 12 гривень; а за рядового (нечиновну, просту людину) 5 гривень, так само і за боярського.

Про ремісників і ремісниць

9. А за ремісника і за ремісницю, то 12 гривень, і за кормилицю, хоч би була й із холопів чи рабів.

Про наклепну віру

10. Якщо буде на кого наклепна віра (звинувачення в убивстві), то треба мати 7 свідків, які і встановлять віру (провину). А коли варяг, чи хто інший, то 2 [свідки].

11. Верв кісток мертвого не оплакує, бо імені його не відає, і не знає його (Себто: коли на території верві знайдено кістяк або труп, то громада віри не сплачує).

Скасування віри

12. Якщо суд скасує віру, то пошлину отроку в суді сплачує оправданий — одну гривню кун, а хто вчинив наклеп, той має дати другу гривню, а від того, хто виграв справу, «за допомогу» судові, — 9 кун віри.

13. Коли, шукаючи свідка, не знайдуть, а позивач далі буде чоловіка звинувачувати в головництві, тоді правду встановлює розжарене залізо. Так само і в інших судових справах: і в злочинстві, і в наклепі. Коли позивач не з'явиться в суд, тоді насильно випробувати його залізом, якщо мав сплатити півгривні золотом. Коли мав сплатити до двох гривень [сріблом], то піддати тортурам водою, коли ще менше, то під присягою іти йому по свої куни.

Якщо ударити мечем

14. Якщо хтось вдарить мечем, вийнявши його, або руків'ям, тоді сплачує 12 гривень збитків за кривду.

15. Якщо вийняв меч, але не вдарив, то гривня кун.

16. Якщо хто кого вдарить батоном чи чашею, чи рогом, чи телеснією [12], то 12 гривень. Хто не стерпить цього і супроти цьому вдарить у відповідь мечем, то вини його в тому нема.

17. Коли вдарить руку і вона відпаде чи усохне, то платить половину віри 20 гривень [князівському суду], а тому, хто постраждав, — 10 гривень.

18. Коли будь-хто вдарить мечем (але не вб'є), платить 3 гривні продажі [13], а потерпілому — гривню.

А це коли прийде закривавлений муж

19. Коли на двір прийде закривавлений муж або з синцями, то свідка йому шукати не треба, але належить заплатити 3 гривні продажі. Коли ж не буде на ньому слідів побиття, то привести йому свідка, щоб слово було проти слова. Той, хто почав бійку, має платити 60 кун. Якщо ж закривавлений прийде, а сам був зачинщиком, і знайдуться свідки, то йому платити тому, хто побив.

20. Якщо вдарить мечем не на смерть, то має заплатити 3 гривні продажі, а потерпілому — гривню за рану, як лікувальне. Коли ж уб'є на смерть, то платити віру.

21. Коли штовхне муж мужа або до себе, або від себе, або ж по обличчю вдарить, і 2 свідки засвідчать, чи коли жердиною вдарить, то платити 3 гривні продажі. Коли буде варяг або колб'яг, то забезпечити повноту свідків (за однією версією — 2 свідки, за іншою — 7 свідків), які мусять взяти присягу.

Про челядь

22. Коли челядник (холоп) сховається, і на торгу сповістять про його втечу чи пропажу (це означало заборону переховувати холопа чи приймати його, як і крадену річ) і через три дні його не знайдуть, то після третього дня новий господар вважає його своїм челядником, а попередньому власнику холопа сплачує 3 гривні продажі.

Сідання на чужого коня

23. Якщо хто сяде на чужого коня, не запитавши, то сплачує 3 гривні продажі.

24. Коли хто загубить коня, чи вбрання, чи зброю і про це звіщено на торгу, а потім впізнають їх у своєму місті, то своє власник має забрати в наявності і одержати за кривду 3 гривні.

25. Коли хто впізнає своє, що загубив чи що було у нього вкрадено — чи кінь, чи одяг, чи худоба, то хай не говорить: «це моє», але: «веди на свод [14], де взяв»; встановлять, хто злодій, тоді своє візьме і, що загинуло, винуватець почне сплачувати.

26. Коли буде конокрад, то віддати його князеві на поток; якщо ж виявиться наклеп, то наклепник має сплатити потерпілому 3 гривні (доказ невинуватості).

Про свод

27. Коли буде в одному місті, то позивач має бути до кінця сводів. Коли ж свод відбуватиметься по землях міста (округах), то позивач має іти до третього своду, а що буде наявним (з краденого), то тому третьому платити за наявне кунами, а з наявним іти до кінця (третього своду) або позивачу чекати на залишок, а коли провина ляже на третього, то тому все платити і продажі.

Про крадіжки

28. Коли ж щось крадене купив на торгу, чи коня, чи одяг, чи худобину, то довести невинуватість можуть два вільні мужі або митник, які мають знати, у кого купив, тоді йти за ним тим свідкам під присягою, а позивачу своє наявне забрати, а що вже пропало, то того домагатись повернення через наступні оскарження, а покупцю краденого оскаржити повернення своїх кун, якщо не знає, у кого купив. Коли ж із часом довідається, у кого купив, то цей має сплатити куни покупцеві краденого і за те, що в нього вже пропало, позивачу, і князю — продажі.

Коли знайде челядника

29. Коли хто знайде свого украденого челядника і візьме його, то цей челядник має вести до покупців його до третього своду, після цього позивач залишає свого челядника взамін на челядника третього покуп-

ця, щоб цей з наявним міг іти до кінцевого своду, бо то є не скот безмовний: «не відаю, у кого я купив»; а за свідченнями іти до останнього своду, і де буде остаточний вор, назад має повернути челядника, а свого забрати; і за всі збитки має платити останній вор, і князю продажі 12 гривень за челядника, чи вкраденого чи уведеного.

Ще про свод

30. А із свого міста в чужу землю на свод не відправляють, але винуватець має дати свідків чи митника, які засвідчать, у кого купив; позивачу своє наявне взяти, а за втраченим тільки шкодувати, а винуватцю залишається жаліти за втраченими кунами.

Про крадіжки

31. Коли злодія уб'ють в домі під час крадіжки, то уб'ють його як пса, а коли виживе до ранку, то мають привести на княжий двір. Коли ж буде вбитий і будуть люди, що бачили його зв'язаним, то платити за нього 12 гривень.

32. Коли краде в хліві чи в домі, то якщо буде один — платити йому 3 гривні і 30 кун, а буде злодіїв багато, то всім платити по 3 гривні і 30 кун.

33. Коли крадуть худобу на полі, чи вівці, чи кози, чи свині (і будуть зловлені), то сплачують по 60 кун; якщо злодіїв буде багато, то кожен сплачує по 60 кун.

34. Коли обкрадає тік чи збіжжя в ямі, то скільки б не було злодіїв, усім платити по 3 гривні і по 30 кун; коли крадене пропало, то власник може взяти наявне, коли воно (у злодія) буде, а впродовж літа має взяти із злодія по півгривні.

35. Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших по 2 гривні.

А це плата за худобу

36. За кобилу — 60 кун, а за вола — гривню, за корову — 40 кун, за третяка — 30 кун, за лошицю — півгривні, за теля — 5 кун, за барана — ногату, за жеребця об'їдженого — гривня кун, а за лоша — 6 ногат, — це плата смердом, що платять князівську продажу.

Коли ворами будуть холопи

37. Якщо ворами будуть холопи, чи князівські, чи боярські, чи монастирські, — їх же князь продажею не карає, оскільки вони не вільні, то подвійно має заплатити їх власник позивачу за кривду.

Стягнення кун

38. Коли хто хоче стягнути з іншого куни, а він відмовляється, то проти нього треба виставити свідків, які приймуть присягу, а позивач візьме куни свої. Оскільки не віддав за багато літ, то винуватець має сплатити позивачеві за кривду 3 гривні.

39. Коли купець купцю позичить для купівлі куни чи для торгівлі з іноземцями, то купцю перед свідками кун не брати, свідки йому не потрібні, а сам мусить стати під присягу (клятву), оскільки він відмовляється.

Про поклажі

40. Якщо хто поклажу залишає у кого-небудь, то той, у кого лежав товар, свідка не виставляє. Але коли буде наклеп, що товару було більше, то під присягу має іти той, у кого товар лежав: «стільки у мене поклав», оскільки йому благадіяв і зберігав.

Про відсотки

41. Коли хто куни дав під відсотки, чи мед під надбавку, чи жито під повернення з присягою, то свідків виставляти позивачу, оскільки з ним вирішував, так йому і брати.

Про місячні відсотки

42. Місячні відсотки за мало днів беруть; якщо куни сплачуються в тому ж році, то дають позичальнику куни в третину (40%), а коли місячний відсоток віддано забуттю, свідків не буде, а буде кун 3 гривні, тоді іти йому по свої куни під присягу, якщо ж буде кун більше, то казати йому на присязі так: «Помилився ти, що ти свідків не брав».

Розділ VI.
РЕЦЕНЗІЇ

**РЕЦЕНЗІЯ В. МЕЛЬНИЧЕНКА
НА КНИГУ В. ТКАЧЕНКА
«РОССИЯ: БЕСПУТЬЕ АГРЕССОРА»**

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРОРОЧИВ БЕЗПУТТЯ АГРЕССОРА

Монографія відомого історіософа і політолога, академіка Василя Ткаченка¹ потрапила до мене, коли працював над книгою про Михайла Грушевського, тому значною мірою прочитав її, пам'ятаючи про думки й висновки великого українця. Сто років тому він писав, що більшовицький збройний похід на Україну на початку 1918 р. мав завдання «бити хохлів», які по 250-літнім поневоленні наважилися піднести голови й скинути з себе московську кормигу». Значний інформаційний матеріал, проаналізований Василем Ткаченко, вражає підтверджує, що в історичному підході нинішньої Росії до незалежної України, на превеликий жаль, сутнісно нічого не змінилося. Можна сказати словами Грушевського, що «старий московський централізм» — «самий поганий, терористичний централізм» — знову дає «генеральну битву нашому національному життю». Більше того, Голова Української Центральної Ради вже тоді закликав позбавитися від ілюзій про «братні народи» й усвідомити, що насправді «ми самим очевидним способом маємо боротьбу самих народів — великоруського й українського. Один наступає, другий борониться».

Після прочитання книги Василя Ткаченка цей жорсткий висновок Михайла Грушевського вже не може здаватися зануреним у глибину минулого століття. Автор аргументує, що наростає загроза великомасштабної війни Росії проти України, «проте громадська думка Росії сприймає це як належне, не відчуючи за собою ніякої відповідальності за сподіяне». В іншому контексті ще раз наголошує, що в Росії «в переважній більшості громадянське суспільство поділяє точку зору, нав'язану російськими ЗМІ». Вчений один із перших у сучасному суспільствознавстві піднімає проблему до наукового і політичного рівня, визначеного Грушевським, переконливо показує, що нам сьогодні варто було б активніше розвінчувати в міжнародному масштабі російські намагання маніпулювати свідомістю саме цілих народів. Автор фіксує

¹ Ткаченко В. Россия: беспутье агрессора. К.: Издательство Логос Украина, 2016. — 432 с.

принципову, на його думку, різницю між двома народами, що сформувалася в останній період: «І полягає вона в ступені усвідомлення необхідності внутрішнього очищення, духовного відродження і підвищення політичної відповідальності за долі світу». Звичайно, необхідно враховувати й ментальні відмінності, відомі споконвіку.

При цьому, за висновком автора, нинішнє українське суспільство тяжкохворе і перебуває у фазі загострення глибокої та масштабної кризи, якої не було б, «якби не ворожі дії Росії». Вихід бачить у консолідації суспільства: «І в цьому плані найважливішою задачею суспільних наук є формування консолідаційної парадигми модернізації країни». Ще в передмові до книги Василь Ткаченко справедливо зауважує, що багато політиків і державних чиновників забувають уроки історії, умудряються ігнорувати висновки кількох поколінь істориків, економістів, соціологів, політологів, замінюючи їх ідеологічно й політично зручними гаслами, деклараціями, упередженнями. Скажу від себе без недомовок, що цю книгу варто було б уважно прочитати всім українським політикам і чиновникам, які на практиці причетні до згаданої модернізації країни в умовах війни. Коли б у більшості з них був інтелектуальний потенціал автора, чимало проблем у державі вирішувалося швидше й успішніше.

Вчений висловлює, здається, багатьма втрачену віру в те, що представники науки й освіти здатні «надати допомогу громадянам України зміцнитися в усвідомленні себе українською нацією, впевненою в своєму європейському виборі». Хай би ця віра таки відродилася! Бо в Україні є вчені й освітяни, яким можна й треба довіряти. Тут доречно зауважу, що саме видатний вчений Михайло Грушевський сформулював в історично нових умовах імператив Нової України: «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим... це наша орієнтація на Московщину, на Росію...» На чолі нової держави Грушевський оголосив «західну орієнтацію» України, бо, найперше, «в порівнянні з народом великоруським, український являється народом західної культури...» Він пророкував, що розірвання нав'язаної насильно московської орієнтації, дозволить з новою енергією відновити животворні зв'язки України з західним світом.

Саме на цьому напрямі Грушевський формулював провідні пріоритети, які в сукупності нині називаємо національною ідеєю. Василь Ткаченко цікаво міркує про неї: «Мати славу в минулому і спільне бажання досягнути результатів у майбутньому, здійснювати разом значимі вчинки, поділяти спільну славу і спільну скорботу, реалізовувати спільну програму модернізації країни — ось це і є складові української

національної ідеї». Тут є над чим подумати, тим більше, що славне минуле в українському суспільстві його члени поки що сприймають і оцінюють по-різному, а концептуально розроблена спільна програма на майбутнє, здатна справді об'єднати всіх українців, остається для багатьох із них маревом. Автор застерігає від російського вектору розвитку національної ідеї, сардонічно посилаючись на тамтешніх політологів, які вважають, що «національна ідея Росії — це особисто Володимир Володимирович Путін, як фізична особа». І нищівно коментує: «Ось така вона тиха чарівність авторитаризму, всупереч пересторозі Михайла Євграфовича Салтикова-Щедріна: «Не нужно путать любовь к Отечеству с любовью к начальству»».

Між іншим, авторські звернення до класиків для підтвердження своїх думок і висновків, є дуже вдалим. Скажімо, вражає доречне цитування Володимира Маяковського в контексті роздумів про те, що в радянські часи для Кремля достатньою була формальна, показна демонстрація «дружби народів» проведення «днів української культури в Москві» з концертом і традиційним гопаком. А «після концерту, як було заведено, неодмінне застілля з горілкою з перцем, та салом із часником»:

Знаний груз
у русского
тощ —
тем, кто рядом
почёта мало.
Знают вот
украинский борщ,
Знают вот
украинское сало.

Мені згадалося, як у червні 2002 р., коли проходив «Рік України в Російській Федерації», будучи генеральним директором Культурного центру України в Москві, відвідав Вечір українських вареників у Москві. Писав тоді про це:

«Бенкет йшов, як по маслу. Під українську горілку подавали вареники з картоплею, печінкою, грибами, капустою, язиком, гречкою, сиром, вишнями, полуницями... Впевнений, що всі залишилися задоволеними. Безглуздо відмовлятися від українських вареників, тим більше в Рік України. Гуморна затія під назвою «Вареники без кордонів» вдалася. Проте подумалося й про серйозне, а саме: давня акцентуація українського сала й новітня — українських вареників фактично зміщує цін-

нісні орієнтації, принаймні в роботі з українською діаспорою. Бо як не називай незабутній вареник «мостом взаєморозуміння» між двома країнами, міст цей витримає не більше, ніж вареника... Смислове навантаження — мізерне. Насправді українцю в Росії болить не тема смачного вареника, а рідної мови. Як любив говорити Пушкін, диявольська різниця. От якби в Рік України в Росії тут вийшов перший номер першої української федеральної газети, то це справді була б історична подія...»

Скільки разів у Москві писав і говорив, що без вирішення таких абсолютно конкретних проблем не може бути й мови про те, щоб українці в Росії почували себе комфортно, як про це гучно заявляв у ті часи президент Путін. Але насправді жодного відгуку!

Розділи про путінський шовінізм, як вияв пострадянського реваншу й інформаційну інтервенцію путінського штибу, особливо після Майдану, в умовах агресії проти України, є одними з кращих у книзі. З інтересом і користю читаються сторінки з аналізом оцінок і суджень антипутінських опозиціонерів у Росії. Скажімо, процитувавши вислів про те, що «Путін очевидно веде Росію до її територіального розпаду», автор їдко-толерантно зауважує: «Час покаже. А втім, пішла чутка, що булгаківська героїня Аннушка вже розлила олію біля турнікету». Наприкінці книги Василь Ткаченко висновує, що російська ставка на мілітаризацію в змаганні з Заходом, скоріше за все, «прискорить падіння системи, яка вже вмирає, хай і повільно».

Сильним завершальним акцентом є роздуми автора над уроками історії, насамперед, про «кривавий ХХ вік», що своєю кривавістю виплеснувся й у нове століття та тисячоліття. На думку автора, він не відпустить нас до того часу поки не буде остаточно вирішене «українське питання», пов'язане з Росією...

Наприкінці 1980-х рр. я знайшов у московському архіві й опублікував лєнінську записку до Л.Б. Каменєва (грудень 1919 р.), в якій були такі слова: «Давайте мы, великороссы проявим осторожность, терпение и т. п. и понемножко заберём опять в руки этих украинцев, латышей...». Грушевський, який вважав історичним досягненням України визволення від «песього обов'язку» перед Москвою, був упевнений, що вона ніколи не відмовиться від радикального «завдання на винищення українства». Дмитро Павличко жорстко пише про Москву в історичних реаліях сьогодення:

Нас живих і мертвих бити буде
Братньо так — смертельно, з-за плеча,
Доки ти не встромиш їй у груди
Кованого, братнього меча.

Так що, йде кривава генеральна битва, щодо якої Грушевський пророчив:

«Українство кінець кінцем її виграє, се ми знаємо. Але утрати її будуть великі, се ми бачимо. І розстрілюються в ній не тільки люди, а й ідеї. Руйнуються не тільки міста, а й традиції. Багато згоріло вже в сім великім огні, і ще згорить. Люди вийдуть з нього нові й новими очима глянуть на світ».

Отже, Михайло Грушевський передбачав і застерігав. Спираючись і на нього, письменник і шевченкознавець Богдан Лепкий у першій половині минулого століття писав про споконвічну, невідворотну, смертельну ворожнечу між Україною і Росією: «Два світи, два інші світогляди, дві культури, котрі важко звести до купи, як важко помирити воду з вогнем. Між ними мусить іти бій, поки один із противників не ляже переможений, знесилений і надовго неспосібний до дальшої боротьби». Цю максиму, багатократно повторену в різних варіантах, ніхто не сформулював краще. В ній — наснага до боротьби. Проте не дай Боже буквально й бездумно пристосувати її до глобалізованої сучасності, настояної на ядерній загрозі. Вся надія на те, що ми нарешті дивимося на світ справді новими очима...

Тож обов'язково читаємо, а то й вивчаємо книгу Василя Ткаченка. Подібні праці можуть бути не менш корисними, ніж зброя. Сильною рисою дослідження вченого є широке залучення думок і констатацій, аналізів і висновків, як західних, так і російських політологів, а також соціологічних досліджень, які вкупі допомагають об'ємно розглянути параметри «гібридної війни» Росії проти України, глибше зрозуміти історичний смисл соціального феномену, відомого як Євромайдан 2013/2014 рр.

Важливо, що інтелектуально густий текст викликає ремінісценції, асоціації, примушує замислитися над іншими історичними сюжетами. Скажімо, занурюючись у спостереження й роздуми автора, зокрема про Революцію гідності, згадав я ще й фундаментальний висновок відомого філософа, вихідця з Київщини Миколи Бердяєва: «В революции происходит суд над злыми силами, творящими неправду, но судящие силы сами творят зло...» Ці слова, на мій погляд, є точним і лапідарним девізом ХХ століття. Здавалося б, протилежні поняття — суд і зло — стали нерозривними, як причина і наслідок. Немає потреби доказувати, що, так би мовити, бердяєвський імператив, на жаль, діє в нинішній Україні після Революції Гідності.

Раджу дочитати книгу Василя Ткаченка до останніх рядків, адже там наостанок є вкрай важлива думка про те, що «слід тримати в полі зору

нове покоління, котре раніше чи пізніше сформулює свій порядок денний і висуне свою когорту лідерів, у тому числі харизматичних». Отже, в новому поколінні українців, як і в українській верховній владі має нарешті настати час, коли кількість «слуг народу», котрі справді готові, за словами Михайла Грушевського, служити Україні, «а не оббирати, не експлуатувати для себе», відчутно переважить... Отоді й почнеться реальне й системне відродження України, що тільки й може насправді покласти край безпуттю агресора.

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка

Вимоги щодо структури та оформлення наукових статей:

1. Елементи, що має містити наукова стаття:

- постановка проблеми у загальному вигляді;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що досліджується у статті, та на які спирається автор;
- формування мети та завдань наукової статті;
- виклад основного матеріалу наукової статті, з чітким
- висновом наукового дослідження, що відображає

2. Вимоги, що до оформлення структури та подачі матеріалу в науковій статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, електронна адреса — подається українською та англійською мовами;
- назва статті, анотація та ключові слова подаються українською та англійською мовами;
- анотація (не менше 900—1000 знаків), від 7 ключових слів, анотація англійською мовою має бути на високому рівні. Без вживання слів «У статті ...» або «Стаття присвячена ...».
- список використаних джерел (References) подається українською мовою та латинським алфавітом (транслітерація);
- обсяг наукової статті має бути — до 25 тисяч знаків, (без врахування анотацій та списку використаних джерел).

3. Вимоги, що до оформлення тексту наукової статті:

- всі поля 20 мм.;
- шрифт Times New Roman;
- кегель 14; інтервал — 1,5; абзацний відступ — 10 мм.
- таблиці та рисунок мають бути оформлені відповідно до ДСТУ.

4. Щодо символів: В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «» ; дефіс «-» ; тире «—». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

5. Оформлення джерельної бази наукової статті: [10, с.110] ([10, p.110], [10, S.110]), 7 — номер джерела в списку використаних джерел, 110 — сторінка (page).

6. Наукові статті, автор (автори) яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата (доктора філософії) або доктора наук за фахом публікації, або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію наукової статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається з відповідними печатками у сканованому вигляді електронною поштою або на диску.

7. Для Веб-сайту подається резюме статті англійською мовою не менше як 2500 знаків. Резюме наукової статті має бути структуроване, містити мету дослідження та висновки.

8. Наукова стаття подається мовою оригіналу у електронному варіанті у вигляді файлу MS Word for Windows, електронною поштою (на диску) за адресою aps.kyiv@gmail.com.

9. Відповідальність за зміст, надані у науковій статті факти, цитати, посилання несуть автори наданих матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування та скорочення, літературне вправлення статті (зі збереженням) головних висновків та стилю автора (авторів).

10. Статті та подані матеріали перевіряються на плагіат.

Академія політичних наук

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Науково-популярне видання

Випуск 1(5)

Мови видання:
українська, англійська

Виходить чотири рази на рік

**Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292-12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України**

Головний редактор
Мироненко Петро Володимирович

Заступники головного редактора
Горбатенко Володимир Павлович
Теремко Василь Іванович

Відповідальний редактор
Лікарчук Дар'я Сергіївна

Відповідальний секретар
Малоголовець Нікіта Сергійович

Верстальник
Лебедь Дмитро Олександрович

**Підписано до друку 15.05.2017 р.
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 24,83.
Наклад 500 прим. Зам. 17-**